

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ**

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФІЛІПОВ СТАНІСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

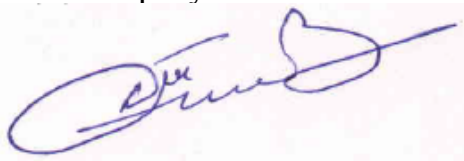
УДК 343.3:[351.746.1]:343.9(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

С. О. Філіпов

Науковий консультант **Орловська Наталія Анатоліївна**
доктор юридичних наук, професор

Хмельницький – 2019

АНОТАЦІЯ

Філіппов С.О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2019. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2019.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню кримінологічних засад протидії транскордонній злочинності. Вирішено наукову проблему, яка пов'язана з подоланням фрагментарності наукового пояснення феноменології протидії транскордонній злочинності та розробкою сучасних концептуальних підходів до протидії транскордонній злочинності.

Транскордонна злочинність досліджена як відкрита соціальна система, що опосередковує деструктивний феномен, який у своєму вияві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу, – є порівняно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах.

З'ясовано, що державний кордон є об'єктивним чинником безпосереднього впливу на позитивні форми транскордонних відносин (транскордонне співробітництво) і на негативну їх форму (транскордонна злочинність). Вплив кордону на транскордонні відносини здійснюється через реалізацію дуальних функцій кордону (бар'єрності та контактності).

Розроблено інформаційну модель транскордонної злочинності, яка включає кількісно-якісні показники транскордонної злочинності в Україні, рівень її латентності, у тому числі організованих її форм, обґрунтування її «ціни». Поліморфізмом транскордонної злочинності запропоновано вважати розвиток форм злочинності, багатоманітність її проявів у межах одного типу

(роду, виду) злочинності, що обумовлено різними комбінаціями її детермінант та полягає у наявності у межах одного типу злочинності різнорідних за різними класифікаційними критеріями злочинів, що об'єднуються за домінуючою системоутворюючою ознакою.

З'ясовано, що етіологія транскордонної злочинності в контексті дискурсу глобалізації та глокалізації пов'язується з виокремленням таких концептуальних характеристик детермінації транскордонної злочинності як базові криміногенні можливості у суміжних державах, наявність кордону, контраст між державами в економічних показниках (ставки мита, різні ціни, різні можливості для зайняття професійною діяльністю), показниках соціодинаміки. У детермінуючому комплексі цього виду злочинності домінують економічні фактори. Результатом їх впливу є «тіньове» економічне транскордонне кластероутворення як процес концентрації взаємопов'язаних видів економічної діяльності, що забезпечують її продуктивність та результативність, а також супроводжуються вчиненням правопорушень, які обумовлюють криміногенний потенціал цієї діяльності. Прояви транскордонної злочинної діяльності у прикордонних регіонах суміжних держав пов'язуються з впливом політичних чинників детермінації та показниками соціодинаміки у цих регіонах. На основі аналізу соціально-психологічних детермінант злочинності визначено фруструючі чинники формування соціальної аномії та криміногенного потенціалу населення прикордоння.

На основі аналізу практики правозастосування в Україні та у державах ЄС розроблено структурно-функціональну кластерну модель системи протидії транскордонній злочинності. В основу моделі покладено концептуальний підхід, який поєднує нормотворчі заходи та систему комплексного удосконалення практичних форм діяльності. Ефективність протидії транскордонній злочинності визначається сукупністю таких складових: адекватність політики у сфері протидії злочинності рівню кримінальних загроз у транскордонних відносинах, дієвість запобіжного

впливу на комплекс детермінації злочинності та деструктивного впливу на реальну злочинність.

Доведено, що напрямами комплексного удосконалення практичних форм діяльності у сфері протидії транскордонній злочинності є деструкція її детермінуючого комплексу, зменшення криміногенного потенціалу населення прикордонних територій, зменшення можливостей учинення злочинів шляхом поєднання різних форм превентивних практик, системи «інтелектуального кордону» (SMART-border), забезпечення інтероперабельності національних, закордонних та міжнародних суб'єктів протидії з урахуванням досвіду ЄС. Умовами деструкції криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні й удосконалення участі громадськості у запобіганні транскордонної злочинності є опір соціальній аномії, девальвації ціннісно-нормативної системи суспільства, знеціненню соціально-позитивних стереотипів поведінки.

Запропоновано кримінологічний підхід до опису системи протидії кримінальним загрозам на державному кордоні. Він полягає у характеристиці трирівневої системи (глобальний, регіональний, національний рівні). Кожен з рівнів відповідає транснаціональному, транскордонному та прикордонному масштабу загроз і відповідній підсистемі протидії. В рамках кожної з підсистем (на трьох рівнях) можуть бути задіяні різні елементи механізму протидії злочинності.

Класифіковані кримінальні ризики, у протидії яким має найбільше значення прикордонний контроль. Зокрема, проаналізовані кількісні показники і пояснені причини динаміки у результатах протидії злочинності, на державному кордоні України і зовнішніх кордонах Європейського Союзу.

Визначено основні чинники впливу на ефективність протидії злочинності на доступну перспективу. Серед них – ті, що впливають на практичне впровадження моделі «інтелектуального кордону», а також

підвищення значення біометричної верифікації та ідентифікації і подальший розвиток її використання в прикордонному контролі,

в рамках інтегрованого управління кордонами – тенденція до міжнародного обміну даними і створення наднаціональних баз даних,

необхідність мінімізації корупційних ризиків, пов'язаних з втручанням у відомчі бази даних,

необхідність дотримання прав людини, з огляду на нові ризики їх обмеження, пов'язані з використанням біометричних параметрів людини.

Досліджено шляхи та способи вдосконалення законодавства, що регулює питання протидії злочинності, а також актуальні питання міжнародного співробітництва, пов'язані з питаннями протидії злочинності в сфері прикордонної безпеки.

Сформульовано науково обґрунтовані прикладні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності прикордонного контролю та прикордонної служби у механізмі протидії злочинності.

Обґрунтовано, що мінімально прийнятний рівень ефективності протидії транскордонній злочинності прогнозовано забезпечується шляхом ефективного функціонування білатеральних інституційних і правових механізмів.

Запропоновано зміни у законодавстві, що забезпечать комплексне використання можливостей баз даних, штучного інтелекту, систем збирання даних обстановки національними правоохоронними інституціями та інших технологічних рішень.

Ключові слова: транскордонна злочинність, протидія злочинності, детермінанти транскордонної злочинності, криміногенний потенціал, бар'єрність та контактність кордону, білатералізм у протидії злочинності, інтегроване управління кордонами, «тіньове» транскордонне кластероутворення.

SUMMARY

Filippov S. A. Criminological principles of cross-border crime counteracting. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal and Executive Law» (081 - Law). – Bogdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytsky, 2019. – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2019.

The dissertation is devoted to the complex research of criminological principles of cross-border crime counteracting. The scientific problem associated with overcoming the fragmentary approach to scientific explanation of the phenomenology of cross-border crime counteracting and developing modern conceptual approaches to cross-border crime counteracting has been solved.

Cross-border crime has been explored as an open social system that mediates the destructive phenomenon, which in its manifestation i.e. the statistical aggregate of crimes committed within certain time and territorial boundaries, is relatively massive and historically variable and which parameters characterize the level of dynamic equilibrium of social institutions and personal activity in cross-border relations.

It has been found out that the state border is an objective factor of direct influence upon the positive forms of cross-border relations (cross-border cooperation) and upon their negative form (cross-border crime). The influence of the border upon cross-border relations is realized through the implementation of dual functions of the border (barrier and contact capabilities).

An information model of cross-border crime that includes quantitative and qualitative indicators of cross-border crime in Ukraine, the level of its latency, including its organized forms, the justification of its “price” has been developed. It has been suggested to consider the polymorphism of cross-border crime as the development of forms of crime, the diversity of its manifestations within the same

type (kind, class) of crime, which is caused by different combinations of its determinants and consists in the presence of heterogeneous crimes by different classification criteria of crimes that are united by the dominant system-forming feature.

It has been found out that the etiology of cross-border crime in the context of the discourse of globalization and glocalization is associated with the distinguishing of such conceptual characteristics of cross-border crime determination in accordance with basic criminogenic possibilities in adjacent countries, as the presence of borders, contrast between countries in economic indicators (tax rates, different prices, various opportunities for employment), indicators of socio-dynamics. Economic factors are considered to be the dominating ones within the determining complex of this type of criminality. The result of their impact is a “shadow” cross-border economic cluster formation as a process of concentration of interrelated economic activities that ensure its productivity and effectiveness, and are accompanied by the offenses that determine the criminogenic potential capacity of these activities. The manifestations of cross-border criminal activity within the border regions of adjacent states are associated with the influence of political factors of determination and the socio-dynamics indicators within these regions. The frustrating factors of forming the social anomie and the criminogenic potential capacity of the border zone have been determined on the basis of the analysis of the social and psychological determinants of criminality.

A structural and functional cluster model of the system of cross-border crime counteracting has been developed on the basis of the analysis of law enforcement practices in Ukraine and in EU countries. The model is based on a conceptual approach that combines law-creating measures and a system of complex improvement of practical forms of activity. The effectiveness of cross-border crime counteracting is determined by the combination of the following components: the adequacy of crime prevention policies to the level of criminal

threats in cross-border relations, the effectiveness of the preventive effect upon the crime determination complex, and the destructive impact upon real crime.

It has been proved that the directions of complex improvement of practical forms of activity in the field of cross-border crime counteracting are destruction of its deterministic complex, reduction of criminogenic potential capacity of the border zones population, reduction of possibilities of committing crimes through combination of different forms of preventive practices, the system of SMART-border, providing interoperability of national, foreign and international counteracting actors taking into account the EU experience. The conditions for the destruction of the criminogenic potential capacity of the border zones population and the improvement of public participation in the prevention of cross-border crime are resistance to social anomie, the depreciation of the value and normative system of society, the devaluation of social and positive stereotypes of behaviour.

The criminological approach to the description of counteraction to criminal threats at the state border has been proposed. It comes down to the characteristic of the 3-level system (global, regional, national levels). Each level corresponds to transnational, regional and border threat levels and a counteraction subsystem - transnational crime, cross-border crime and crime in the border guard space. Within each subsystem (at three levels) various elements of the mechanism of crime counteracting can be involved. The border control is represented as a separate element of the counter-crime mechanism.

The criminal risks have been classified, in counteraction to which border control is the most important. In particular, the quantitative indicators have been analyzed and the reasons for the dynamics in the results of the counteraction measures taken at the BCPs across the state border of Ukraine and the external borders of the European Union have been explained.

The main tendencies of influence on efficiency of the BC in the sphere of crime counteraction in the foreseeable perspective have been defined. These include the practical implementation of the "Smart Border" model:

Increasing the value of biometric verification and identification and further development of its use in the border control,

within the framework of integrated border management – the trend towards international data exchange and creation of supranational databases,

the need to minimize the corruption risks associated with interference in departmental databases,

the need to respect human rights, given the new risks of their limitations, related to the objectification use of human biometric indicators.

The ways and methods of improvement of legislation regulating questions of counteraction of crime, and also urgent questions of the international cooperation connected with questions of crime counteraction in the sphere of border security.

There have been formulated the scientifically substantiated applied recommendations directed at optimization of functioning of the border control as a mechanism of crime counteraction and increasing the efficiency of forms of criminological influence on crime.

It has been substantiated that the minimum acceptable level of effectiveness in cross-border crime counteracting is predictably ensured by the effective functioning of bilateral institutional and legal mechanisms.

Legislative changes have been proposed that will ensure the integrated use of the capabilities of databases, artificial intelligence, systems of situation data collection by national law enforcement institutions as well as other technological solutions.

Key words: cross-border crime, crime counteracting, cross-border crime determinants, criminogenic potential capacity, border barrier and contact capabilities, bi-lateralism in crime counteracting, integrated border management, “shadow” cross-border cluster formation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ДОКТОРАНТА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

монографії

1. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 452 с.

Рецензія: Лихова С. Я. Актуальні проблеми протидії транскордонній злочинності. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2019. Т. 3. № 52. С. 176-178.

2. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського союзу. Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми : монографія / О. В. Андрушко, Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока та ін. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. С. 80 – 107.

наукові статті

1. Filippov S. Dynamics and Geographical Distinctions of Crime connected with Migrants' Moving to Europe on Different Routes. *NATO Science for Peace and Security Series - E: Human and Societal Dynamics. Addressing Security Risks at the Ukrainian Border Through Best Practices on Good Governance*: Editors R. Kęsek at al. 2016. (Netherlands). Amsterdam: IOS Press. Volume 129. P. 21–27. (Web of Science Core Collection).

2. Filippov S. Herz A. Victimization of people who have suffered from transborder crimes: praxeological dimension of improving the law enforcement activities regulatory support. *The world of Politics, Society, Geography (Polska)*. 2016. № 1. P.129–136

3. Filippov S. Criminological significance of biometric technologies in the context of counteracting cross-border crime. *European science – Europska veda (Slovenská republika)*. 2018. № 6. P. 56-61.

4. Філіппов С. О. Напрями удосконалення діяльності підрозділів охорони державного кордону щодо протидії контрабанді. *Митна справа*. 2009. № 5 (65). С. 8–13.
5. Потапчук Є. М., Філіппов С. О. Державна прикордонна служба України як головний суб'єкт забезпечення прикордонної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 С. 163–168.
6. Філіппов С. О., Мальцев А. І., Войцехівський О. Л. Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю. *Митна справа*. 2013. № 1(85). Ч. 2. книга 2. С.105–113+4 с. вкладка.
7. Філіппов С. О. Бар'єрність кордонів vs транскордонна злочинність? *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 245–250.
8. Філіппов С. О. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 249–254.
9. Філіппов С. О. Кримінологічне значення показника «ціна транскордонної злочинності». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 225–230.
10. Філіппов С. О. Транскордонність: кримінологічний вимір. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 52–62.
11. Філіппов С. О. Структурна конфігурація системи протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Євросоюзу. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 178–184.
12. Філіппов С. О., Кабачинський М. І. Антикорупційний вимір імплементації програми НАТО «Building Integrity» у службову діяльність Державної прикордонної служби України. *Eurasian Academic Research Journal (Вірменія–Україна)*. 2017. № 8. С. 25–33.
13. Філіппов С. О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_5

14. Філіппов С. О. Біометричні технології: значення для протидії транскордонній злочинності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_2_6

15. Філіппов С. О. Застосування літальних апаратів як тенденція розвитку транскордонної злочинності у цифровому світі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_7

16. Филиппов С. А. Незаконное перемещение табачных изделий через таможенную границу: тенденции в контексте перспектив криминализации. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 190–196.

17. Філіппов С. О. Концептуалізація протидії транскордонній злочинності як наднаціональної проблеми. *Право і суспільство*. 2018 № 1. С. 229–234.

18. Філіппов С. О. Кримінологічна політика у сфері транскордонних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 292–296.

19. Філіппов С. О. Протидія контрабанді наркотиків у США. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск : «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення»*. 2018. № 1. С. 152–159.

20. Філіппов С. О. Система детермінації транскордонної злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. № 35. С. 88–102.

21. Филиппов С. А. Пограничный контроль в системе противодействия преступности. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXI. С. 120–129.

22. Філіппов С. О. Протидія транснаціональній злочинності: кластерна модель. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 115–124.

23. Філіппов С. О. Транскордонна злочинність: кількісно-якісні показники, проблема латентності, поліморфізм. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 269–274.

24. Филиппов С. А. Особенности применения антикоррупционного законодательства в Государственной пограничной службе Украины. *Евразийский юридический журнал (Россия)*. 2010. № 6 (25). С. 32–36.

25. Филиппов С. А. Признаки и детерминирующие факторы феминизации трансграничного терроризма. *Legea si Viata (Republica Moldova)*. 2017. № 4. Том 2 (№ 304). С. 127–131.

26. Филиппов С. А. Совместные следственные группы как эффективный инструмент противодействия трансграничной преступности. *Jurnalul juridic național: teorie și practică (Republica Moldova)*. 2018. № 4-1(32). С. 133–137.

27. Филиппов С. А. Трансграничные преступления: особенности терминологии и классификации. *Legea si Viata (Republica Moldova)*. 2018. № 9/2 (№ 321). С. 163–167.

28. Філіппов С. О. Інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights (Slovenská republika)*. 2018. № 4(2). С. 102–112.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Филиппов С. А. Организационно-правовые аспекты управления системой противодействия транснациональному наркотрафику на государственной границе. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Севастополь, 21–23 червня 2012 р.). Севастопольський інститут банківської справи НБУ. Севастополь, 2012. С. 71–77.

2. Филиппов С. А. Антикоррупционный потенциал правил профессиональной этики (в контексте противодействия трансграничной преступности). *Диалектика противодействия коррупции* : материалы II Всеросс. научно-практ. конф. (Казань, 7 декабря 2012 г.) : Казань : Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2012. С. 286–289.

3. Філіппов С. О. Чинники віктимізації потерпілих від

транскордонних кримінальних правопорушень (на прикладі осіб, які постраждали від торгівлі людьми). *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матер. «круглого столу» (Харків, 25 квіт. 2013 р.) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін та ін. Харків : Право, 2013. С. 158–161.

4. Філіппов С. О. Глобалізація як фактор детермінації організованої транскордонної злочинності. *Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика* : міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21–22 травня 2013 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. С. 59–60.

5. Філіппов С. О. Антикорупційна стійкість особистості (в контексті дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної злочинності). *Профілактика корупційних правопорушень* : збірник тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квіт. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 302–308.

6. Філіппов С. О. Відповідальність за організацію нелегальної транскордонної міграції в Україні та країнах міграційної взаємодії. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. (Ужгород, 6–8 травня 2015 р.) За ред. / Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упор. : О. В. Кресин, М. В. Савчин. Ужгород–Київ : Вид-во «Говерла», 2015. С. 159–161.

7. Філіппов С. О. Проблеми правового забезпечення протидії транскордонній організованій злочинності. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти*. (Харків, 16 квітня 2015 р.) : збірник наукових праць за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Вид-во «Плеяда», 2015. С. 78–80.

8. Філіппов С. О. Незаконне переправлення осіб через державний кордон способом, небезпечним для життя і здоров'я мігранта, за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) /

редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) Харків : Право, 2015. С. 352–357.

9. Filippov S. Walka z korupcja jako element systemu przeciwdziałania transgranicznej przestępczości zorganizowanej (Запобігання корупції як елемент системи протидії транскордонній організованій злочинності). V Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Korupcja a bezpieczeństwo państwa. Korupcja w administracji publicznej. Diagnoza - Profilaktyka-Zwalczanie*. Pod red. Piotra Majera Kętrzyn. Centrum szkolenia straży granicznej. 4-5 listopada 2015. S. 125-153.

10. Філіппов С. О. Запобігання транскордонній злочинності у прикордонному просторі: системні зв'язки : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (Київ, 26 лютого 2016 р.) Том 1. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 373–376.

11. Філіппов С. О. Класифікація корупційних ризиків-чинників детермінації транскордонної злочинності. *Сектор безпеки України: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами IV міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 травня 2016 р.) / редкол. Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків : Видавництво «Плеяда», 2016. С. 92–94.

12. Филиппов С. А. Детерминация преступности мигрантов из Северной Африки и Ближнего Востока в Европе. *Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: тезисы докладов междунар. научно-практ. конф.* (Минск, 7 апреля 2016 г.) ; отв. ред. А. В. Яскевич. Минск : АВД Беларуси. С. 169–170.

13. Філіппов С. О. Особливості реалізації державної політики у сфері боротьби з транскордонною організованою злочинністю. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2016 р.) Київ : Нац. акад. прокуратури, 2016. С. 232–235.

14. Філіппов С. О. Кримінологічне дослідження особливостей транскордонної злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європейського Союзу. *Формування правових позицій щодо*

розслідування міжнародних злочинів : матер. міжвідом. круглого столу. (Київ, 28 жовтня 2016 р.). / ред. кол. В. В. Черней, В. П. Тихий, О. В. Задорожній та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 232–236.

15. Філіппов С. О. Пропозиції щодо удосконалення концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матер. Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ : Ред.-видав. відділ Ів.-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 289–292.

16. Філіппов С.О. EUROSUR як інформаційний механізм протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. *Інформаційна безпека: європейські орієнтири та перспективи для України*: матер. III Міжнар. наук.-практ. круглого столу. (Харків, 25 листопада 2016 р.). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 14./ Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: Плеяда, 2016. С. 221-222.

17. Філіппов С. О. Міжнародна система заходів протидії транскордонній злочинності в Європейському Союзі (на прикладі протидії злочинності, пов'язаної з нелегальним переправленням мігрантів). *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матер. міжнар. конф. (Харків, 9 грудня 2016 р.) ; за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2016. С. 189–191.

18. Філіппов С.О. Мультимедійний додаток як засіб запобігання правопорушенням, що вчиняються шляхом дистанційної взаємодії. *Правова доктрина сектору безпеки України: актуальні питання сьогодення*. Збірник наукових праць за матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 21 квітня 2017 р. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 17 / Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: «Точка», 2017. С. 149-151.

19. Філіппов С. О. Баланс між бар'єрністю та контактністю кордону як

чинник ефективної протидії транскордонній злочинності. Матеріали II Регіонального круглого столу «Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи вирішення» (м. Одеса, 28–29 вересня 2017 р.). К.: Нац. академія прокуратури України, 2017. С.185–189;

20. Філіппов С. О. Імплементация Програми НАТО "Building Integrity" у службову діяльність Державної прикордонної служби України. *Матеріали дискусійної панелі Першого Харківського юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі».* (Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків : Право. С. 113–117.

21. Филиппов С. А. Баланс между барьерностью и контактностью границы в свете интернационализации криминальных угроз. *Уголовная юстиция в свете интеграции правовых систем и интернационализации криминальных угроз* : сборник научных работ, приуроченный к 90-летию д-ра юрид. наук проф. И. И. Мартинович. Белорус. гос. ун-т, юрид. фак., каф. уголов. процесса и прокур. надзора ; редкол. : А. А. Данилевич (отв. ред.), О. В. Петрова, В. И. Самарин. Минск : Изд. центр БГУ, 2017. С.156–161.

22. Філіппов С. О. Ціннісно-нормативні аспекти суспільної свідомості в контексті ставлення до нерегульованої транскордонної міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали II Міжнародного симпозіуму. (Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 року). Університет Короля Данила. Івано-Франківськ. С. 158–161.

23. Філіппов С. О. Антикримінальне значення прикордонного контролю. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики:* збірник наук. праць за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 травня 2018 р. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 25. / Редкол. Ю. П. Битяк та ін. Харків. «Точка». 2018. С. 35-37

24. Филиппов С. А. Детерминация трансграничной преступности. *Criminalitatea transfrontalieră și transnațională: tendințe și forme actuale de manifestare, probleme de prevenire și combatere:* Materialele conferinței

științifico-practice internaționale 26 iunie 2018. Chișinău, Academia «Ștefan cel Mare» a MAI al Republica Moldova. 2018, 500 p. P. 104-113.

25. Філіппов С. О. Особливості інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.) / редкол. В. Я. Тацій. В. І. Борисов. Харків : Право, 2018. С. 475–478.

26. Філіппов С. О. Значення біометричних технологій для протидії транскордонній злочинності. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листоп. 2018 р.). МВС України, Харків нац. ун-т внутр. справ ; координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. С. 328–333.

27. Філіппов С. О. Незаконне переміщення тютюнових виробів через кордон: гуманізація відповідальності та зигзаг криміналізації. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матер. II Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 р.). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила. С. 261–265.

28. Філіппов С. О. Модель протидії злочинності у безпековій парадигмі транскордонних відносин. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2018 р.). / упорядник В. В. Шаблистий. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 210–212.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Hugyk A., Zolka V., Filippov S. Prevention and Combating Corruption: *Manual for conducting the training course in the educational establishments of the Border Guard and Customs agencies of the Republic of Moldova and Ukraine*. Odesa: EU Border Assistance Mission. 2013. 306 p.

2. Филиппов С. А. Опыт противодействия трансграничной нелегальной миграции на морских рубежах Европейского Союза: итоги и уроки. *Хил Судлал. (Погранология)*. Монгол. Улан-Батор. 2015. № 4. С. 5–15.

3. Best N., Holota O., Filippov S. Good governance and Building Integrity in the defence and security sector: NATO Building Integrity Education and Training Discipline. Brussell. 2016. 64 p.

4. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Філіппов С. О. та ін. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: методичні рекомендації. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 63 с.

5. Филиппов С. А. Когнитивный диссонанс мигрантов в Европе. *Зеркало недели: Информационно-аналитический еженедельник*. 2016. Вып. № 10. С. 4

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	23
ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1 ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ...	42
1.1. Транскордонність у кримінологічному вимірі: парадигмальні орієнтири та сучасний стан досліджень.....	42
1.2. Основні кримінологічні підходи до визначення поняття транскордонних злочинів та їх класифікації.....	74
1.3. Співвідношення між протидією транскордонній злочинності та забезпеченням прикордонної безпеки.....	102
Висновки до розділу 1.....	123
РОЗДІЛ 2 ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	126
2.1. Кількісно-якісні показники транскордонної злочинності, проблема латентності, поліморфізм.....	126
2.2. Тенденції транскордонної злочинності.....	153
2.3. Детермінація транскордонної злочинності.....	163
2.3.1. Детермінуючий комплекс транскордонної злочинності	163
2.3.2. Економічні детермінанти транскордонної злочинності.....	176
2.3.3. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність.....	185
2.3.4. Системний взаємозв'язок між транскордонною злочинністю та корупцією.....	196
2.3.5. Соціально-психологічні детермінанти транскордонної злочинності.....	207

	21
2.3.6. Роль віктимологічних чинників у детермінації транскордонної злочинності	218
Висновки до розділу 2.....	228
РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНА СИСТЕМА, ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ОКРЕМИМ ВИДАМ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	231
3.1. Загальна характеристика міжнародної системи протидії транскордонній злочинності.....	231
3.2. Зарубіжний досвід протидії окремим видам транскордонної злочинності та перспективи його використання в Україні	248
3.2.1. Протидія злочинності, пов'язаної з незаконним транскордонним переправленням мігрантів на зовнішніх кордонах Європейського Союзу.....	248
3.2.2. Протидія транскордонному наркобізнесу на південних кордонах США.....	264
3.2.3. Зв'язок транскордонної злочинності з порушенням митних правил (на матеріалі незаконного переміщення підакцизних товарів до ЄС через митний кордон України).....	278
3.2.4. Транскордонний тероризм як загроза національній безпеці.....	293
Висновки до розділу 3.....	306
РОЗДІЛ 4. ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	309
4.1. Шляхи і засоби удосконалення державної політики у сфері протидії транскордонній злочинності.....	309
4.2. Підвищення інституційної спроможності системи протидії транскордонній злочинності в Україні.....	327

	22
4.2.1. Антикриміногенне значення прикордонного контролю.....	327
4.2.2. Особливості протидії транскордонній злочинності на шляхах морських сполучень.....	342
4.2.3. Протидія транскордонним правопорушенням у повітряному просторі.....	353
4.2.4. Залучення громадськості до запобігання злочинності у прикордонні.....	367
4.3. Система «інтелектуального кордону» та протидія транскордонній злочинності.	387
4.4. Шляхи підвищення ефективності міжнародної співпраці та міжвідомчої взаємодії у сфері протидії транскордонній злочинності.....	413
Висновки до розділу 4.....	427
ВИСНОВКИ	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	440
ДОДАТКИ	508

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БПЛА – безпілотний літальний апарат
- В(м)ЕЗ – виключна (морська) економічна зона
- ДК – державний кордон
- ДПСУ – Державна прикордонна служба України
- ДПС – дільничний інспектор прикордонної служби
- ЄС – Європейський Союз
- ІКАО – Міжнародна організація цивільної авіації
- КК – Кримінальний кодекс
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- МОМ – Міжнародна організація з міграції
- НАТО – Організація північноатлантичного договору
- ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- ОРД – оперативно-розшукова діяльність
- ОСД – оперативно-службова діяльність
- п. – пункт
- ППр – пункт пропуску через державний кордон
- ПРИКЗ – прикордонний загін
- РНБО – Рада національної безпеки і оборони
- СБУ – Служба безпеки України
- ст. – стаття
- ФБР – Федеральне бюро розслідувань
- ч. – частина
- ВІ – Building Integrity – виховання доброчесності
- СВР – митно-прикордонна служба США
- CIRAM – загальна інтегрована модель аналізу ризиків

Daesh – Ісламська держава

DHS – Міністерство внутрішньої безпеки США

EaP-RAN – Мережа аналізу ризиків Східного партнерства

EB-RAN – постійна Мережа аналізу ризиків на східних кордонах ЄС

EUBAM – Місія ЄС з прикордонної допомоги Україні та Молдові

EUROJUST – Агентство ЄС щодо співпраці органів юстиції

EUROPOL – Європейський поліцейський офіс

EUROSUR – Система спостереження за кордонами Європи

FRAN – Мережа аналізу ризиків FRONTEX

FRONTEX – Європейська служба прикордонної та берегової охорони

FTF – іноземні бойовики – терористи

ICCS – Міжнародна класифікація злочинів для статистичних цілей

ICMPD – Міжнародний центр з розвитку міграційної політики

INTERPOL – Міжнародна організація кримінальної поліції

JIT – ССГ – спільна слідча група

OLAF – Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству

RHPTO – Норвезький центр глобального аналізу (партнер ООН з питань екології, глобального розвитку, миру і безпеки)

SIS – Шенгенська інформаційна система

SMART border – безпечний, вимірюваний, автоматизований, на основі управління ризиками та технологій кордон

SOCTA – спільна методика оцінки ризиків щодо тяжких злочинів та організованої злочинності.

UNODC – Управління ООН з наркотиків та злочинності

UNTOC – Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності

USBP – прикордонний патруль США (агентство)

VIS – візова інформаційна система

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Загальносвітовою тенденцією соціальної динаміки, характерною і для України, є розвиток різноманітних транскордонних зв'язків, що неминуче тягне збільшення кількості осіб, які перетинають державні кордони. Наприклад, Державною прикордонною службою України (ДПСУ) за перші вісім місяців 2019 р. оформлено в ході прикордонного контролю 68,49 млн осіб, за аналогічний період 2018 р. – 67,07 млн, у 2018 р. – 100,56 млн осіб, у 2017 р. – 97,3 млн осіб, що на 9 % більше, ніж у 2016 р., у свою чергу в 2016 р. – 89,2 млн осіб, що на 11,5 % більше, ніж у 2015 р.

Постійна інтенсифікація транскордонних зв'язків має зворотний бік – тенденцію до збільшення масштабів впливу на транскордонну активність різноманітних чинників, що детермінують злочинність. Це призводить до збільшення масштабів транскордонної злочинності, ускладнення її проявів, появи нових можливостей для здійснення кримінального спротиву суб'єктам запобігання, виявлення та розслідування правопорушень. Сприятливими для транскордонної злочинності чинниками є надвелика рентабельність транскордонної незаконної діяльності, можливості легалізації в суміжних країнах активів, отриманих незаконним шляхом, обмежені можливості національних правоохоронних органів щодо кримінальної активності, складові якої підпадають під юрисдикцію кількох суміжних держав.

На рівні Стратегії інтегрованого управління кордонами (затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р.) констатовано, що «Рівень загрози транскордонної злочинності ... має сталу тенденцію до зростання». Поширення транскордонної злочинності визначено як безпековий виклик Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України (затв. Указом Президента України від 14 березня 2016 р.), а протидія транскордонній злочинності визначена серед пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів низкою документів стратегічного планування (Стратегія розвитку системи органів внутрішніх справ на період

до 2020 р., Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 р., Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки тощо). Виразною є тенденція зміни парадигмальних орієнтирів досліджень криміногенних транскордонних процесів, що пов'язано також і з євроінтеграційними прагненнями України, політикою співробітництва з Європейським Союзом.

Ці обставини в комплексі актуалізують постановку питання про необхідність якісних змін у системі протидії транскордонній злочинності, що пов'язано з низкою концептуальних проблем, серед яких феноменологія та етіологія транскордонної злочинності, її кримінологічна характеристика.

Загальним проблемам, пов'язаним з інтернаціоналізацією злочинності як багатоаспектним явищем присвячена значна кількість опублікованих праць. Окремо слід звернути увагу на дослідження в рамках докторських дисертацій, присвячених транснаціональній злочинності. Зокрема, в Україні були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук М. Г. Вербенським «Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання» (2010) та Г. П. Жаровською «Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні» (2019). Затребуваними є результати дисертаційних досліджень А.Х-А. Піхова (2018), Д.С. Хижняка (2018), І. В. Щєбликіної тощо.

Актуальними в контексті нашого дослідження є напрацювання вітчизняних і закордонних кримінологів: М. Кіліаса (Martin Killias), П. ван Дайна (Petrus C. van Duynе), Л. Шеллі (Louise I. Shelley), М. Леві (Michael Levi), Я. ван Дайка (Jan van Dijk), Н. Пассаса (Nikos Passas), В. Ф. Антипенка, А. М. Бабенка, А. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, О. Ю. Бусол, А. М. Бойка, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. В. Козаченка, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, Ю. Б. Курилюка, Т. Є. Леоненко, О. М. Литвинова, В. А. Номоконова, Ю. В. Орлова,

Н. А. Орловської, В. О. Тулякова, Є. Л. Стрельцова, В. А. Тимошенка, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко та ін.

Окремі кримінально-правові аспекти зазначеної проблеми досліджено В. І. Борисовим, А. А. Вознюком, С. Ф. Денисовим, Т. А. Денисовою, М. В. Карчевським, В. В. Кухарем, С. Я. Лиховою, І. І. Митрофановим, В. О. Навроцьким, О. М. Омельчуком, А. М. Орлеаном, А. М. Притулою, О. П. Рябчинською, П. Л. Фрісом, В. В. Шаблистим, криміналістичні – П. Д. Біленчуком, міжнародно-правові – О. Г. Волеводзом, Н. А. Зелінською, В. В. Меркушиним, адміністративно-правові – В. Л. Зьолкою, Р. М. Ляшуком, А. Ф. Мотою, оперативно-розшукові – І. М. Копотуном, С. І. Халимоном, філософські та соціологічні – С. І. Устичем, В. В. Гарагоничем. Окремі аспекти розв'язання проблем прикордонної безпеки, пов'язаних з протидією злочинності в її транскордонних виявах, представлено в наукових дослідженнях С. А. Белякова, Д. А. Купрієнка, В. В. Шумова.

Наукові положення, сформульовані зазначеними авторами, є надзвичайно цінними з точки зору науки і практики. Водночас, урахувавши відсутність комплексного наукового дослідження кримінологічних засад протидії транскордонній злочинності, не розв'язаними в кримінологічній науці залишається низка важливих наукових проблем, серед яких: феноменологія та етіологія транскордонної злочинності; оцінка ролі бар'єрності кордонів (як функції глобальної інституційної системи, якою є сукупність державних кордонів та органів, що забезпечують прикордонну безпеку) у протидії злочинності; удосконалення правового забезпечення політики у сфері протидії транскордонній злочинності з урахуванням потреб опору криміналізації транскордонних відносин, деструкції криміногенного потенціалу населення прикордоння та зниження можливості вчинення транскордонних правопорушень, зокрема кримінальних.

Крім того, на увагу заслуговують такі проблеми, які впливають на дослідницький контекст:

недостатньою є увага до транскордонної злочинності як до одного з очевидних маркерів соціально-економічних та політичних проблем, що свідчать про дисфункційний характер політики у відповідних сферах (в Україні або у суміжних державах);

протидія транскордонній злочинності вважається проблемою переважно внутрішньої політики та не розглядається у зовнішньоекономічному вимірі, що призводить до превалювання позитивістських уявлень про стратегічні напрями протидії цьому виду злочинності.

З урахуванням цього перспективними напрямами дослідницьких зусиль, на наш погляд, є: актуалізація можливостей антикриміногенної діяльності, які відкриваються в контексті євроінтеграції; дослідження причин високого рівня кримінальної опозиції правоохоронним органам з боку місцевого населення прикордоння; удосконалення комплексного механізму протидії транскордонній злочинності на різних ділянках державного кордону, який поєднує деструкцію детермінант злочинності та, водночас, забезпечення інтеперабельності взаємодіючих органів у суміжних державах, а також широке застосування новітніх технологічних можливостей, що відкриваються в цифрову епоху, особливо впровадження системи SMART-border (інтелектуального кордону).

Отже, наукова проблема дисертаційного дослідження полягає у гносеологічній неузгодженості, пов'язаній з фрагментарністю наукового пояснення феноменології протидії транскордонній злочинності та з необхідністю розробки нових концептуальних кримінологічних засад щодо протидії транскордонній злочинності.

Викладені чинники зумовили обрання теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження відповідає засадам, визначеним Стратегією інтегрованого управління кордонами (розпорядження Кабінету Міністрів України від

24 липня 2019 р.), Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України (Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016); Концепцією державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р.), Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р.).

Дисертація виконана відповідно до фундаментальних і прикладних проблем наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні, визначених серед пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затверджених загальними зборами Національної академії правових наук України 3 березня 2016 р.), а також напрямів наукових досліджень, ухвалених вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 10 від 24 лютого 2016 р.) в межах науково-дослідної роботи «Протидія транскордонній злочинності: методологія, теорія, практика» (2014-0094 I), передбаченої планом науково-дослідної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Крім того, окремі частини дисертаційного дослідження виконані в межах науково-дослідних робіт «Кримінологічні заходи протидії незаконній міграції» (2014-0009 I), «Рекомендації щодо підвищення ефективності оперативно-службової діяльності у протидії контрабанді наркотичних засобів» (2013-0015 I), «Напрями удосконалення діяльності щодо протидії контрабанді» (2012-0012 I).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у формулюванні й обґрунтуванні кримінологічних засад протидії транскордонній злочинності та розробці структурно-функціональної моделі такої протидії.

Для досягнення зазначеної мети вирішувалися такі *задачі*:

визначити парадигмальні орієнтири дослідження явища транскордонності у кримінологічному вимірі та з'ясувати сучасний стан

вітчизняних і закордонних наукових досліджень проблем протидії транскордонній злочинності;

систематизувати кримінологічні підходи до визначення поняття транскордонних злочинів та їх класифікації, сформулювати поняття транскордонної злочинності;

оцінити вплив рівня бар'єрності кордонів на транскордонну злочинність та виявити співвідношення між протидією транскордонній злочинності та забезпеченням прикордонної безпеки;

розробити інформаційну модель транскордонної злочинності, з цією метою:

охарактеризувати кількісно-якісні показники транскордонної злочинності в Україні, для чого визначити поняття поліморфізму транскордонної злочинності, обґрунтувати науковий підхід до «ціни» транскордонної злочинності, установити сучасні тенденції транскордонної злочинності;

охарактеризувати систему детермінації транскордонної злочинності, оцінити значення економічних, політичних, віктимологічних, корупційних чинників та фонових явищ у системі детермінації транскордонної злочинності,

визначити структурну конфігурацію міжнародної системи протидії транскордонній злочинності в інституційному та нормативно-правовому вимірах;

проаналізувати зарубіжний досвід протидії транскордонній злочинності в контексті можливості його використання в Україні;

визначити прикладні проблеми протидії транскордонній злочинності та напрями вдосконалення її правового забезпечення на основі структурно-функціональної кластерної моделі;

визначити проблеми інституційної ефективності системи протидії транскордонній злочинності в Україні в умовах євроінтеграції та сформулювати практичні рекомендації у напрямках її забезпечення;

виокремити умови деструкції криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні і сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності участі громадськості у запобіганні транскордонній злочинності;

сформулювати бачення антикорупційної діяльності як елементу системи деструкції детермінаційного комплексу транскордонної злочинності;

розкрити особливості протидії транскордонним правопорушенням у повітряному та морському просторі;

сформувати концептуальне бачення стратегії зниження можливості вчинення транскордонних злочинів через призму концепції «інтелектуального кордону»;

запропонувати напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення протидії транскордонній злочинності в Україні.

Об'єкт дослідження – транскордонна злочинність та суспільні відносини у сфері протидії транскордонній злочинності.

Предмет дослідження – кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності.

Концепція протидії транскордонній злочинності представлена методологічним, теоретичним і праксеологічним концептами. Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів наукової методології на засадах мультипарадигмальності, системного, синергетичного підходів до протидії транскордонній злочинності. Теоретичний концепт характеризується формуванням інформаційної моделі системи уявлень про транскордонну злочинність та протидію їй. Практичний концепт базується на поєднанні кримінологічної теорії та практики щодо обґрунтування і впровадження ефективних шляхів протидії транскордонній злочинності.

Методи дослідження. Основою методології кримінологічного дослідження протидії транскордонній злочинності є мультипарадигмальність, яка базується на інтегральному поєднанні системного та синергетичного підходів, що передбачає сукупність

загальнонаукових та конкретно-наукових методів пізнання. Зокрема, для вирішення поставлених завдань, обумовлених метою дослідження, використано комплекс взаємопов'язаних методів: *компаративістський аналіз* – для визначення концептуальних засад феноменології та протидії транскордонній злочинності, для порівняння кримінального законодавства та практики його застосування, насамперед, суміжних з Україною держав, а також тих держав, досвід яких є показовим для України, для оцінки діапазону можливостей імплементації зарубіжного досвіду в українське законодавство і практику протидії транскордонній злочинності (підрозділи 1.1–1.2, 2.1, 4.2); *синтез, порівняння та співставлення* – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у кримінологічній теорії, поширення виявів злочинності на території різних держав (підрозділи 1.2, 2.2, 3.2); *формально-логічний* – для уточнення сутності основних дефініцій; виявлення ключових характеристик досліджуваних явищ (підрозділи 1.1, 2.1, 4.2); *моделювання* – для побудови структурно-функціональної моделі протидії транскордонній злочинності (підрозділи 4.1); *логіко-семантичний та формально-юридичний* – для аналізу норм законодавства, що регламентують діяльність з протидії транскордонній злочинності, та визначення напрямів його вдосконалення (підрозділи 2.1, 4.1, 4.3, 4.4), *системного аналізу* – для дослідження виникнення емерджентних властивостей транскордонної злочинності з явищами флуктуації в нестійкій структурі злочинності, оцінки нелінійності її параметрів, обумовлених модернізацією виявів злочинності (підрозділи 1.3, 2.1), *бесіда, анкетування, аналіз документів, аналіз результатів діяльності, метод експертних оцінок, систематизація статистичних даних* – для дослідження детермінант транскордонної злочинності, оцінки рівня латентності транскордонної злочинності та аналізу ефективності протидії транскордонній злочинності – всі розділи дисертації; *контент-аналіз* – для опрацювання масиву матеріалів кримінальних проваджень за кількісними та якісними параметрами (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені статистичні дані про зареєстровані кримінальні правопорушення за 2014–2018 роки; узагальнені матеріали вивчення 511 проваджень про транскордонні правопорушення, 322 вироків, винесених судами України щодо кримінальних правопорушень даної категорії; результати опитування 120 керівників середньої та вищої ланки прикордонних, митних служб, поліції та дипломатичних установ 24 держав, результати формалізованого інтерв'ювання місцевих жителів прикордоння та осіб, які перетинають кордон (936 осіб у 6 прикордонних областях України) та опитування експертів (48 офіцерів, які проходять службу у вищезазначених регіонах на посадах, пов'язаних з протидією транскордонній злочинності). Застосовано дані аналітичних зведень щорічного аналізу ризиків FRONTEX та FRAN (Мережі аналізу ризиків FRONTEX) та Управління стратегічного планування та аналізу ризиків ДПСУ (2019 р.), що передбачає використання методики CIRAM-2 (Загальної моделі інтегрованого аналізу ризиків). Використано аналітичні звіти Генеральної прокуратури України та Національної поліції України, а також Європолу та Управління ООН з наркотиків і злочинності (за період 2014–2018 рр.). Емпіричні дослідження проведено з використанням валідних методів. Вибірка матеріалів дослідження є репрезентативною, формувалася за квотним принципом і, в цілому, відповідає генеральній сукупності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням кримінологічних засад протидії транскордонній злочинності в її предметно-об'єктовому взаємозв'язку із забезпеченням прикордонної безпеки, чого раніше в Україні на дисертаційному рівні не здійснювалося.

Ґрунтуючись на результатах дослідження, автором розроблено систему наукових положень і обґрунтовано наукові результати, які є новими для кримінологічної науки або які наділені істотними ознаками новизни, а саме:

вперше:

обґрунтовано роль державного кордону як об'єктивного чинника безпосереднього впливу на позитивні форми транскордонних відносин (наприклад, транскордонне співробітництво) і на негативну їх форму (транскордонна злочинність); доведено, що цей вплив здійснюється через реалізацію дуальних функцій кордону (бар'єрності та контактності);

проаналізовано етіологію транскордонної злочинності в контексті дискурсу глобалізації та глокалізації з виокремленням таких концептуальних кримінологічних характеристик детермінації транскордонної злочинності, як базові криміногенні можливості у суміжних державах, наявність кордону, контраст між державами в економічних показниках (ставки мита, різні ціни, різні можливості для зайняття професійною діяльністю), показники соціодинаміки;

на основі комплексу теоретичних та емпіричних методів дослідження розроблено та обґрунтовано мультипарадигмальний методологічний підхід до механізму протидії транскордонній злочинності в його об'єктному поєднанні з механізмом забезпечення прикордонної безпеки;

концептуалізовано гносеологічний підхід до протидії транскордонній злочинності як до наднаціональної кримінологічної проблеми, розв'язання якої є частиною не тільки внутрішньої, але і зовнішньої політики держави;

розроблено структурно-функціональну кластерну модель протидії транскордонній злочинності, узгоджену з рівнями бар'єрності та контактності кордону; доведено, що мінімально прийнятний рівень ефективності сучасної системи протидії транскордонній злочинності прогнозовано забезпечується шляхом ефективного функціонування білатеральних інституційних і правових механізмів включно із механізмом забезпечення прикордонної безпеки;

запропоновано концептуальний підхід до протидії транскордонній злочинності на основі поєднання нормотворчих заходів та комплексного удосконалення системи практичних форм діяльності, який включає

деструкцію детермінуючого комплексу транскордонної злочинності, зменшення криміногенного потенціалу населення прикордонних територій, зменшення можливостей учинення злочинів шляхом поєднання різних форм превентивних практик, системи «інтелектуального кордону» (SMART-border), забезпечення інтеперабельності національних, закордонних та міжнародних суб'єктів протидії з урахуванням досвіду ЄС;

встановлено ознаки впливу криміногенного потенціалу місцевого населення прикордоння на характер та рівень транскордонної злочинності та можливості корегування цього потенціалу – залежно від особливостей прикордонного регіону та суміжної території;

сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства про транскордонне співробітництво та про повноваження ДПСУ в частині протидії транскордонній злочинності.

удосконалено:

науково-теоретичну аргументацію щодо розмежування понять «транскордонні, транстериторіальні» злочини; положення про те, що виникнення та генеза явища транскордонної злочинності пов'язані з наявністю державного кордону, тому системоутворююча ознака транскордонних злочинів пов'язується з фізичним його перетинанням, а транстериторіальних – розповсюдженням на територіях, які не розділені юридично визначеним державним кордоном (лінія розмежування, фронтір тощо);

інформаційну модель транскордонної злочинності в частині аналізу кількісно-якісних показників транскордонної злочинності на сучасному етапі в Україні, науковий підхід до «ціни» транскордонної злочинності;

механізм деструкції корупційних детермінант транскордонної злочинності через розвиток доброчесності та антикорупційної стійкості персоналу органів сектору безпеки засобами програми НАТО Building Integrity (виховання доброчесності);

набули подальшого розвитку:

визначення транскордонної злочинності, під якою розуміється відкрита соціальна система, що опосередковує деструктивний феномен, який у своєму вияві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу, – є порівняно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах;

теоретичні підходи про генезу злочинності за рахунок обґрунтування явища поліморфізму транскордонної злочинності, на підставі цього виокремлено дві моделі розвитку форм транскордонної злочинності (адитивну та синергетичну) та визначено специфіку криміногенного потенціалу кожної;

теоретичні уявлення про формування політики у сфері протидії транскордонній злочинності на базі конкретних нормативних підстав (сукупність міжнародних угод, положення кримінального законодавства різних держав, нормативно-правових актів у сфері організації міжнародного співробітництва) і засад (ідеологія соціальної справедливості, консенсус у приватно-публічній сфері, верховенство права та пріоритет прав людини);

системний підхід до розуміння протидії транскордонній злочинності як структурованої організованої множинності взаємозалежних елементів, метою взаємодії яких у просторі і часі є цілеспрямований запобіжний та деструктивний вплив на транскордонну злочинність;

теоретичне положення щодо ефективності протидії транскордонній злочинності, яка визначається сукупністю таких складових: адекватність політики у сфері протидії злочинності рівню кримінальних загроз у транскордонних відносинах, дієвість запобіжного впливу на комплекс детермінації злочинності та деструктивного впливу на реальну злочинність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та використовуються:

у сфері організації міжнародного співробітництва – для забезпечення інтероперабельності персоналу прикордонних, поліцейських, митних інституцій держав – членів OSCE (акт реалізації BMSC OSCE від 6 лютого 2019 р.);

нормотворчій діяльності – для удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері інтегрованого управління кордонами в частині протидії транскордонній злочинності (акт Адміністрації Державної прикордонної служби України від 27 вересня 2019 р.),

діяльності правоохоронних органів – для удосконалення діяльності слідчих підрозділів Головного слідчого управління СБУ (акт Головного слідчого управління СБУ від 13 травня 2019 р.); для підвищення ефективності планування оперативно-службової діяльності (акт реалізації Західного регіонального управління ДПСУ від 17 травня 2019 р.);

науково-дослідній сфері – для подальшої наукової розробки заходів протидії транскордонній злочинності (акт про впровадження в науково-дослідну діяльність Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького від 26 березня 2019 р.),

освітньому процесі – під час підготовки матеріалів і проведення навчальних занять у міжнародному навчальному закладі для підготовки управлінської ланки прикордонних інституцій – Прикордонному коледжі ОБСЄ для керівного складу (Душанбе, Таджикистан) – у рамках аспірантури з прикордонної безпеки та річного курсу для керівного складу правоохоронних органів 24 держав регіону ОБСЄ, розробки типової навчальної програми для держав-членів та держав-партнерів НАТО з питань доброчесності персоналу безпекових інституцій, фільму для тренінгів для прикордонних та митних відомств «The invisible crime» Департаменту транснаціональних загроз Секретаріату ОБСЄ, курсу RAI з протидії корупції в транскордонному вимірі для правоохоронних органів держав Балканського регіону (лист Департаменту транснаціональних загроз Секретаріату ОБСЄ у Відні від 18 липня 2018 р.), під час підготовки навчально-методичних

матеріалів з кримінології, кримінального права, криміналістики, а також при проведенні різних видів занять із цих та інших дисциплін у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,

правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості персоналу правоохоронних органів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано дисертантом самостійно. Положення та висновки, що викладені в дисертації та складають її наукову новизну, розроблені автором особисто. У колективній монографії «Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми» внесок автора полягає у висвітленні механізму протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. У науковій статті «Victimization of people who have suffered from transborder crimes: praxeological dimension of improving the law enforcement activities regulatory support» дисертанту належать результати визначення системи чинників, що обумовлюють віктимність осіб, які постраждали від транскордонних злочинів. У науковій статті «Антикорупційний вимір імплементації програми НАТО «Building Integrity» у службову діяльність Державної прикордонної служби України» дисертанту належать пропозиції щодо запровадження в антикорупційну програму ДПСУ елементів програми НАТО «Building Integrity» та обґрунтування сукупності властивостей, що утворюють антикорупційну стійкість. У науковій статті «Державна прикордонна служба України як головний суб'єкт забезпечення прикордонної безпеки» дисертантом теоретично обґрунтовано місце Державної прикордонної служби України у структурній конфігурації сектору безпеки як органу, що здійснює запобігання транскордонній злочинності. У науковій статті «Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю» дисертанту належить систематизація переліку функцій, притаманних суб'єктам координації у сфері прикордонної

діяльності та дослідження можливостей удосконалення системи спеціально-кримінологічного запобігання транскордонній злочинності безпосередньо в пунктах пропуску через державний кордон. Окремі положення дисертації викладено в посібнику для держав-членів та держав-партнерів НАТО «Good governance and Building Integrity in the defence and security sector». Особистий внесок автора дисертації – модуль III «Building integrity in management and delivery». У посібнику EUBAM для прикордонних і митних інституцій України та Молдови «Prevention and Combating Corruption» доробок здобувача полягає у теоретичному аналізі проблеми, постановці і реалізації завдань, формулюванні висновків. У посібнику для слідчих «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» особистий внесок дисертанта полягає у визначенні особливостей кримінально-правової характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Наукові положення і результати кандидатської дисертації повторно на захист докторської дисертації не виносяться.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, зокрема: «Прикордонна служба в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку» (м. Хмельницький, 12 травня 2011 р.), «Діалектика протидії корупції» (м. Казань, 7 грудня 2012 р.); «Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні» (м. Харків, 25 квітня 2013 р.); «Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика» (м. Хмельницький, 21–23 травня 2013 р.); «Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти» (м. Харків, 16 квітня 2015 р.); «Профілактика корупційних правопорушень» (м. Харків, 17 квітня 2015 р.); «Сучасні проблеми порівняльного правознавства» (м. Ужгород, 6–8 травня 2015 р.); «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.); «Корупція а

bezpieczeństwo państwa. Korupcja w administracji publicznej. Diagnoza - Profilaktyka-Zwalczanie» (Kętrzyn, 12 listopada 2015 r.); «Проблеми боротьби зі злочинністю та підготовки кадрів для правоохоронних органів» (м. Мінськ, 7 квітня 2016 р.); «Сектор безпеки України: виклики сьогодення» (м. Харків, 20 травня 2016 р.); «Інформаційна безпека: європейські орієнтири та перспективи для України» (м. Харків, 25 листопада 2016 р.); «Протидія злочинності: теорія і практика» (м. Київ, 19 жовтня 2016 р.); «Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів» (м. Київ, 28 жовтня 2016 р.); «Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи» (м. Харків, 9 грудня 2016 р.); «Правова доктрина сектору безпеки України: актуальні питання сьогодення» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.); «Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи вирішення» (м. Одеса, 28–29 вересня 2017 р.); «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовтня 2017 р.); «Кримінальна юстиція в світлі інтеграції правових систем і інтернаціоналізації кримінальних загроз» (м. Мінськ, 27–28 жовтня 2017 р.); «Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми» (м. Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 р.); «Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики» (м. Харків, 18 травня 2018 р.); «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Дніпро, 21-22 червня 2018 р.); «Criminalitatea transfrontalieră și transnațională: tendințe și forme actuale de manifestare, probleme de prevenire și combatere» (Chișinău, 26 iunie 2018); «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р.); «Гуманізація кримінальної відповідальності» (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 р.); «Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми» (м. Харків, 23 листопада 2018 р.); «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України» (м. Дніпро, 30 листопада 2018 р.) та ін.

Основні положення дисертації також доповідалися автором на

дослідницьких конференціях ОБСЄ з транскордонних проблем у м. Душанбе: «Evolving Transnational Threats & Border Security», 2–5 December 2013; «Innovative Solutions to Border Issues through New Technologies», 7–10 December 2015; «The Dilemma of Migration», 1–4 May 2017 (акт OSCE від 6 лютого 2019 р.)

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 63 працях (у т. ч. 5 – англійською, 1 – польською мовами), серед яких одноосібна монографія, розділ у колективній монографії, 28 статей, з них 20 статей у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук (у т. ч. 3 – в електронному виданні), 8 статей – у зарубіжних наукових періодичних виданнях (з них 4 – у періодичних наукових виданнях держав, які входять до Європейського Союзу, у т. ч. 1 – у виданні, індексованому у Web of science core collection), 28 праць апробаційного характеру, а також 5 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що охоплюють дванадцять підрозділів і чотирнадцять пунктів, висновків, списку використаних джерел (592 найменування, у т. ч. 104 – англійською мовою) та дванадцяти додатків. Повний обсяг дисертації становить 561 сторінку, обсяг основного тексту дисертації складає 415 сторінок і містить 9 рисунків та 23 таблиці. Список використаних джерел розміщений на 68 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1. Транскордонність у кримінологічному вимірі: парадигмальні орієнтири та сучасний стан досліджень

Методологічна база будь-якого дослідження є важливим підґрунтям його організації, здійснення та інтерпретації отриманих результатів. Методологія спирається на закони існування об'єктивної реальності, надає дослідженню цілісного характеру, а його результатам – найважливішої ознаки – відтворюваності. Від вірно обраної методології залежить смислова організованість єдиної системи наукових категорій і понять, взаємопов'язаних теоретичних положень і практичних методів дослідження, обробки та тлумачення наукових результатів. Методологія, яка є адекватною властивостям об'єкта дослідження, свідчить про правомірність постановки наукових завдань, науковість програми дослідження загалом та забезпечує її репрезентативність, а також повноту й об'єктивність результатів.

В Україні значно вплинули на розвиток наукових уявлень щодо дослідження проблем протидії злочинності такі вчені як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, А. Б. Блага, А. М. Бойко, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, М. Ю. Валуйська, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. А. Журавель, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, В. О. Коновалова, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. В. Лисодєд, Т. Є. Леоненко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. І. Нежурбіда, В. Ф. Оболенцев, Ю. О. Орлов, Н. А. Орловська, М. І. Панов, В. М. Попович, П. П. Сердюк, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. В. Шаблистий,

В. І. Шакун, В. Ю. Шепітько, О. Ю. Шостко та інші. Зокрема, такими, що визначають методологічний вектор дослідження кримінологічних проблем, слід вважати докторські дисертації В. І. Шакуна «Урбанізація і злочинність в Україні» (1996 р.), О. М. Литвака «Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992 – 1995 роки)» (1997 р.), О. Г. Кулика «Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження» (2013 р.).

Методологічну цінність мають праці таких закордонних вчених, як Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Я. І. Гілінський, А. І. Долгова, С. М. Іншаков, І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. В. Лунєєв, І. В. Щебликіна та інші.

Кримінологія, як будь-яка інша наука, що має інтегративну природу, з метою перевірки гіпотез на основі об'єктивних даних про закономірності генези злочинності та визначення шляхів, способів протидії злочинності та діагностування їх дієвості застосовує арсенал різноманітного інструментарію пізнання об'єктивної реальності. Для програмування дослідження є припустимим застосування прийомів і методів, що належать до методологічної бази інших наук. Тому в рамках даного дослідження, насамперед, методологічно важливим є визначення таких вихідних позицій:

- а) парадигмальні орієнтири, які є його підґрунтям;
- б) сутність наукових принципів, що застосовано для пояснення кримінологічних явищ, які є предметною базою дослідження;
- в) кримінологічна конотація такого елемента об'єктивної реальності, як транскордонність.

Для багатьох держав, де транскордонні відносини розвиваються найбільш динамічно, питання управління кордоном з відомчих перейшли в категорію пріоритетних векторів публічного інтересу, що охоплюють комплекс проблем які мають важливе кримінологічне значення. У цих умовах проблеми протидії злочинності у прикордонні, а також транскордонній злочинності не могла не привернути до себе пильної уваги вчених. Крім того, для Європи цей контекст має забарвлення, пов'язане з

розширенням кордонів ЄС, а для України – зміцненням її кордонів на Сході та Півночі. Отже, у ХХІ ст. значно збільшилася кількість наукових публікацій з даної проблематики. Водночас, не можна не помітити, що при виділенні нового предмета вивчення динамічний розвиток досліджень транскордонних відносин характеризується стихійністю та несистемністю. Особливо це виявилось у методології. Зарубіжна та вітчизняна наукова література містить відомості про близько два десятки теоретичних підходів, що застосовуються до вивчення транскордонних відносин. При цьому зміст заявлених підходів дуже часто демонструє результати, що не є експліцитними з точки зору їх застосування в кримінологічних дослідженнях. Це призводить до помилок у структуруванні досліджуваного предмета і непереборних труднощів при побудові наукових узагальнень.

Протягом досить тривалого періоду кримінологія в Україні (радянського та сучасного періоду) визнавала переважно матеріалістичну діалектику як методологію пізнання. Водночас, як зазначає С. Ю. Лукашевич, науковий пошук у суспільнознавчих науках призвів до висновків про нелінійність залежностей у соціальних явищах та багатофакторність і багатопорядковість впливу на соціальне буття [201, с. 627].

Тому актуальним для визначення методологічних засад нашого дослідження є визначення його парадигми, що формує логіку, систему та програму дослідження. Термін «парадигма» походить від грец. «приклад, модель, зразок». Першість у поширенні двоаспектного значення цього терміна належить американському досліднику Томасу Куну, який виділяв епістемічний і соціальний аспекти парадигми. В епістемічному аспекті даний термін охоплює усю множинність наукових знань, цінностей і переконань, що створюють модель наукової діяльності. У соціальному аспекті парадигма розглядається через розуміння спільності наукового співтовариства, яке поділяє спільні цінності, погляди та знання. Як у цьому зв'язку зазначав Т. Кун, парадигма – це комплекс теорій, об'єднаних єдиною методологією, тому парадигма, яка використовується одним науковим співтовариством,

може іноді виключати постановку завдань, які є наріжним каменем для представників іншого наукового співтовариства [181, с. 16].

Функції парадигм Р. Мертон формулює таким чином:

1. Парадигми вводять систему умовних позначень. Вони дають компактну класифікацію основних понять, які використовуються для опису і аналізу.

2. Парадигми зменшують імовірність уведення прихованих гіпотез і понять, оскільки кожна нова гіпотеза і кожне нове поняття має логічно виводитися з попередніх компонентів парадигми.

3. Парадигми сприяють накопиченню теоретичних інтерпретацій. По суті, парадигма – це фундамент, на якому побудований будинок інтерпретацій. Якщо новий поверх не можна побудувати безпосередньо на цьому фундаменті, тоді до нього треба поставитися як до нового крила загальної структури, і потрібно розширити фундамент понять і припущень, щоб підперти це крило.

4. Парадигми за своєю структурою мають на увазі систему найважливіших понять і тим самим можуть допомогти аналітику розгледіти емпіричні та теоретичні проблеми, які він в іншому випадку залишить без уваги.

5. Парадигми сприяють кодифікації якісного аналізу таким чином, що він наближається до логічної, якщо не емпіричної довершеності кількісного. Поняття і методики повинні підлягати відтворенню, а результати – перевірці [215, с. 102 – 104].

Отже, практична функція парадигми полягає у створенні схеми наукового дослідження в конкретній галузі. Вона забезпечує спадковість розвитку науки і наукової творчості на основі врахування циклічності характеру наукового пізнання.

Значення парадигми, як указує Т. Кун, полягає також у тому, що через її відсутність усі факти, які могли б, цілком імовірно, мати відношення до розвитку даної науки, виглядають однаково доречними. У результаті

накопичені факти не можна інтерпретувати, якщо відсутнє переплетення теоретичних і методологічних передумов, принципів, які допускають відбір, оцінку і критику цих фактів [181, с. 40 – 42].

Отже, у найбільш узагальненому вигляді парадигма означає засновану на спадкоємності наукових ідей систему теоретико-методологічних і ціннісних установок, що визначають модель постановки проблем і зразки вирішення наукових завдань і консенсуально прийнятні на даному етапі історичного розвитку всіма членами певного наукового співтовариства.

Дослідницька робота, на думку С. І. Некрасова та Н. А. Некрасової, полягає у відкритті нових галузей застосування парадигми, у виведенні з неї всіх можливих наслідків, а також у пошуках шляхів узгодження з парадигмою «незручних» фактів. В останньому випадку наукова діяльність розуміється як захист парадигми, «рішення головоломок» – побудова окремих теорій, що дозволяють інтерпретувати фактичний матеріал відповідно до прийнятої парадигми [239]. При цьому різні парадигми, на думку дослідників, є принципово несумісними, оскільки відсутня можливість «критичного експерименту», який спростує ту чи іншу парадигму, якщо кожна з них дає свою інтерпретацію факту [239]. Зміна парадигм або відмова від парадигми, як зазначає Т. Кун, призводить до революцій у науці [181, с. 62].

Водночас, серед сучасних дослідників багато прихильників мультипарадигмальності, яку вважають важливою ознакою сучасного знання, що забезпечує застосування не одного методу, а комплексу апробованих у науці методів.

Наприклад, на українському кримінологічному ландшафті ми бачимо проведення досліджень у межах системи поглядів, переконань і методик, окреслених синергетичною парадигмою (В. І. Шакун, О. М. Джужа, С. Ю. Лукашевич, Н. А. Орловська), кримінологічно-віктимологічною парадигмою (О. М. Джужа), парадигмою соціального натуралізму (О. М. Костенко) парадигмою політичного антикриміналізму (Ю. В. Орлов).

Дослідниками у сфері суміжних наук проводиться робота в межах безпекової парадигми (В. А. Ліпкан, Д. А. Купрієнко).

Так, полярними виглядають погляди прихильників натуралістичного та позитивістського підходу в кримінології, а діалектична та синергетична методологія базуються на різних вихідних позиціях.

Але наскільки парадигми, про які йшлося вище, є конфронтаційними до того рівня, що виключає будь-яку можливість застосувати їх у комплексі? На наше переконання, дослідження транскордонних відносин, транскордонних криміногенних явищ через «оптику» не однієї, а декількох парадигм, надасть лише переконливості, об'єктивності та всебічності результатам дослідження. Ця думка ґрунтується на усвідомленні складного соціального, економічного, політичного характеру транскордонних явищ, що мають криміногенну природу. Адже навіть визначення транскордонної злочинності до певної міри має консенсуальний характер, потребує урахування особливостей держав, через які спрямований вектор транскордонності. Це потребує необхідності мультидисциплінарного та мультипарадигмального поєднання методик для дослідження криміногенних явищ і практик їх запобігання. У цьому контексті доречним буде констатувати методологічний плюралізм, притаманний сучасному розвитку науки. Отже, цієї методологічної позиції притримується В. І. Шакун, який зазначає, що «Подальший розвиток кримінологічної науки має спиратися на синергетичні підходи, тобто на міждисциплінарне поле досліджень, урахування загальних принципів, які керують поведінкою систем, що самоорганізуються. У межах цієї парадигми за умови запровадження нових методів дослідження та понятійного апарату варто очікувати на появу нових теорій, що пояснюють злочинність. При цьому бажано, щоб учені не віддавали певну перевагу конкретному науковому напрямку та не боялися конкуренції теорій. Практичний бік реалізації наукових теорій має полягати у втіленні отриманих результатів у діяльність органів державної влади, обов'язком яких є протидія злочинності» [471, с. 22]. Важливою у цьому

зв'язку є думка, висловлена М. В. Костицьким про те, що методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [161, с. 10].

Отже, ми сприймаємо та застосовуємо будь-які доречні моделі постановки проблем та зразки вирішення наукових завдань. Адже, як писали М. І. Панов та Н. О. Гуторова «кожен метод має свої особливості, що надає можливості ґрунтовно висвітлювати певні аспекти об'єкта (предмета), дослідження» [267, с. 291–304].

Очевидним є взаємопроникнення та взаємозбагачення методології кримінології та загальнонаукової методології пізнання, оскільки остання розробляє системні підходи до обґрунтування таксономії, структури, характеру наукового знання, без прив'язки до того, в якій галузі наукових досліджень були визначені конкретні методологічні принципи та методичні прийоми до його формування. Інтеграційний характер науки кримінології у пізнанні злочинності та підходів до протидії злочинності обумовлює можливість комплексного застосування методологічних підходів, що розроблені у рамках загальнонаукової методології пізнання.

Водночас, не бажаною, на наш погляд, тенденцією у наукових дослідженнях, є «нормативізація» професійної свідомості вчених, яка має наслідком обмеження сфери наукового пошуку шляхів вирішення кримінологічних проблем виключно вдосконаленням законодавства та практики його застосування. Розвиток позитивістського підходу в дослідженні кримінологічних проблем певною мірою зумовлений домінуванням позитивізму в кримінально-правовій науці. Це привносить певний дисбаланс і в розвиток кримінологічних досліджень, на що звертав увагу В. О. Туляков [372, с.10].

Очевидно, що позитивістські підходи мають свої сильні сторони. Разом із тим, домінуючою особливістю протидії транскордонній злочинності є необхідність синхронізації антикримінальних зусиль між державами, що межують, що в плані вдосконалення законодавства здебільшого є завданням

мало реальним. Актуальним для практики протидії транскордонній злочинності є твердження В. О. Тулякова, про вплив глобальних та регіональних політичних, соціальних й культурних дисбалансів та конфліктів на правову матерію та її дезорганізацію. Стабільна, по суті, кримінально-правова форма дисонує із суспільними відносинами і процесами, що розвиваються, і, як наслідок, виникають навколоправові форми кримінально-правового реагування та контролю, а також створюється транзитивне кримінальне право [373, с. 163–164].

У зв'язку з цим укажемо на дві особливості досліджень транскордонних явищ у кримінології, які ми вважаємо важливими. Перша особливість полягає у тому, що оскільки виникнення та генеза явища транскордонної злочинності пов'язується фронтиром, кордоном (у нашому випадку – державним кордоном), очевидно, що методологічно питання протидії транскордонній злочинності пов'язуються за предметно-об'єктовою ознакою з теорією прикордонної безпеки. Це, як ми вважаємо, обумовлює правомірність постановки питання про те, що безпосередньо пов'язаними є кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності та теорія дослідження прикордонної безпеки, яка базується на теорії національної безпеки, теорії кордонів (лімології) та теорії міжнародних відносин.

Щодо другої особливості дуже вдало, щоправда з іншого приводу, висловився Ю. В. Орлов. Аналізуючи уведений у науковий обіг М. Елброу та розвинутий у працях У. Бека та Дж. Томпсона «методологічний націоналізм», дослідник пише: «Його суть може бути зведена до констатації обмеженості наукового споглядання кордонами держав та, відповідно, до певної міри національного характеру евристичного руху теорії. Транскордонність як властивість соціальних явищ, процесів визнається лише референтним об'єктом дослідження». Учений робить важливий для нашої роботи висновок: «Вочевидь, в умовах інформаційного, технологічного, фінансового світового синтезу вказаний підхід втрачає свою цінність та не може екстраполюватися на інші сфери соціального буття, що

підтверджується історією» [256, с. 68]. Наприклад, тісний зв'язок дослідження із судовою та слідчою практикою - пріоритетна методологічна вимога, сформульована В. Я. Тацієм [364]. З урахуванням цього, для виявлення проблем у практиці правозастосування слід застосовувати як вивчення рішень судів, так і думок суб'єктів професійної правоохоронної діяльності – слідчих, оперативних працівників шляхом інтерв'ю та анкетування. Крім того, для дослідження транскордонної злочинності, на нашу думку, ця методологічна вимога може бути розширена за рахунок обов'язкового проведення досліджень із застосуванням даних правозастосовної практики правоохоронних, у тому числі прикордонних інституцій суміжних держав, через які проходить вектор транскордонності, а також практики діяльності міждержавних поліцейних утворень, таких як EUROPOL та FRONTEX. Зокрема, нами з цією метою беруться до уваги різноманітні аналітичні дані, наприклад Щорічного аналізу ризиків FRONTEX та FRAN (Мережі аналізу ризиків FRONTEX), що передбачає використання методики CIRAM (Загальної моделі інтегрованого аналізу ризиків).

Зарубіжна кримінологія у своїх дослідженнях часто спирається не на правовий, а на соціологічний підхід у його різних варіаціях (структурно-функціональний, культурологічний, економічний тощо). Це особливо важливо у випадку вивчення мультикультуральних та демографічних проблем, які пов'язані з незаконною міграцією, транскордонних соціально-економічних проблем, що пов'язані із залученням населення прикордоння до контрабанди тощо. Тому нами сприймається та у ході дослідження застосовується методологічний апарат зарубіжних кримінологічних теорій, зокрема таких як теорії соціальної аномії Роберта Мертона (R. Merton) та теорії превентивної антикримінальної діяльності поліції Лоуренса Шермана (L. Sherman) [544].

Поза сумнівом, необхідним у ході дослідження транскордонних проблем є компаративний метод. Його застосування є надзвичайно корисним

для порівняння кримінального законодавства та практики його застосування, насамперед, суміжних з Україною держав, а також тих держав, напрацьований досвід яких в умовах кризових ситуацій або в умовах різкої зміни соціально-економічної та суспільно-політичної обстановки на кордонах є показовим для України. У глобалізованому світі кризові транскордонні процеси, що породжують криміногенні ризики, розвиваються за однаковими законами суспільного розвитку на різних континентах. Тому ми в нашому дослідженні не обмежувалися рамками регіону Східної Європи.

У зв'язку з цим вивчення та врахування закордонного досвіду в Україні здійснюється в рамках двох взаємопов'язаних напрямів досліджень – компаративно-кримінологічного та міжнародно-кримінологічного. З одного боку, ці напрями не є альтернативними, з іншого боку – не всі кримінологи визнають правомірність відокремлення міжнародної кримінології. Щодо іншого, компаративно-кримінологічного напрямку, зазначимо, що кримінологи на пострадянському просторі переважно займають чітку позицію щодо визнання порівняльної кримінології напрямом кримінології. Водночас західні кримінологи вважають її самостійною наукою, на що звертає увагу С. І. Нежурбіда [238, с. 277]. При цьому дослідник визначає такі підходи до порівняльно-кримінологічного аналізу: системний, паралельний, бінарний, регіональний, метарівневий [238, с. 280-342].

Одним з напрямів у дослідженні злочинності, її причин та інших компонентів, які становлять предмет кримінологічної науки різних країн, вважав порівняльну кримінологію В. М. Кудрявцев [176]. Мету застосування засобів порівняльної кримінології вчений бачить у глибшому розумінні досліджуваних процесів і формулюванні з урахуванням цього найефективніших заходів боротьби зі злочинністю та розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері.

Як порівняльний метод (без застосування словосполучення «порівняльна кримінологія») кримінологічних досліджень розглядають компаративістський інструментарій А. І. Долгова та В. В. Лунєєв. Останній

при цьому зазначає, що в кримінології цей метод не є ґрунтовно розробленим [167, с. 48; 202, с. 291].

Очевидно, усуненню цієї прогалини присвячена дисертація І. М. Клеймьонова на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Відповідно до поглядів ученого, порівняльна кримінологія – це галузь кримінологічної науки, яка вивчає кримінологічні явища, їх дослідження, стан і практику соціально-правового реагування на правопорушення у двох і більше країнах з метою оптимізації боротьби зі злочинністю та розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері на основі порівняльно-правового підходу та інших підходів, що його доповнюють [133, с. 13].

Кримінологічні проблеми протидії транскордонній злочинності нами досліджувалися як на базі праць, в яких розглянуто окремі види транскордонних злочинів, так і з використанням напрацювань учених, що комплексно досліджували явища транснаціональної злочинності.

Зокрема, окремі види транскордонних злочинів були предметом досліджень А. В. Андрушка [2], М. Н. Ахмедова [7], В. М. Боровенка [32], А. М. Бабенка [10], Є. П. Гайворонського [51], А. В. Калініної [120], В. П. Коржа [155], В. О. Корольова [156], А. Я. Кромової [175], Ю. Б. Курилюка [187], В. В. Кухара [188], Н. Є. Міняйло [224], О. В. Наден [234], Т. Ю. Огнева [249], А. М. Орлеана [254], А. М. Притули [292], Д. Б. Санакоева [337], П. П. Сердюка [340], А. В. Скачко [344], Є. Л. Стрельцова [362], А. А. Музики [541], І. М. Чекмарьової [466], Л. Шеллі (L. Shelley) [567].

Дослідження транснаціональної злочинності (її організованих форм) представлені у працях В. Ф. Антипенка [4], І. М. Баранника [15], О. Ю. Бусол [36], А. А. Вознюка [46; 47], М. Г. Вербенського [39], Г. П. Жаровської [98], О. В. Козаченка [137], Т. В. Мельничук [211], В. О. Навроцького [233], В. А. Номоконова [369], Н. А. Орловської [263], А. Х.-А. Пихова [273], Д. С. Хижняка [459], Е. Е. Шалімова [475], С. Каррера

(S. Carrera) [501], М. Кіліас (M. Killias) [538], Н. Пассас (N. Passas) [550], М. Портер (M. Porter) [552], Ю. Забеліної (Y. Zabyelina) [588].

Різноманітні аспекти прикордонної безпеки, що мають кримінологічне значення, є предметом наукових праць С.А. Беякова [18], А.М. Дронова [90], В. А. Колосова [139], Д. А. Купрієнка [185], М. М. Литвина [195], С. І. Устича [395], О. Є. Цевельова [460], О. М. Шинкарука та В. І. Довганя [464; 478], П. А. Шишоліна [480], С. Каррера (S. Carrera) [501], Л. Шеллі (L. Shelley) [568]. Питанням протидії прикордонними органами й органами безпеки транснаціональній злочинності у прикордонній сфері присвячена докторська дисертація І.В. Щєбликіної [483].

Попри численність і різноплановість досліджень залишаються помітні прогалини, які потребують усунення, з метою вироблення комплексного логічно обумовленого та прийняттого науковою спільнотою погляду на феноменологію транскордонної злочинності як соціально-правового явища та забезпечення ефективності соціально-правового механізму протидії транскордонній злочинності. Зокрема, актуальними аспектами цієї проблеми є розв'язання завдання підвищення ефективності застосування кримінального законодавства в частині протидії транскордонній злочинності.

Окремими аспектами цієї проблеми є: нечіткість і неоднозначність понятійного апарату, який характеризує даний вид злочинності та відповідні кримінально карані діяння; невизначеність юридичної природи (та наукових уявлень) явища «транскордонності» злочинності за умови її реального існування. Разом із тим ми констатуємо не тільки фрагментарність сучасних досліджень, що опосередковано стосуються проблем транскордонної злочинності, а і внутрішню логічну неузгодженість у деяких з них (наприклад, помилкове ототожнення даної категорії злочинності із міжнародною злочинністю) та іноді наявність тенденційних оціночних суджень, що базуються на побутових уявленнях і спростовуються результатами оперативно-службової практики та результатами аналізу

проведеного за допомоги сертифікованих в Україні та Європейському Союзі програмних комплексів інформаційно-аналітичних систем.

Зазначене зумовлює необхідність комплексного доктринального дослідження кримінологічних проблем, що забезпечить вироблення наукового консенсусу в гострих та дискусійних питаннях, що стосуються:

ролі бар'єрності кордонів (та відповідного правового забезпечення цієї функції) для ефективності запобігання транскордонній злочинності;

наукового обґрунтування системи детермінації транскордонної злочинності (та уникнення при цьому суб'єктивних умовиводів про «недостатній рівень захищеності державного кордону»),

встановлення впливу криміногенного потенціалу місцевого населення прикордоння на характер та рівень транскордонної злочинності та можливості корегування цього потенціалу засобами кримінології,

оцінки структурної конфігурації системи протидії транскордонній злочинності, що функціонує на зовнішніх кордонах Європейського союзу й з'ясування резервів для застосування запобіжних можливостей прикордонного контролю, аналізу ризиків, технологічних новацій з точки зору концепції зменшення можливостей учинення злочинів.

Слід указати на те, що обрання на конституційному рівні вектору розвитку України у напрямку інтеграції з Європейським Союзом обумовлює необхідність прискіпливого вивчення досвіду в запобіганні злочинності на кордонах тих держав, які формували ЄС протягом останніх десятиріч. Не треба забувати народну мудрість про наступання на граблі та слід уникати тих проблем, які вже подолані нашими сусідами по Європейському континенту.

Отже, вибір методології даного дослідження обумовлений його об'єктовою базою, значущим явищем для якої є транскордонність. Показники розвитку зовнішніх зв'язків України з сусідніми державами за різними галузями соціально-економічного, політичного життя свідчать про поступальне зростання значущості для соціуму всіх ознак діяльності, що

мають транскордонний характер. Це тягне очевидну зацікавленість з боку наукового співтовариства проблемами розвитку транскордонного співробітництва, транскордонних явищ і процесів. Зокрема, результати проведеного нами аналізу дисертаційної бази наукової бібліотеки України імені Вернадського демонструють такий розподіл дисертаційних досліджень різних аспектів транскордонних відносин за науковими галузями:

економічні – 59 дисертацій;

юридичні – 9 дисертацій;

географічні – 7 дисертацій;

державно-управлінські – 4 дисертації;

історичні – 3 дисертації;

по одній дисертації – у біологічній, сільськогосподарській, філологічній, технічній сферах. Зауважимо, що майже всі юридичні дисертації захищені в галузі міжнародного права.

Така увага дослідників до транскордонних процесів, поза сумнівом, відображає перспективну значущість названих процесів. Адже це означає ускладнення механізмів соціальної динаміки через активізацію такого напрямку, який раніше стримувався через різні об'єктивні причини. Наприклад, за радянських часів однією з таких причин був ідеологічно інший підхід до функцій державного кордону, обумовлений особливостями реалізації політики «залізної завіси», що забезпечувало порівняно невисокий рівень транскордонної активності й обумовлювало якісно інший характер структури транскордонної злочинності.

Визнаючи наявні досягнення учених і практичних співробітників, констатуємо, що сьогодні недостатньо дослідженими залишаються особливості транскордонності, що детермінують її кримінологічне значення. Крім того, що не визначеним залишається розуміння кримінологічної конотації транскордонності як явища, що визначає характер і динаміку суспільних відносин, фактично *terra incognita* залишається запобіжний потенціал державного кордону як універсального фільтру, що складається із

сучасних інформаційно-аналітичних систем, систем аналізу ризиків, систем ідентифікації та верифікації осіб, транспорту та вантажу. Це все в сукупності являє собою безпрецедентну можливість створення інформаційної картини для прогнозування криміногенних ризиків, запобігання та припинення правопорушень. У вітчизняній кримінології традиційно ці превентивні можливості ігноруються та протидія транскордонній злочинності розглядається в контексті протидії транснаціональній злочинності без урахування можливостей давно розроблених механізмів, що забезпечують прикордонну безпеку.

Тому, виходячи з традиційних і міждисциплінарних підходів до дослідження злочинності на кордоні, розвиваючи світоглядну функцію науки та понятійний апарат кримінології, розглянемо сутність транскордонності у кримінологічному вимірі, зокрема базові характеристики цього явища: форми реалізації, специфіку розвитку, вплив на злочинність.

Кримінологія досліджує злочинність у конкретних умовах місця та часу. Таким місцем для транскордонної злочинності є не тільки державний кордон та прикордонний простір. Посягання або його етап може здійснюватися поза межами прикордонного простору та державного кордону. Але транскордонність є явищем, притаманним для кожного з даних посягань.

Загальна протяжність українського кордону становить 6992,982 км. **Державний кордон** – лінія і вертикальна умовна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [295].

Кордон для суміжних країн є водночас бар'єром і зоною контакту. Сьогодні в історії більше типів кордонів, ніж будь-коли раніше. Кордони всіх видів у двадцять першому столітті вже не є географічним або юридичним фронтиром між національними державами. Їх сучасна форма і функції є складними та гібридними. Застосовуючи візові, митні, інші бар'єри, держави захищають безпекові інтереси, у такому випадку на першому плані –

бар'єрна функція кордону. Але, не менш важливою є контактна функція кордонів, яка реалізується через їх проникність для людей, товарів, інформації. Зростання її ролі в умовах глобалізації актуалізує пізнання суті явища транскордонності та тісно пов'язаних з ним понять «транскордонна територія» (cross-border area, transboundary area, transborder area); «транскордонний регіон» (cross-border region, transboundary region, transborder region); «транскордонна злочинність» (cross-border crime). Останнім часом у наукових дослідженнях в Європі активно застосовуються похідні від поняття транскордонності терміни, наприклад «трансміграція» (Transmigration), під якою розуміється транзитна міграція, тобто без наміру мігранта залишатися на конкретній території, яка для нього є транзитною.

Кримінологічна таксономія як теорія класифікації складноорганізованих областей дійсності та знань, що мають ієрархічну будову, система кримінологічного знання (за тлумаченням П. А. Кабанова) структурована з урахуванням класифікаційних засад, що запозичені з інших наук на підставах таких класифікаційних критеріїв, як: територіально-національний; обсяг; зміст; соціальні сфери; особливості особи злочинця; мотивація злочинної поведінки, засоби досягнення злочинцями цілей злочину; методи пізнання кримінальних явищ і процесів та ін. [118, с. 27].

Нові таксономічні одиниці та категорії визначаються, відповідно, новими соціальними процесами та явищами [118, с. 25–29]. На наш погляд, є підстави вважати таким явищем і транскордонність, обумовлену глобалізацією. Прихильницею цього погляду є і Н. А. Орловська: глобалізація та вихід злочинності за національні кордони є як раз тими відносно новими соціальними процесами (ми додамо: також і транскордонна мобільність людей, обумовлена розвитком соціальних відносин, глобального ринку праці та транспорту), які слід розглядати для потреб виокремлення транснаціональної та транскордонної злочинності. Це, зі свого боку, виведе кримінологічні дослідження на рівень геокультурних та соціокультурних стратегій [263, с. 11].

Слід зазначити, що наявність державного кордону є для людей, які проживають у прикордонні, об'єктивним чинником впливу на економічні відносини і соціальні структури, унаслідок якого формуються транскордонні території та регіони. Транскордонна територія – це прикордоння суміжних держав, центральною віссю якого є державний кордон [182, с. 89]. Для кримінологічного дослідження важливими є такі особливості прикордонних територій (у суміжних країнах): соціально-демографічні чинники, фактори міграційного напруження, рівень трудової зайнятості населення, ставлення місцевого населення до представників правоохоронних органів та можливий рівень підтримки місцевого криміналітету, наявність «традиційних» для цього регіону кримінальних промислів, особливості організації служби правоохоронців на даній території, система транскордонного співробітництва у правоохоронній сфері тощо. Під транскордонним регіоном слід розуміти певну територію, яка характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон [182, с. 89].

Спільний сухопутний кордон (загальна протяжність якого складає 5 637,98 км) Україна має з сімома державами:

Росія – 2 295 км (1 974,01 –сухопутна і 321 км –морська ділянка);

Молдова – 1 222 км (у т.ч. річкова ділянка 267 км, Придністровська ділянка – 452 км);

Білорусь –1 084 км (у т. ч. 325, 9 км – річкова ділянка);

Румунія – 614 км (у т.ч. 292,2 – річкова і 33 км –морська ділянка);

Польща – 542 км (у т. ч. 187,3 км –річкова ділянка);

Угорщина – 137 км (у т. ч. 85,1 км – річкова ділянка);

Словаччина – 98 км (у т. ч. 2,3 км – річкова ділянка) [292, с. 126].

Дослідження обумовленої транскордонними процесами системи охорони державного кордону започатковано наприкінці ХХ століття в різних галузях соціогуманітарного, у т. ч. політологічного, знання, що дає підстави вести мову про міждисциплінарний характер цього феномену. У контексті

його концептуалізації вітчизняні (Ю. А. Дем'янюк, І. С. Катеринчук, В. А. Купрієнко, А. Б. Мисик, М. Ю. Цибровський, та ін.) [182 – 184; 217; 218] та зарубіжні (С. А. Беляков, А.М. Дронов, Я. де Вільде [17; 90] та ін.) науковці досліджують онтологічні й епістемологічні (феноменологічні, аксіологічні, системні, інформаційні, діяльнісні тощо) аспекти [3, с. 8].

Через складність комплексного дослідження транскордонності у фокусі уваги більшості вчених перебувають переважно окремі соціальні проблеми, що пов'язані криміногенними ризиками у прикордонні, які не відображають достатньої повноти загального процесу, хоча сучасний розвиток криміногенної обстановки зумовлює потребу саме у системній верифікації та подальшому розвитку концептуальних основ дослідження транскордонності.

Випадки застосування цього терміна на нормативному рівні є поодинокими, наприклад, він зустрічається у ч. 2 ст. 7 Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності у контексті «транскордонних переведень значних обсягів готівкових коштів і передачі відповідних обігових інструментів» [141].

Змістовне наповнення терміна «транскордонність» у наукових джерелах є різним. Точки зору в різноманітних джерелах базуються на двох позиціях: транскордонність – це пріоритетна тенденція регіонального економічного (соціального та ін.) розвитку, а також це процеси, що відбуваються в рамках суміжних між собою структур.

У найбільш узагальненому вигляді, на наш погляд, *транскордонність можна розглядати як сукупність ознак певного явища (що виходить за межі однієї держави), яка характеризує зв'язок між різними частинами цього явища, розділеного державними кордонами суміжних (найчастіше) держав.*

Отже, можна зробити висновок про те, що злочинність має очевидні переваги від глобалізації, які з різним ступенем ефективності нею використовуються. Гіпотетично можна пов'язувати ступінь ефективності такого використання з рівнем транскордонної злочинності. Але для того, щоб предметно перевіряти цю гіпотезу, слід дійти згоди щодо окремих

термінологічних аспектів. Зокрема, виокремимо основні ознаки транскордонності, якими, на наш погляд, є такі:

1) базові можливості, які притаманні кожній з суміжних сторін, і які при об'єднанні можуть дати синергетичний ефект. У кримінологічному контексті це є найважливішою ознакою, оскільки свідчить про ризик підвищеного рівня небезпеки транскордонних злочинів;

2) контрастність між розділеними сторонами, яка обумовлена наявністю кордону, та виявами якої є, наприклад, різні ставки мита, різні ціни, різні можливості для зайняття різноманітними видами економічної та професійної діяльності. Кримінологічний зміст цієї ознаки полягає у тому, що вона є основою виникнення криміногенного потенціалу території, що стимулює до кримінальної активності та здатна інтенсифікувати транскордонні відносини.

Зауважимо, що ознаки транскордонності можуть бути притаманні навіть тим регіонам, що географічно не є прикордонними. Це застереження має таке пояснення. По-перше, держави можуть бути розділені морем, але море є водночас і об'єднуючим чинником. Наприклад, за допомогою морського сполучення у світі здійснюється до 90 % всіх транспортних вантажних перевезень. Тому наявність виходу до моря зазвичай є чинником інтенсивних транскордонних відносин у тих державах, що мають такий вихід. Такою ж логікою обумовлено пояснення, що стосується авіаційного сполучення. Пряме авіаційне транскордонне і навіть трансконтинентальне сполучення відкриває можливості для вчинення транскордонних злочинів.

Отже, така ознака глобалізації, як транскордонність, що є генеральною тенденцією сучасного суспільного розвитку, потребує наукового дослідження всіх її аспектів, включно із кримінологічними.

Форми реалізації транскордонності багато у чому залежать від моделі міждержавних відносин у прикордонній сфері, особливостей реалізації функцій кордону (бар'єрної, контактної та фільтраційної). Похідним від цих чинників є рівень бар'єрності кордону, що також впливає на форми реалізації

транскордонності. Очевидно, що контактність кордону створює ту сукупність умов і чинників, що сприяють розвитку транскордонних відносин. А оптимальний рівень бар'єрності кордону зі збереженням сприятливого режиму для транскордонних відносин є однією з головних проблем прикордонної політики держав щодо їх рубежів. Наприклад, повністю контактний кордон характеризується такими ознаками, як: 1) переміщення через державний кордон може відбуватися у будь-якому місці в будь-який час; 2) відсутні будь-які види контролю на державному кордоні.

Очевидно, що при перетинанні такого кордону транскордонний злочин нічим не відрізняється від вчиненого «у середині держави». Інший приклад пов'язаний з цілеспрямованою діяльністю США, що спрямована на побудову кордону високого рівня бар'єрності з Мексикою. У зв'язку з цим ми пам'ятаємо заходи, які вживалися з аналогічною метою, у кінці минулого – на початку цього сторіччя. Ці заходи призвели до накопичення мігрантів, які вже не мали можливості «непомітно» повернутися в Мексику, і збільшення їх кількості майже в три рази за десять років. Це, зі свого боку, стимулювало розвиток нелегальних способів заробітку, пов'язаного з переміщенням, «легалізацією» мігрантів тощо, та відповідно, зростанням рівня транскордонної злочинності.

Ми можемо констатувати декілька піків загострення наукового інтересу до дослідження кордонів, що мають кримінологічне значення. Вони обумовлювалися, по-перше, двома світовими війнами, по-друге, масовою деколонізацією 1960-х рр., по-третє, тектонічними зсувами у питаннях міжнародної безпеки після терактів 11 вересня 2001 року.

Слід зазначити, що останні з перерахованих подій фактично деактуалізували досить популярну до того ідею «світу без кордонів» ("borderless world"). На нашу думку, побічним ефектом цього є визнання кримінологічного значення феномену кордону.

Натомість, слід зауважити, що аналіз наукових праць, а також нормативно-правових актів та офіційних документів правоохоронних органів

дозволяє зробити висновок про те, що транскордонність майже не розглядається як таксономічна ознака злочинності. Відповідно не ведуться відокремлені офіційні обліки та статистика щодо транскордонних злочинів. Водночас, за влучним виразом голландського дослідника Я. ван Дайка (Jan van Dijk), «судова та поліцейська статистика злочину є соціальною конструкцією, що не обов'язково відображає об'єктивну реальність злочинності» [584, с. 1]. Дійсно, у чинному законодавстві транскордонність не має нормативного закріплення, а тому і не знаходить відображення у більшості статистичних обліках. Але ми живемо в епоху глобалізації, ознакою якої є транскордонні перетворення суспільства, коли майже необмеженими є можливості транскордонної комунікації або мобільності. Злочинність не є ізольованою від таких перетворень. За твердженням В. А. Номоконова (з яким не можна не погодитися), злочинність в її якісних виявах є негативною стороною, своєрідним реверсом глобалізації [369, с. 228].

Отже, констатуючи динамічний зв'язок між транскордонністю та глобалізацією, ми визнаємо одну з головних проблем глобалізації, яка полягає в інтенсивній криміналізації тих сфер життєдіяльності суспільства, що передбачають міждержавні і міжнаціональні контакти у випадку зниження рівня соціодинаміки держави. Водночас, криміналізація транскордонних відносин розглядається нами як зворотна сторона і складова частина процесів глобалізації в різних сферах – економіки, політики, навіть екології. У суспільній свідомості вже відбулося імпліцитне сприйняття транскордонності різних сфер людського буття, серед іншого – і злочинності, на чому ми зупинимося докладніше.

Як зазначає Н. А. Орловська, включеність у кримінальну активність громадян суміжних держав, множинність юрисдикції щодо досить широкого кола злочинів актуалізує необхідність формування близьких за спрямованістю та інтенсивністю систем заходів кримінально-правового

впливу. Це є не менш важливим фактором у запобіганні транскордонній злочинності, ніж належна криміналізація відповідних діянь [259, с. 162-163].

При цьому очевидним є те, що якщо ми маємо на увазі транскордонну злочинність, то говоримо про мобільність правопорушників, ефективні міжнародні зв'язки між ними, швидку адаптацію до діяльності національних правоохоронних органів. Усі дані чинники свідчать про особливе кримінологічне значення явища транскордонності. У контексті еволюції злочинності також очевидно, що транскордонність є ознакою одного з найвищих рівнів злочинності.

Особливістю дослідження транскордонної злочинності є його предметна дотичність до наук, що вивчають транскордонні процеси. Серед них вирізняється лімологія як сукупність наукового вчення про кордони, що представлена дослідженнями у сферах різноманітних суспільних та технічних наук [139].

Транскордонні процеси також вивчаються на методологічній базі, представлений у працях знаних українських дослідників проблем транскордонного співробітництва С. І. Устича, В. В. Гарагонича, В. І. Артьомова, якими застосовано комплексний підхід, що включають інтеграцію знань філософії, історії та лімології [368; 395].

Порівняння комплексних досліджень транскордонності свідчить про те, що вони є, по суті, конгломератом різновекторних наукових зусиль у межах різних наук. Оскільки нами було вже наголошено на важливості інтеграції знань з різних галузей науки в інтересах дослідження такого міждисциплінарного предмета, вважаємо, що найбільш прийнятний для цього є системний підхід.

З метою формування його вихідних позицій уточнимо точку зору з приводу типологізації досліджень транскордонності та пов'язаних з нею досліджень з прикордонної безпеки. Зауважимо, що за основу ми брали дворівневу типологію підходів, запропоновану А. А. Кіреєвим, основоположним критерієм якої є уявлення про онтологію кордону як

центральної детермінанти для розвитку прикордонної політики [129, с. 65–79].

Основоположним критерієм типології, застосованої в даній роботі, є найбільш загальні, онтологічні відмінності підходів, передбачуваний кожним з них центральний, провідний фактор прикордонної політики. Відповідно до цього критерію, А. А. Кіреєв усі типологізовані підходи кваліфікує таким чином: натуроцентричні, соціоцентричні, індивідоцентричні і поліцентричні [129, с. 67–75]. Кожна з даних груп поділяється на підгрупи залежно від суб'єктів, чинників, характерних для досліджуваної проблематики.

Натуроцентричні підходи є розвитком географічних уявлень, онтологічною основою яких є презумпція того, що фундаментальною силою реальності і головним предметом пізнання є природа. Відповідно, натуроцентричні дослідження кордонів зосереджуються на їх фізико-географічних властивостях, гідрографічних, ландшафтних і кліматичних. Мова тут про природні бар'єри, якими є річки, горні хребти, які начебто є природним захистом від транскордонних загроз. На нашу думку, саме продовженням натуроцентричного підходу, сформульованого у 20-х роках ХХ ст., є уявлення про природну та штучну бар'єрність кордонів. У сучасній історії прикладами впровадження цих підходів є намагання реалізувати «концепції стін» в охороні кордонів.

Протягом ХХ ст. цей підхід змінювався, результатом цих змін стало створення нового підходу, який увібрав ідеї постмодернізму і розглядає транскордонні відносини з точки зору їх безпеки. У широкому розумінні це означає не тільки і не стільки захист від військово-політичних загроз, а переважно захист від цілого комплексу транскордонних економічних, соціальних, культурологічних загроз (основне місце серед яких посідають криміногенні загрози). У цьому контексті центральне місце відводиться сек'юритизації як цілеспрямованому закріпленню державою за певними процесами (у даному випадку транскордонними) властивостей сукупності екзистенціальних загроз. [129, с. 68]. Використання даного поняття

геополітикою протягом тривалого періоду не передбачало незмінність його змісту. У післявоєнний період розвиток геополітичного підходу був пов'язаний з переходом від домінування німецької до англосаксонської геополітики, що вплинуло на такі школи теорії міжнародних відносин як реалізм і неореалізм.

Отже, ключовим терміном у даному підході є «сек'юритизація», якою є цілеспрямоване закріплення державою або недержавними суб'єктами за певним процесом або актором якості екзистенціальної загрози. Звідси і розвиток наукових уявлень у межах Border Security Studies у США, прикордоннології в Росії та досліджень прикордонної безпеки в Україні.

Соціоцентричні підходи зосереджуються на уявленнях про суспільство як самодостатню реальність, що не зводиться до природних факторів і закономірностей. Державні кордони у соціоцентризмі – перш за все продукт суспільних відносин, а не географічні межі.

Перший з соціоцентричних підходів – функціональний полягає у тому, що транскордонні зв'язки потребують створення транскордонних інститутів, які послідовно мінімізуватимуть бар'єрність кордонів [129, с. 70].

На відміну від функціоналізму, який зосереджувався на міжінституційних транскордонних зв'язках у економічній і соціальній сфері, неофункціоналізм полягає у пріоритеті політичних і культурно-історичних чинників у створенні транскордонних інститутів. Його розвиток відбувається у підході, який умовно можна назвати «багаторівневе управління». Даний підхід полягає в зосередженні уваги на механізмі регулювання транскордонної взаємодії, що складається, принаймні, з трьох системних рівнів – наднаціонального, національного і субнаціонального (регіонального). Реальним втіленням даного підходу в Європі є упровадження Концепції комплексного управління кордонами. Пов'язані різноманітними функціональними відносинами управлінські інститути різних рівнів і типів спільно беруть участь у розробці і реалізації транскордонної політики, яка характеризується одночасно багатовекторністю

у питаннях форм запобігання правопорушенням і певною єдністю у питанні мети протидії злочинності на стратегічному рівні.

Транснаціональний підхід також досліджує прикордонну політику через оптику глобалізму, але відрізняється від функціонального тим, що розглядає наднаціональну систему протидії транскордонним загрозам не як перспективу, а як концептуалізовану та діючу реальність.

Людиноцентричні (індивідоцентричні) підходи у центр картини світу ставлять людину, а її свідомість і волю розглядають як головне джерело (і принцип пояснення) досліджуваної реальності. З 1980-х рр. на цих ідеях засновано низку досліджень прикордонної політики та політики запобігання злочинності [469].

Серед інших людиноцентричних підходів, постмодерністський підхід поєднує прикордонну політику «політикою ідентичності», під якою розуміється будь-яка активність (мислення і поведінка), спрямовані на усвідомлення суб'єктом себе у транскордонних відносинах. Суб'єктами прикордонної політики таким чином вважаються не тільки і не стільки держави, скільки, у першу чергу, людина, індивід, громадянин [129, с. 73].

Переосмислення процесів глобального переходу від бар'єрних до контактних кордонів, особливо в Європі на початку третього тисячоліття спонукали постмодерністів до визнання держав в ролі провідних суб'єктів творення прикордонної політики.

Поліцентричні підходи. На початку третього тисячоліття методологія досліджень кордонів та прикордонної політики модернізується за рахунок теорії соціальних систем та відповідного системного підходу [129, с. 74]. Моносистемна політика залишається у минулому. На зміну приходить метасистемна політика управління кордоном в інтересах усіх елементів, що складають дану метасистему. Це обумовлено об'єктивним посиленням взаємозалежності систем на транскордонному рівні.

Загалом системний підхід є одним з найважливіших елементів сучасної методології. Він трансформується на сучасному етапі (з кінця ХХ століття), з

початку становлення нелінійної методології пізнання, яка пов'язана зі створенням синергетичного підходу. Зі свого боку, теорії інформації, синергетиці та теорії систем належить визначальна роль у формуванні некласичної і постнекласичної філософії. Постнекласична наука у такому розумінні, який вкладає в це поняття його автор В. С. Стьопін, це сукупність наукових досліджень у різних галузях і сферах, що є одночасно самостійними, але по суті взаємопов'язаними напрямками [353, с. 16]. Зазвичай сюди відносять самоорганізацію систем, дослідження порядку та хаосу та ін. Один з таких підходів представлено еволюційною парадигмою, яка, крім акценту на надскладність і самоорганізацію, ґрунтується на системах, що включають людину та її діяльність як один зі складових компонентів [353, с. 16].

На наш погляд, методологія системного підходу є найбільш прийнятною як для теоретичного дослідження транскордонних процесів, так і для практичного втілення механізмів запобігання криміналізації цих процесів. В Україні ці підходи реалізуються через упровадження Стратегії інтегрованого управління кордонами [355] та деяких інших документів стратегічного планування, таких як Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [359].

Однією з найбільш відомих західних праць, в якій оформлено основні постулати теорії систем, є праця Р. Мертона, видатного розробника методології структурно-функціонального аналізу. Учений критикує уявного «теоретика, захопленого виключно розробкою універсальної системи з її абстракціями» та зазначає, що «Якщо зосередитися повністю на спеціальних теоріях, то ми ризикуємо отримати в результаті окремі гіпотези, які пояснюють обмежені аспекти соціальної поведінки, організації і зміни, але залишаються взаємно непок'єднаними. Якщо зосередитися повністю на головній концептуальній схемі для отримання всіх другорядних теорій, це загрожує тим, що ми представимо сучасні соціологічні аналоги великих філософських систем минулого з усією їх багатозначністю, архітектонічною

пишністю і науковим безпліддям». Отже, головне завдання він вбачав у розробці спеціальних теорій, які застосовуються до обмежених концептуальних областей, у т. ч. теорії девіантної поведінки, соціального контролю, взаємозалежності соціальних інститутів, а не до пошуку загальної концептуальної структури, адекватної для отримання цих та інших теорій середнього рівня [177, с. 32].

Існує певний досвід використання системного підходу й у кримінології. В основі домінуючої точки зору (яка розвивається останні 50 років) в межах системного підходу в кримінології існує погляд на злочинність як на відкриту систему, яка являє собою сукупність злочинів та в якій важливими є особливості різнорівневих зв'язків між елементами системи. Зокрема В.М. Кудрявцев дотримувався позиції, що злочинність містить систему, яка складається з сукупності вчинених злочинів і суспільно небезпечних результатів [176].

Н. Ф. Кузнецовою запроваджено підхід, відповідно до якого у стані протиборства перебувають криміногенна система (відкрита соціальна система з низьким рівнем системності) та система профілактики і кримінальної юстиції. Ці дві системи є частиною системи суспільних відносин [177, с. 32].

Системність як характеристика рецидивної злочинності названа у праці В. С. Батиргарєєвої [16, с. 153].

Прихильником системного підходу у кримінології є В. М. Дрьомін. Зокрема, ним досліджено в межах обґрунтованої ним інституційної теорії кримінології соціальну систему (підсистему) злочинності в її суб'єктно-об'єктному вимірі та соціальної практики, що дало підстави вважати криміногенні процеси елементом суспільних процесів [88, с. 123].

Самовідтворення злочинності як ознаку її системності аналізував В. В. Лунєєв [202, с. 593]. При цьому він зосереджував свою увагу, наприклад, на такому актуальному для нашого дослідження аспекті, як

самовідтворення через вплив на суспільну свідомість безкарності злочинів [202, с. 593].

Базовим засадам системного аналізу запобігання злочинності присвячена однойменна монографія В. Ф. Оболенцева [247]. У даній праці вчений аргументовано доводить, що застосування системного підходу в дослідженні злочинності має втілюватися у моделюванні, яке має суто утилітарний характер і дозволяє забезпечити системний та ефективний вплив на криміногенні процеси. При цьому, ураховуючи специфіку кожної з форм злочинності, яка виявляється у певному середовищі функціонування та особливостях системних зв'язків, моделювання слід застосовувати з метою аналізу окремих форм злочинності, їх генезису й об'єктів.

На наш погляд, найбільш цінні висновки, які можна зробити, узагальнюючи дану працю В. Ф. Оболенцева, стосуються таких аспектів системного підходу:

1) обов'язковими складовими функціональної моделі злочинності є: її детермінанти; вияви негативного впливу (сукупно - ціна злочинності); особливості, що характеризують злочинців. Теоретично, цих даних достатньо для побудови моделі усієї злочинності;

2) цінність системного підходу у протидії злочинності полягає у цілеспрямованому впливі на однорідні кластери як елементи підсистеми суспільства.

Системний підхід, маючи міждисциплінарну або наддисциплінарну природу, є, за визначенням В. В. Шумова, прикладною діалектикою [485, с. 26]. У межах даного підходу розглядаються функціонування складних систем та діяльність, спрямована на підготовку, обґрунтування і реалізацію розв'язання складних проблем політичного, економічного, соціального, у тому числі правового характеру.

Останнім часом у суспільних науках широко застосовується методологія синергетики - теорії систем, що самоорганізуються. Учені, які досліджують соціальні системи з точки зору синергетики, найчастіше

застосовують цей методологічний підхід як поєднання процесів організації та самоорганізації, а синергетику розуміють як науку, що досліджує процеси переходу складних систем з менш упорядкованого стану в більш упорядкований та надає значення зв'язку між компонентами системи, спільна дія яких у системі вище за своїм результатом, ніж проста сума ефектів від дій кожного окремого компонента. Як зазначає С. Ю. Лукашевич, «велика цілісна система суспільства представлена у зв'язках з іншими системами, більш дрібними структурами системного характеру» [201, с. 627]. При цьому система має бути відкритою для зовнішнього впливу. Закрита система (за законами термодинаміки) у кінцевому результаті сягає стану максимальної ентропії та припиняє розвиток. Представники синергетичного підходу у соціальних науках оперують терміном «соціальна ентропія», під яким розуміється «міра невизначеності стану системи в заданих умовах, тобто в умовах максимальної стагнації як системи й пов'язаних з нею підсистем» [201, с. 627].

Методи синергетики є придатними як для природничих, так і для суспільних наук. Об'єктами її дослідження є хаос і впорядкованість, складність і переструктурування, флуктуація (від лат. *fluctuatio* – коливання) і аттрактори (від англ. *attract* – залучати, притягати) – власні тенденції розвитку синергетичної системи, біфуркація (від лат. *bifurcus* – роздвоєний) – набуття нової якості [459, с. 28]. Самоорганізація є процесом упорядкування елементів одного рівня в системі за рахунок внутрішніх чинників. Результатом такого процесу є поява одиниці наступного якісного рівня. Вихід на необхідний аттрактор, тобто пошук найдоцільнішого виходу з точки біфуркації (яка визначає максимальну нестабільність або невизначеність системи) та пошук параметрів порядку соціальної системи є головними завданнями синергетики в соціальних процесах [201, с. 631].

У соціосинергетичному аспекті як система розглядається також сукупність транскордонних процесів на державному кордоні (Т. Nail). На рисунку 1.1 це схематично зображено як активний процес біфуркації, який

виявляється не тільки у постійному безперервному русі людей та предметів (позначено як *континуум* на рисунку), а також і у припиненні такого руху та спрямуванні його в іншому напрямі (позначено як *атрактор* на рисунку), наприклад у випадку непропуску через державний кордон.

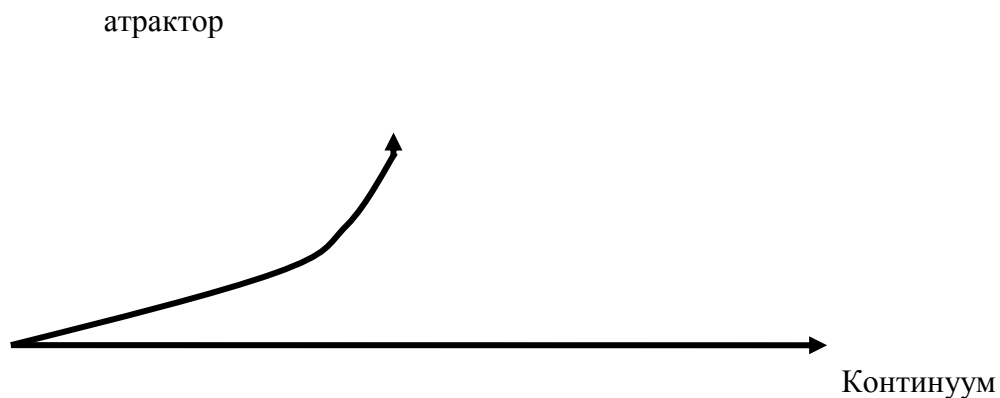

Рис. 1.1. Біфуркація

Важливим практичним аспектом є способи самоорганізації систем:

- 1) зміна впливу на систему навколишнього середовища,
- 2) збільшення числа компонентів системи (або їх міксування);
- 3) раптова зміна керівних параметрів системи [459, с. 28].

Нами з позицій синергетики розглядаються дві системи, що розвиваються, самоорганізуються, самовдосконалюються: транскордонна злочинність і система протидії злочинності (та її частина – повсякденна прикордонна діяльність). Розвиток та самоорганізація системи протидії транскордонній злочинності пов'язані зі змінами її структурної конфігурації, зумовленими науковим і технологічним прогресом, інституційними та соціальними змінами в суспільстві і державі, цілеспрямованими діями органів управління та іншими факторами.

Отже, синергетичний метод придатний для дослідження проблем протидії злочинності, оскільки дозволяє вийти на висновки щодо відмінностей між рівнями ефективності впливу на систему з боку різноузгоджених з властивостями системи енергії та зусиль. Адже

інтенсивність і масштаб кримінальної активності можуть бути такими, що дестабілізують суспільство як систему, але можуть бути і цілком контрольованими з боку суспільства без особливих зусиль.

Більше того, як зазначає Н. А. Орловська, «з позиції синергетичного аналізу злочинність (як різновид девіантної поведінки) є невід'ємним елементом суспільства як системи, природною, об'єктивно існуючою структурою, що надає суспільству можливість інноваційного розвитку». Але відхилення від усередненої моделі поведінки «лише до певного рівня входять у межі того, що можна вважати нормою. За досягнення певної межі (міри) ступінь відхилення буде настільки високим, що подібні акти мають бути віднесеними до аномалій» [261, с. 257]. А це призводить до дестабілізації системи.

Отже, на наш погляд, ураховуючи природу злочинності як відкритої системи та її особливості, обумовлені транскордонним характером відносин, методологія дослідження транскордонної злочинності має бути побудована на парадигмальних орієнтирах кримінологічної науки, що базуються на системному підході та синергетиці.

Основу цієї методології складають уявлення про особливий характер даного виду злочинності, що обумовлюється: 1) поширенням її виявів на території різних держав і відповідним порушенням законодавства двох і більше держав; 2) нелінійністю її параметрів, обумовлених модернізацією виявів злочинності, 3) взаємовпливом злочинності та транскордонних відносин. Точка біфуркації являє собою стрибкоподібну зміну усталеного режиму функціонування системи. Це потребує наукового обґрунтування особливого характеру протидії як предмета не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики держави. Системний підхід до дослідження проблеми протидії транскордонній злочинності передбачає необхідність побудови моделі злочинності, елементи якої кластеризовані за суттєвими, особливими ознаками досліджуваних явищ. Характер транскордонної злочинності й особливостей її взаємозв'язку з транскордонними відносинами зумовлюють

виникнення емерджентних властивостей у цій підсистемі з витікаючими з цього факту явищами флуктуації в нестійких структурах. Виявлення цих особливостей сприятиме побудові структурної моделі протидії злочинності.

На базі цієї моделі, як уявляється, можна розробити необхідні зміни у законодавстві, а також цільову програму (стратегію, концепцію, дорожню карту) протидії транскордонній злочинності з урахуванням її специфіки за прикордонними регіонами України.

При цьому у дослідженні проблем протидії транскордонній злочинності слід ураховувати особливості норм права України, національного права суміжних держав та міжнародного права, які спрямовані на протидію даному виду злочинності. Поза сумнівом, це є характерним виявом сутнісної характеристики інтернаціоналізації кримінології, що є додатковим аргументом на користь застосування системного та синергетичного підходу.

Отже, основою методології сучасного кримінологічного дослідження протидії транскордонній злочинності є мультипарадигмальність, яка базується на інтегральному поєднанні системного та синергетичного підходів, що враховують глобалізаційні процеси і складний характер транскордонних відносин. Така методологія забезпечує консолідацію наукових поглядів та формування такого наукового світогляду, який базується на методологічному фундаменті теорії систем та застосовує сукупність загальнонаукових (діалектичний, системно-структурний, аналізу, синтезу, логіко-семантичний) та конкретно-наукових (кримінального аналізу, порівняльно-правовий, соціологічні, психологічні) методів пізнання.

1.2. Основні кримінологічні підходи до визначення поняття транскордонних злочинів та їх класифікації

Незважаючи на достатню активність кримінологів у дослідженні проблем, які мають транскордонний характер, слід визнати що кримінологічна наука досить далека від консенсусу не тільки в питанні побудови оптимальної системи протидії транскордонній злочинності, а й навіть в окремих питаннях термінології і таксономії.

«Транскордонні (cross-border, рідше - transboundary) злочини» - термін, що досить давно ввійшов в юридичну лексику, але, тим не менш, дотепер використовується в абсолютно різних значеннях і конотаціях, іноді таких, що навіть мають взаємовиключний характер. Те ж можна зазначити і відносно похідного поняття - «транскордонна злочинність».

Точка зору на визначення даних дефініцій залежить від позиції щодо проблеми відгалуження міжнародної кримінології як напряму або галузі кримінології. Ця наукова проблема коротко може бути сформульована таким чином: чи не належать питання протидії транскордонній злочинності до предмета міжнародної кримінології, якщо визнати вірним підхід щодо її відокремленості на правах напряму кримінології?

Як бачимо, таким чином визначений порядок денний передбачає відповіді на два окремих питання:

1. Чи правомірним є виділення такого окремого напряму кримінології, як міжнародна кримінологія?
2. Чи є у дослідженні проблем протидії транскордонній злочинності своя сутнісна проблемна відокремленість, яка дозволяє вести мову про предметно-об'єктні особливості даних досліджень у межах міжнародної кримінології?

Перше питання є надзвичайно дискусійним у вітчизняній кримінології. Послідовний прихильник і фундатор міжнародної кримінології в Україні В. Ф. Антипенко до своєї смерті встиг навести теоретичне обґрунтування

ідеї та заснувати науковий журнал «Міжнародна кримінологія». До вчених, що визнають право на відокремленість міжнародної кримінології слід віднести Н. А. Зелінську, Г. П. Жаровську та В. М. Дрьоміна. Зокрема, останній вважає міжнародну кримінологію напрямом кримінології (яка загалом не є юридичною наукою). Вона має особливий предмет дослідження (транснаціональна та інша міжнародна злочинність) та характерні заходи реагування на неї.

Перспективною у цьому контексті ми вважаємо тенденцію до інтернаціоналізації частини кримінології, яка стосується питань транскордонної злочинності. Приміром, ця тенденція була предметом дослідження Р. Барберет (R. Barberet) [494]. На думку В. Ф. Антипенка важливим методологічним наслідком інтернаціоналізації кримінології є «внутрішнє» розташування методології наук, суміжних з науками антикримінального циклу (геополітики, геоекономіки, соціології міжнародних відносин, конфліктології, культурології та ін.) всередині системи науки кримінології [5, с. 83].

Водночас, слід визнати, що ця ідея має у сучасному кримінологічному співтоваристві більше противників, ніж прихильників. Зокрема, саму ідею називати «кримінологіями» окремі вчення, теорії, структурні елементи кримінологічних знань, неодноразово критикував А. П. Закалюк. Ним наводилися такі аргументи:

1) винесення останніх на один рівень з наукою, науковою галуззю суперечить основам наукознавства;

2) нові кримінології не мають самостійного, відокремленого від загальної кримінології предмета... окремих функцій, методологій, наукових методів і засобів здобуття наукової інформації, які б відрізнялися за суттю від «єдиної» кримінології;

3) це не додає нового наукового знання, яке б вимагало виокремлення його в самостійну наукову галузь, ...веде до розмивання цілісної науки кримінології і лише шкодить їй [102, с. 32].

У зв'язку з цим В. І. Шакун підкреслює, що «не так давно наукові видання були заповнені публікаціями, які на сумнівних теоретичних засадах пропагували розвивати такі псевдонаукові напрями як «політична», «економічна», «сімейна», «податкова» кримінологія... Такі напрями не знайшли підтримки серед авторитетних вчених» [474, с. 30].

Опонував В. Ф. Антипенку в питанні правомірності застосування терміна «міжнародна кримінологія» і О. М. Костенко. Як бачимо, у дискусіях між ними, О. М. Костенко зауважує, що «є лише загальносвітова кримінологія» [5, с. 21]. Контраргументував В. Ф. Антипенко тезу про відсутність методологічних особливостей міжнародної кримінології такими аргументами:

по-перше, міжнародна кримінологія має специфічні методи дослідження загальнонаукової генези – геополітичний метод дослідження, геоекономічний метод дослідження, метод дослідження, що ґрунтується на соціології міжнародних відносин, культурологічний метод дослідження [4];

по-друге, ураховуючи, що концепцію відгалуження міжнародної кримінології В. Ф. Антипенко просував у рамках антитерористичного дискурсу, ним було визначено специфічні методи міжнародної кримінології у контексті антитерористичної діяльності: конфліктологічний, воєнізованої оцінки тероризму, терористичної асиметрії, оцінки контрпродуктивності певної категорії антитерористичних заходів тощо [4].

Загалом, підсумовуючи точки зору найавторитетніших українських учених, зауважимо, що логічною виглядає позиція В. М. Дрьоміна, який вважає, що міжнародна кримінологія практично сформувалась на рівні:

- 1) системи установ, що досліджують організовану злочинність з ознаками транснаціональності;
- 2) системи практичних органів, які здійснюють безпосередню боротьбу з різноманітними видами транснаціональної злочинності;
- 3) системи нормативних актів, які регулюють взаємодію держав у цьому напрямку [87, с. 98].

Іншими словами, відгалуження її як напрям або галузь кримінології є питанням якщо не сьогодишнього, то недалекого завтрашнього порядку денного – з урахуванням стрімких процесів глобалізації та появи транснаціональних кримінальних викликів та загроз у світі. Її предметом, на наш погляд, крім вищезазначених аспектів, також можуть бути проблеми криміноглобалістики, порівняльної кримінології, практичні проблеми забезпечення інтеперабельності національних інституцій у сусідніх державах, що протидіють спільним транскордонним кримінальним загрозам; аналіз тенденцій розвитку криміногенної обстановки в регіональних, континентальних масштабах. Поза сумнівом, значними є прогностичні можливості міжнародної кримінології. На наш погляд, розроблені апаратні методики вже демонструють практичний сенс міжнародної кримінології. Наприклад, держави Європейського Союзу вже 15 років застосовують методику оцінки загроз (у тому числі кримінальних), передбачену документом під назвою “Спільна інтегрована модель аналізу ризиків (CIRAM FRONTEx). Розробка прогностичної моделі дозволяє не тільки зробити аналіз “фонової” ситуації, а також уніфікувати управління зовнішніми кордонами ЄС.

Водночас, звертають на себе увагу такі важливі для подальшого аналізу аспекти проблеми:

- 1) відсутність нормативно-правового закріплення термінів «транснаціональні» та «транскордонні» злочини та невизначеність їх співвідношення у науці,
- 2) різноманітність класифікацій транснаціональних злочинів (та відсутність класифікацій транскордонних злочинів), що впливає на створення дієвого інструментарію, необхідного для аналізу ризиків та загроз, на основі яких плануються заходи протидії.

Незважаючи на наукову активність у цій сфері, питання, пов'язане з визначенням дефініції транскордонної злочинності не втрачає свою дискусійність. Перші спроби визначення цієї дефініції в Україні не можна

визнати вдалими. Зокрема, таке: «транскордонна злочинність – злочинність, що концентрується на обмежених площах всередині митних територій» (П. Д. Біленчук) [23, с. 4]. Виникає питання, чим обмежується «концентрація» злочинності на обмежених площах? Вірогідно йдеться про такий підхід, який наводить П. Д. Біленчук, цитуючи А. Г. Зоріна: «вчинення злочинів всередині прикордонного простору, між шлагбаумами, за якими здійснюється діяльність прикордонно-митних служб» [23, с. 24].

Але, такий спрощений підхід не залишає можливості з ним погодитися, оскільки митна територія, відповідно до ст. 9 Митного кодексу України, це «територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України» [220]. Іншими словами, межами митної території є митний кордон України.

Визначення місця локалізації транскордонної злочинності з точки зору системного підходу є похідним від з'ясування проблеми сутності транснаціональної злочинності як глобальної багаторівневої макросистеми, що відрізняється суттєвими особливостями, а також відмежування її від міжнародної злочинності та злочинності міжнародного характеру.

У зв'язку з цим постає питання, пов'язане з межами дії національного права та його співвідношення з міжнародним правом у сфері протидії транскордонним формам злочинності. З огляду на таку характеристику злочинності, як транскордонність, різними авторами цілком логічно вказується на залежність реалізації дії закону про кримінальну відповідальність у просторі від правового міжнародного співробітництва між державами.

Основним критерієм відмежування міжнародних злочинів є, за твердженням Н. А. Зелінської, ознака соціальної небезпеки, яка виходить за межі однієї держави, що обумовлює потребу міжнародної взаємодії у

застосуванні заходів кримінальної репресії. Учена поділяє міжнародну злочинність на дві категорії злочинів:

1) злочини «за національним правом», які мають ознаку транснаціональності (транснаціональні злочини);

2) злочини «за міжнародним правом», тобто міжнародні злочини [110].

Термін «транснаціональний» був запропонований в 1971 р. американськими кримінологами та був використаний у 1975 р. на V Конгресі ООН із запобігання злочинності та щодо поводження з особами, які несуть відповідальність. Згодом це питання обговорювалося на VI Конгресі ООН (1980 р.), на VII Конгресі (1985 р.), на VIII Конгресі (1990 р.). Кілька пропозицій з приводу визначення транснаціональної злочинності обговорювалися в рамках міжнародного симпозиуму учасників з країн-членів Інтерполу з протидії організованій злочинності в м. Сант-Клауд в 1988 р. За результатами обговорення було досягнуто згоди про прийняття за основу для подальшого розгляду визначення такої злочинності. Було запропоновано розуміти під транснаціональною організованою злочинністю «будь-яку участь або організацію групи людей, які безперервно практикують злочинну діяльність, чия головна мета – одержання прибутку безвідносно до національних кордонів» [273, с. 31]. Уже на Всесвітній конференції в м. Неаполь в 1994 р. в ході обговорення проблемних питань протидії транснаціональній організованій злочинності цей термін застосовувався як такий, що ввійшов в обіг [369].

Дане поняття вказує на такі ознаки аналізованого явища: наявність організації або участь у ній; безперервний характер діяльності; отримання прибутку як основна мета; будь-які способи, які засновані на ігноруванні національних кордонів – як засоби досягнення цієї мети. Перші три ознаки А. Х. Пихов пропонує вважати базовими та зазначає, що «Для виділення в цій формулі злочинності її транснаціональної частини залишається єдина ознака – здійснення злочинної діяльності як всередині, так і за рамками

національних кордонів. Проте, ця єдина ознака не дозволяє повною мірою охопити характеристику її особливостей» [273, с. 32].

Основна дискусійна панель на X Конгресі ООН (Відень, 2000 р.) мала назву «Міжнародне співробітництво у боротьбі з транснаціональною злочинністю: нові виклики у XXI столітті». Конгрес завершився прийняттям Віденської декларації про злочинність і правосуддя: відповідь на виклики XXI століття, де головну увагу було приділено боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю [110].

Міжнародні злочини, за твердженням А. Х. Пихова, спрямовані проти світу і безпеки людства, вони становлять підвищену небезпеку і полягають в агресії, геноциді, апартеїді, насильницькому встановленні або збереженні колоніального панування, застосування ядерної зброї та ін.

Злочинами міжнародного характеру є передбачені міжнародними договорами суспільно небезпечні діяння, якими завдається шкода нормальним відносинам між державами, їх мирному співіснуванню і взаємодії, співпраці громадських організацій і громадян різних країн. Вони не належать до міжнародних злочинів, водночас визнаються злочинними на міжнародному рівні (як і на національному) [273, с. 34]. До них можуть бути віднесені військові злочини міжнародного характеру, злочини, що вчиняються у міжнародних водах, економічні злочини, злочини, що посягають на порядок міжнародних відносин [110].

Початком визнання окремих видів діянь злочинами міжнародного характеру слід вважати Віденський конгрес 1814–1815 рр. на якому була заборонена работоргівля на міжнародному рівні [459, с. 51]. У 1893 р. німецьким кримінологом Ф. фон Листом було оприлюднено ідею про заснування міжнародної організації для переслідування злочинців у Європі. Щоправда, ідея ще тривалий час залишалася нереалізованою [459, с. 53].

Теоретико-концептуальні праці [40; 46; 273; 459] охоплюють кримінологічні та кримінально-правові підходи до вирішення окремих проблем протидії транснаціональній злочинності

Термінологічна та таксономічна нечіткість із визначенням змісту та обсягу транскордонної злочинності пов'язана з тим, що у кримінальному законодавстві України відсутні визначення транснаціонального і транскордонного злочину. Єдина норма Кримінального кодексу України, у якій застосовано термін «транснаціональний» – це ч. 6 ст. 143 КК «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини», яка передбачає відповідальність за «участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю» [168].

Натомість, ознаки транснаціонального злочину можна з'ясувати зі ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [141]. Цією нормою встановлено 4 ознаки, наявність хоча б однієї з яких перетворює злочин на транснаціональний: він вчинений більш ніж в одній державі; він вчинений в одній державі, але суттєва частина його готування, планування, керування або контролю має місце в іншій державі; він вчинений в одній державі, але за участі організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність більш ніж в одній державі; він учинений в одній державі, але його суттєві наслідки мають місце в іншій державі. Водночас, як зазначає Н. А. Орловська, КК України також не містить правил щодо питань багатосторонньої юрисдикції або загроз для інтересів кількох держав [263, с. 7].

Конвенція не визначає поняття транснаціональної злочинності, але з її змісту випливає, що в рамках транснаціональної злочинності розглядається організована злочинна діяльність, яка здійснюється в двох і більше країнах на основі корисливої мотивації за наявності планової діяльності, ретельної підготовки, безперервної участі в даних об'єднаннях, розвиненої структури і спеціальної мети у вигляді спрямованості на вчинення серйозних злочинів. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності значно вплинула на формування наукового консенсусу у визначенні предметних меж транснаціонального злочину та наукове розуміння обсягу поняття «транснаціональна злочинність». Близьким до найбільш поширеного

визначення є запропонована В. В. Меркушиним дефініція транснаціональної організованої злочинності: вид міжнародної злочинності, який полягає у вчиненні злочинними організаціями злочинів міжнародного характеру, що систематично вчиняються на території декількох країн з метою отримання фінансової або іншої матеріальної користі та загрожують національній і міжнародній безпеці [214, с. 4].

Працями, в яких ще 10 років тому було підбито підсумки наукових дискусій з цього приводу, на наш погляд, є дисертація М. Г. Вербенського на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання» та перевидання монографії за редакцією В. А. Номоконова «Транснаціональна організована злочинність і Росія» [39; 369].

Водночас, наукові дослідження у даній сфері і далі проводяться у кримінології. Зокрема, цій темі присвячені праці: І. В. Щєбликіної «Протидія транснаціональній організованій злочинності в прикордонній сфері», Г. П. Жаровської «Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія», О. В. Козаченка «Феномен транснаціональної злочинності», Піхова А.Х.-А. «Теоретичні основи протидії транснаціональній злочинності» [483; 98; 137; 273]. У суміжних галузях, зокрема у криміналістиці, цікавим є дослідження Д. С. Хижняка «Методологічні засади розслідування транснаціональних злочинів: модельний підхід» [459].

Вектор розвитку зарубіжної науки за останні 15 років спрямовано переважно на прикладні дослідження за такими напрямками, як: формування транснаціонального кримінального права (Н. Бойстер), порівняльно-кримінологічні дослідження моделей транснаціональної злочинності в різних державах (Ю. Забеліна), міжнародне співробітництво у боротьбі з транснаціональною злочинністю (І. Н. Баранник, В. В. Меркушин) [497; 592; 15; 214].

Загалом схожими є позиції більшості авторів щодо ознак транснаціональної злочинності. Досить близьким до цієї позиції є перелік її ознак, який виділяють О. В. Козаченко та Н. А Орловська:

ігнорування державних кордонів – протиправне функціонування суб'єктів транснаціональної злочинності пов'язане з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони;

завдання шкоди двом і більше державам або інтересам юридичних чи фізичних осіб двох і більше держав;

відповідальність за транснаціональні злочини передбачена в нормах національного кримінального законодавства кожної з держав;

транснаціональна злочинна діяльність здійснюється організаціями, транснаціонально-структурованими або професійними злочинними об'єднаннями та іншими групами різної чисельності і характеру згуртованості, а також злочинцями-одинаками;

транснаціональна злочинна діяльність здійснюється з метою отримання фінансового прибутку і придбання влади шляхом створення і експлуатації ринків незаконних товарів і послуг або надання законних послуг і товарів у незаконній формі,

суб'єкти транснаціональної злочинності прагнуть до отримання максимальної вигоди в мінімальні терміни і з мінімальними витратами,

транснаціональна злочинність тяжіє до часткової або повної монополізації злочинної діяльності і розподілу сфер впливу;

транснаціональна злочинна діяльність відрізняється розподілом праці (як всередині злочинної організації, так і між окремими об'єднаннями або злочинцями), спеціалізацією і професіоналізацією;

транснаціональна злочинність являє собою складні види діяльності і може виступати в різних формах, але часто включає в себе як етап легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом. Вона прагне до

проникнення в дохідні законні види діяльності і нерідко залучає в законні види діяльності методи насильства і залякування;

суб'єкти транснаціональної злочинності у своїй діяльності використовують зв'язки з іншими злочинними організаціями, у тому числі і міжнародні [137, с.11-12; 263, С. 9-10].

В Україні цілі, завдання, повноваження у зв'язку з протидією транскордонній злочинності закріплені в нормативно-правових актах різного рівня та юридичної сили [296; 357; 358]. Разом із тим аналіз українського законодавства свідчить про те, що у ньому не ототожнюються терміни «транскордонна» та «транснаціональна» злочинність, хоча і застосовуються в такому контексті і таким чином, що залишають значний простір для їх інтерпретації. Це показано у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Контекст застосування в нормативно-правових актах
термінів «транснаціональна» та «транскордонна» злочинність**

Нормативно-правовий акт	Контекст
1	2
Закон	
Закон України «Про Державну прикордонну службу України»	Взаємодія з питань протидії транскордонній злочинності
Стратегії (затверджені указом Президента, розпорядженнями КМУ)	
Стратегія розвитку Держприкордонслужби	Підготовка особового складу з питань протидії транскордонній організованій злочинності
Стратегія розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року	Розробка механізму моніторингу транскордонної і транснаціональної організованої злочинності
Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року	Опис криміногенних загроз: транскордонний характер діяльності міжнародних злочинних угруповань
Стратегія Державної міграційної політики України на період до 2025 року	Загроза прикордонній безпеці: транскордонна організована злочинність
Стратегія кібербезпеки України	Кіберзлочинність стає транснаціональною та здатна завдати значної шкоди

1	2
Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року	Заходи з протидії транскордонній злочинності спрямовані на запобігання широкому спектру загроз прикордонній безпеці: незаконній міграції, торгівлі людьми, тероризму, організованій злочинності, контрабанді всіх видів, ухилення від сплати податків та встановлених платежів, тощо.
Програми (затверджені указом Президента, постановою КМУ)	
Річна нац. програма під егідою Комісії Україна - НАТО на 2018 р.	Мета розвитку Держприкордонслужби України – посилення її ролі в протидії транскордонній і транснаціональній злочинності
Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки	Регіональне співробітництво щодо запобігання та боротьби з транскордонною злочинністю між Румунією та Україною
Концепції (затверджені указом Президента, розпорядженням КМУ)	
Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України	Найбільш актуальні в середньостроковій перспективі загрози: розповсюдження транскордонної організованої злочинності
Концепція інтегрованого управління кордонами (втратила чинність у 2019 р.)	впровадження європейських стандартів щодо здійснення суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів; забезпечення співпраці з державами, які не мають спільного кордону з Україною - проведення моніторингу стану транскордонної і транснаціональної організованої злочинності;
Міжнародні угоди	
Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво	Нагальні проблеми, що виникають у зв'язку з транснаціональною організованою злочинністю

Зауважимо, що до сьогодні не тільки в Україні, але і в інших державах немає єдиного погляду на те, що вважати транскордонним злочином. Звідси виникає питання, якщо підходи до розуміння цього явища різні, то наскільки ефективною є спільна практична діяльність щодо протидії йому і як підвищити ефективність протидії з урахуванням цих відмінностей? Відповідь є очевидною: недостатнє обґрунтування питання обсягу і змісту поняття

«транскордонні злочини» у кінцевому підсумку впливає на ефективність приведення відповідно до апробованих за кордоном підходів форм і методів протидії «злочинності без кордонів» (цей термін - «Crime Without Frontiers» вперше застосований в однойменній книзі американської журналістки Claire Sterling, виданої у 1994 р.). Водночас, формування таких єдиних підходів є питанням сьогоденного порядку денного відносин України та ЄС у транскордонній сфері, оскільки «спільне введення ефективної превентивної політики» є вимогою ст. 16 Угоди про Асоціацію України і ЄС.

Отже, розглядаючи питання виділення транскордонних злочинів у самостійну групу в контексті кримінологічної класифікації, зазначимо, що дана категорія злочинів розглядається в літературі і як самостійний вид, і як вид транснаціональних, і як вид злочинів міжнародного характеру. Наприклад, метою Угоди 2009 року про стратегічне співробітництво між Україною та Європолем (дію якої припинено) визначалося «співробітництво в запобіганні серйозним формам міжнародної злочинності».

Явно виділяється два основних аргументованих підходи до розуміння сутності транскордонних злочинів, які виходять з різних критеріальних ознак. Відповідно до першого підходу, транскордонні злочини по суті ототожнюються з транснаціональними, при цьому робиться акцент на їх віднесення до юрисдикції кількох держав. Згідно з другим, до сутнісних характеристик транскордонних злочинів відноситься їх вчинення в прикордонних просторах двох і більше держав. Прикладом першого підходу можна назвати позицію В. О. Навроцького, який відносить до транскордонних злочинів: 1) посягання, що здійснюються на території декількох держав; 2) злочини, що вчиняються громадянами однієї держави на території іншої держави проти своїх співгромадян; 3) злочини, що вчиняються громадянами однієї держави на території іншої держави проти інтересів зарубіжної держави; 4) злочини, що вчиняються в Україні проти інтересів іноземних держав; 5) злочини, після вчинення яких винні

переховуються від правосуддя на території іншої держави; 6) вчинені за кордоном злочини проти інтересів іншої держави [233, с. 397].

Наводячи приклад другого підходу, зазначимо, що в період участі України у структурах СНД було ухвалено Модельний закон СНД про прикордонну безпеку, який визначає транскордонну організовану злочинність як вид організованої злочинності, здійснюваний у прикордонних просторах двох і більше держав і пов'язаний з систематичним (регулярним) протиправним перетинанням державного кордону [245].

Звертаючись до уточнення визначення «прикордонний простір» (нормативного закріплення якого в Україні немає), зазначимо, що у контексті Законів України «Про Державний кордон України» та «Про прилеглу зону України» та інших джерел прикордонним простором є частина території держави, що охоплює державний кордон, прикордонну смугу, контрольовані прикордонні райони, пункти пропуску через державний кордон, територіальне море, внутрішні води, їх підводне середовище, континентальний шельф, виключну (морську) економічну зону, а також повітряний простір над цими територіями, яка має соціально-правові особливості, що обумовлені встановленими режимами: режим державного кордону, прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон [245; 295; 312].

У зв'язку з цим Н. А. Орловська наголошує, що «якщо пристати на позицію первинності кримінального права щодо кримінології, то слід визнати, що немає повноцінних нормативних підстав для виділення транснаціональної та транскордонної злочинності. Якщо ж розуміння транснаціонального злочину виводити з положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, то слід зауважити, що міжнародно-правові акти не визнаються джерелами кримінального права, злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК». Отже, робить висновок вчена, «цілком можна пов'язувати транснаціональну злочинність з таким

системоутворюючим поняттям, як транснаціональний злочин, який розуміється не як кримінально-правова категорія, прямо визначена в КК України, а як кримінологічна категорія, що має певні кримінально-правові ознаки. А характеристики транскордонної злочинності є похідними від характеристик транснаціональної злочинності» [263, с. 7].

Кроком до подолання термінологічної невпорядкованості стала праця Д. С. Хижняка, в якій ним висловлено точку зору про те, що транснаціональні злочини поділяються на транскордонні та транстериторіальні (такі, що вчиняються на території держав, які не мають спільного кордону) [459, с. 141].

Погоджуючись із необхідністю упровадження у науковий обіг терміну «транстериторіальні правопорушення», ми вкладаємо в цей термін абсолютно інший зміст. Справа у тому, що в різних державах існує практика кримінально-правової заборони переправлення людей або переміщення предметів через межі, які за законодавством не є державними кордонами, але щодо яких існує певний правовий режим їх перетинання людьми, транспортними засобами тощо. Зазвичай це викликано територіальними спорами або обставинами військово – політичного характеру тощо. Маємо на увазі, наприклад, адмінмежу та лінію розмежування в Україні, лінії розмежування між Грузією та Південною Осетією, між Азербайджаном та Нагорним Карабахом, лінію контролю між Індією та Пакистаном у Гилгіт – Балтистані.

Отже, транстериторіальним є, наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332¹ КК України «Порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї». Залежно від маршруту транспортування підакцизних товарів таким може бути й кримінальне правопорушення, передбачене ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів».

Характеризуючи транскордонну злочинність, Н. Пассас (Nikos Passas) зазначає, що «Транскордонна злочинність – це діяльність, яка загрожує

охоронюваним законом інтересам у більш ніж одній з державних юрисдикцій, і яка криміналізована принаймні в одній із цих держав» [550, с. 19]. Якщо виділити сухий залишок визначення, запропонованого М. Портером (Mike Porter) (Велика Британія), то можна зробити висновок, що транскордонна злочинність характеризується перетинанням злочинцем кордону або вчиненням такого злочину, розслідування якого потребує зусиль правоохоронців суміжних держав [552, с. 3]. Наголосимо на останньому словосполученні: «потребує зусиль правоохоронців суміжних держав». У цьому контексті з метою протидії транскордонній злочинності в Україні надзвичайно важливим є поступове усунення різноманітних асиметрій з суміжними державами. Ми розуміємо, що подолання асиметрії у сфері економіки з державами ЄС на короткочасну перспективу є нереальним завданням. Але усунення інституційних відмінностей, зменшення правових «розривів», підвищення ефективності механізмів взаємодії між суб'єктами протидії транскордонній злочинності в різних країнах, забезпечення інтероперабельності між ними може значно підвищити ефективність транскордонної правоохоронної співпраці. Помітним прогрес у змінах криміногенної ситуації у транскордонній сфері стає тоді, коли система заходів протидії відповідає глобальному характеру загрози [428, с. 180].

Отже, М. Портер (M. Porter) і Н. Пассас (N. Passas), характеризуючи транскордонну злочинність, вважають її діяльністю, яка загрожує охоронюваним законом інтересам в більш ніж одній з державних юрисдикцій, і яка криміналізована, принаймні, в одній з цих держав значущими її ознаками, що включає фізичне перетинання злочинцями кордону або вчинення такого злочину, розслідування якого вимагає зусиль правоохоронців сусідніх держав [550; 552]. Від цього підходу відрізняються точки зору дослідників «мультинаціональних» злочинів, узагальнюючи які (та очевидно будучи їх прихильниками в Україні), Н. А. Зелінська та В. М. Дрьомін зазначають, що «для того, щоб діяння кваліфікувалося як злочин, достатньо кримінальної заборони однієї держави. Однак для

міжнародно-правової характеристики міжнародного злочину в контексті міжнародного співробітництва у застосуванні кримінальної репресії необхідна, як мінімум, подвійна кримінальність, яка передбачає збіг позицій взаємодіючих держав стосовно злочинності такого діяння» [111, с. 35].

Як видається, немає суперечки між науковцями у визначенні практичного сенсу у відмежуванні транскордонних злочинів: він полягає в тому, що для протидії таким злочинам недостатньо сил і засобів національної системи протидії, відповідно ефективною може бути лише міжнародна система протидії [442, с. 233].

Доречною, на наш погляд, у цьому зв'язку є думка Б. М. Головкина про те, що «...ту чи іншу сферу суспільного життя слід розглядати не тільки у просторовій площині, а передусім в онтологічному та функціональному вимірі, що і є критеріями її вирізнення» [62, с. 128].

Натомість, конструкти «транснаціональна», «транскордонна» та «транстериторіальна» злочинності цілком можуть бути застосовані з метою побудови структурно–функціональної моделі протидії злочинності.

Загалом, аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що *транснаціональні кримінальні правопорушення* – кримінально карані діяння, охоплені єдиним злочинним умислом, що вчиняються з метою реалізації злочинних намірів на територіях двох або більше держав, відповідальність і покарання за які передбачені національним правом. При цьому *транскордонні кримінальні правопорушення* часто розглядаються вченими як суспільно небезпечні діяння, окремі епізоди і стадії яких вчинено на територіях держав, що мають спільний кордон [459, с. 141]. У цій роботі ми застосовуємо стійке словосполучення «транскордонні злочини» як аналог прийнятого у закордонній і міжнародній практиці «cross-border crimes». Зауважимо, що наявність спільного кордону в сучасних умовах не може бути єдиним критерієм для відокремлення транскордонних злочинів через причини, які нами наводилися вище. Це надзвичайно спрощений підхід, який

не враховує особливості перетинання кордону в пунктах пропуску для авіаційного сполучення, а також особливостей морського кордону.

Те, що між країнами немає спільного кордону, ніяк не впливає, наприклад, на транскордонну торгівлю людьми у випадку наявності авіа- та морського сполучення між країнами. Концепція інтегрованого управління кордонами (втратила чинність у 2019 р.), з одного боку, передбачала розв'язання проблеми (протидії злочинності) за окремими напрямками: забезпечення співробітництва між державами, що не мають спільного кордону, та забезпечення співробітництва між державами, що, навпаки, мають спільний кордон [152]. Разом із тим, з іншого боку, у напрямі співробітництва між державами, що не мають спільного кордону, даним документом було визначено проведення моніторингу стану транскордонної та транснаціональної злочинності.

У міжнародному правовому контексті зміст транскордонності у зв'язку зі злочинністю пов'язується з головною ознакою – переміщенням через державні кордони або межі юрисдикцій особи, предметів, інформації або настанням наслідків від джерела, яке фізично перебуває за кордоном.

Злочинне посягання або етап транскордонного злочину може здійснюватися за межами прикордонного простору і державного кордону. Але обов'язковою умовою є фізичне перетинання через державний кордон осіб, товарів, предметів, тощо. Форми реалізації транскордонності багато в чому залежать від моделі міждержавних відносин у прикордонній сфері і похідних від неї особливостей реалізації функцій кордону (бар'єрної, контактної і фільтруючої) [414, с. 246].

На наш погляд, у будь-якому випадку критерієм для визначення ознак транскордонної злочинності є зміна юрисдикції та такий елемент транскордонних відносин, як відповідний вектор руху людей, предметів, коштів тощо через державний кордон.

Транскордонній злочинності властива специфічна сукупність ознак, які об'єднують різні злочинні діяння в зв'язку з вчиненням їх по різні боки

державних кордонів. Звідси випливає логічний висновок про те, що протидія транскордонній злочинності має бути предметом спільних міждержавних зусиль, і на практиці дійсно досить активно впроваджуються механізми міжнародної, міжвідомчої взаємодії. Ці механізми, серед іншого, включають прикордонне співробітництво, узгодження політики щодо протидії організованій злочинності (гармонізація матеріальних і процесуальних норм), оперативне співробітництво (наприклад, обмін інформацією між представниками органів кримінального переслідування різних країн).

Отже, повертаючись до питання формулювання визначення транскордонної злочинності, згадаємо підходи до поняття «злочинність», які панують у пострадянській кримінології. Зокрема, Л. В. Кондратюком, В. С. Овчинським класифіковано підходи на фундаментальний (кримінально-правовий), девіантологічний (релятивно-конвенційний), природно-неконвенційний підхід, особистісний та безособистісний [146, с. 8-11].

Представниками першого є В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Ю. М. Антонян, В. В. Голіна [172, с. 55], О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко [13, с. 7-11] та ін. Представниками другого – Н. Крісті, Я. І. Гишинський [174]. Третій підхід представлено працями Д. А. Шестакова, четвертий – А. І. Долгової, п'ятий – О. В. Старкова [146, с. 8-11].

Нам імпонує визначення, сформульоване Л. В. Кондратюком та В. С. Овчинським, які розглядають злочинність як кримінально караний вияв деструктивності, притаманної людині та її поведінці, параметри якої характеризують ступінь динамічної рівноваги суспільних інститутів та особистісної креативності в системі «особистість – соціум» [146, с. 10]. Але запропоновану ними класифікацію можна доповнити низкою актуальних для української кримінологічної науки підходів, серед яких, наприклад, діяльнісний підхід, представниками якого є В. М. Дрьомін та А. П. Закалюк, а також синергетичний (Н. А. Орловська та ін.).

Злочинність як «соціальну або кримінальну активність, феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства

масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» розглядав А. П. Закалюк [102, с. 138].

Також як «поширену соціальну активність, різновид масової практики людей, що виявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках), яка передбачає кримінальну відповідальність згідно з чинним на даній території і в даний час законодавством», розглядає злочинність В. М. Дрьомін. Учений трактує природу злочинності як результат особливої за мотивами, метою та моральними оцінками предметної діяльності – вияв людської активності, що перебуває у зв'язку з іншими видами людської діяльності [88, с. 97-117].

Б. М. Головкін доводить, що злочинність являє собою усвідомлену антисуспільну форму людського буття, виражену в протиправній діяльності системного характеру в конкретних умовах простору і часу [65, с. 29, 37].

З точки зору синергетичного підходу найбільш рельєфним є визначення злочинності, сформульоване Н. А. Орловською, це «відкрита соціальна система, що опосередковує соціопсихологічне, деструктивне явище, яке у своєму прояві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний проміжок часу – є відносно масовим та історично мінливим» [261, с. 259].

Як прояв деструктивності суспільства розглядає злочинність Н. В. Сметаніна, при цьому породження множинності злочинів є проявом деструктивності людини. Загальне визначення, сформульоване вченою, виглядає таким чином: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру [348, с. 83-85].

Досить обґрунтованим виглядає підхід В. М. Куца до визначення поняття злочинності як до «детермінованої об'єктивними та суб'єктивними обставинами, еволюційно мінливої схильності людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальних проявів останньої» [189, с.104].

Водночас, якщо розглядати транскордонну злочинність як соціальну систему, то її слід аналізувати в контексті інтегрованості у конкретні види діяльності та соціальні інститути. При цьому слід брати до уваги підхід до злочинності як сукупності злочинів (як статистичних одиниць) та враховувати криміногенний потенціал особистості як рушійну силу злочинності. Найближче до цієї логіки визначення, запропоноване Н. А. Орловською. Таким чином, під *транскордонною злочинністю* ми розуміємо відкриту соціальну систему, що опосередковує деструктивне явище, притаманне особистості та її діяльності, яке у своєму вияві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу – є відносно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах.

На наш погляд, крім загальних особливостей, на сучасному етапі в Україні транскордонній злочинності притаманні такі специфічні ознаки:

антисоціальна активність, яка ініціативно сприймає і використовує досягнення економічного розвитку, такі новації техніки що забезпечують ефективність транскордонної комунікації та руху людей предметів тощо, наприклад ІТ-технології, засоби комунікації, сучасні логістичні системи;

інтеграція з легальними формами ведення бізнесу дозволяє транскордонним злочинним структурам використовувати банківські продукти, послуги транспорту тощо;

злочини, вчинені з використанням зброї, об'єктивно обумовлені обстановкою на сході країни, а також використанням злочинцями особливостей районів, де не реалізуються в повному обсязі повноваження правоохоронних і контрольних органів;

чинником, що збільшує рівень криміногенної ефективності, є корумповані зв'язки між злочинцями та представниками органів влади, місцевого самоврядування та персоналу правоохоронних і контрольних органів у прикордонних регіонах;

зосередження злочинних інтересів переважно на високоприбуткових сферах діяльності: незаконний обіг природних ресурсів у прикордонні, енергетика, незаконне переправлення мігрантів, контрабанда фальсифікованих лікарських засобів;

політизація транскордонної злочинності, що є причиною використання злочинцями у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації.

Кожна з цих ознак свідчить про небезпеку даного виду злочинності, що, природно, тягне за собою інтенсифікацію інституційних зусиль і збільшення фінансових витрат держави на протидію йому.

У тих випадках, коли є підстави говорити про організовану форму транскордонної злочинності, перелік ознак виглядає таким чином:

наявність злочинних об'єднань, що складаються з громадян різних держав (осіб без громадянства);

планування, виконання чи використання результатів злочинної діяльності на території різних держав;

використання відмінностей законодавства сусідніх держав (особливо «розривів» між нормами митного, кримінального законодавства та законодавства про статус правоохоронних органів);

реалізація злочинної активності як в легальних, так і в нелегальних сферах діяльності;

активне застосування (виділимо це!) корупційних методів досягнення результатів злочинної діяльності.

Переходячи до класифікації транскордонних злочинів, зауважимо, що класифікація як науковий метод є систематизацією знань щодо об'єктів класифікації, або систематизацією самих об'єктів (предметів, явищ, властивостей) [348, с. 90]. Спочатку розглянемо, за якими класифікуючими ознаками здійснюється така систематизація транснаціональних злочинів.

Отже, якщо вважати, що класифікація транснаціональних злочинів здійснюється за різними підставами, залежно від практичної мети, то

найбільш узагальненою є класифікація ООН, відповідно до якої транснаціональні злочини поділяються на такі 17 груп: відмивання грошей; тероризм; крадіжки творів мистецтва та предметів культури; крадіжки інтелектуальної власності; незаконна торгівля зброєю; викрадення літаків; морське піратство; захоплення наземного транспорту; шахрайство з наземним транспортом; комп'ютерна злочинність; екологічна злочинність; торгівля людьми; торгівля людськими органами; незаконна торгівля наркотиками; фальшиве банкрутство; корупція та підкуп громадських і партійних діячів, виборних осіб; проникнення в легальний бізнес [342, с. 267].

Відповідно до статистичних обліків Інтерполу транснаціональні злочини класифікуються на дев'ять груп: AC – злочини проти особистості; CA – крадіжки автотранспорту; CE – фальшивомонетництво, підробка цінних паперів і документів; EC – злочини у сфері економіки; OC – організована злочинність; SA – крадіжка культурних цінностей і зброї; ST – незаконний обіг наркотиків; TE – міжнародний тероризм; FF – інші злочини [566].

Водночас, очевидно, що сам факт перевезення певних предметів через кордон не дає підстави відносити кримінальне правопорушення до транскордонних. І тут важливим є розуміння підходу до транскордонної злочинності за законодавством ЄС. Вихідні дані для усвідомлення такого підходу містяться в ст. 83 Договору про функціонування ЄС. Відповідно до зазначеного документа «Європейський парламент і Рада, ухвалюючи за допомогою директив відповідно до звичайної законодавчої процедури, можуть встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій у сферах особливо серйозних злочинів у *транскордонному вимірі* (particularly serious crime with a cross-border dimension), що є наслідком характеру чи впливу таких злочинів або особливої необхідності боротися з ними на спільній основі» [505]. Залежно від тенденцій розвитку злочинності Рада може прийняти рішення, що визначає

інші сфери злочинів, які відповідають критеріям, визначеним у цьому пункті. Вона діє одностайно після отримання згоди Європейського парламенту.

Отже, *критеріями* для відмежування транскордонних кримінальних правопорушень в ЄС вважаються:

- сфера особливо серйозних злочинів;
- транскордонний масштаб (вимір), що впливає альтернативно:
 - а) з характеру правопорушень,
 - б) наслідків правопорушень,
 - в) особливої необхідності боротьби з ними на спільній основі.

Зокрема, в Угоді про оперативне та стратегічне співробітництво між Україною та Європолом [379] зазначені такі сфери злочинності, на які поширюється компетенція Європолу: організована злочинність, тероризм та інші форми тяжких злочинів, які зачіпають дві або більше держави-члени у такий спосіб, що потребує спільного підходу держав-членів, зважаючи на масштаб, значущість і наслідки таких злочинів, що перелічені нижче: незаконний обіг наркотиків; нелегальна діяльність, пов'язана з відмиванням коштів; злочин, пов'язаний з ядерними та радіоактивними речовинами; нелегальне перевезення мігрантів; торгівля людьми; злочин, пов'язаний з автотранспортними засобами; вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; нелегальна торгівля людськими органами і тканинами; викрадення людей, незаконне обмеження свободи та взяття заручників; расизм та ксенофобія; організоване пограбування; нелегальна торгівля предметами, що становлять культурну цінність, зокрема антикваріатом та виробами мистецтва; обман та шахрайство; вимагання; підробка продукції та її піратське розповсюдження; підробка адміністративних документів та їх незаконний обіг; підробка грошових знаків та платіжних засобів; злочин з використанням комп'ютера; корупція; нелегальна торгівля зброєю, боєприпасами та вибухівкою; нелегальна торгівля видами тварин, які перебувають під загрозою зникнення; нелегальна торгівля видами рослин, які перебувають під загрозою зникнення, та їхніх підвидів; нелегальна торгівля

гормональними речовинами та іншими стимуляторами росту; злочин проти навколишнього середовища [379].

Очевидно, що не всі з названих злочинів є транскордонними. При цьому слід мати на увазі, що Стратегією розвитку МВС України до 2020 р. та Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом EUROPOL про оперативне та стратегічне співробітництво передбачено впровадження правоохоронними органами України Методології аналізу криміногенної ситуації в ЄС, що застосовується Європол для оцінки загроз від «серйозних» (serious) злочинів та організованої злочинності (SOCTA) [565]. Дана методологія охоплює збір та аналіз даних, складання переліку загроз та ризиків, підготовку рекомендацій. Ці рекомендації враховують спільний підхід різних держав до класифікації злочинів транскордонного масштабу, а саме: кіберзлочини (у т. ч. сексуальна експлуатація дітей у кіберпросторі, шахрайство з платіжними картками); підроблення платіжних засобів; виробництво, торгівля та розповсюдження наркотиків; шахрайство в галузі інформаційних технологій (фрод); перевезення небезпечних відходів; злочини проти інтелектуальної власності; незаконне ввезення мігрантів; організовані злочини проти власності; корупція; торгівля «червонокнижними» видами природи; незаконний обіг зброї; торгівля людьми та органами [565].

Отже, на основі аналізу документів, які застосовують Європол та суб'єкти взаємодії з ним (у тому числі українські правоохоронні інституції), можна зробити висновок, що в ЄС і не виділяють як сутнісну ознаку транскордонних злочинів вчинення їх в прикордонному просторі. Пов'язано це, очевидно, з тим, що говорити про прикордонний простір в ЄС є сенс тільки стосовно зовнішніх кордонів, а взаємодія в рамках Європолу у середині ЄС здійснюється з метою ефективної протидії широкому спектру злочинів, що пов'язані і з перетинанням внутрішніх кордонів.

Водночас, контекст Стратегії інтегрованого управління кордоном по суті передбачає зосередження безпосередніх зусиль суб'єктів протидії

транскордонній злочинності в ареалі прикордонного простору [355]. А це означає, що найбільш логічним шляхом підвищення ефективності таких зусиль є значна інтенсифікація транскордонної співпраці між різними суб'єктами превентивної діяльності.

Якщо взяти до уваги логіку Міжнародної класифікації злочинів для статистичних цілей (ICCS), розробленої Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (UNODC), то слід визнати, що спроби розробити універсальну класифікацію транскордонної злочинності викликають низку проблем. Перша з них полягає у поліморфізмі транскордонної злочинності, сутність якого ми розглянемо у наступному розділі. Друга полягає у тому, що в даний час у національних статистичних даних про злочинність указуються кримінальні правопорушення, які визначені в кримінально-правовій системі кожної країни. При цьому неминучими є відмінності у визначеннях кримінальних правопорушень та в їх класифікації, тому і міжнародне зіставлення має завжди проводитися в контексті цих відмінностей.

Для подолання цих складнощів в ICCS використовується підхід, згідно з яким конкретна класифікація таких діянь (тобто їх розподіл за аналітичними категоріями) заснована на описі поведінки, а не на юридичній типології [209, с. 6–7]. Такий підхід дозволяє створити спрощену для практичного застосування класифікацію, що ми і використаємо в інтересах нашого дослідження.

Відомо, що серед інших підстав класифікації та систематизації кримінологічних знань як окремий критерій ураховуються засоби, через які злочинець досягає (намагається досягти) мети. Наприклад, за цим критерієм відокремлюють кримінологію насильницької злочинності (вайолентологію), кримінальну корупціологію та кіберкримінологію [118, с. 28].

Якщо застосовувати цей критерій в інтересах нашого дослідження, слід зауважити, що намагання досягти своїх цілей злочинцями, які вчиняють транскордонні злочини, реалізується через переправлення людей та переміщення предметів через державний кордон. Отже, з урахуванням таких

системоутворюючих ознак транскордонної злочинності, як по-перше, їх належність одночасно до двох і більше юрисдикцій, по друге, наявність серед особливостей об'єктивної сторони:

1) фізичного переправлення осіб через державний кордон,

2) переміщення предметів через державний кордон,

то відповідно до КК України до таких кримінальних правопорушень у широкому сенсі можуть належати:

а) незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК); незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332² КК); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

2) ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199); контрабанда (ст. 201); переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201¹); експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹); незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268); ввезення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300); ввезення порнографічних предметів (ст. 301); контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305), а також порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333).

При цьому транстериторіальним можна вважати кримінальне правопорушення, передбачене статтею 332¹ КК «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї». Ми виходимо з того, що ця норма передбачає відповідальність за дії, що пов'язані з

перетинанням не державного кордону а лінії розмежування та адміністративного кордону. Також ми вважаємо, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», може бути як транскордонним (у випадку транспортування підакцизних товарів через державний кордон), так і транстериторіальним (у випадку транспортування підакцизних товарів через лінію розмежування або адмінмежу з АРК).

Якщо виходити з утилітарних позицій, тобто міркувань практичної кримінології, яка спрямована на практичне застосування наукових положень, виходячи з типових прикладних ситуацій та практичних вимог, слід виокремити перелік транскордонних злочинів «у вузькому смислі». Це саме ті кримінальні правопорушення, на протидію яким протягом десятиріч орієнтується інституційна система, створена на кордоні багатьох держав. Це ті правопорушення, які, у тому числі, загрожують і прикордонній безпеці держави.

Наприклад, в Україні міжвідомча (та міжнародна) превентивна діяльність у прикордонному просторі за участі Національної поліції, СБУ, ДПСУ, Державної фіскальної служби України здійснюється в межах протидії злочинам, передбаченим ст. 201 КК України «Контрабанда», ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів», ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», ст. 332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон», ст. 334 КК України «Порушення правил міжнародних польотів», ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» [309]. Не важко помітити, що вони (за винятком кримінального правопорушення, передбаченого ст. 358 КК

України) відповідають вищезазначеним критеріям, які дозволяють вважати їх транскордонними злочинами.

Підсумовуючи зазначимо, що у законодавстві України фрагментарно використовується термін «транскордонна злочинність». У науці поширені різноманітні (іноді – альтернативні) підходи до розуміння її сутності. Наша точка зору полягає у тому, що *транскордонна злочинність* є відкритою соціальною системою, що опосередковує деструктивний феномен, який у своєму вияві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу, – є порівняно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах.

Масштаб кримінальних загроз є одним з основних критеріїв розмежування транснаціональної та транскордонної злочинності. Ми вважаємо, що класифікація кримінальних правопорушень повинна відбивати практичні потреби та виходити з необхідності протидії конкретним кримінальним (криміногенним) загрозам та належного реагування на ризики. Звісно, що практичний сенс відокремлення транскордонних правопорушень в окрему групу, полягає в забезпеченні ефективності відповідної практично орієнтованої системи протидії.

1.3. Співвідношення між протидією транскордонній злочинності та забезпеченням прикордонної безпеки

Прикладним питанням протидії транскордонній злочинності присвячені праці багатьох зарубіжних кримінологів. Серед них – Peter Andreas (злочинність на кордоні США з Мексикою та Канадою та на Балканських кордонах), Louise Shelley (зв'язок між транскордонною злочинністю та тероризмом), Nikos Passas (транскордонна злочинність у контексті теорії аномії та інших соціологічних теорій), Rob T. Guerette (прикордонна безпека та організована злочинність на кордоні США з

Мексикою), Philip Reichel (багатовимірний підхід до аналізу транснаціональної злочинності), Fiona David (торгівля людьми, трудова та сексуальна експлуатація – на матеріалах Австралії).

Методологічно важливими для цієї частини нашого дослідження є праці українських науковців В. І. Шакуна (погляд на суспільство через оптику кримінологічного аналізу), Б. М. Головікіна (методологія кількісного аналізу кримінологічних показників), Н. А. Орловської (феноменологія транснаціональної злочинності), В. Я. Тулякова (сингулярність як стан кримінального права), А. М. Бабенка (регіональний підхід до вивчення злочинності), В. В. Шаблістого (безпековий вимір кримінального права).

Історія розвитку людства свідчить про різні моделі ставлення до злочинів та осіб, які їх вчинили. Першою моделлю реагування було їх безумовне знищення. Поступовий цивілізаційний розвиток, у тому числі генезис засад судочинства, супроводжувався більшим ступенем уваги до особи злочинця, визнання її соціальних вад, урахування проблем соціалізації, з яких бачилася причинність криміногенної поведінки.

Сучасна цивілізація розглядає людину, суспільство, право та державу у вимірі сукупності системи узагальнених принципів і пріоритетів, через які формуються загальні підходи (які зазвичай називають міжнародними стандартами) ставлення до злочинності, правопорушень та правопорушника, які, зі свого боку, обумовлюють стратегії протидії злочинності.

У кримінологічних джерелах (Г. П. Жаровська, Т. В. Мельничук) висловлена точка зору про те, що «історично Україна не належить до держав зі стійкою та кримінально активною транснаціональною організованою злочинністю» [98, с. 100]. Напевно, з нею можна цілком погодитися, натомість цього не можна сказати про транскордонну злочинність. Ознайомлення з дослідженнями, присвяченими історії кордонів, дозволяє зробити висновок про те, що історично на землях сучасної України виникла потреба для створення інфраструктури, спеціально призначеної для протидії традиційним формам прояву транскордонної злочинності – контрабанді,

незаконному перетинанню кордону тощо [90; 119]. Зокрема, в указі Петра I 1723 року зазначено: «По усьому польському кордону, по великих дорогах поставити міцні застави і між тими дорогами проїзді лісом зарубати та ровами перекопати і наказати, щоб ніхто ні для чого за кордон не їздив, інакше як по великих дорогах, а для того мати роз'їзди, якщо на заповітних місцях з'явиться слід, тут очікувати і хто поїде того взяти і штрафувати взяттям того, з чим бути взятий» [119, с. 88].

У другій половині XIX ст. прикордонна варта, яка перебуває у підпорядкуванні департаменту митних зборів Міністерства фінансів, також здійснює протидію контрабанді та незаконному переправленню осіб. Зокрема, офіцери прикордонної варти зобов'язані були досконало знати особливості ділянки кордону, особливості місцевого населення, виявляти осіб, які займалися контрабандою, вживати інших заходів щодо запобігання контрабанді та переправлення осіб [119, с. 112].

У 1912 р. було прийнято «Інструкцію служби чинів Окремого корпусу прикордонної стражі». В Інструкції визначався прикордонний режим у межах прикордонної смуги (глибина якої складала від 7 до 30 верст від кордону). Контроль за дотриманням прикордонного режиму здійснювався не тільки прикордонною вартою, але й поліцією та жандармерією. Для успішної боротьби з контрабандою належна увага зосереджувалася на використанні можливостей таємних інформаторів, агентів. Офіцерам, відповідальним за цю ділянку роботи, надавалися широкі повноваження, включно із правом вільно перетинати кордон (для цього їм щорічно без оплати зборів видавалися закордонні паспорти) [119, с. 121–122].

При цьому чисельність прикордонних підрозділів на місцях відповідно до п. 60 Інструкції служби чинів Окремого корпусу прикордонної стражі визначалася залежно від більшого або меншого руху контрабанди на даній ділянці кордону [119, с. 198].

Отже, можна зробити висновок про те, що прояви транскордонної злочинності є традиційними для України, а також і про те, що історично в

Україні застосовувалися різні форми запобігання даному виду злочинності, створювалася та розвивалася відповідна національна система протидії.

Домінуючий у вітчизняній кримінології погляд на злочинність розглядає її як статистичну впорядковану географічно та за часом множинність злочинів і злочинців, які їх вчинили.

Кримінологія, як зазначає Ю. М. Антонян, вивчає злочинність у конкретних умовах місця та часу [6, с. 65]. Таким місцем для транскордонної злочинності, як підтверджується кримінологічними дослідженнями, є не тільки державний кордон і прикордонний простір. Посягання або його етап може здійснюватися поза межами прикордонного простору та державного кордону. При цьому наріжним каменем нашого дослідження є визначення на основі кримінологічних уявлень про зміст протидії злочинності як соціально-правової активності з метою приведення (або утримання) в соціально-прийнятних межах якісних і квантитативних параметрів злочинності. Але обов'язковим для події транскордонного кримінального правопорушення є фізичне перетинання через державний кордон осіб, товарів, предметів. Відтак, державний кордон є важливим чинником впливу на транскордонну злочинність. Також це вирішальний чинник для відокремлення транскордонних злочинів в окрему групу в контексті кримінологічної таксономії. А тому як неминучим, так і необхідним в інтересах нашого дослідження є встановлення наявності або відсутності впливу елементів рівня бар'єрності на ефективність протидії транскордонній злочинності.

Дане питання дотепер дискутується в українській кримінології. Ми можемо констатувати відсутність узгодженого погляду навіть у термінологічному розумінні змісту протидії та у застосуванні інших термінів, яким дається не лише різне, а й інколи навіть діаметрально протилежне тлумачення. І навпаки, деякі різнопорядкові терміни застосовуються як ідентичні.

Виглядає так, що між кримінологами останнім часом склався консенсус у питанні обґрунтовано критичного ставлення до терміна

«боротьба зі злочинністю». Найчастіше на користь цього наводиться аргумент відсутності двостороннього протиборства, переможених і переможців тощо. А. П. Закалюк указує, що «поняття боротьба, протидія належать до класу узагальнюючих, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні опору. Вони не розкривають напрямів, спрямованості, функціональної ролі та змістовної сутності різних форм опору» [101, с. 218]. Очевидно, базовим слід вважати термін «превенція» (від лат. *praeventio* – випереджувати, запобігати).

Водночас, низкою вчених, серед яких О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, Л. М. Давиденко, А. І. Долгова, В. М. Куц, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв та ін., запропоновано у широкому розумінні вживати термін «протидія», що охоплює і запобігання злочинності. Ключовий термін – «протидія», утворений від слів «проти» (назустріч, зустрічно) та «дія» (цілеспрямована активність) і означає дію, що полягає в опорі іншій дії. Похідне від даного терміна словосполучення «протидія злочинності» В. В. Голіною, Б. М. Головкіним розглядається як «особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітну за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів її детермінації на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня» [172, с. 176]. Тут проглядається контекстний підхід до протидії як до управління злочинністю. Ю. В. Баулін зазначає, що протидія злочинності належить до сучасної кримінальної політики держави [17, с. 271].

Принциповий прихильник застосування узагальненого терміна «протидія» щодо впливу на злочинність як такого, що охоплює і запобігання, Л. М. Давиденко у спільній з О. М. Бандуркою праці зазначає, що термін «протидія» в етимологічному значенні тлумачиться як дія, що вчиняється

наперекір іншій дії або явищу, а кримінологічний аспект протидії створює діяльність із виявлення причин та умов злочинності (криміногенних факторів), їх усунення, послаблення або нейтралізації [13, с. 9].

Згідно із теоретичними та практичними уявленнями, узагальненими А. П. Закалюком, ця система протидії злочинності з боку держави має складатися з таких основних напрямів і піднапрямів:

1. Криміналізація, під якою розуміється визначення державою переліку та ознак суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинними, і видів покарань та інших засобів кримінально-правового характеру, що встановлюються і застосовуються у разі вчинення злочинів.

2. Правоохоронна система, яка складається:

а) з визначеної і створеної у державі структури та системи органів і установ, що мають завдання та повноваження певним чином реагувати на порушення кримінального закону,

б) з визначеної на законодавчому рівні системи (принципів, норм, правових та процесуальних засобів тощо) їх діяльності.

Цей напрям містить піднапрями:

одержання інформації про діяльнісні прояви з ознаками злочинів;

припинення діянь, що мають ознаки злочину;

заходи реагування на факт вчинення злочину: кримінальне переслідування, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-правовий компроміс, віддання до суду.

3. Система правосуддя у галузі кримінальної юстиції.

4. Система виконання покарань.

5. Система запобігання вчиненню злочинів:

загальносоціальні засоби та соціальний контроль;

спеціально-кримінологічне запобігання, у тому числі індивідуальне (стосовно конкретної особи) [104, с. 220].

Щодо терміна «протидія», А. П. Закалюк вважав його таким, що належить до класу узагальнених, відтворює загальну сутність, що полягає у вчиненні супротиву. Із цим не можна не погодитися.

Водночас, соціальну профілактику як сукупність заходів, спрямованих на оздоровлення суспільних відносин, ліквідацію соціальних викривлень, підвищення добробуту та морального рівня суспільства А. П. Закалюк не вважає діяльністю, спрямованою безпосередньо на протидію злочинності, оскільки у неї більш об'ємні завдання [104, с. 225]. Контроль над злочинністю як підтримання наявного рівня злочинності та управління ним - також перебуває в орбіті досліджень кримінології. Контроль над злочинністю найчастіше розглядається як активна діяльність зі стабілізації показників злочинності на соціально прийнятному рівні (або нижче цього рівня), що має на меті скорочення обсягів злочинності [481, с. 156].

Термінологію, застосовану у цій системі, критикує В. М. Куц, який зазначає, що «Не варто використовувати відверто архаїчний термін – «кримінальне переслідування», який, на жаль, зберігається в сучасній правничій лексиці. Те, що називають переслідуванням, насправді є нічим іншим, як процесом застосування засобів кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення» [189, с. 109–110].

Альтернативним є підхід у кримінології, відповідно до якого запобігання злочинності є центральним елементом антикримінальної діяльності. Відповідно, під запобіганням розуміється «сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на удосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [173, с. 142]. По суті, центральний системоутворюючий термін тут розглядається у контексті, по-перше, формування антикримінальної стійкості особи та, по-друге, виду зовнішнього захисту особи від кримінальних загроз. Термін «запобігання злочинам», крім того, застосовано на законодавчому рівні (ч. 2 ст. 1 КК

України). Запобігання слід розуміти як діяльність, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, не допускає їх вчинення. Запобігати – означає «не допускати чогось заздальгідь, відвертати». Водночас, застосування обох термінів «запобігання» та «протидія» викликає застереження в науковців. Зокрема, В. І. Шакун зазначає, що «останнім часом в законодавстві й у наукових публікаціях набув поширення термін «протидія злочинності», проте він занадто вузький за змістом і не відображає повною мірою всього комплексу превентивних заходів, яких йому хочуть надати». Продовжуючи цю думку, В. І. Шакун висловлює позицію, згідно з якою «доцільно вживати загальний термін «попередження злочинності», який включає в себе такі стадії: профілактика злочинів, запобігання злочинам, припинення злочинів» [474, с. 31].

На визначення Ради ЄС звертає увагу О. Ю. Шостко. Відповідно до нього запобігання – це діяльність, яка охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють скороченню злочинності, а також зменшенню відчуття небезпеки у громадян як кількісно, так і якісно безпосередньо за допомогою утримання від злочинних дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей для вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності [481, с. 158].

Отже, наша позиція у цьому контексті збігається з точкою зору О. М. Литвинова, Л. М. Давиденка, В. М. Кудрявцева та інших вчених, які обґрунтували змістовну подібність термінів «запобігання», «попередження», «профілактика». З іншого боку – ми поділяємо думку В. В. Голіни щодо розмежування понять «профілактика», «запобігання», «припинення» як елементів системи впливу на злочинність. Обґрунтованою видається точка зору В. М. Куца яка полягає у тому, що після набрання чинності Законом України «Про запобігання корупції» очевидним стає «вибір законодавцем терміну «запобігання» для визначення першого напрямку протидії корупції, яка переважно має злочинний характер, що є офіційним результатом фахової домовленості, відображеним у назві закону, що одержав позитивну

міжнародну оцінку» [189, с. 107]. На думку В.М. Куца функціонують три різнорівневих форми запобігання - профілактика, попередження та припинення. При цьому В.М. Куц пропонує таке розуміння запобігання як «діяльності, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, не допускає їх вчинення. При цьому даний термін застосовується у значенні «не допускати чогось заздальгідь, відвертати». Це досягається шляхом застосування заходів профілактики, що «запобігають, відвертають щось», попередження, тобто «застереження проти чого-небудь», або припинення розпочатих правопорушень, що тлумачиться як «змушування перестати щось вчиняти» [189, с. 107].

Таким чином, ми погоджуємося з логікою, запропонованої В.М. Куцом, відповідно до якої профілактика кримінальних правопорушень як форма запобігання злочинності реалізується у мінімізації впливу або унеможливленні детермінант правопорушення. У випадку невиконання цієї мети актуалізується потреба в попередженні кримінального правопорушення як комплексу активних заходів впливу на окремих осіб або груп осіб, які мають на меті вчинення правопорушень (тобто на стадії виявлення умислу). У випадку реально розпочатого готування до вчинення кримінального правопорушення (якщо само готування не є кримінально караним) застосовується така форма запобігання як припинення.

Разом із тим, запобігання, як сукупність вищезазначених його форм, є складовою ширшого за обсягом та змістом явища та відповідного йому поняття «протидія злочинності». Водночас, слід взяти до уваги точку зору, сформульовану законодавцем у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. Відповідно до даного Закону запобігання концентрується на системі заходів, спрямованих на підвищенні рівня обізнаності суспільства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, викорінення дискримінаційних уявлень та негативних звичаїв і традицій. Протидія концентрується на системі заходів спрямованих

на припинення правопорушення, надання допомоги та захисту постраждалий особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на розслідування та притягнення до відповідальності винних осіб та зміну їхньої поведінки.

Загалом, на основі аналізу джерел, ми дійшли висновку про те, що наукове співтовариство впритул наблизилося до практичної розробки теорії протидії злочинності як системи науково-обґрунтованих уявлень про рівні, напрями, інституційні механізми соціальної активності, спрямованої на утримання рівня злочинності в соціально прийнятних межах. Зокрема, на цю тему висловлювалися О. М. Литвинов, О. М. Бандурка, В. М. Куц, Ю. В. Орлов та багато інших кримінологів. Тезаурус цієї теорії, поза сумнівом, базується на таких поняттях як «ризик», «загроза», «безпека», «контроль», «боротьба». На основі аналізу конотацій ключового терміну «протидія злочинності», що застосовано в законодавстві, О. М. Литвиновим та О. М. Бандуркою виокремлено такі ознаки протидії:

1) спрямування проти злочинних посягань діяльності не тільки державних органів, але й інститутів громадянського суспільства, організацій та фізичних осіб у межах їх повноважень;

2) мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності як мета протидії;

3) протидія реалізується у таких формах: рання (профілактична) запобіжна діяльність, спрямована на виявлення і подальше усунення причин протиправної (злочинної) діяльності, та боротьба, спрямована на виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів [14, с. 173].

Як було зазначено вище, у кримінологічній науці та практиці правозастосування не має єдиного підходу до розуміння поняття «транскордонна злочинність». Але кожній з його конотацій притаманна наявність такої ознаки, як перетинання суб'єктом державного кордону або переміщення предметів через державний кордон. У свою чергу іманентною властивістю кордону є його бар'єрність, тобто вибіркова проникність для різних людей, категорій товарів тощо. Характеристикою кордону,

протилежною бар'єрності, є його контактність. Яким є співвідношення бар'єрності та контактності кордону з метою найефективнішого запобігання транскордонній злочинності в сучасних умовах? Яке значення має чинник державного кордону у питанні збалансованої взаємодії між системою протидії злочинності та системою забезпечення безпеки?

Актуальною кримінологічною проблемою сучасності є аналіз взаємодії компонентів, сутнісних характеристик і змістовних параметрів системи протидії злочинності через призму соціальної безпекової парадигми. Стратегії безпеки, які діють у Європейському Союзі, визначають діапазон загроз безпеці Європейського Союзу, основними серед яких є: тероризм, релігійний екстремізм, злочинне застосування електронних мереж; розповсюдження зброї масового знищення; регіональні конфлікти на кордонах; інституційна неспроможність держав (внаслідок корупції, нерозвинутих інститутів, браку доброчесності); транскордонна злочинність (транскордонна торгівля наркотиками, жінками, переправлення незаконних мігрантів, зброї, засобів терору, піратство) [490; 499].

В Україні на стадії становлення перебуває кримінологічна концептуалізація протидії кримінальним загрозам у сфері прикордонної безпеки. Не маючи формального закріплення, цей термін (*border security*) має різні варіанти (наприклад, безпека кордонів, національна безпека у прикордонній сфері і т.д.). Ученими, якими проведено дослідження систем забезпечення прикордонної безпеки (István Samu, Д. А. Купрієнко, М. М. Литвином, В. В. Шумовим та ін.), сформовано цілісне уявлення про структуру сфери прикордонної безпеки.

Зокрема, поняття «прикордонна безпека» за різними підставами сформульоване В. В. Шумовим. Функціональне визначення: прикордонна безпека є процесом і результатом (станом) діяльності державних і соціальних інститутів з реалізації основних функцій державного кордону: суверенізації, контактної і бар'єрної.

Цільове визначення: прикордонна безпека є процесом і результатом (станом) діяльності державних і соціальних інститутів з контролю, охорони і захисту інтересів держави і суспільства в прикордонному просторі. Прикордонний простір охоплює державний кордон, пункти пропуску через державний кордон та пов'язані з ними об'єкти всередині країни, прикордонну територію, повітряний простір, транскордонні (прикордонні) водні об'єкти, акваторії територіального моря і внутрішніх вод, підводне середовище, континентальний шельф і В(М)ЕЗ [485, с. 20].

У дослідженнях, що проводилися зарубіжними кримінологами (перш за все ми маємо на увазі знайомі нам праці таких вчених, як М. Killias, Р. Van Duynes, М. Levi, L. Shelley) за останні 25 років неодноразово актуалізувалося питання взаємозв'язку прикордонної безпеки та ефективності протидії злочинності. Важливою для нашого дослідження є праця N. Boister, в якій аргументуються кримінологічні ідеї, похідні від сформульованого ним загального концептуального напрямку розвитку транснаціонального кримінального права [497, с. 953–976].

Такі дослідники, як J. Froestad, С. Shearing, М. van der Merwe відзначають, що проблеми забезпечення безпеки є частиною предметного поля кримінології [526]. Разом з тим, науковий кримінологічний підхід до системи прикордонної безпеки, безумовно, ґрунтується на теоретичній базі, що містить, у тому числі, вчення про соціально-правовий механізм протидії злочинності (О. М. Литвинов) [196]. На основі праць кримінологів (Б. М. Головкін, Г. М. Горшенков, В. М. Дрьомін, І. М. Клейменов, О. М. Костенко, Т. В. Мельничук, В. І. Шакур) створено систему уявлень про кримінологічну (антикримінальну) безпеку.

У зв'язку з цим, кращий підхід до опису системи протидії кримінальним загрозам на державному кордоні може полягати в характеристиці трирівневої системи (глобальний, регіональний, національний рівні). На кожному з рівнів (який відповідає транснаціональному, регіональному та прикордонному масштабу загроз)

здійснюється протидія відповідно транснаціональної злочинності, транскордонній злочинності та злочинності в прикордонному просторі. В рамках кожної з підсистем (на трьох рівнях) можуть бути задіяні різні елементи механізму протидії злочинності (наприклад, елементи виключно національного механізму або ж можливості міжнародної, міжвідомчої взаємодії та ін.) [442, с. 233].

Запропоновано підхід до системи протидії кримінальним загрозам залежно від масштабу загроз (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Загальна схема системи протидії кримінальним загрозам (Crime Threat)

Масштаб кримінальних загроз	Злочинність	Рівень протидії	Система протидії	
Прикордонний	у прикордонному просторі	національний	національна	унілатеральна з елементами білатералізма
Транскордонний	транскордонна	регіональний	міжнародна	білатеральна, мультилатеральна
Транснаціональний	транснаціональна	глобальний		мультилатеральна

У даній таблиці застосовано термін «білатеральна система», під яким ми розуміємо таку міжнародну систему захисту інтересів у прикордонній сфері від криміногенних загроз, яка базується на основі прямих двосторонніх угод між двома країнами. Мультилатеральна система передбачає наявність таких угод між трьома і більше країнами. Причому, як перша, так і друга система може об'єднувати зусилля національних інституцій або передбачати створення спеціалізованих наднаціональних органів і застосування наднаціональних інструментів. Унілатеральна система у прикордонних правовідносинах зазвичай має окремі елементи білатеральної (наприклад, інститут прикордонних представників, система врегулювання прикордонних інцидентів тощо).

Традиційно кримінологічні дослідження у сфері безпеки полягають у визначенні ризиків (чинників, що потенційно завдають шкоду) та виявленні

загрози, джерела цієї загрози і об'єкта захисту. У цьому зв'язку елементом протидії транскордонній злочинності може розглядатися реалізація функцій державного кордону.

У сучасній українській військовій науці бар'єрність як одна з ключових функцій кордону розглядається в працях Д. А. Купрієнка, О. М. Ставицького. Аналіз праць цих та інших авторів іноді демонструє повну протилежність висновків, що, на наш погляд, є причиною актуальності теми даного підрозділу.

Практичне значення даної частини нашого дослідження полягає у питанні: який превентивний ефект має бар'єрність кордонів в контексті протидії транскордонній злочинності? Виходячи з вищевикладеного, кінцева мета полягає у тому, щоб обґрунтувати наявність або відсутність взаємозв'язку між бар'єрністю кордонів та системою протидії транскордонній злочинності. Теоретичне обґрунтування цієї проблеми зосереджено у даному підрозділі, практичні результати нами проаналізовано у підрозділі 4.2.1. Методологічною передумовою нашого дослідження є позиція, висловлена в роботі сучасного класика кримінології Ю. М. Антоняна, згідно з якою для роботи над предметом дослідження необхідно оцінити його з точки зору трьох рівнів пізнання: феноменологічного, тобто описового, нефеноменологічного, тобто пояснювального та прогностичного, який зосереджується на припущенні про розвиток того чи іншого явища [6, с. 63-69]. Загалом, феноменологія кордону, фронтиру, межі та пов'язаних з ним явищ є предметом лімології як науки про кордони. В Україні дослідження проводяться також у межах прикордоннології як інтегральної галузі знань про кордон та супутні прикордонні явища і процеси, пов'язані із забезпеченням прикордонної безпеки.

Фактор кордону є одним з таких, що помітно впливає на індивідуальну та суспільну свідомість. Важливим чинником у формуванні уявлення про бар'єрність кордону є визнання його існування також у суб'єктивному

сприйнятті людьми. Наприклад, усвідомлення наявності державного кордону в низці випадків безпосередньо впливає на психологічну оцінку ризиків і на сприйняття безпеки людьми. За результатами психологічних досліджень, опублікованими в авторитетному у науковому світі журналі *Psychological Science* у 2010 р., люди сприймають землетрус, епіцентр якого в 200 милях за кордоном, менш серйозно, ніж землетрус, епіцентр якого також в 200 милях, але всередині країни. У такому випадку люди не враховують фактичну дистанцію та як окремий фактор безпеки сприймають державний кордон, хоча таке усвідомлення не має нічого спільного з даними сейсмології [498].

Отже, формулювання нами проблеми саме у такій формі: «Бар'єрність кордону vs (versus-проти) транскордонна злочинність?» не є новою. Для вивчення громадської думки громадян України та Молдови, нами було проведено опитування на пунктах пропуску через державний кордон (Тудора–Старокозаче та Сороки–Могилів-Подільський). Структура групи респондентів включала осіб, які перетинають кордон в обох напрямках власним автотранспортом та як пасажир рейсових автобусів. До умов опитування входили такі застереження: не включались до числа респондентів водії вантажних автомобілів та пасажирських автобусів, які постійно на даному пункті пропуску перетинають кордон, оскільки їх відповіді включають елемент «очікувано бажаного». Загальний висновок за результатами опитування – у суспільній свідомості панує думка, що закритість кордону, яка пов'язується з високим рівнем його бар'єрності, знижує рівень транскордонної злочинності.

Дійсно, з точки зору формальної логіки начебто це так. Водночас, у працях зарубіжних кримінологів ми зустрічаємо тезу про те, що кордони у меншому ступені є перешкодою для злочинної діяльності, ніж для співробітництва у боротьбі з транскордонною організованою злочинністю. Зокрема, фактично у такому формулюванні ця теза зустрічається у публікації професора університету Лозанни (Швейцарія) Martin Killias «Чи призводить відкритість кордонів до збільшення рівня злочинності?». Щоправда, ця праця

опублікована майже чверть сторіччя тому [538]. В унісон цій позиції звучить і думка відомого кримінолога із Гааги (Нідерланди) Petrus C. van Duynе, який пов'язував бар'єрність кордонів з протидією злочинності в межах національних юрисдикцій, що вважав архаїчним застарілим явищем [585]. Зазначені автори переважно скептично ставляться до ідеї про контроль за злочинністю шляхом збільшення інтенсивності контролю за кордонами. При цьому не забуваймо історичний контекст того часу – це ухвалення Маастрихтського договору, яким започатковано створення Європейського Союзу, з чим і пов'язані як ілюзії, так і побоювання, характерні для окремих логічних досліджень.

У сучасній Україні в охороні державного кордону застосовується Стратегія інтегрованого управління кордонами (ІУК), метою якої є запровадження європейських стандартів ІУК щодо провадження суб'єктами ІУК діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів; провадження оперативно-розшукової діяльності, проведення аналізу ризиків та здійснення запобіжних заходів [355].

Частиною дослідження проблем запобігання транскордонній злочинності, таким чином, має бути дослідження вищезазначених сфер діяльності суб'єктів ІУК. А ці суб'єкти, перш за все Державна прикордонна служба України, як відомо, реалізують як бар'єрну, так і контактну функції державного кордону. Бар'єрна функція передбачає протидію незаконному переміщенню через державний кордон осіб, зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, окремих видів матеріалів і предметів. Також на ДПСУ покладається забезпечення контактної функції, що включає безперервний (за умови дотримання чинного законодавства) пропуск через ДК осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна. У літературі такий підхід до забезпечення прикордонної безпеки трактується як «відкриті, але добре контрольовані та захищені (безпечні) кордони» [184, с. 12]. В ідеалі для законослухняних учасників транскордонного руху кордон має бути

мінімально бар'єрним та максимально контактним, відкритим («доброзичливим»), а для незаконних – бар'єрним («непроникним»), у чому і полягає мета інтегрованого управління кордонами, визначена у відповідній Стратегії [355].

Учені, виходячи з цінності дослідження явищ, які хоча і не належать до предмету кримінології, але мають криміногенне значення, тобто впливають на злочинність, звертають увагу на реальний вплив бар'єрності під час охорони кордону на рівень транскордонної злочинності. Ми за вихідний фактологічний базис візьмемо ледь не пророчі для багатьох сучасних держав, висновки професора Університету Джорджа Мейсона у Вірджинії (США) Louise I. Shelley, зроблені нею у 2006 р. «Крім найбагатіших країн, більшість світових держав мають мало реальних можливостей охороняти свої кордони. Проблеми недостатніх фінансових ресурсів, недостатнього навчання, низької заробітної плати та корупції означають, що ефективна охорона кордону є реальністю лише в деяких регіонах світу. Навіть багаті держави Австралії та Японії, статус острова яких їх ізолює, не є вільними від проблем транскордонної злочинності та тероризму». Крім цих проблем, зазначає автор, регіональні конфлікти значно обмежують здатність держав контролювати свої кордони [568, с. 258].

Разом із тим в умовах глобалізації ми спостерігаємо різноманітність моделей міждержавних відносин у прикордонній сфері, що існують паралельно. Очевидно, що їх вплив на характер транскордонної злочинності є різним. Полярними за суттю є концепції прикордонної безпеки, які умовно можна позначити як «прикордонна стіна» та «світ без кордонів». Кожній з даних концепцій відповідає свій рівень бар'єрності кордону. Уявлення про баланс бар'єрності та контактності державного кордону розвивалися від розуміння кордону типу «стіна» до розуміння кордону типу «інформаційна система».

Що стосується *концепції «прикордонна стіна»*, її назва походить від фізичних об'єктів, що будувалися на кордонах і дотепер застосовуються з

міркувань протидії нелегальній міграції та контрабанді. Найвідомішим з них є Велика китайська стіна. Оскільки образ укріпленої прикордонної стіни в певному сенсі є символом превентивного впливу на транскордонну злочинність, зупинимося на цьому докладніше. При цьому зауважимо, що термінологічно, наприклад, Ізраїль використовує слово «огорожа» (fence) і виступає проти використання слова «стіна» (wall). У своїй доповіді Генеральний секретар ООН застосовував узагальнюючий термін «бар'єр» (barrier). Міжнародний Суд ООН використовує термін «стіна» (wall).

Довідкові дані щодо прикордонних стін наведено у додатку Б.

Відповідно в інформаційному світі превалює протилежна концепція з умовною назвою «концепція інформаційної системи». Вона активно застосовується в Європейському Союзі. Зокрема, вона включає широке застосування інтегрованої системи баз даних про осіб і транспорт, що перетинають зовнішні кордони ЄС, а також застосування різних технологічних рішень. До найважливіших з них належить застосування біометричних технологій для проїзних документів, система спостереження за зовнішніми кордонами EUROSUR та широке застосування літальних апаратів, особливо безпілотних, для спостереження та протидії використанню правопорушниками повітряного простору у прикордонні.

Ураховуючи ці полярні концепції, за класифікацією Д. А. Купрієнка, існують такі рівні бар'єрності кордонів:

1. Транснаціонального сполучення немає, кордони повністю бар'єрні, охороняються мілітарно.
2. Зменшена військова функція державного кордону, відновлюється суспільно-економічне значення кордонів.
3. Стабільними є економічне (мита) та суспільне (візи) значення кордонів.
4. Економічне значення кордонів втрачається у зв'язку з лібералізацією торгівлі, але залишається візовий режим.

5. Відбувається лібералізація товарного обороту та запровадження безвізового переміщення.

6. Повна лібералізація товарного обороту, прикордонний контроль спрощений та обмежений.

7. Повна лібералізація товарного обороту, повна свобода переміщення, максимально спрощений контроль режиму державного кордону.

8. Переміщення через ДК може відбуватися у будь-якому місці в будь-який час, повна ліквідація всіх видів контролю на ДК.

Прикладом першого рівня бар'єрності, принаймні станом на кінець 2018 року, є державний кордон між Республікою Корея та Корейською Народно-Демократичною республікою (із 240 км залізобетонної стіни вздовж усього кордону за кількисот метрів на південь від демілітаризованої зони). Восьмий рівень бар'єрності є характерним для внутрішніх кордонів між державами – членами ЄС.

Водночас, дана класифікація не відображає негативних причин зниження рівня бар'єрності, які можуть походити від зменшення активності соціодинаміки конкретної держави. Наприклад, процес регресу державно-правових відносин від стабільних до нестійких та до неієздатних держав, за визначенням Роберта Ротберга – Failed State (FS) та держав, що розпалися – Collapsed State (CS), супроводжується втратою здатності державних інституцій контролювати свої кордони, а отже, очевидно і зменшує рівень бар'єрності [562, с. 7–17]. Цей висновок підтверджує й Louise I. Shelley, яка зазначає, що деякі категорії прикордонних територій є особливо вразливими до проблем транснаціональної злочинності та тероризму. До них належать регіони, що мають:

- 1) довгі відкриті межі та/або великий обсяг перетину кордону;
- 2) перехідні держави, де механізми контролю центральної держави не функціонують ефективно;
- 3) райони великого політичного або регіонального конфлікту або де держава втратила контроль над частиною своєї території;

4) країни з дуже високим рівнем корумпованості принаймні на одній стороні кордону;

5) країни, в яких існує співучасть уряду з транснаціональною злочинністю або тероризмом [568, с. 258].

У таких державах ситуація у країні та на її кордонах практично не контролюється правоохоронною системою. Прикладом цього є Лівія, що стала найбільшою транзитною територією на шляху з Африки до країн ЄС. На території цієї країни, яка, на нашу думку, перебуває у стані «Failed State», ми спостерігаємо масовий характер злочинів, жертвами яких є мігранти з Нігеру, Чаду, Нігерії, інших країн Північної та Центральної Африки, які безконтрольно через південні кордони потрапляють до Лівії. Нині, у XXI столітті, у Лівії, країні яка знаходиться у 400 км від Європи, за даними Міжнародної організації міграції діє декілька рабовласницьких ринків (найбільший – у місті Сабха (Sabha), жертвами яких є мігранти [502]. Відомо, що в країні практично немає реальних сил і засобів, які застосовуються з метою протидії транскордонній злочинності. Місія ЄС з надання прикордонної допомоги Лівії покликана надати практичну допомогу державі в питанні організації охорони південних сухопутних і північних морських рубежів, через які здійснюється переправлення значної частки незаконних мігрантів. Водночас, складається враження, що Місія не може вплинути на стан ефективності протидії транскордонній злочинності, жертвами якої часто є незаконні мігранти. Звіт Місії від 24 січня 2017 р. прямо свідчить про неспроможність національних правоохоронних органів Лівії ефективно протидіяти транскордонним злочинам [516].

На наступну стадію деградації вказує В. В. Милинчук, акцентуючи увагу на перетворення «слабких» держав у кримінальні держави та прагнення до захоплення державної влади з боку міжнародних терористичних організацій і структур транснаціональної організованої злочинності [216, с. 22]. Очевидним прикладом дрейфу до криміналізації цілих держав до 2019 р. була діяльність Ісламської держави (Daesh, IS). Отже, здатність

контролювати власні кордони та забезпечити у разі необхідності належний рівень бар'єрності кордонів прямо пов'язується зі спроможністю державного механізму протидіяти транскордонній злочинності.

Нами охарактеризоване явище бар'єрності державного кордону та наведено теоретичне обґрунтування його можливого взаємозв'язку з ефективністю протидії транскордонній злочинності. Забігаючи наперед, зазначимо, що попередні результати нашого дослідження не демонструють прямого кореляційного зв'язку між рівнем бар'єрності та рівнем транскордонної злочинності та її іншими кількісно-якісними показниками. Водночас, транскордонні кризи, які ми спостерігаємо протягом останніх років, результативність способів реагування на них, доводять, світ без кордонів є можливим у майбутньому, але точно не сьогодні. Жодні проекти лібералізації прикордонного контролю у світі не супроводжуються повним позбавленням країни системи її захисту, якою є надійна охорона державного кордону. Міграційна криза 2015 р. в Європі продемонструвала, що заходи фізичної охорони державного кордону (на прикладі реалізації Туреччиною та країнами ЄС березневої 2016 р. угоди між Анкарою та Брюсселем) виявилися чинником значного зниження рівня транскордонної злочинності [521, с. 21–27].

Справа полягає у тому, щоб забезпечити розумний баланс між належним рівнем бар'єрності та належним рівнем контактності кордону на основі аналізу ризиків. Головне завдання полягає у забезпеченні транспарентності кордону для правослухняного громадянина та, водночас бар'єрної функції кордону – у випадку наявності даних про можливе правопорушення, що, поза сумнівом, сприятиме підвищенню ефективності протидії транскордонній злочинності. Оскільки протидія транскордонній злочинності є системою, що поєднує соціально-правовий механізм протидії зі специфічним механізмом забезпечення прикордонної безпеки, то ефективність її залежить від збалансованого функціонування даних механізмів.

Висновки до розділу 1

Загальним проблемам, пов'язаним з інтернаціоналізацією злочинності, як багатоаспектним явищем, присвячена значна кількість опублікованих праць. За останні десять років проведено низку досліджень на рівні докторських дисертацій, присвячених транснаціональній злочинності. Зокрема, в Україні були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук М. Г. Вербенським «Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання» (2010) та Г. П. Жаровською «Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні» (2019). Також відомими є результати дисертаційних досліджень А.Х-А. Піхова (2018), Д.С. Хижняка (2018), І. В. Щєбликіної.

Водночас, не розв'язаними в кримінологічній науці залишається низка важливих наукових проблем, серед яких: феноменологія та етіологія транскордонної злочинності; оцінка ролі бар'єрності кордонів (як функції глобальної інституційної системи, якою є сукупність державних кордонів та органів, що забезпечують прикордонну безпеку) у протидії злочинності; вдосконалення правового забезпечення політики у сфері протидії транскордонній злочинності з урахуванням потреб опору криміналізації транскордонних відносин, деструкції криміногенного потенціалу населення прикордоння та зниження можливості вчинення транскордонних правопорушень зокрема, кримінальних.

Сучасна соціально-економічна та політична практика генерує нові явища у транскордонних відносинах, що мають кримінологічний зміст та, відповідно, можуть бути пояснені з позицій кримінології. Методологічним підґрунтям дослідження є мультипарадигмальний методологічний підхід, що полягає у дослідженні механізму протидії транскордонній злочинності в його об'єктному поєднанні з механізмом забезпечення прикордонної безпеки,

поєднанні системного та синергетичного підходів та застосуванні комплексу теоретичних та емпіричних методів, що враховують глобалізаційні процеси і складний характер транскордонних відносин.

Державний кордон є об'єктивним чинником безпосереднього впливу на позитивні форми транскордонних відносин (наприклад, транскордонне співробітництво) і на негативну їх форму (транскордонна злочинність). Цей вплив пов'язаний з транскордонністю – сукупністю ознак явища, що виходить за межі однієї держави, яка характеризує зв'язок між різними частинами цього явища, розділеного кордоном. Ознаки транскордонності можуть бути притаманні і тим регіонам, що географічно не є прикордонними та суміжними, що обумовлено тенденціями глобалізації. Через те транскордонна злочинність не ототожнюється зі злочинністю у прикордонному просторі. Оскільки виникнення та генеза явища транскордонної злочинності обумовлена наявністю кордону, очевидно, що системоутворююча ознака транскордонних злочинів пов'язується з фізичним його перетинанням. У зв'язку з цим актуальними є взаємопов'язані пари кримінологічного дискурсу «бар'єрність кордону – контактність кордону», «транстериторіальна злочинність – транскордонна злочинність», «глобалізація – глокалізація».

Вплив кордону на транскордонні відносини здійснюється через реалізацію функцій кордону (бар'єрності та контактності). Глобалізацію слід вважати непереборним процесом, який об'єктивно сприяє прогресу як позитивних, так і негативних транскордонних явищ, у тому числі не тільки виникненню, але і зміні та модернізації форм транскордонної злочинності. Сутність генези транскордонної злочинності розглянуто в контексті дискурсу глобалізації та глокалізації з виокремленням таких концептуальних кримінологічних характеристик детермінації транскордонної злочинності як базові криміногенні можливості у суміжних державах, наявність кордону, контраст між державами в економічних показниках (ставки мита, різні ціни, різні можливості для зайняття професійною діяльністю), показниках

соціодинаміки. Транскордонна злочинність є відкритою соціальною системою, що опосередковує деструктивний феномен, який у своєму вияві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу, – є порівняно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах. Масштаб кримінальних загроз є одним з основних критеріїв розмежування транснаціональної, транскордонної та транстериторіальної злочинності. Системоутворююча ознака транскордонних злочинів пов’язується з фізичним його перетинанням, а транстериторіальних – розповсюдженням на територіях, які не розділені юридично визначеним державним кордоном (лінія розмежування тощо). Праксеологічне значення виокремлення транскордонних правопорушень в окрему групу, полягає в забезпеченні ефективності відповідної практично орієнтованої системи протидії.

РОЗДІЛ 2

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

2.1. Кількісно-якісні показники транскордонної злочинності, проблема латентності, поліморфізм

Загальносвітовою тенденцією соціальної динаміки є розвиток різноманітних транскордонних зв'язків. Неминучими наслідками інтенсифікації транскордонних зв'язків є модернізація та зміна форм транскордонної злочинності.

Як зазначав О. Г. Кулик, «кримінологічний аналіз злочинності в вузькому значенні – дослідження даних щодо стану, структури, динаміки злочинності на певній території за певний проміжок часу, осіб, що вчинили злочини, та осіб, що потерпіли від них, а також встановлення притаманних злочинності тенденцій та закономірностей» [179, с. 52]. Тому окремим етапом даної роботи є аналіз деяких кількісно-якісних показників транскордонної злочинності. При цьому О.М. Костенко вважає, що «кількісна характеристика вітчизняної злочинності має другорядне значення, а першорядного – набуває її якісна характеристика, і саме такий її характер, який здатний згубити будь-які реформи в Україні». Зауважимо, що окремих граней цієї проблеми стосувалися опубліковані в Україні роботи А. В. Калініної, С. О. Кібальника, Ю. Б. Курилюка, Т. Ю. Огнєва, І. М. Чекмарьової. Проте проведення нами аналізу на основі мультимодального підходу вимагає узагальнюючого погляду на проблему, що передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) охарактеризувати кількісно-якісні показники транскордонної злочинності;
- 2) сформулювати правило дилеми прикордонної безпеки щодо рівня зареєстрованої злочинності;

- 3) сформулювати методичний підхід щодо визначення індексу латентності транскордонної злочинності;
- 4) обґрунтувати поняття поліморфізму транскордонної злочинності та навести аргументи на користь його значення для застосування у кримінологічній практиці;
- 5) з'ясувати параметри соціально-негативних наслідків транскордонних злочинів, що підлягають вимірюванню для визначення ціни злочинності.

Вихідною позицією нашого дослідження є сформульована у праці В. І. Шакуна «Влада і злочинність» теза про те, що «на динаміку і структуру злочинності продовжують справляти вплив сталі чинники, з безлічі яких потрібно виділити економічні і соціально-політичні, які домінуючим чином впливають на динаміку і структуру злочинності, зумовлюють її поширеність і своєрідність якісних сторін» [473, с. 19]. Узагальнений аналіз таких чинників ми здійснили на попередньому етапі нашого дослідження [436, с. 88–102]. Аналіз квантитативних (кількісних) та інших показників, що характеризують транскордонну злочинність, спонукає до певних висновків, що стосуються не лише детермінації.

Динаміка зареєстрованих злочинів і основні тенденції розвитку обстановки щодо виявлення правопорушень на державному кордоні.

Кількісний (квантитативний) аналіз характеризується значним обсягом вибірки та інтерпретацією статистичних закономірностей. Найчастіше для статистичного вимірювання злочинності застосовуються такі показники: стан, рівень, структура та динаміка злочинності. В Україні та деяких інших європейських державах значно відрізняються підходи до вимірювання цих показників. Ураховуючи це, ми застосовуємо традиційні для вітчизняної кримінології показники – стан, рівень, структура, динаміка злочинності. Значущим показником ряду динаміки є темп зростання. Темп зростання у даному випадку – це показник ряду динаміки, що демонструє відношення поточного рівня до попереднього. Темп зростання показує, у скільки разів

поточний рівень ряду динаміки більше або менше рівня, який прийнято за базу порівняння. Цей показник обчислюється у коефіцієнтах або у відсотках.

Перелік правопорушень, за якими досліджується рівень транскордонної злочинності складено з кримінальних правопорушень, пов'язаних з фізичним переправленням осіб через державний кордон (табл. 2.1),

переміщенням предметів через державний кордон (табл. 2.2).

Результати вивчення статистичних даних зосереджено у цих таблицях.

Таблиця 2.1

**Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень,
пов'язаних із фізичним переправленням осіб
через державний кордон (адмін. межу, лінію розмежування)**

Злочини	Роки	Обліковано кримінальних правопорушень	Темпи зростання (ланцюговий $T_{зр} = U_i : U_{i-1}$ %)	Темпи приросту	
				% $\Delta i = U_i - (U_i - 1)$	коефіцієнт
ст. 149 КК Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	2014	118			
	2015	110	93,2	-6,8	-0,07
	2016	115	104,5	4,5	0,045
	2017	342	297,4	197,4	1,97
	2018	268	78,3	- 21,7	-0,22
ст. 332 КК Незаконне переправлення осіб через державний кордон України	2014	157			
	2015	89	56,7	-43,3	- 0, 43
	2016	15	16,9	-83,1	-0, 83
	2017	21	140	+ 40	0, 40
	2018	43	204,8	+104,8	1,05
ст. 332 ¹ КК Порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї	2014	1			
	2015	33	3300	+3200	32
	2016	54	163,6	+63,6	0,64
	2017	15	27,8	-72,2	-0,72
	2018	18	120	+ 20	0,2
Ст. 332 ² КК Незаконне перетинання державного кордону України	з 18.10. 2018				

До першої групи включено правопорушення, передбачені ст. 332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України». До нього також віднесено транстериторіальне правопорушення (вище ми зупинялися на роз'ясненні цієї «транстериторіальності», яка виникає через врахування особливостей адмінмежі та лінії розмежування) - ст. 332¹ КК України «Порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї». Ті відомості, що стосуються ст. 149 КК та нами включено до таблиці, мають загальний характер без відмежування тих, які пов'язані з транскордонним переміщенням потерпілої особи, оскільки така окрема офіційна статистика не ведеться.

Таблиця 2.2

**Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень,
пов'язаних із переміщення предметів та речовин через державний кордон**

Злочини	Роки	Обліковано кримінальних правопорушень	Темпи зростання (ланцюговий $T_{зр} = U_i : U_{i-1}$ %)	Темпи приросту	
				% $\Delta i = U_i - (U_{i-1})$	коефіцієнт
ст. 201 КК Контрабанда	2014	127			
	2015	106	83,5	- 16,5	- 0,17
	2016	93	87,7	- 12,3	-0, 12
	2017	98	105,4	+ 5,4	0,05
	2018	118	120,4	+ 20,4	0,2
ст. 201 ¹ КК	з 6.09. 2018				
ст. 305 КК Контрабанда наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів	2014	150			
	2015	199	132,7	+ 32, 7	0,33
	2016	252	126,6	+26,6	0,27
	2017	239	94,8	-5,2	-0, 05
	2018	203	84,9	- 15,1	-0, 15
Ст. 334 КК Порушення правил міжнародних польотів	2014	18			
	2015	1	5,56	-94,44	-0,94
	2016	4	400	+300	3
	2017	2	50	-50	-0,5
	2018	5	250	+150	1,5

До другої групи включено правопорушення, передбачені ст. 201 КК України «Контрабанда», ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів». Правопорушення, що охоплюються ст. 334 КК «Порушення правил міжнародних польотів», нами також включено до цієї групи, оскільки за нашими підрахунками 80 % всіх випадків вчинення даних правопорушень обумовлювалися метою переміщення товарів через кордон. Динаміка зареєстрованих правопорушень показана нами за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення [95].

До таблиці необхідно додати декілька пояснень. По-перше, очевидно, що до неї включено відомості за найбільш показовими кримінальними правопорушеннями.

Наприклад, статистичні відомості по ст. 201¹ КК України «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України», що, очевидно, належать до транскордонних злочинів, не увійшли у дослідницький масив (оскільки кримінальна відповідальність за це діяння передбачена не так давно - з 6 вересня 2018 р.). Також не наводяться відомості про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 332² КК України «Незаконне перетинання державного кордону України» через те, що даною нормою Кримінальний кодекс доповнено 18 жовтня 2018 р.

Також слід мати на увазі, що в Україні не встановлена кримінальна відповідальність за контрабанду товарів, зокрема підакцизних товарів, тому правоохоронними органами в низці випадків діяння, пов'язані з переправленням через митний кордон підакцизних товарів, кваліфікуються як кримінальні правопорушення, передбачені статтею 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів».

Як бачимо з таблиць, не можна зробити висновок про зростання кількості облікованих кримінальних правопорушень, що аналізуються. Навряд чи з урахуванням динамічних рядів за обраний період також можна зробити вірогідний висновок про закономірності коливання рівня злочинності, виходячи тільки з кількості облікованих кримінальних правопорушень, що аналізуються, і це видно з таблиці 2.1.

Таке застереження ми можемо зробити з огляду на праці, в яких зверталось увагу на особливості реєстрації злочинів (Б. М. Головкін, О. Г. Кулик та ін.). Додатковою причиною тому, на наш погляд, є також *правило дилеми прикордонної безпеки*. Вважаємо, що воно підлягає урахуванню у такому формулюванні: *у випадку збільшення рівня бар'єрності кордону спостерігається збільшення квантитативних показників виявленої злочинності, обумовлених більшими можливостями для виявлення правопорушень - до настання стабілізації, яка є наслідком балансу між запобіжним впливом та впливом криміногенних факторів*.

У зв'язку з цим наведемо характеристику криміналітету, висловлену В. І. Шакуном: «своєрідний, досить тонкий і точний інструмент, що визначає міру недоробок офіційних структур, помилок і недоліків їх діяльності. Саме на цьому і паразитує злочинність. Вона заповнює ті ніші, які залишаються вільними через неефективність державних служб, прогалини у законодавстві, економічну нестабільність, незадовільне виконання посадовими особами своїх обов'язків» [473, с.19].

На наш погляд, із правила дилеми прикордонної безпеки випливає очевидний висновок про те, що збільшення кількісних показників злочинності свідчить про зміну рівня злочинності лише за умови сталого рівня таких змінних, як бар'єрність кордону, інтенсивність несення прикордонної служби, ефективність запобіжної діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби тощо. В іншому контексті (тобто для інших видів злочинності), але на цей принципово важливий момент звертали увагу В. С. Батиргареева, О. Г. Кулик, Н. В. Сметаніна та інші українські

науковці. Прояви дилеми прикордонної безпеки мають свої особливості, які відрізняють її від контексту інших видів злочинності. Справа у тому, що вищезазначені змінні залежать не тільки від національних чинників впливу, але і від суміжної (сусідньої сторони). Крім того, підтримання заданого рівня бар'єрності одночасно на всьому периметрі кордону навряд чи є реалістичним завданням, а підвищення рівня його ефективності на окремій ділянці гарантовано означатиме зміну напрямків кримінальної активності на іншу ділянку кордону.

При цьому маємо на увазі споріднену природу кримінальних та адміністративних правопорушень на державному кордоні та, часто, їх одночасне вчинення. Адже «вагомий аспект дослідження злочинності полягає у тісному взаємозв'язку кримінологічних та адміністративно-деліктних засад протидії цьому явищу» [187, с. 66]. А такі кримінальні правопорушення, як незаконне переправлення осіб через державний кордон України, поєднані через форму їх вчинення з такими адміністративними правопорушеннями як незаконне перетинання (спроба перетинання) державного кордону України (стаття 204-1 КУпАП), незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України (стаття 206-1 КУпАП) тощо.

Проблема латентності транскордонної злочинності.

Під час оцінки стану злочинності слід враховувати рівень її латентності. Методологічним фактором, який ускладнює дослідження латентної злочинності, є питання про можливості її пізнання. У більшості випадків про кожний з вчинених злочинів стає відомо різним категоріям осіб (правопорушник, постраждала особа, очевидець). Водночас, відомості про ці злочини не матеріалізуються у вигляді їх реєстрації. У системі соціальної взаємодії не відбувається взаємодії з приводу передачі такої інформації.

Тут очевидним є наявність комплексу проблем в індивідуальній та соціальній свідомості. Це пояснює, власне, сам феномен латентності, але не знімає проблеми вибору оптимальної методики пізнання латентності. Один з

ефективних методів полягає в аналізі матеріалів, інформація про які була внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань, але провадження з яких було необґрунтовано закрито. Як зазначає Т. Є. Леоненко, «недоліками цього методу є необхідність проведення спеціального тривалого та складного додаткового дослідження і обмежена кількість складів злочинів, ступінь або коефіцієнт латентності яких можна встановити таким чином» [191; 192, с. 134–135].

З аналітичною метою ми обрали, очевидно, не найдосконаліший, але доступний в умовах нашого дослідження метод спеціального опитування громадян. Вибірка наших респондентів була такою, що дозволяє робити висновки зі значним ступенем вірогідності, тобто наше опитування, як ми вважаємо, є достатньо об'єктивним джерелом інформації про рівень латентності. Ця думка ґрунтується на тому, що люди, яких ми опитували, ознайомлені з прикордонними проблемами свого регіону та найчастіше мають інформацію про події від їх учасників.

Результати проведеного нами формалізованого інтерв'ювання місцевих жителів прикордоння та осіб, які перетинають кордон (936 осіб у 6 прикордонних областях по периметру державного кордону, крім морської ділянки), свідчать про значний рівень обізнаності даних категорій громадян з фактами окремих видів транскордонних правопорушень (у тому числі кримінальних), за які особи не понесли відповідальність. Зокрема, на питання «Чи знаєте Ви про осіб, які були причетними до вчинення нижчезазначених правопорушень та не були за це покарані» ствердні відповіді розподілилися таким чином:

незаконне переміщення через кордон підакцизних товарів – 28, 80% (270 осіб),

незаконне переміщення через кордон бурштину – 3,0 % (29 осіб);

контрабанда зброї – 0,4 % (4 особи);

контрабанда наркотиків - 1, 7 % (16 осіб);

контрабанда лісоматеріалів – 1,8 % (17 осіб);

незаконне переправлення осіб через державний кордон – 0,9 % (8 осіб);
порушення правил міжнародних польотів – 0,1 % (1 особа).

Отже, 345 (36,9 %) опитаних респондентів дали стверджувальну відповідь на питання про те, чи мають вони відомості про осіб, які вчиняли правопорушення та не понесли за це відповідальність. Так, у більшості випадків йдеться про порушення митних правил, за які передбачена адміністративна відповідальність. Водночас, на наш погляд, дана обставина є опосередкованим маркером, який свідчить про ступінь латентності незаконних діянь у прикордонній сфері – як кримінальних, так і адміністративних правопорушень. Слушною є думка Ю. Б. Курилюка з цього приводу, який зазначає, що «це формує у значної частки населення прикордоння почуття упевненості у безкарності протиправної поведінки, недовіри стосовно ефективності діяльності органів охорони державного кордону» [187, с. 66]. Очевидно, що це також і продукує нові правопорушення, формує толерантність до неправомірного способу поведінки в суспільстві та є живильним середовищем для формування кримінальної моделі поведінки. Тим більше, що результати ОСД правоохоронних органів та наукові розвідки вказують на адміністративні правопорушення у прикордонні як результат організованої протиправної діяльності.

Показники латентності також можуть бути встановлені на основі експертного опитування спеціалістів у даній сфері (метод експертних оцінок). Цінність методу полягає у тому, що експерти часто володіють «інсайдерською», «непротокольною» інформацією про події, що підлягають оцінюванню. За результатами проведеного опитування експертів (сорок вісім фахівців, які проходять службу у вищезазначених регіонах на посадах, пов'язаних з протидією транскордонній злочинності) нами отримані відомості щодо рівня транскордонної злочинності на вказаній території. Зокрема, оцінили рівень латентності як високий (не зареєстровано 70 % та більше кримінальних правопорушень) 4 особи (8,3 %); середній (не

реєструється 30–69% злочинів) – 29 осіб (60,4 %); низький (не реєструється 10–29 % злочинів) – 9 осіб (18,8 %) ; незначний (не реєструється до 9 % злочинів) – 6 осіб (12,5 %).

Отже, необхідним в емпіричному аналізі показників злочинності є застосування, крім основних статистичних показників, також індексу латентності злочинності (як відношення незареєстрованої злочинності до зареєстрованої її частини).

Поліморфізм транскордонної злочинності

Щорічними звітами та аналізом результатів діяльності FRONTEX, EUROPOL, EUROJUST підтверджується загальна тенденція – поява нових або зміна характеру наявних викликів, загроз та ризиків, що мають транскордонну природу, диверсифікація їх глобальної географії. Урахування цієї обставини є обов'язковою для забезпечення дослідження всіх релевантних показників, що формують уявлення про явище.

У рамках дослідження таким явищем є транскордонна злочинність. Тому, на наш погляд, методологічно важливим і навіть необхідним є обґрунтування поняття поліморфізму транскордонної злочинності. Поняття поліморфізму активно застосовується у біології, де воно означає здатність деяких організмів існувати в станах з різною внутрішньою структурою або в різних зовнішніх формах. Аргументи на користь застосування цього терміна:

1) це поняття віддзеркалює таке явище об'єктивної реальності, як транскордонність злочинності, що обумовлює різноманітність її форм; у майбутньому, як ми прогнозуємо, транскордонна злочинність буде набувати лише розвитку, поширення та урізноманітнення форм;

2) в умовах, коли навіть визначення транскордонної злочинності має потребує урахування особливостей держав, через які спрямований вектор транскордонності, оптика методологічного плюралізму є надзвичайно важливою для дослідження транскордонних криміногенних явищ, цьому, як ми вважаємо, і сприятиме упровадження у науковий обіг поняття поліморфізму транскордонної злочинності.

На користь першого аргументу наведемо думку Е. Дюркгейма, який писав, що «злочинність – нормальне явище, тому що суспільство без злочинності є абсолютно неможливим. У суспільстві, в якому більш немає злочинів, почуття, які страждають від злочинів, повинні були б виявлятися в індивідуальній свідомості всіх без винятку членів суспільства тією ж мірою, в якій виявляються протилежні їм почуття. Якщо навіть припустити, що така умова може бути реалізована, то і в цьому випадку злочини не зникнуть; вони *тільки змінять свою форму (виділено нами – С.Ф.)*, бо та сама причина, яка усуне зазначеним чином джерела злочинності, негайно створить нові джерела» [93, с. 39–44].

Щодо другого аргументу, звернення до зарубіжного досвіду дозволяє зробити висновок, що на різних континентах широко застосовується поняття транскордонної злочинності. Водночас, зміст, який вкладається в це поняття, є досить різноманітним – через специфіку транскордонних відносин та особливі, притаманні різним державам транскордонні злочини та способи їх вчинення. Наприклад, поширеним у Нігерії способом психічного впливу на жертв транскордонної торгівлі людьми є застосування магії вуду, а найбільш поширеним транскордонним злочином у Танзанії і Кенії є переправлення через кордон викраденої худоби [542, с. 543-569].

Тому у ході дослідження транскордонної злочинності слід уникати того, що Ю.В. Орлов називає «методологічним націоналізмом». На наш погляд, генезис транскордонних кримінальних загроз у світі відбувається за однаковими законами та, зрештою, обумовлений однаковими групами причин та умов. Регіональні особливості при цьому детерміновані ступенем суспільно-економічного розвитку регіону та рівнем його транскордонних зв'язків.

Надзвичайно точно висловився з цього приводу і В. О. Туляков: «Центральна проблема сучасного світоустрою полягає в тому, що новації і креативність інформаційного суспільства створюють нове середовище, в якому час і простір не фрагментовані

анклавами правових сімей і державними кордонами, а підкоряються новим, непізнаним «хвилям» енергетичного впливу руху коштів, образів, капіталів, людей, будучи пов'язаними (селективно, але загально) інформаційними мемами, що організують і направляють цей рух. <Перед цим> держави окремо, так і світ в цілому, виявилися безсилі...» [371, с. 286–289].

Ураховуючи вищезазначені аргументи, пропонуємо вважати поліморфізмом злочинності:

в інтересах кримінологічної таксономії – багатоманітність проявів в межах одного типу (роду, виду) злочинності, що обумовлена різними комбінаціями її детермінант та полягає у наявності в межах одного типу злочинності різнорідних за різними класифікаційними критеріями злочинів, що об'єднуються за домінуючою системоутворюючою ознакою;

в інтересах порівняльно-кримінологічного підходу – наявність в межах одного типу (роду, виду) злочинності різнорідних злочинів за законодавством різних держав, за умови, що їх поєднує домінуюча системоутворююча ознака.

Оскільки виникнення та генеза явища транскордонної злочинності обумовлені наявністю кордону, очевидно, що системоутворююча ознака транскордонних злочинів пов'язується з фізичним його перетинанням.

Значення поліморфізму. Сучасні уявлення про злочинність передбачають багатовимірність та різнорідність критеріїв її типології та систематизації. З метою практичної протидії злочинності (у нашому випадку – протидії транскордонній злочинності) необхідно враховувати можливості модернізації злочинності, набуття нею нових форм та якісних характеристик, чому і сприяє застосування терміна «поліморфізм злочинності». Наприклад, сучасною тенденцією розвитку транскордонної злочинності є швидке збільшення масштабів застосування літальних апаратів, що обумовлює необхідність дослідження форм підвищення

ефективності практичної протидії транскордонним злочинам, передбаченим ст. 334 КК України «Порушення правил міжнародних польотів».

З питанням поліморфізму тісно пов'язана кримінально-правова проблема застосування принципу подвійної кримінальності у справах транскордонних злочинів. Суть цього принципу сформульовано В. О. Навроцьким: «Посягання, вчинене за межами держави, призводить до кримінальної відповідальності тільки в тих випадках, коли вчинені дії передбачені як злочин і за місцем здійснення, і за місцем притягнення до відповідальності. Кримінальна відповідальність за певні дії повинна бути встановлена щонайменше в двох державах» [232, с. 101].

У цього принципу є дві сторони – аверсна і реверсна. Аверсна – полягає у тому, що притягнення до кримінальної відповідальності за транскордонне правопорушення є можливим лише у тій державі, де за діяння передбачена кримінальна відповідальність. Приміром, не настає кримінальна відповідальність у тому випадку, якщо особою вчинені дії за контрабанду підакцизних товарів у великих розмірах з Росії в Україну, якщо такі дії підлягають кримінальній відповідальності за місцем їх вчинення в одній з держав (у Росії), але не визнаються злочином у державі, на території якої опісля виявилась особа (в Україні).

Реверсна сторона полягає у тому, що у міждержавні угоди про правову допомогу включається норма про виконання доручень зарубіжних компетентних органів за наявності підстав серед яких діяння, яким обумовлено доручення є злочином за законодавством обох держав.

Через це В.О. Навроцький критикує ті Угоди за участі України, якими закріплюється протилежне правило. Зокрема, учений зазначає, що «дії, які є не злочинними, а складовими іншого правопорушення (адміністративного, дисциплінарного, цивільного), не можуть бути кваліфіковані як злочин в іншій державі. Тому незрозумілими здаються положення угод між Україною та іншими державами, де передбачено, що сторони, які домовляються, можуть подавати запит про порушення кримінальної справи, а також щодо

таких порушень права, які відповідно до законодавства Договірної сторони, яка надіслала запит, є злочином, а за законодавством Договірної сторони, яка отримала запит, – тільки проступком».

Підсумовуючи, учений зазначає, що «у випадку колізій між КК різних держав мають силу ті положення, які є більш сприятливими, пільговими для особи, щодо якої застосовується закон. Отже, положення закону однієї держави обмежують застосування закону іншої держави» [232, с. 109].

Погоджуючись із юридичною бездоганністю такої позиції шановного і авторитетного вченого, зауважимо, що вона, тим не менш, не кращим чином кореспондується із ефективністю практики протидії деяким транскордонним правопорушенням. Наприклад, в Україні не встановлена відповідальність за контрабанду товарів. Водночас, у тих державах Європейського Союзу, що межують з Україною, контрабанда тютюнових виробів є злочином і визнається серйозною транскордонною проблемою, корені вирішення якої знаходяться в Україні, відповідно це слід враховувати і в угодах про правову допомогу (а також угодах про співробітництво у правоохоронній сфері).

Стосовно цього цікавим є дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О. О. Житнього «Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі: порівняльний аналіз» [100], в якому визначено характеристику кримінального права України з точки зору сукупної системно-структурної та функціональної характеристики галузі, що визначається її взаємодією із міжнародною нормативною системою та залежністю її розвитку від всесвітніх і регіональних процесів економічної, політичної та культурної інтеграції.

Особливо важливим для нашого дослідження є філософсько-правовий аналіз зв'язків кримінології із міжнародною нормативною системою. З цієї точки зору цікавим є проведений О. О. Житнім аналіз теоретичних та юридико-технічних проблем взаємодії наук кримінально-правового циклу з міжнародним правом. Він акцентував увагу на встановленні місця принципів і норм міжнародного права у кримінальному праві України та визначенні

характеру взаємодії національного кримінального права з іншими елементами міжнародної нормативної системи (міжнародним договором, міжнародним звичаєм). Аналізуючи зміст принципів кримінального права України, О. О. Житний, зокрема, оцінив відповідність ідеологічних засад цієї галузі міжнародно-правовим стандартам захисту прав людини, що пов'язані з межами чинності та дії національного законодавства про кримінальну відповідальність, а також розкрив проблеми імплементації норм міжнародного права в кримінальному праві [100, с. 14].

Також суттєвими для нашої роботи є дослідження дії законів про кримінальну відповідальність за колом осіб та у просторі (враховуючи при цьому територіальний, екстериторіальний, реальний і універсальний принципи, а також принципи громадянства), проведене Ю. А. Зюбановим та А. Е. Жалінським [96]. Сутність позиції цих авторів може бути проілюстрована точкою зору А. Е. Жалінського, яка полягає у тому, що дія закону про кримінальну відповідальність у просторі визначає статус-кво у реалізації суверенітету кожної країни і полягає: а) в охороні власного суверенітету, коли держава діє в інтересах обмеження поширення сторонньої влади на свою територію та своїх громадян (включаючи осіб без громадянства, що проживають на її території); б) в самообмеженні юрисдикції, тобто відмові від поширення власного закону про кримінальну відповідальність за традиційні межі дії; в) у вірогідному конфлікті суверенітетів, коли низка систем поширює свою дію на одні й ті самі діяння [96, с. 108].

Загалом можна зробити висновок про те, що інтернаціоналізація кримінального права та кримінології в Україні є загальною тенденцією їх розвитку. На підставі цього видається надзвичайно важливим проведення компаративістських досліджень для вивчення кримінологічних проблем, що виникають на перехресті міжнародного права та національного кримінального права держав (не забуваючи при цьому про практичні міркування, обумовлені так званою *Realpolitik* сусідніх держав).

Ціна транскордонної злочинності

Кількісно-якісний показник шкоди від злочинності та витрат, що несе суспільство внаслідок необхідності протидії злочинній діяльності, має узагальнену назву «ціна злочинності». Очевидно, що математичне вимірювання цього показника для транскордонної злочинності обмежене наявними труднощами методологічного та правового змісту. Серед них, наприклад, проблема визначення спільного знаменника для різнооб'єктних транскордонних посягань або невизначеність оптимальних параметрів соціально-негативних наслідків транскордонних злочинів, що підлягають вимірюванню для визначення ціни злочинності.

Водночас, якщо погодитися з тим, що застосування показника «ціна злочинності» по суті означає погляд на злочинність з точки зору економічної раціональності, можна побачити його утилітарне значення. Наприклад, цей же економічний підхід (серед інших) застосовується для оцінки результатів оперативно-службової діяльності правоохоронних органів на державному кордоні. А це свідчить про потенційну його застосовність до оцінювання ефективності виконання завдань у сфері прикордонної безпеки. У свою чергу, це може бути використано для забезпечення доцільного розподілу сил та засобів системи протидії злочинності, та, зрештою – може вплинути на підвищення ефективності оперативно-службової діяльності задіяних спеціалізованих суб'єктів. Інакше кажучи, державні інвестиції можуть приносити значний соціально значущий ефект від протидії злочинності.

Окремим аспектам досліджуваної проблеми присвячені роботи таких вчених як М. М. Бабаєв [9], І. Г. Богатирьов [25], Р. О. Долотов [86], В. Ю. Квашиш [9; 126], Л. В. Кондратюк [146], Н. А. Лопашенко [461], Т. В. Мельничук [212], В. С. Овчинський [146], Н. В. Сметаніна [348], J. Bichot, J. Czabanski [511], Н. Demmert [512], К. Kerezsi [536] та ін.

Авторами, зокрема, розроблено теоретичні засади вимірювання ціни злочинності (ЦЗ) і відповідну термінологію та організаційно-методологічні підходи. Поняття «ціна злочинності» найчастіше трактується як прямі та

побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямованих на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань та їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності [348, с. 152]. Обґрунтовано науковий підхід, згідно з яким базою визначення ЦЗ слід вважати насамперед ті діяння, які історично (протягом усього існування людства) сприймалися абсолютною більшістю людей як такі, що є суспільно небезпечними та потребують покарання з боку держави [511, с. 5–8]. Неурядовим дослідницьким центром «RAND Center on Quality Policing» (США) розроблено он-лайнний «калькулятор ціни злочинності» [506]. Також розроблено методологічні основи, а саме запропоновано базові принципи розрахунку ЦЗ, альтернативні витрати злочинності, приведена вартість наслідків злочинності [86, с. 15–21].

Однак у межах зазначених робіт не досліджується методика визначення ціни окремих видів злочинності, зокрема транскордонної. При цьому авторами припускається обмеження сфери застосування цього кримінологічного показника залежно від різних методологічних підходів.

Виходячи з вищевикладеного, мета дослідження полягає в знаходженні оптимальних параметрів соціально-негативних наслідків транскордонних злочинів, що підлягають вимірюванню для визначення ціни злочинності. Завданням, яке вирішується для досягнення даної мети, є теоретичне обґрунтування можливості і доцільності квантифікації наслідків транскордонної злочинності, що включають не тільки її кількісні, але і якісні характеристики.

Кримінологи, характеризуючи ціну злочинності, вказують на глобальний масштаб збитків соціального та економічного характеру. «Фантастична ціна злочинності, – пише В. В. Лунєєв, – це багатомільйонні людські жертви; величезні фізичні, а також матеріальні та моральні збитки; утримання величезної системи кримінальної юстиції (темпи приросту якої

збільшуються швидше темпів приросту злочинності); витрати на охорону повсякденного правопорядку, окремих осіб з підвищеною службовою або професійною віктимністю; дорогі охоронні системи і системи спостереження. Для багатьох країн обсяг цих втрат (збитків, витрат) держави, бізнесу, громадських організацій та окремих громадян стає економічно невідомим завданням, і в цьому випадку проблема виживання в умовах зростаючої злочинності є доленосною. Такою вона стає і у світі в цілому через інтенсивну транснаціоналізацію і глобалізацію злочинності. Однак глибокого сутнісного розуміння повсякденних і масових кримінальних загроз у світовому співтоваристві і окремих країнах, на жаль, немає [202, с. 24]. Ми навмисно навели таку об'ємну цитату, тому що вона, по суті, ілюструє всі наукові підходи до складників ціни злочинності. Разом із тим, через відсутність чіткого усвідомлення практичної користі від вимірювання ціни злочинності, праксеологічні аспекти цього питання залишаються на етапі обговорення методики вимірювання.

Слід зауважити, що у вітчизняних та зарубіжних джерелах спостерігається різноманітність точок зору на складники ціни злочинності, що проілюстровано нами у табл. 2.3 [146, с. 21; 212, с. 193; 9, с. 242; 461, с. 4; 512, с. 2–5; 86, с. 16–17].

Напевно, найширший спектр складників ціни злочинності запропоновано І. Г. Богатирьовим [25, с. 117]. Учений пропонує «при розробці сучасної моделі протидії злочинності і визначенні її ціни та наслідків» урахувати:

- 1) вид вчиненого злочину (від невеликої тяжкості до особливо тяжкого),

- 2) класифікацію злочинності на підставі історичного, правового, соціально-психологічного критерію. Кримінально-правова змінна тут – у дихотомічній парі «криміналізація» - «декриміналізація», які базуються на соціальній динаміці (Щодо нашої теми слід вказати декриміналізацію

«економічної» контрабанди, декриміналізацію, а потім часткову криміналізацію незаконного перетинання державного кордону тощо),

3) шкоду (пряму чи непряму), економічні чи ідеологічні умови злочинності,

4) витрати на утримання правоохоронців,

5) витрати на утримання осіб під вартою,

6) витрати на виплати потерпілим від злочину на підставі позовних заяв,

7) суми виплат за заподіяну шкоду особам, які незаконно були притягнуті до кримінальної відповідальності на виконання рішень ЄСПЛ,

8) видатки на професійну підготовку у правоохоронних органах,

9) витрати на міжнародну діяльність щодо розробки різноманітних програм протидії злочинності та контролю над нею [25, с. 117].

Отже, як бачимо, порівняння наукових підходів демонструє відмінності між ними, основні з яких концентруються у площині сукупності всіх негативних змін для всіх благ від злочинності та сукупності всіх витрат суспільства на протидію злочинності (широке значення) або оцінки прямих наслідків кримінальних правопорушень у формі прямих збитків (вузьке значення).

Крім того, між підходами виникають суперечки з приводу того, чи підлягають вимірюванню в контексті ціни злочинності нематеріальні (моральні, особистісні) наслідки злочинності. Також, на наш погляд, існує певний дисонанс між економічним і моральним виміром ціни злочинності. Беззаперечно, що загальнотеоретичними орієнтирами, з урахуванням яких вимірюється ціна транскордонної злочинності, є прямі і непрямі наслідки правопорушення.

**Порівняння методологічних підходів
до розуміння складників ціни злочинності**

Автор	Складник ціни злочинності
Л. В. Кондратюк і В. С. Овчинський	1) кримінальна експансія (захоплення певних благ, рейдерство); 2) кримінальна агресія (психодуховна деструктивна енергія людини, що спрямована на руйнування таких благ, як життя, здоров'я (духовне, душевне, тілесне)); 3) кримінальний обман (злочини, що завдали матеріальних збитків).
Є. Сміт	1) сума щорічних бюджетних витрат, що спрямовані на запобігання злочинності, 2) сума кримінальних прибутків злочинців
М. Коен	Нематеріальні наслідки злочинності: 1) життя людини; 2) страх, психічні та фізичні страждання
Т. В. Мельничук	1) пряма матеріальна шкода; 2) непрямі втрати – упущена вигода; 3) витрати на кримінальну юстицію
М. М. Бабаєв В. Ю. Квашис	1) у широкому значенні – реальна шкода, яка виражається в сукупності причинно-пов'язаних зі злочинними діями прямих і непрямих безпосередніх і опосередкованих негативних змін соціальних (економічних, моральних, правових та ін.) цінностей, а також сукупності економічних та інших витрат суспільства, пов'язаних з організацією боротьби зі злочинністю та профілактикою злочинів; 2) у вузькому значенні ціна злочинності – це вартісне вираження заподіяної шкоди, що складається з: оцінки безпосередніх та опосередкованих наслідків кримінальних діянь (протиправне спричинення) та витрат держави і суспільства на боротьбу зі злочинністю та профілактику правопорушень (соціально корисні і об'єктивно необхідні витрати)
Х. Деммерт	1) безпосередня шкода, завдана злочинною поведінкою; 2) витрати, які несе суспільство в процесі профілактики і запобігання злочинів, притягнення злочинців до кримінальної відповідальності; 3) втрати самого злочинця (наприклад, час, витрачений злочинцем на відбування покарання)
В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна	1) прямі збитки матеріального характеру; 2) прямі збитки особистого характеру
Р. О. Долотов І. Г. Богатирьов	1) шкода від злочину (пряма, непряма); 2) витрати суспільства на боротьбу зі злочинністю (вимушені та добровільні)

Вимірюванню підлягають також і витрати на функціонування системи протидії злочинності. Їх структура містить дві частини: постійну і ситуативну. Постійна – обумовлена виконанням функцій держави (наприклад, підтримання системи охорони державного кордону або забезпечення потреб органів кримінальної юстиції). Ситуативна – може бути обумовлена появою нових кримінальних загроз або підвищенням інтенсивності наявних кримінальних загроз.

З урахуванням такого підходу, вважаємо необхідним методологію з вимірювання ціни транскордонної злочинності пов'язати з обґрунтуванням доцільних витрат на систему протидії кримінальним загрозам (crime threat). Це поняття, разом з системою інших понять, що розроблені у сфері прикордонної безпеки (І. С. Катеринчук, Д. А. Купрієнко, А. Б. Мисик, М. Ю. Цибровський) [185, с. 71; 217, с. 27-29; 218, с. 25-29], вважаємо цілком придатним для застосування в інтересах теорії та практики протидії транскордонній злочинності (табл. 2.4).

Тут є неоднозначний момент, пов'язаний з тим, чи відносити до негативних наслідків злочинності витрати на безпеку від кримінальних загроз. Уперше на це питання звернув увагу Р. О. Долотов у раніше цитованій нами роботі, висловлюючи думку, що витрати на безпеку позитивним чином впливають на розвиток суспільства (науки, економіки). Ми також не вважаємо витрати на безпеку негативним наслідком злочинності. Аргументом на користь цієї позиції, на нашу думку, є те, що безпечний стан об'єкта, що охороняється правом (у нашому випадку – відносин у прикордонній сфері), є беззаперечною цінністю. У такому випадку інвестиції у систему протидії транскордонній злочинності гарантують розвиток транскордонних відносин, забезпечують позитивну соціодинаміку держави, та дозволяють утримувати належний баланс між заходами протидії кримінальним загрозам та належним рівнем безпеки з безумовним дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

**Система понять
у сфері протидії транскордонним кримінальним загрозам**

Поняття	Характеристика
Кримінальна загроза	явище (чинник, сукупність чинників), здатне реально створити умови або стати причиною неможливості реалізації функції об'єктом правової охорони
Небезпека	явище (чинник, сукупність чинників), здатне завдати шкоди охоронюваному правом об'єкту, а також сторона, що загрожує застосуванням специфічних загрозливих сил та засобів
Оцінка загроз	дослідження, виявлення тенденцій, формування прогнозу, оцінка рівнів загроз та можливих наслідків у прикордонній сфері. Оцінка загроз у різних сферах здійснюється за факторами та параметрами обстановки. Кожен фактор та параметр оцінюється за розробленою для нього шкалою. Оцінка може бути якісною чи кількісною. Для оцінки рівнів загроз ураховуються кількісні та якісні оцінки факторів обстановки, результати статистичного аналізу
Рівень складових загрози	визначається числовим значенням, що характеризує стан фактора, та важливістю фактора в групі, до якої він належить. Рівень загрози визначається за прийнятими критеріями оцінки для кожного рівня загрози. Наприклад, повсякденного, підвищеного та небезпечного
Спосіб реалізації кримінальної загрози	послідовність дій з боку носія загрози, що може завдати шкоди охоронюваному правом об'єкту. Аналіз та оцінка загрози передбачає оцінку її джерела та потенціалу загрози
Безпечний стан охоронюваного правом об'єкта	стан, коли забезпечуються сприятливі умови його функціонування за наявності та (або) у передбаченні кримінальних загроз. Протилежна характеристика – уразливість об'єкта
Ризик	Ситуативна характеристика діяльності соціальних суб'єктів, яка полягає у вірогідності настання несприятливих наслідків

Наш підхід до ціни злочинності полягає у тому, що це – один з базових кримінологічних показників для планування ефективної протидії транскордонній злочинній діяльності. Більше того, ми бачимо системоутворюючий зв'язок показника «ціна транскордонної злочинності» та діяльності щодо протидії цьому виду злочинності. Інакше кажучи, запобігання транскордонній злочинності спрямоване на досягнення стану безпеки охоронюваного правом об'єкта. Потреба в інвестиціях у цю безпеку теоретично не виникає у випадку відсутності кримінальних загроз. Але,

практично, створення системи запобігання цим загрозам якраз і є гарантією «невиникнення» наслідків як кримінально-правового явища.

Отже, так само як криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться у системі суспільних відносин, так і протидія злочинності пов'язана з кримінальними загрозами як діалектичні протилежності [63].

Вище ми звертали увагу на загальну тенденцію появи нових або зміну характеру транскордонних викликів, загроз та ризиків. Разом із тим, навіть при достатніх даних про параметри та фактори обстановки наслідки їх впливу неоднозначні. За таких умов виникає потреба їх оцінки, для цього може бути застосований, наприклад, SWOT-аналіз, що передбачає оцінку кримінальної загрози, дієвих та низькоефективних сторін системи протидії та її можливостей. Наприклад, у кримінальному аналізі, що здійснюється в органах Державної прикордонної служби України, застосовується підхід, що ґрунтується на аналізі загроз, впливу, уразливості системи та ризику.

Ми вважаємо можливим і доцільним квантифікацію як кримінальних загроз, так і наслідків, що містять не тільки кількісні, а й якісні характеристики. Це важливо для знаходження оптимальних параметрів соціально-негативних наслідків транскордонних злочинів, що підлягають вимірюванню для визначення ціни транскордонної злочинності.

При цьому ми вбачаємо такі основні проблеми:

1) дисонанс між економічним та моральним виміром ціни злочинності. Наша традиційна культура принципово не визнає можливість грошової оцінки гідності та життя людини¹. Повне ігнорування цих норм на користь раціонально-економічного підходу суперечить інтересам людства;

2) досить часто в суміжних державах зустрічаються відмінності в підходах до оцінки наслідків транскордонних злочинів. Це виникає тоді, коли в одній з сусідніх держав встановлено кримінальну відповідальність за певні діяння, а в іншій – адміністративну (або юридична відповідальність взагалі не встановлена). Або ж, коли в боротьбі з діянням, яке формально визнається

злочином на території обох сусідніх держав, ці держави мають різний ступінь зацікавленості. Це буває через економічні або політичні (іноді – культурні) передумови [445];

3) визначення ціни злочинності, як і розв'язання інших завдань у кримінології –здійснюється на основі зібраних даних, придатних для практичного застосування, тобто відповідних форм наукового аналізу. Але це можливо за умови наявного взаємоузгодженого набору фактів для визначення проблеми та шляхів її вирішення. Ми можемо обговорювати обґрунтованість низки фундаментальних даних, але ці дискусії повинні проходити в рамках наукових досліджень, що передбачають приблизно однаковий рівень аналізу у державах, що межують між собою. Джерела даних повинні містити узгоджені стандарти для збору і бути доступними для реплікації. При цьому слід мати на увазі поступове зростання ролі «великих даних» (big data), що іноді ускладнює для кримінології інтерпретацію фактів.

Першочерговим питанням при цьому є визначення того, які саме транскордонні злочини розглядати як маркерні. Складність полягає в тому, що не можна виробити ефективну методологію оцінки соціально-негативних наслідків усіх транскордонних злочинів, особливо з огляду на те явище, яке ми називаємо поліморфізмом транскордонної злочинності. Занадто різними є шкода, наприклад, від загибелі людей при організації їх незаконного переправлення через морський кордон і шкода від контрабанди спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [416]. Крім того, слід урахувати, що повна тотожність підходу до криміналізації однакових діянь у суміжних державах буває досить рідко. Та й у межах кожної окремої держави постійними є законодавчі процеси криміналізації-декриміналізації [261].

Не всі транскордонні кримінальні правопорушення можуть бути маркерними для визначення ціни транскордонної злочинності. Як найбільш раціонально їх визначити? Наприклад, поширеною є точка зору про те, що такими можуть бути лише ті діяння, що вчинені проти волі конкретної особистості, яка виступає потерпілою. Ці правопорушення не викликають

суперечок про криміналізацію, а також з моральної точки зору кримінальна відповідальність за такі діяння не викликає сумнівів навіть з огляду на різні культурологічні традиції в різних державах. Але, по суті, за українським законодавством тоді можуть бути тільки кримінальні правопорушення, передбачені ст. 149 КК, що очевидно, значно звужує можливості виміру ціни транскордонної злочинності.

Для з'ясування питання, які саме злочини слід вважати маркерними для визначення ціни транскордонної злочинності, нами проведено опитування експертів. Як експерти нами залучалися слухачі міжнародного навчального курсу з питань протидії транскордонним кримінальним загрозам (60 посадових осіб – представників 24 держав, що мають безпосередній досвід служби у сфері прикордонної безпеки не менше 7 років та перебувають на керівних посадах середнього та вищого рівня у прикордонних на поліцейських відомствах своїх держав). Серед них проведено опитування, метою якого було визначення переліку маркерних (індексних) злочинів, з урахуванням спільного підходу, зважаючи на транскордонний масштаб та наслідки злочинів, що піддаються аналізу. У результаті складений ними перелік маркерних злочинів виглядає так:

- контрабанда,
- контрабанда наркотиків,
- контрабанда зброї,
- незаконне переправлення осіб через державний кордон,
- торгівля людьми та органами.

Коментуючи цей перелік, експерти зазначали, що ці злочини впливають на прикордонну безпеку в усіх без винятку державах, для них є можливість створення міжнародно визнаної методики обчислення.

За результатами складання переліку до нього не увійшли інші серйозні (за класифікацією СОСТА) злочини:

- перевезення небезпечних відходів,
- корупція,

незаконне видобування «червонокнижних» видів флори і фауни,
кіберзлочини,
шахрайство в галузі інформаційних технологій (так званий фрод),
злочини проти інтелектуальної власності,
організовані злочини проти власності,
підроблення платіжних засобів [565].

Щодо цих злочинів експерти не були одностайні та називали різноманітні причини невіднесення їх до переліку. Основні з них – складність та неоднозначність питання віднесення кіберзлочинів до транскордонних, та складність визначення методологічних параметрів та квантитативних показників для розробки методики обчислення ціни злочинності для даних злочинів.

При цьому ми вважаємо, що синхронізований погляд суміжних держав є виключно важливим з точки зору кінцевої мети визначення ціни транскордонної злочинності, а саме – ефективної протидії злочинності. Очевидно, що з точки зору мультилатерального підходу в межах міжнародної взаємодії у протидії транскордонній злочинності легше організувати планування сил і засобів для боротьби з тими діяннями, кримінальні загрози від яких є очевидними у різних країнах. Для цього доцільно, наприклад, взяти до уваги перелік злочинів, що визначені в аналізі SOCTA. Отже, визначення маркерних злочинів є практично важливим завданням. Нами це практичне завдання в інтересах дослідження розв'язано за допомогою експертної оцінки, яка очевидно, як метод має свої вади.

Основними параметрами, необхідними для розробки валідної та максимально об'єктивної методики вимірювання ціни транскордонної злочинності необхідно вважати прямі та непрямі витрати, спричинені певною сукупністю злочинів за певний проміжок часу з урахуванням їх вчинення на території різних країн; витрати держави та суспільства (в цих країнах) на протидію кримінальним загрозам. Для оцінювання різних видів наслідків злочинів слід застосовувати найближчі за економічною природою показники.

Ураховуючи викладене, можна дійти таких висновків:

1. Оцінювання кількісних показників транскордонної злочинності слід здійснювати у комплексі з оцінюванням таких змінних як бар'єрність кордону, та таких, що свідчать про ефективність запобіжної діяльності (інтенсивність несення служби, ефективність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, допомога місцевого населення тощо).

2. Індекс латентності транскордонної злочинності у будь-якому випадку є серед основних маркерів результатів емпіричного аналізу показників злочинності.

3. Збільшення кількісних показників виявленої злочинності може бути наслідком збільшення інтенсивності правоохоронної діяльності. При цьому слід мати на увазі, що оскільки транскордонна злочинність є відкритою саморегулятивною системою, вона прагне до гомеостазу, наслідком чого є використання більш «зручних» ділянок кордону.

4. Розвиток форм транскордонної злочинності можливий за адитивною або за синергетичною моделями. Криміногенний потенціал у першій моделі передбачає суму криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин у різних державах. У другій моделі сукупність криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин перевищує їх просту суму. Друга модель, як правило, свідчить про складну організовану форму транскордонної злочинності.

5. Кримінологічне значення ціни транскордонної злочинності, насамперед, полягає у тому, що вона є одним з базових економічних показників для планування протидії злочинності. У практичній площині це означає прямо пропорційний зв'язок ціни транскордонної злочинності з рівнем кримінальних транскордонних загроз (вищий рівень загроз – вища ціна), та зворотно пропорційний – з ефективністю протидії цим загрозам (вища ефективність – нижча ціна).

2.2. Тенденції транскордонної злочинності

Беззаперечним є той факт, що інтернаціоналізація злочинності з її типовою для багатьох країн структурою та динамікою обумовлює важливість урахування тенденцій, що є схожими у багатьох державах та критичної оцінки національного досвіду цих держав щодо практики впливу на криміногенні фактори.

Поза всяким сумнівом, висновки щодо тенденцій слід робити на основі суворого контекстуального аналізу, який базується на регіональному та часовому вимірі у поєднанні з комплексом відповідних детермінуючих чинників.

Деякі висновки щодо тенденцій транскордонної злочинності в Україні можна зробити на основі результатів аналізу інформаційної картини щодо виявлення правопорушень на державному кордоні України у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. [1]. Отже, зафіксовано:

зменшення на 15 % (у 2018 р. – 3 268, у 2017 р. – 3 825) кількості затриманих нелегальних мігрантів та, водночас, збільшення на 26 % кількості затриманих за незаконне перетинання кордону (2018 р. – 1 130 ос., 2017 р. – 898), що обумовлено збільшенням на 24 % кількості затриманих нелегальних мігрантів на кордоні з ЄС (2018 р. – 842 ос., 2017 р. – 678 ос.);

зменшення на 22 % кількості припинених адміністративних правопорушень (у 2018 р. складено 76 тис. 958 протоколів, у 2017 р. – 98 тис. 392), у тому числі – на 39 % за незаконне перетинання кордону (у 2018 р. – 30 тис. 354 протоколи, у 2017 р. – 49 тис. 564);

збільшення на 6 % кількості спроб перетинання кордону за підробленими документами (у 2018 р. виявлено 1 006 документів, у 2017 р. – 948);

зменшення на 27 % кількості вилученої зброї (у 2018 р. – 668 од., у 2017 р. – 917 од.) та на 13% спроб її переміщення (у 2018 р. – 541 вип., у 2017 р. – 624 вип.);

збільшення на 17 % кількості виявлених боєприпасів (у 2018 р. – 22 612 шт., у 2017 р. – 19 331), при зменшенні на 22% спроб їх переміщення (у 2018 р. – 197 вип., у 2017 р. – 253) [1];

збільшення в 4,4 раза кількості виявлених вибухових речовин (у 2018 р. – 58,7 кг, з них 52,9 кг пороху на кордоні з РФ, у 2017 р. – 13,4) та на 20 % спроб їх переміщення (у 2018 р. – 12 вип., у 2017 р. – 10);

зменшення на 36 % обсягів виявлених наркотичних засобів (у 2018 р. виявлено 343,6 кг, у 2017 р. – 539,3), при зменшенні на 5 % спроб їх переміщення (у 2018 р. – 418 випадків, у 2017 р. – 438);

зменшення на 24 % активності протиправної діяльності щодо незаконного переміщення товарів (у 2018 р. припинено 3 714 вип., у 2017 р. – 4 896) та зменшення на 34 % вартості вилучених товарів (у 2018 р. вилучено товарів на суму 290,968 млн грн, у 2017 р. – 441,373 млн);

зменшення на 12% кількості виявлених викрадених автомобілів (у 2018 р. – 194 од., у 2017 р. – 221) та на 20 % кількості транспортних засобів, які переміщувалися з підробленими, несправними документами та номерами агрегатів (у 2018 р. – 547 од., у 2017 р. – 682) [1].

Ці кількісні показники у порівнянні їх з даними минулих років та даними обстановки доповнюють висновки про сучасні тенденції транскордонної злочинності в Україні.

Основними чинниками, які формували тенденції *нелегальної міграції*, слід уважати:

збереження нестабільної воєнно-політичної та соціально-економічної ситуації, загострення міжнаціональних конфліктів у регіонах походження нелегальних мігрантів (Близький, Середній Схід, Південна, Західна Азія та Північна Африка);

велику протяжність та складний рельєф місцевості кордону з країнами ЄС, проходження Східного маршруту нелегальної міграції через територію України;

значний транзитний потенціал України, розвинуту транспортну інфраструктуру, введення додаткових маршрутів міжнародного сполучення за рахунок виходу на ринок пасажирських перевезень нових авіакомпаній (у т. ч. іноземних «лоу-кост» компаній) та збільшення чартерних авіарейсів;

посилення країнами ЄС заходів контролю за міграційною ситуацією на всіх маршрутах нелегальної міграції (нарощування зусиль з розвитку прикордонної інфраструктури на зовнішніх кордонах ЄС та технічного оснащення підрозділів охорони кордону);

значну кількість іноземних діаспор в Україні, у тому числі іноземних студентів;

перебування в прикордонних районах з Україною на території РФ значної кількості вихідців з країн Африки, Азії та Близького Сходу, які прибули до РФ як «вболівальники» спортивних заходів (Чемпіонати світу, Універсиади) та мали намір незаконно потрапити до країн ЄС;

можливість використання нелегальними мігрантами процедури набуття статусу біженця для тимчасової легалізації на території України;

високий рівень безробіття мешканців прикордоння, що сприяє втягуванню їх у зазначену протиправну діяльність.

Основними способами переправлення нелегальних мігрантів залишаються використання:

– поза пунктами пропуску:

схем переправлення нелегальних мігрантів (як в Україну, так і з України) невеликими групами (3-4 особи), як самостійно (за допомогою мобільних пристроїв та GPS навігаторів), так і у супроводі пособників з числа місцевих мешканців прикордонних районів або представників іноземних діаспор (у той же час, можливе переправлення більш чисельних груп мігрантів до 8–12 осіб, зокрема громадян В'єтнаму, Іраку та Бангладеш);

легкового автомобільного транспорту (приватних таксі, мікроавтобусів) для переміщення груп мігрантів у тиліві райони України та подальшої

доставки в прикордонні райони на кордоні з країнами ЄС, або безпосередньо до кордону.

– у пунктах пропуску:

1) дійсних паспортних документів, дійсних українських віз, виданих на запрошення підставних приватних осіб, не існуючих приватних та «державних» підприємств, підроблених запрошень навчальних закладів, туристичних ваучерів;

2) чужих та підроблених паспортів (у т. ч. європейських країн), підроблених віз, посвідок на постійне (тимчасове) проживання в Україні, підроблених (недійсних) відміток Держприкордонслужби України;

3) безвізового порядку в'їзду в Україну;

4) схеми «транзитного проїзду через Україну» у пунктах пропуску для повітряного сполучення, яка передбачає, після прибуття в Україну, зміну у транзитній зоні аеропорту напрямку руху на рейси європейського прямування та використання нового пакета паспортних документів (підроблених або чужих).

Найбільший рівень загрози переправлення нелегальних мігрантів за чужими та підробленими документами залишається в пунктах пропуску для повітряного сполучення де виявлено 90 % підроблених та 45 % чужих документів.

Із загальної кількості громадян В'єтнаму, що в'їжджають в Україну кожен десятий порушує українське законодавство, а кожен 14 – може становити загрозу щодо подальшого незаконного перетинання державного кордону до ЄС, при цьому кількість правопорушників поступово зростає.

Щодо громадян Туреччини констатується збільшення майже у 3 рази кількості затриманих нелегальних мігрантів на кордоні з Польщею (65% нелегальних мігрантів) у результаті певної переорієнтації маршрутів переправлення мігрантів з угорської та румунської ділянок;

Поновлюються спроби переправлення нелегальних мігрантів – громадян Іраку поза пунктами пропуску до Польщі та Словаччини. Таке

переправлення у 60% припинено на ділянках Мостиського та Чопського прикордонних загонів.

Організацію переправлення нелегальних мігрантів групами до 5 осіб та їх переміщення по території України до кордонів з ЄС громадянами України найчастіше здійснюють мешканці центральних областей та прикордонних районів на приватному легковому автотранспорті.

Контрабанда зброї, бойових припасів

Основними чинниками, що формували тенденції даного виду контрабанди, слід уважати:

велику протяжність тимчасово не контрольованого державного кордону;

передумови до неконтрольованого розповсюдження зброї та боєприпасів на території України (надзвичайні події на військових складах та арсеналах ЗС України).

Найбільші обсяги незаконного переміщення зброї зберігаються на кордоні з Польщею (48% від загальної кількості), Молдовою (15%) та Білорусією (12%). У 57% від загальної кількості (385 од.), зброя виявлялась при спробі її вивезення з України. Основну категорію склали холодна зброя (356 од., 53% від загальної кількості). У більшості випадків вогнепальна зброя виявлялась у громадян України (81% від загальної кількості) Литви, Словаччини та Румунії.

Основними способами переміщення зброї залишаються:

вогнепальної та мисливської – автомобільним транспортом на виїзд з України, приховано серед багажу або в конструктивних особливостях транспортних засобів;

холодної, пневматичної та електрошокової – в салонах транспортних засобів, як в Україну, так і з України, в основному як засіб самозахисту.

Заслуговує на увагу виявлення нового способу переміщення зброї у розібраному стані (частинами) авіаційним транспортом до країн ЄС.

У разі реалізації загроза контрабанди зброї, боєприпасів та вибухових речовин може вплинути на:

ускладнення криміногенної ситуації в країні та, як наслідок, на безпеку громадян;

збільшення рівня терористичної загрози, з огляду на зростання ймовірності здійснення збройних провокацій, у т.ч. під час проведення масштабних політичних, культурних та інших заходів;

можливу дискредитацію правоохоронних органів та держави.

Наркоконтрабанда

Відповідно до аналітичних даних Управління ООН з наркотиків та злочинності (зосереджених у Всесвітній доповіді про наркотики 2014–2018 рр.) [587–591] та інших джерел [541; 582] ми можемо сформулювати основні загальні тенденції, що характеризують наркоконтрабанду у сучасний період.

1. Ступінь організованості груп, що спеціалізуються на наркоконтрабанді, є вищим у порівнянні зі злочинною спеціалізацією при вчиненні інших транскордонних злочинів (наприклад, такими, як незаконне ввезення мігрантів та торгівля людьми). Водночас, зменшується чисельність таких груп, що спеціалізуються виключно на одному виді діяльності, сфери їхньої активності диверсифікуються.

2. Хоча поширеними є злочинні організації, що спеціалізуються на наркоконтрабанді та побудовані за ієрархічною схемою, є свідчення того, що поступово горизонтальні мережеві структури переважатимуть вертикальні через їх економічну доцільність.

3. Одна з основних нових проблем, що зменшує можливості протидії наркозлочинам, полягає у мінімізації особистих контактів між членами горизонтальної мережі (постачальниками, кур'єрами) та покупцями. Пошук та пропозиція наркотичних речовин та пов'язаних з ними послуг здійснюється через «тіньову мережу» «DarkNet», зв'язок здійснюється через месенджери з малою вірогідністю зовнішнього контролю (наприклад,

«Telegram»), а купівля може здійснюватися з використанням криптовалют. Наркозлочинність у цій формі є найбільш мобільною, швидко змінюваною в плані врахування запиту споживача та працює за законами маркетингу. Зокрема для того, щоб залучити нових «клієнтів», зберегти існуючих, заохотити постійних застосовуються певні маркетингові прийоми (знижки, безкоштовна доставка «пробних» зразків тощо). По суті, за винятком того, що саме є предметом цієї діяльності, її організація нічим не відрізняється від підприємництва.

4. Транскордонний характер наркозлочинності виявляється ще і тоді, коли прибутки, що одержані від продажу наркотиків, легалізуються за кордоном. Частка прибутків, що відмиваються за кордоном, поступово збільшується на глобальному рівні. За результатами дослідження, проведеного ОЕСР, залучення легалізованих коштів від прибутків наркозлочинності до інвестицій у господарську діяльність в середній та довгостроковій перспективі призводить до гальмування економічного зростання в країні. Цей негативний ефект опосередковано посилюється впливом корупції, в тих випадках, коли вона супроджує етапи злочинної діяльності з транскордонного наркотрафіку.

5. Значна частка прибутків терористичних організацій, діяльність яких розповсюджується на декілька країн (таких як «Taliban», «IS», «Boko Haram»), обумовлена їх прямою участю у транскордонному наркотрафіку.

6. Серйозною проблемою в більшості країн є поширення синтетичних наркотиків, «спайсів» та ін., хімічний склад яких постійно змінюється, що тягне необхідність внесення змін до відповідних переліків наркотичних засобів або їх похідних. З іншого боку, все більш актуальною стає проблема споживання дозволених для обігу лікарських препаратів, що містять психоактивні речовини та субстанції, які мають високий потенціал формування залежності та шкодять здоров'ю.

Окрема тенденція – предметом наркоконтрабанди все частіше є наркотичні засоби, наркотична дія яких є більш тривалою, ніж у кокаїну, а

собівартість яких є надзвичайно низькою. З одного боку, це гарантує попит, а з іншого – дозволяє з мінімальним фінансовим ризиком для постачальника залучати як кур'єрів абсолютно випадкових людей. До таких речовин, приміром, належить метамфетамін (відомий в Україні як «лід/айс», «тік», «фен», «меф»).

Загрозливою тенденцією є поширення в Україні препаратів, які застосовуються у низці зарубіжних країн для замісної терапії наркоманів. Наприклад бупренорфін найчастіше незаконно переміщують в Україну у вигляді препарату Subutex.

Досить серйозною перешкодою ефективній синхронізованій протидії транскордонній наркозлочинності є диспропорції у диференціації кримінальної відповідальності за контрабанду наркотиків у країнах, що мають спільний кордон або навіть перебувають у міждержавних союзах.

7. Транзитний статус країни на каналі наркоконтрабанди сприяє збільшенню споживання наркотиків у цій країні. Це обумовлено різноманітними чинниками, головним серед яких є те, що частка послуг з переміщення наркотиків може сплачуватися не грошима, а «товаром». Зі свого боку «транзитер» може його реалізовувати самостійно, що є додатковим стимулюючим для нього фактором.

До основних чинників, які впливають на рівень загрози наркоконтрабанди в Україні, слід віднести:

високий рівень криміналізації протиправної діяльності, низький рівень економічного розвитку прикордонних регіонів;

високий транзитний потенціал держави, розвинуту мережу транспортного сполучення;

можливість вирощування нарковмісних рослин (маку, коноплі) на присадибних ділянках у прикордонних районах на кордоні з РФ та Молдовою;

недостатній рівень профілактичних заходів на фоні виникнення моди на вживання психотропних речовин серед молоді;

високий рівень прибутку від реалізації наркотичних та психотропних речовин;

складна соціально-політична та криміногенна ситуація в східних і південних регіонах України;

постійне вдосконалення тактики дій правопорушників [1].

Незаконне переміщення товарів

Загалом, помітною є законотворча активність, пов'язана з розробкою законопроектів, що передбачають криміналізацію «товарної» контрабанди. Очевидно, це обумовлено такими тенденціями:

Активне незаконне переміщення сигарет, у тому числі незаконно виготовлених:

до країн ЄС (на маршрутах вантажних і пасажирських перевезень, в тому числі в морських портах при перевезенні вантажних транспортних засобів) з використанням конструктивних особливостей та схованок обладнаних у транспортних засобах та під прикриттям складних вантажів;

транзитом через територію України до країн ЄС з території РФ, Білорусії та Молдови водіями вантажних транспортних засобів шляхом їх приховування серед вантажу;

активізація застосування при цьому БПЛА, транспортних засобів підвищеної прохідності, плавзасобів та спорядження для підводного плавання на річковій ділянці.

Незаконне переміщення викраденого автотранспорту та автотранспорту з підробленими, несправними документами, з номерами агрегатів, які не відповідають записам у реєстраційних документах в пунктах пропуску для автомобільного сполучення на кордоні з країнами ЄС, особливо з Польщею та на кордоні з РФ та Молдовою.

Використання підземних комунікації та трубопроводів для переміщення спирту, збільшення обсягів накопичення контрафактною алкогольною продукції в прикордонних районах.

Вивезення бурштину через пункти пропуску на кордоні з країнами ЄС супроводжується пошуком нових маршрутів на каналах повітряного до Китаю та морського сполучення до Туреччини

Основними чинниками, що формували ці тенденції, є:

різниця цін в Україні та суміжними країнами на підакцизні товари (сигарети, алкогольні вироби), продукти харчування, легковий автотранспорт та окремі групи товарів;

тіньовий транскордонний кластерогенез, виявом якого є організована розгалужена мережа контрафактного виробництва підакцизних товарів;

низький рівень економічного розвитку прикордонних регіонів, що створює передумови для існування розгалуженої пособницької бази за участю місцевого населення;

родовища видобутку бурштину в Україні, значна прибутковість та високий рівень криміналізації зазначеної протиправної діяльності.

Тенденції транскордонного тероризму обумовлені основними чинниками, які впливають на рівень терористичних загроз:

різке збільшення кількості зброї та боєприпасів, які нелегально перебувають у населення, через наявність тимчасово непідконтрольних Україні територій,

ймовірність проникнення через державний кордон осіб, причетних до терористичних та екстремістських організацій;

розширення географії терористичних актів у світі, зростання терористичної активності та агресивних екстремістських настроїв на території суміжних та європейських країн;

міграційні потоки через Україну громадян країн з високим рівнем терористичних загроз, зокрема Іраку, Сирії, Лівії, Афганістану, Пакистану, Індії та інших;

проблема забезпечення охорони об'єктів критичної інфраструктури, у т.ч. на шляхах залізничного міжнародного сполучення.

2.3. Детермінація транскордонної злочинності

Ефективність протидії транскордонній злочинності залежить від ефективності впливу на її детермінанти. Отже, проблема детермінації транскордонних злочинів є надзвичайно важливою з праксеологічної точки зору, оскільки пов'язана з обранням тактики запобігання транскордонній злочинності, а також з визначенням сил та засобів для протидії злочинній діяльності.

Детермінація злочинності є предметом ґрунтовних кримінологічних досліджень, проведених А. П. Закалюком, А. М. Бойком, Б. М. Головкіним, В. А. Номоконовим [102; 27; 28; 59; 244]. Ці та інші вчені сформувавши власні наукові підходи та теорії генези злочинної діяльності на матеріалі різних країн. Результати цих та інших досліджень дозволяють наблизитися до розуміння окресленої проблеми.

2.3.1. Детермінуючий комплекс транскордонної злочинності

Ураховуючи поліморфізм явища транскордонної злочинності та полісемію самого терміна «транскордонність», констатуємо, що виявлення детермінант, притаманних транскордонній злочинності, потребує проведення аналізу і структурно-генетичних її аспектів і форм прояву. Визнаючи надзвичайну цінність вищезгаданих досліджень, зауважимо, що дотепер за межами наукового пошуку залишаються різноманітні фактори (чинники) детермінації злочинності, що обумовлені саме транскордонним її характером. А це у свою чергу обмежує можливості створення інструментарію, необхідного для аналізу ризиків та загроз, на основі яких плануються заходи протидії.

Сучасна система забезпечення прикордонної безпеки інтегрована із системою протидії транскордонній злочинній діяльності, ефективність якої

залежить від нейтралізуючого впливу на причини та умови злочинності. Виходячи з цього, мета даного підрозділу – узагальнення системи детермінант транскордонної злочинності та пояснення особливостей детермінації злочинності, обумовлених її транскордонним характером.

Для досягнення визначеної мети нами виконано такі завдання: вивчення кримінологічних підходів до дослідження причин та умов злочинності; на цій основі виокремлення в системі детермінації злочинності базових причин та умов, що обумовлені її транскордонним характером; пояснення особливостей впливу цих детермінант. Ми виходили з того, що інтереси забезпечення прикордонної безпеки вимагають знання причин та умов транскордонної злочинності для аналізу можливостей виникнення відповідних загроз та ризиків. А це насамперед вимагає володіння елементами обстановки, що впливають на криміногенну ситуацію не тільки в Україні, а й в інших країнах. Цей висновок значно розширює предметну сферу та впливає на порядок проведення нашого дослідження. Зокрема, нами беруться до уваги дані Щорічного аналізу ризиків FRONTEX на 2018 р. та FRAN (Мережі аналізу ризиків FRONTEX), що передбачає використання методики CIRAM.

Кримінологи застосовують надзвичайно різноманітні підходи до визначення детермінант «злочинів без кордонів», водночас комплексного висвітлення на теоретико-методологічному рівні питання детермінації транскордонної злочинності немає дотепер. Для аналізу причин та умов вчинення злочину важливим є визначення предметних дефініцій.

Наше дослідження базується на розумінні *детермінації* транскордонної злочинності як сукупності причин та умов, що у комплексній взаємодії породжують транскордонну злочинність та впливають на зміни її кількісних та якісних характеристик (А. П. Закалюк, Т. Є. Огнев). При цьому А. П. Закалюк у системі детермінації також відокремлював і кореляти [102, с. 186, 188–189; 249, с. 142].

Цей підхід базується на вченні про детермінізм, який є досить поширеним у вітчизняній кримінології. Як детермінізм є ознакою позитивістської кримінологічної школи, так індетермінізм – постмодерністської. Методологічна позиція індетермінізму полягає у тому, що не все у світі має причину, а принципи об'єктивної причинності не можуть застосовуватися до пояснень діяльності людини. Індетермінізм полягає у тому, що причина і наслідок є продуктами суб'єктивності.

Під детермінуючим комплексом злочинності А. М. Бойко пропонував розуміти складну багатоланкову структуру соціальних чинників, які формуються на різних суспільних рівнях, у різних просторово-часових межах, мають різні детермінуючі властивості та задіяні в механізмі спричинення, опосередкування й обумовлення злочинності [27; 28, с.44].

Показовим є порівняння з американською кримінологією, для якої характерним є застосування соціологічних теорій до пояснення причин злочинності. Їх особливістю є погляд на криміналізацію як процес соціальної деградації, а теоретичне обґрунтування здійснюється на основі концепцій соціальної дезорганізації і аномії. Наприклад, відомою є теорія аномії Р. Мертона (Robert K. Merton) – засоби соціальної культури перебільшують важливість мети, а соціальна організація обмежує можливий доступ до законних засобів її досягнення [544, с. 42–52; 592, с. 66,71]. Теорії раціонального вибору та стандартної діяльності (routine activities) М. Фелсона (Marcus Felson) з'явилися з метою практичної допомоги поліцейським [519, с. 92–99; 592, с. 73]. В основі їх була ідея про те, що злочин є результатом реалізації можливості, якщо мінімізувати можливості для вчинення злочинів, то кількість злочинів зменшиться. А можливість розглядається як сама причина злочину. Ця теорія є цікавою дотепер, оскільки підтверджує, що збільшення можливостей, наприклад, безвізових поїздок, впливає на збільшення можливостей вчинення транскордонних злочинів.

Енвайронментальна кримінологія (кримінологія середовища, «екологія злочинності») пояснює криміногенний вплив на людину з боку елементів

навколишнього середовища. Ця теорія (Paul J. Brantingham і Patricia L. Brantingham) переважно не пояснює причини злочинності, а концентрується на аналізі можливостей запобігання злочинності шляхом урахування особливостей середовища та впливу на них [592, с. 74]. По суті, це ситуаційний підхід до аналізу причин злочинності.

Здійснений нами аналіз наукових джерел [102; 27; 28; 59; 244; 544; 519; 592] дає змогу дійти висновку, що незалежно від обраного дослідницького підходу окремою проблемою є те, що не завжди є співставними дані про кількісні та якісні показники транскордонної злочинності, отримані зі споріднених джерел у різних країнах. Найчастіше це обумовлено різницею у системах кримінального законодавства та порядку обліку і реєстрації злочинів, а також й самим розумінням обсягу поняття «cross-border crime». Це ми бачимо, наприклад, під час порівняння документів FRONTEX та EUROPOL [565; 559].

У свою чергу це значно впливає на релевантність, валідність кримінологічних методів та співставність результатів досліджень, отриманих з використанням цих методів. Також, на нашу думку, уявлення про детермінаційний комплекс транскордонної злочинності має включати, крім переліку причин, оцінку тенденцій та загроз. Цю оцінку доцільно здійснювати не тільки в межах виключно кримінологічних досліджень, оскільки вона стосується надзвичайно широкого комплексу проблем, наприклад, соціальної аномії, міждержавних стосунків, наркотизму, економічних дисбалансів тощо. Як влучно висловився В. А. Номоконов, «проблема причин злочинності і взагалі причинності в кінцевому рахунку може бути вирішена тільки спільними зусиллями представників всіх гуманітарних наук. Це пов'язано з тим, що злочинність як соціальне явище – не тільки і не стільки правовий і кримінологічний феномен. Злочинність як форма протистояння особистості і держави – це, перш за все, політична проблема. Але вона має також соціологічний, економічний і психологічний вимір» [244, с. 248].

Показовими у цьому сенсі є точки зору кримінологів, що стосуються детермінації транснаціональної злочинності. Наприклад, А. Х. Піхов поділяє систему детермінації транснаціональної злочинності на загальні детермінанти (економічні, політичні, ідеологічні, психологічні) та глобалізаційні фактори транснаціоналізації злочинності [273, с. 212]. Ми погоджуємося з такою класифікацією детермінант та, водночас, виходимо з того, що будь-які причини – і економічні, і політичні, і, особливо, ідеологічні – впливають на суспільну свідомість та особистість (через її психологічну сферу) та, відповідно, сприяють формуванню кримінальної спрямованості та особистісної готовності до вчинення злочину. Тому ми виходимо з такої логіки дослідження системи детермінації транскордонної злочинності, яка передбачає її вплив на макросередовищному та мікросередовищному рівнях.

М. Г. Вербенський диференціює детермінанти транснаціональних злочинів залежно від сфер злочинної діяльності – економіки, торгівлі людьми, незаконного обігу наркотичних засобів. На наш погляд, у цьому є і теоретичний (оскільки система детермінації різнооб'єктних транскордонних злочинів є надзвичайно різноманітною), і практичний сенс (заходи протидії для різнооб'єктних злочинів є різними) [40].

Ми вважаємо, що визначальним у сприйнятті певних діянь як транскордонних злочинів є їх опосередкування через прикордонні відносини. Як писав норвезький кримінолог Nils Christie, «деякі дії є злочинами в результаті наділення злочинним змістом цих дій. В *іншій обстановці* соціальні умови можуть протидіяти тому, щоб *такі* вчинки були сприйняті як злочини... Екстремальним випадком є *natural crime*, тобто дії, настільки шкідливі, що самі визначають себе як злочин, або, як мінімум, розглядаються як злочини з точки зору будь-якої свідомої людини» [174, с.18–19].

Виходячи з цих міркувань, ми розглядаємо транскордонну злочинну діяльність у контексті дискурсу транскордонності відносин, явищ та

процесів. Транскордонність у даному контексті є функціональним параметром суспільного устрою, якістю соціодинаміки.

Ми виходимо з того, що наслідком транскордонності та її реверсною стороною є інтернаціоналізація злочинності. Умовами її виникнення є:

- 1) глобалізація як наднаціональний метасистемний процес в економічній, політичній, соціокультурній сферах;
- 2) глокалізація як регіональна інтеграція локальних (у даному випадку – прикордонних) спільнот і територій.

У матеріалах Тринадцятого конгресу ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя (Доха, 12–19 квітня 2015р.) зазначено, як злочинність застосовує досягнення глобалізації: «легкий і швидкий зв'язок, оперативне переміщення різних засобів, спрощення і здешевлення міжнародних поїздок використовуються злочинними групами з метою сприяння кримінальній діяльності, приховування джерел походження доходів здобутих злочинним шляхом та ухилення від правосуддя, у тому числі шляхом використання прогалин у правових режимах» [491, с.16].

Глобалізація створює економічну основу злочинності, змінює її масштаб. Імовірно, масштаб кримінальних загроз і є одним з основних критеріїв розмежування транснаціональної та транскордонної злочинності. Глокалізація в кримінологічному сенсі є цікавою тим, що обумовлює формування транскордонних регіональних кластерів, де відбувається спеціалізація транскордонної злочинної діяльності.

Значення глобалістичного виміру проілюструємо на прикладі впливу загального рівня соціодинаміки на транскордонні процеси. Серед головних параметрів, що встановлюються під час дослідження транскордонної міграції, є фактори, що відштовхують або притягують мігрантів та по суті детермінують міграцію як явище. Уже супутньою, зворотною частиною міграції є організація її кримінальним способом. Водночас, якщо ознайомитися з місцем України в рейтингу 80 держав у 2018 р. за різними параметрами соціодинаміки, складеного спеціалістами US News, BAV Group,

Університету Пенсільванії, стає зрозуміло, що у 2018 р. в Україні переважали фактори, що відштовхують потенційних мігрантів (рис. 2.1) [571].

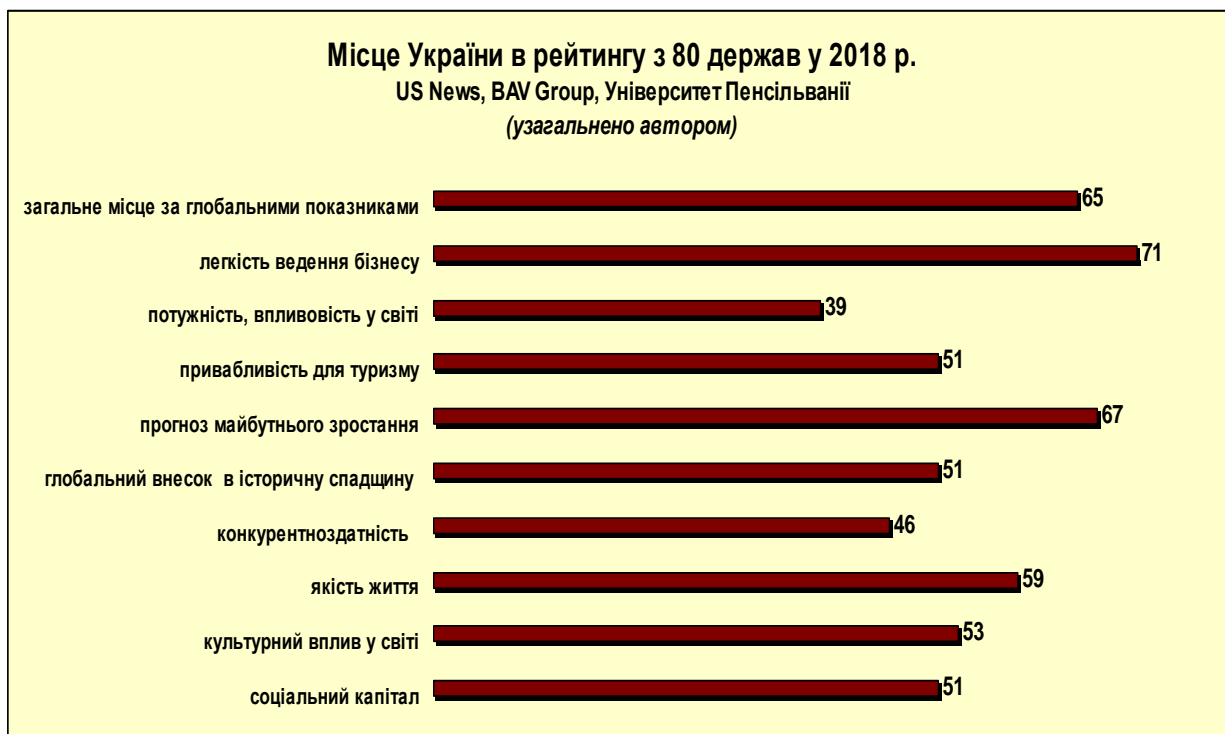

Рис. 2.1. Місце України в рейтингу соціодинаміки з 80 держав у 2018 р. (Узагальнено автором)

Про це свідчать як економічні критерії (легкість ведення бізнесу, конкурентоздатність в епоху IV промислової революції), так і соціальні (соціальний капітал, до якого належить у тому числі ефективність дотримання прав людини). Водночас, є підстави для висновку про те, що, за умови зростання показників за цими критеріями, привабливість України як держави для перебування буде збільшуватися, що простимулює і зростання пропозиції на ринку таких кримінальних послуг, як організація незаконного переправлення через державний кордон або легалізація мігрантів за місцем їх перебування через використання підроблених документів. Причини та умови транскордонної злочинності переважно формуються в економічній, політичній, соціально-психологічній та організаційно-управлінській сферах.

Економічна сфера є середовищем паразитування транскордонної злочинності. Більшість з транскордонних злочинів обумовлені якраз

економічними чинниками. Ми погоджуємося у цьому контексті з Н. Пассас (Nikos Passas), науковий підхід якого виглядає як контамінація кримінологічних теорій раціонального вибору та теорії середовища [550]. Зокрема, концепція Н. Пассас (Nikos Passas) полягає у тому, що системні та структурні причини транскордонних злочинів обумовлені попитом на товари та послуги:

що перебувають поза законним обігом;

або є дефіцитними;

або до яких немає вільного доступу (принаймні в одній з сусідніх країн);

або різниця в цінах на які є настільки вагомою, що визначає достатній рівень рентабельності, навіть незважаючи на високий ступінь витрат на кримінальний спосіб діяння.

Виходячи з цієї логіки, слід досліджувати ступінь детермінаційного впливу саме таких економічних криміногенних асиметрій, за визначенням Ю. Забеліної (Yuliya Zabyelina) на динаміку транскордонної злочинності [589, с. 135]. Звичайно, економічну природу має характер використання території конкретної держави як «постачальника», «транзитера», «споживача», «охоронця», «легалізатора» у транскордонній злочинній діяльності. Наприклад, це стосується напівлегальної заготівлі лісоматеріалів на території України та нелегального переміщення лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу через митний кордон за межі митної території України, де він легалізується під час продажу.

Розглядаючи *політичну* сферу, слід урахувувати криміногенні фактори внутрішньої та зовнішньої політики, які зумовлюють транскордонну злочинну діяльність. У зв'язку з цим визначимо такі внутрішньополітичні чинники: створення політичними режимами організованих транскордонних злочинних структур; використання законних механізмів через політичне

лобіювання для легалізації результатів незаконної транскордонної діяльності; зворотний вплив транскордонної злочинності на діяльність політичних еліт через корупційні механізми [439, с. 249–254].

Важливим у цьому контексті також є те, якою мірою і в якій якості територія конкретної держави використовується для здійснення транскордонної злочинної діяльності. Ця обставина визначає окремий криміногенний фактор виникнення та розвитку транскордонної злочинності, оскільки очевидним є різний рівень зацікавленості держав в ініціюванні та здійсненні кримінального переслідування транскордонних злочинів, а, отже, і похідний від цього різний рівень ефективності такої діяльності. Ми повинні враховувати важливу особливість, яка є характерною для транскордонної злочинності – певну умовність або «конвенційність», за визначенням В. А. Номоконова, обсягу криміналізованих діянь, віднесених кримінальним законом до злочинних [244, с. 247–257]. Наприклад, контрабанда тютюнових виробів, на відміну від України, криміналізована у Білорусі, Румунії, Угорщині, Словаччині. Контрабанда кату (*Catha edulis*) кваліфікується як контрабанда наркотичних засобів у Саудівській Аравії, але не в Ємені, де його розповсюдження та вживання є масовим і традиційним.

Не слід також забувати про приклади зовнішньополітичної діяльності політичних режимів окремих держав, коли ними використовується транскордонна злочинність для ескалації проблем у середині недружніх держав. Крім того, іноді стимуляція політичним режимом однієї держави активної транскордонної злочинної діяльності у прикордонних просторах іншої держави здатна чинити вплив на її внутрішню та зовнішню політику.

Основними загрозами в контексті визначення детермінант транскордонної злочинності в *організаційно-управлінській сфері* вважаємо дисбаланси у системі інтегрованого управління кордонами, а також корупційні впливи.

У кримінологічних дослідженнях, на наш погляд, приділяється недостатньо уваги впливу *соціально-психологічних* чинників на формування

криміногенного потенціалу суспільства та його деструктивному впливу на антикримінальну стійкість особистості. Наслідком цього є деформація духовної сфери суспільства, соціальна аномія, нормалізація негативних явищ у суспільній свідомості, зниження нормативного порогу особистісно прийнятної поведінки.

Фонові явища

Для системного аналізу кримінологічній детермінації транскордонної злочинності важливе значення мають фонові явища, які є передумовою сприятливого для злочинності середовища. У кримінології до них відносять широкий спектр асоціальних виявів, таких як: пияцтво, наркоманію, схильність до паразитичного способу життя, різні форми проституції, домашнє насильство, бродяжництво, вандалізм, суїцидальні прояви тощо.

Б. М. Головкін відокремлює два альтернативних підходи до розуміння проблеми фонових явищ. У межах першого з них (представниками якого є І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. В. Лунєєв, В. М. Кудрявцев та ін.) фонові явища розуміються в контексті *передкримінальних видів поведінки*. У такому випадку до них слід відносити адміністративні правопорушення, дисциплінарні проступки та деякі інші порушення існуючих правових норм [64, с. 13].

Другий підхід (представниками якого є А. М. Бойко, В. М. Дрьомін, А. Ф. Зелінський, Я. І. Гілінський, О. М. Костенко та ін.) полягає у розумінні фонових явищ як супутніх злочинності обставин, що складають з нею взаємообумовлюючий комплекс. Тут важливо враховувати вже порушення не тільки і не стільки правових, а також і соціокультурних норм, норм моралі, прийнятих у соціумі обмежень. Отже, у стосунку до транскордонної злочинності фонові явища слід розглядати як прояви викривленої нормальності, що є прийнятними за певних умов у середовищі учасників соціальних відносин. Вони є для системи соціальних відносин дестабілізуючими чинниками соціального середовища, що сприяють порушенню норм моралі, права, кримінально-правових заборон. У літературі

підкреслюється, що фонові явища знижують регулятивний ефект офіційних регуляторів соціальних відносин, звужують спектр їх дієвості, разом із тим інтенсифікують і збільшують спектр деструктивного впливу неправових норм та інститутів. Зрештою це сприяє масовому відхиленню від нормативних приписів та норм моралі ... розширює сферу ненормативності, деформує суспільну свідомість, зменшуючи її сенситивність у контексті несприйняття суспільно небезпечних форм поведінки [64, с. 14].

Отже, зазначені явища не породжують злочинність як наслідок, а виступають сприятливим середовищем для дії її детермінантів. Ми погоджуємося з логікою Б. М. Головкина, відповідно до якої фонові явища можуть класифікуватися на загальні та спеціальні. У цьому випадку загальні фонові явища – це унормовані відхилення від загально визнаних правил моралі та етикету, що підривають культурні засади суспільства та полегшують становлення на шлях правопорушень, а спеціальні – це форми відхилень, які формують соціальну базу для поширення пов'язаних видів злочинності та груп злочинів.

Підсумовуючи, зазначимо, що фонові явища слід розглядати не тільки як чинник збільшення вірогідності вчинення правопорушень. По суті, вони є детермінантами злочинності непричинного змісту. Інакше кажучи, певна критична маса фонових явищ з високим рівнем вірогідності генерує умови злочинності.

Результати дебрифінгів, проведених серед жителів прикордоння, у межах окремого дослідження криміногенного потенціалу діяльності місцевого населення [443, с. 229–234] дозволяють нам стверджувати, що найбільш масовими формами фонових явищ є незаконна трудова міграція та поширення способів незаконного заробітку у прикордонні. Серед останніх – незаконні схеми ввезення автомобілів іноземної реєстрації, дрібні порушення митних правил учасниками малого прикордонного руху, масова участь у напівлегальному виробництві товарів, видобутку бурштину у прикордонні.

Система фонових явищ та їх наслідків представлена нами у табл. 2. 5.

Таблиця 2.5

Узагальнена система фонових явищ транскордонної злочинності

Загальні фонові явища	Спеціальні фонові явища	Наслідки
Безробіття	незаконні форми заробітку нелегальна трудова міграція	втягнення місцевого населення прикордоння у форми трудової діяльності, що межують з правопорушеннями
Наркотизм, пияцтво	наркоманія або немедичне вживання психоактивних речовин	розширення соціальної бази наркоспоживачів та втягнення їх у вчинення правопорушень у сфері транскордонного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.
Корупція	корупційні «традиції»	Досягнення корупційного консенсусу між правоохоронцями та правопорушниками при вчиненні злочинів на кордоні
Низька культура спілкування	домашнє насильство, проституція, бродяжництво	розширення соціальної бази для поповнення контингенту жертв транскордонної торгівлі людьми
Дитяча бездоглядність та безпритульність		
Негативні наслідки глобалізації	хаотична урбанізація	розвиток бізнесу у сфері легалізації осіб, що незаконно переправлені через кордон
Поширення псевдоцінностей у соціальній свідомості через глобальну мережу	дискримінація особи або групи осіб за ознаками раси, етносу, релігійних переконань	створення міграційних чинників «виштовхування»

Не можна залишати поза увагою різноманітні віктимологічні чинники, які, можуть виглядати досить екзотично, але, тим не менш, як і численні ситуативні чинники, що залежать від регіональних особливостей та рівня суспільного розвитку, є потужними елементами детермінаційного комплексу злочинності. Наприклад, поширеним віктимологічним фактором, що обумовлює успішність тактик вербувальників – торгівців жінками із Нігерії, є масова віра у культ вуду, яким залякують цих жінок вербувальники. Крім того, така практика надзвичайно ускладнює розслідування випадків торгівлі жінками з Нігерії у Європі [542].

Здійснений аналіз дає змогу представити на рис. 2.2 узагальнену схему системи причинно-умовного комплексу транскордонної злочинності.

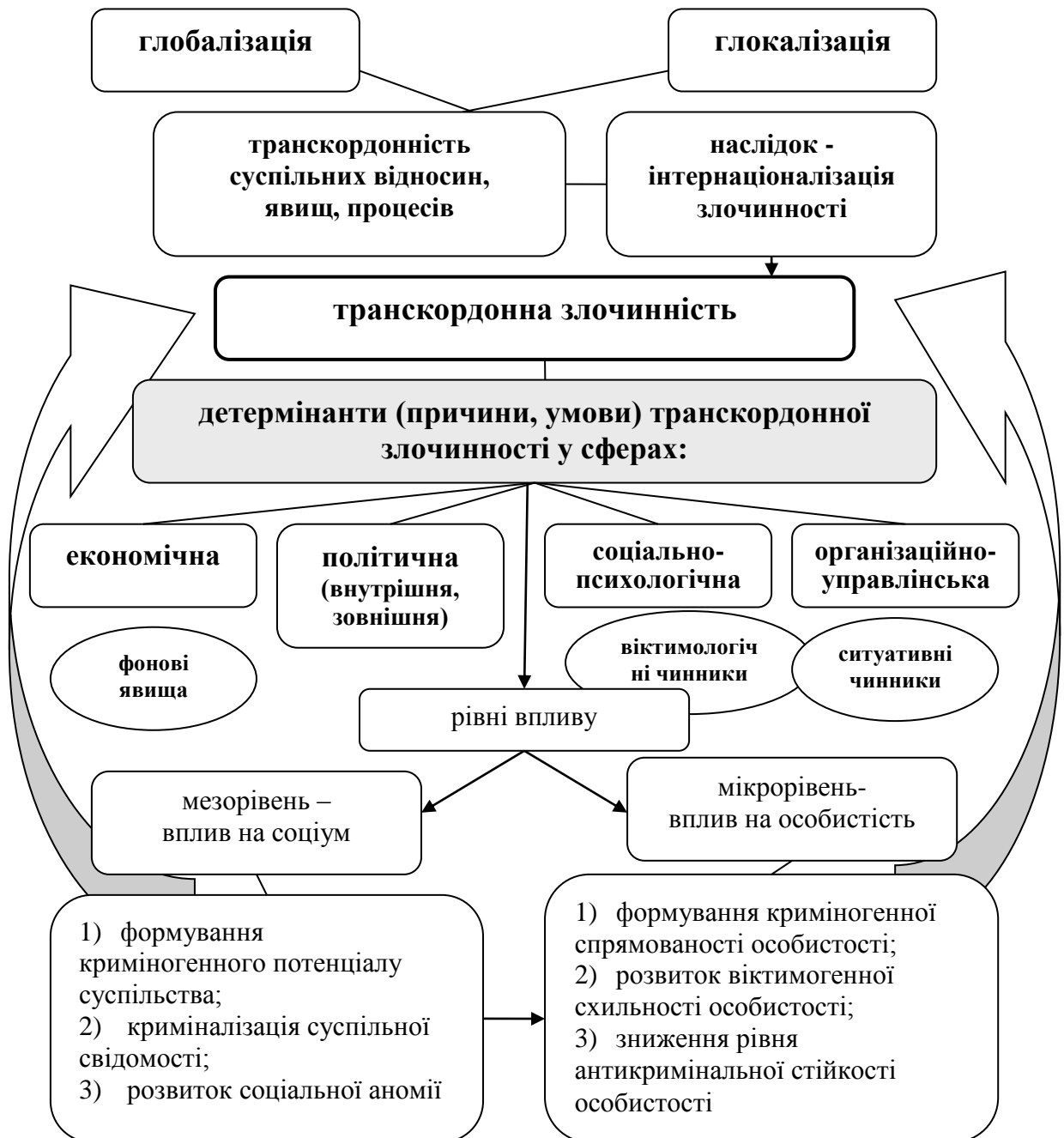

Рис. 2.2. Система детермінації транскордонної злочинності

Детермінанти, у сукупності з фоновими явищами, ситуативними та віктимологічними чинниками через опосередкований вплив на суспільну свідомість та на особистість призводять до формування криміногенного

потенціалу суспільства та криміногенної спрямованості особистості, знижують рівень особистісної антикримінальної стійкості.

Слід мати на увазі, що детермінанти транскордонної злочинності також стимулюють диверсифікацію існуючих і виникнення нових форм злочинної діяльності, що значно знижує ефективність протидії. Традиційні види злочинності також можуть відродитися в модифікованих формах. У цьому контексті перспективними напрямками подальших розвідок вважаємо дослідження криміногенних впливів глобалізації та глокалізації у прикордонному просторі.

2.3.2. Економічні детермінанти транскордонної злочинності

Економічна сфера є середовищем паразитування транскордонної злочинності. Більшість з транскордонних правопорушень обумовлені саме економічними чинниками. Формування «тіньових» економічних відносин зазвичай має тісний взаємообумовлюючий зв'язок зі злочинністю. Відмінності їх від легальних економічних відносин полягають у тому, чиї інтереси задовольняються. «Тіньова» економічна діяльність спрямована на отримання прибутку для приватних потреб, часто супроводжується умовним «податком» у вигляді корупційних відрахувань та не спрямована на задоволення публічного блага.

Ми зупинимося на трьох основних проблемах, які характеризують економічну природу детермінації транскордонної злочинності в глобальному вимірі у сучасний період:

по-перше, це «тіньове» економічне транскордонне кластероутворення, спрямоване на збільшення прибутку від тіньової економічної діяльності з використанням переваг, які обумовлені можливостями транскордонного руху товарів, послуг, робочої сили тощо;

по-друге, прагнення населення прикордонних регіонів використати

переваги проживання у прикордонні шляхом організації різних форм нелегального та напівлегального заробітку;

по-третє, незаконні транскордонні потоки всередині і навколо зон конфліктів, які забезпечують надприбутки організованої злочинності за рахунок ослабленої в таких зонах (або взагалі не діючої) правоохоронної системи держави.

На нашу думку, характер кількісно домінуючих транскордонних правопорушень на окремій конкретній ділянці кордону зазвичай залежить від «тіньового» економічного кластероутворення на прикордонних територіях сусідніх держав.

Результати застосування системного аналізу дозволяють нам сформулювати дефініцію **«тіньового» економічного транскордонного кластероутворення** як процесу концентрації взаємопов'язаних видів економічної діяльності транскордонного характеру, що забезпечують її продуктивність та результативність, а також супроводжуються вчиненням правопорушень, які обумовлюють криміногенний потенціал цієї діяльності.

Дане визначення «тіньового» економічного транскордонного кластероутворення, на наше переконання, має універсальний інтернаціональний характер. В Україні воно є актуальним не тільки для порушення митних правил, а найчастіше також і для таких кримінальних правопорушень, як контрабанда; контрабанда наркотичних засобів, порушення правил міжнародних польотів (вчинене з метою переміщення різноманітних товарів через кордон); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів; переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України.

Загалом на нашу думку, у випадках розвитку «тіньового» економічного кластероутворення транскордонна злочинність набуває ознак

організованості, що свідчить про розвиток її форми від локального кримінального феномена до більш розвинутого транскордонного соціального явища.

Криміногенний потенціал тіньового економічного транскордонного кластероутворення формується за умови дієвості таких складових: налагодження доставки обладнання, матеріалів, сировини для «тіньового» виробництва, налагодження виробництва (часто-контрафактної продукції) і забезпечення рівня його економічної рентабельності, логістичне забезпечення переміщення готової продукції, її складського зберігання, транзиту, організація незаконного переміщення через митний кордон готової продукції, її реалізації та доставки до споживача або дилера. Логістичне забезпечення може бути надзвичайно розвинутим і включати в себе такі елементи, як: митні склади, мережі магазинів безмитної торгівлі (дьюті фри), судна так званого «великого каботажу» (що можуть виходити за межі територіального моря держави свого прапора), відпрацьовану систему залучення служб доставки та кур'єрських служб.

Кожний з даних елементів залежно від специфіки прикордонного регіону може мати додатковий елемент забезпечення криміногенної ефективності у вигляді формування та використання корупційних зв'язків. Проілюструємо дане явище на окремому прикладі тіньового транскордонного кластероутворення, спрямованого на нелегальне виготовлення або контрабанду тютюнових виробів. Незаконна торгівля тютюновими виробами та їх контрабанда в Європі є високоприбутковою діяльністю з порівняно низьким рівнем ризику і тому є особливо привабливим видом незаконної діяльності. Невисокий рівень ризику пов'язаний з тим, що не у всіх державах ЄС закріплена кримінальна відповідальність за це діяння. Наприклад, у Чехії за контрабанду підакцизної продукції передбачена кримінальна відповідальність. В Україні – це адміністративне правопорушення, а в тих випадках, коли застосовується ст. 204 КК, яка передбачає відповідальність за незаконне виготовлення,

зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ризик для винного також є незначним.

Наприклад, за матеріалами вироку Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 04 червня 2018 року (додаток В) громадянин України придбав на Калиновському ринку м. Чернівці майже 23 тис. пачок сигарет без акцизних марок вартістю в два рази нижче ринкової, перевіз у Львівську область на приватний склад. Далі у час, коли він повинен був на тракторі виконувати роботи з завантаження вугіллям залізничного товарного вагона, який іде в Словаччину, спочатку перевантажив у цей вагон сигарети, а потім завантажив вагон вугіллям. На пункті пропуску «Чоп» ці тютюнові вироби були виявлені митниками. Даного громадянина було засуджено за ч. 1 ст. 204 КК «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів» та призначено покарання у виді штрафу 17 тис. грн (еквівалентно вартості 200 пачок сигарет у Словаччині). Очевидно, що економічні причини контрабанди тютюнових виробів у Європі полягають у різниці у вартості умовної пачки сигарет 1,1 євро – в Україні, 3,9 євро – в Чехії, 6,3 євро – в Німеччині, 7, 5 євро – у Франції, 12,3 євро – в Норвегії (див. карту за даними щорічного звіту «Досягнення у боротьбі з контрабандою тютюну - 2018» [557] на рис. 1 у додатку Г.

Для того, щоб відповідати правилам ЄС, більшість нових держав-членів істотно підвищили податкові ставки, а деяким (Кіпр та Словаччина) також змінили структуру податків. При тому, що всі держави-члени ЄС застосовують схожу систему оподаткування щодо тютюнових виробів, різниця в цінах залишається невирішеною проблемою, а це є причиною не тільки контрабанди, але і виготовлення контрафактних тютюнових виробів.

Всесвітній банк і Всесвітня організація охорони здоров'я стверджують, що проблема контрабанди сигарет найбільш ефективно вирішується скоординованим у різних державах підвищенням податків, у тому числі акцизу на тютюнові вироби. Міжнародна тютюнова індустрія,

навпаки, стверджує, що це правило не є таким очевидним. Тютюнова компанія Philip Morris International (PMI) на виконання угоди з Європейським Союзом замовляє щорічний звіт про незаконну торгівлю сигаретами в Європі, який готує KPMG, всесвітньо відома аудиторська фірма. Цей звіт дозволяє робити висновки про стан глобального «тіньового» ринку нелегальних тютюнових виробів у Європі. За даними, наведеними у звітах KPMG та Комплексній стратегії ЄС «Посилення боротьби з контрабандою сигарет та іншими формами незаконної торгівлі тютюновими виробами», основними джерелами походження контрабандних тютюнових виробів у ЄС, у порядку зменшення обсягу є: Китай, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), В'єтнам, Малайзія, Російська Федерація, Сінгапур, Білорусь і Україна [570] (показано на мапі – на рис. 2 додатку Г) .

Після значної активізації протидії контрабанді тютюнових виробів в ЄС п'ять років тому, а також після зрівняння вартості сигарет у Чехії, Словаччині та Польщі, цей вид незаконної діяльності у Чехії трансформувався у виготовлення контрафактних сигарет. Тютюнова сировина для цього надходить сьогодні з Польщі. Це витіснило домінуючу раніше тенденцію контрабанди сигарет зі сходу. Для невеликих контрабандних партій Азійський маршрут через Балкани залишився актуальним, а на Східно-Європейському маршруті головною країною-постачальником є не Україна (як раніше), а Білорусь. Мережа розповсюдження тютюнових виробів на чорному ринку в Чехії характеризується сильною фрагментацією і децентралізацією при великій кількості складських майданчиків у прикордонні, що використовуються для тіньових велико- і дрібнооптових закупівель за готівковий розрахунок.

Інакше кажучи, «тіньове» транскордонне економічне кластероутворення спрямоване на забезпечення економічної прибутковості тіньового бізнесу навіть у разі посилення протидії йому та вирівнювання рівня цін на нелегальну продукцію з сусідніми країнами. У такому випадку

ареал кластероутворення поширюється вже не тільки на сусідні країни, з якими є спільний кордон.

На основі методології інституціоналізму розглядає криміналізацію суспільних відносин І. В. Маслій. Об'єктом цього дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з процесами криміналізації економічної сфери та діяльністю щодо протидії їй [205]. Дослідником розглядається криміналізація економіки як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіншових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо мотивованих посягань на законну діяльність суб'єктів господарювання, що завдають негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди [205, с. 178].

Отже, наші попередні дослідження дозволяють сформулювати декілька пояснень щодо причин криміналізації транскордонних відносин і розвитку криміногенних процесів. Таких причин декілька, вони мають різну природу та різний ступінь впливу. Серед них найпотужнішими традиційно є ті, в яких основною домінантою є економічна мотивація людей. Наприклад, прагнення заробити на факторі наявності кордону в регіоні, прагнення зменшити витрати при веденні господарської діяльності. До економічних мотивів належить прагнення розширити ареал злочинної діяльності за рахунок території суміжної країни. Є мотиви, пов'язані з бажанням забезпечити безпеку від ризиків, поєднаних з протидією правоохоронних органів або втратою отриманих доходів. Серед них, наприклад – бажання ухилитися від розшуку або легалізувати доходи від злочинного бізнесу.

Не можна забувати і про другу групу мотивів, поєднаних з прагненням використати відмінності законодавства і правових систем суміжних країн для отримання відповідної незаконної вигоди. Оскільки розвиток транскордонних відносин прямо пов'язаний з прогресом у соціально-економічній сфері, можна припустити, що державам з економічної точки зору найчастіше не вигідно з метою протидії злочинним формам

транскордонних відносин підвищувати бар'єрність власних кордонів. Вітчизняний і світовий досвід свідчить, що це майже завжди пов'язане з падінням господарської активності та відповідним зменшенням доходів.

Особливої актуальності економічні детермінанти злочинності набувають в умовах, коли значна частина мешканців прикордоння намагається використати пов'язані з цим переваги, вишукуючи різні форми нелегального та напівлегального заробітку, найчастіше пов'язаного з переправленням людей або переміщенням предметів через кордон. Наприклад, це нелегальний видобуток бурштину та його незаконне переміщення через кордон, транскордонне переміщення підакцизних товарів, пального, лісоматеріалів. В умовах, коли багато людей залишаються без роботи, часто такі люди стають ціллю вербувальників, які підшукують кандидатів для нелегальної роботи за кордоном. Іноді, ця діяльність має ознаки торгівлі людьми. У цьому зв'язку досить типовим є такий приклад. Вироком Апеляційного суду Львівської області від 16 грудня 2014 року (додаток В) за ч. 3 ст. 149 КК, засуджено двох мешканців Закарпатської області та громадянина Німеччини (з колишніх «радянських німців»), які у 2009 році в м. Мукачево завербували на роботу в ресторані за кордоном з метою подальшої сексуальної експлуатації чотирьох молодих жінок. Кожна з даних жінок перебувала у скрутному матеріальному становищі, не мала засобів для існування, виховувала малолітню дитину.

Важливим для розуміння масштабів транскордонного «тіньового» кластероутворення є перший зведений глобальний огляд незаконних транскордонних економічних потоків та їх значимості в конфліктах по всьому світу, що розроблено Інтерполом, RНІРТО – норвезьким центром, який співпрацює з ООН і Глобальною ініціативою по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю у вигляді «Всесвітнього атласу незаконних потоків».

За даними цього огляду незаконна експлуатація родовищ золота, нафти та інших природних ресурсів переважає за обсягом отриманих коштів такі

джерела незаконних доходів, як викрадення людей з метою отримання викупу та незаконний обіг наркотиків. Так само цими доходами фінансується інша злочинність, а також терористичні угруповання, незаконні збройні формування [586].

Організована злочинність у світових масштабах отримує левову частку своїх доходів у розмірі 31,5 млрд. доларів США в незаконних потоках всередині і навколо зон конфліктів. Згідно з даними «Всесвітнього атласу незаконних потоків» з щорічного обсягу незаконних потоків, який складає 31,5 млрд. дол. США, 96 % суми спрямовується в організовані злочинні групи, також цими грошима фінансуються збройні конфлікти.

Ґрунтуючись на відкритих повідомленнях і даних кримінальної розвідки, Всесвітній атлас визначає більше 1 тис. маршрутів, що використовуються для контрабандних та інших незаконних транскордонних потоків.

Зокрема, незаконна експлуатація природних ресурсів, таких як золото, мінерали, алмази, деревина, нафта, деревне вугілля та об'єкти дикої природи, приносять 39 % частки незаконного фінансування збройних конфліктів по всьому світу. Загалом глобальний розподіл доходів за джерелами одержання виглядає таким чином

39 % – екологічна злочинність, включно із незаконним добуванням нафти, інших корисних копалин, виготовлення деревного вугілля для незаконного експорту;

28 % – контрабанда наркотиків;

26 % – тіньове оподаткування транскордонних потоків, вимагання, мародерство;

3 % – гроші, отримані від викупу в результаті викрадення людей;

1 % – контрабанда історичних цінностей.

Окремим фактором цієї злочинності, що її детермінує, є виникнення збройних конфліктів. У свою чергу, ці конфлікти дозволяють експлуатувати

природні ресурси і отримувати дохід від злочинів, що здійснюються на територіях конфлікту.

Отже, боротьба з транскордонною злочинністю є фактором запобігання та розв'язання збройних конфліктів, значна частка яких пов'язана з прагненням забезпечити панування над природними ресурсами і транскордонними торговими шляхами.

Із 1 113 резолюцій РБ ООН, прийнятих у період з 2000 по 2017 роки, у 35 % згадуються різні форми злочинності, і кожна з понад 60 % резолюцій РБ ООН за останні п'ять років передбачає реагування на розвиток кримінальних транскордонних потоків товарів та послуг та ринки таких товарів [586]. Удосконалення обміну інформацією та аналізу в сфері економічних детермінант транскордонної злочинності так само має важливе значення для запобігання та припинення пов'язаних з нею збройних конфліктів. В іншому випадку ці конфлікти на територіях, де вони відбуваються, створюють атмосферу безкарної злочинності та є потужним генеруючим чинником, здатним впливати на розвиток поліморфних форм злочинності.

Сукупне фінансування семи основних екстремістських і терористичних угруповань світу в 2017 р. склало близько 1–1,39 млрд. доларів США на рік, серед яких чимала частка від контрабанди, в т. ч. здійснюваної в порушення санкцій ООН, зокрема:

у 2017 році близько 40 000 членів руху «Талібан» отримали можливий дохід у розмірі 75-95 мільйонів доларів США від встановлення тіньового «оподаткування» контрабанди наркотиків, використання землі та сільськогосподарської продукції, а також від пожертвувань прихильників з-за кордону;

у середині 2017 року Ісламська держава (Daesh) мала кримінальний прибуток близько 10 мільйонів доларів США за місяць.

об'єднані групи «Аль-Каїди» і HTS в Сирії отримують приблизно 18–35 млн. дол. США від тіньового оподаткування контрабанди наркотиків і

контрафактних сигарет, викрадення людей з метою отримання викупу, вимагання;

«Аш-Шабааб» отримує приблизно 20 мільйонів доларів США, половину від незаконної транскордонної торгівлі деревним вугіллем, а решта від тіньового оподаткування транскордонних потоків;

прибуток «Боко харам» складає приблизно 5–10 мільйонів доларів США, головним чином за рахунок тіньового оподаткування контрабанди і викрадення іноземців з метою отримання викупу [586].

Як підсумок, зауважимо, що значний суспільний резонанс в Україні отримала напівлегальна заготівля та переміщення за кордон лісу та бурштину. Водночас вибіркоче встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння викликає більше запитань, ніж відповідей. Якщо за такі дії щодо бурштину та інших природних ресурсів відповідальність залишається адміністративною, то за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених та їх нелегальне переміщення через митний кордон за межі митної території України з 2018 р. передбачена кримінальна відповідальність.

2.3.3. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність

Постановка питання про характер взаємозв'язку злочинності та політики не є новою. У науці обґрунтовано предмет політичної кримінології, до цих питань виявляють інтерес також спеціалісти в галузі міжнародного права та політології. Водночас, наукою досі не виявлено загальних закономірностей взаємозв'язку політики та транскордонної злочинності. Разом із тим динаміка, різноманітність проявів та регіональні відмінності цього виду злочинності, на наш погляд, іноді прямо обумовлені

особливостями політичних режимів або впливом політики в економічній, міжнаціональній, культурній сферах у відповідних країнах.

Наявність взаємовпливу політики та злочинності не ставиться під сумнів та належним чином обґрунтована в авторитетних дослідженнях українських (Н. А. Зелінська, Ю. В. Орлов, В. І. Шакун) та зарубіжних (Я. І. Гишинський, І. М. Клейменов, N. Passas, L. I. Shelley) учених. Зокрема ними досліджено явище криміногенності політики, під яким розуміється її властивість відтворювати політичну злочинність та фактори детермінації загальної злочинності (політичні криміногенні фактори) [256, с.68]. Окремий напрям досліджень стосується політизації злочинності, яка за визначенням Н. А. Зелінської, полягає у підвищенні ролі злочинних співтовариств у житті суспільства, зростання їх політичного впливу [110, с. 94]. У зв'язку з даними явищами згадується криміногенний потенціал, тобто рівень прихованої можливості особистісного і соціального масового порушення моральних заборон і правових (у тому числі кримінально-правових) норм. Довготривалий, складний, наполегливий процес протидії всіх соціальних систем держави тим явищам, які створюють криміногенний потенціал у суспільстві, за В. В. Голіною, – кримінологічна політика [56, с.11].

Низкою кримінологічних досліджень доведено, що як антикримінальність, так і криміногенність можуть бути іманентними властивостями політики. Водночас, наявною прогалиною у сучасних дослідженнях є несформованість розуміння ролі політичних чинників (факторів) у детермінації транскордонної злочинності.

Виходячи з вищевикладеного, мета даного підрозділу, полягає у тому, щоб сформувані розуміння взаємообумовленості політичних криміногенних чинників та рівня соціодинаміки держави та довести їх детермінуючий зв'язок з транскордонною злочинністю.

На наш погляд, зміст *політичного концепту транскордонної злочинності* полягає у тому, що транскордонна злочинність виступає як багатосарове, інтегративне утворення, що має логічно відокремлюване ядро

(у виді сукупності, множинності злочинів), має територіальний та якісний вимір, пов'язаний з явищем *транскордонності*, та різноманітні пласти, що обумовлені як соціокультурними, економічними, так і політичними детермінантами.

Насамперед з'ясуємо питання про те, який саме вплив чинить політика на транскордонну злочинність, оскільки питання наявності цього впливу аргументовано та доведено в наукових джерелах [280]. Особливо важливим це є з точки зору детермінізму [59, с. 106].

Цей вплив далеко не завжди є конструктивним з точки зору ефективності протидії злочинності, іноді – є просто деструктивним, але суб'єкти політики завжди розуміють важливість наявності такого впливу саме у прикордонній сфері. Наприклад, у преамбулі Стратегії національної безпеки США, підписаної Президентом Трампом 18 грудня 2017 р. зазначено, «...ми відстоюємо наші кордони... Прозорі кордони та ... імміграційне законодавство створили безліч вразливостей» [546]. Уже перша стаття документа має назву «Безпечні кордони та територія США».

Певний якісний стан розвитку суспільства, ураховуючи цей вплив на його кримінальність (у її кількісних та якісних проявах) охоплюється науковим концептом «соціальний криміналізм». Ю. В. Орлов зазначає, що соціальний криміналізм не є функціонально нормальним параметром суспільного устрою, якістю соціодинаміки [257, с. 279]. Виходячи з аналізу наукових джерел, політичними чинниками, що здійснюють вплив на рівень соціального криміналізму в прикордонному просторі, найчастіше є:

- 1) по відношенню до метасистемних глобальних кримінальних явищ - обумовлені глобалізацією (наприклад, зменшення монополії національних держав у міжнародних відносинах та політичних процесах) та пов'язані з глокалізацією (збільшення ролі транскордонних процесів, що впливають на внутрішню та зовнішню політику держав);

2) за чутливими сферами, що впливають на транскордонні процеси: політика в економічній, релігійній, міжнаціональній, гендерній інших сферах.

Термін «глобалізація», який набув поширення після застосування його в 1983 році у статті американського економіста Т. Левитта (Theodore Levitt) в «Harvard Business Review», активно використовується у кримінології, у тому числі в дослідженнях явища транскордонності. З іншого боку, глобалізація і регіональна інтеграція перебувають у досить суперечливій взаємодії, що спонукало англійського соціолога Р. Робертсона (Roland Robertson) до розробки поняття «глокалізація». Глокалізація – це процес приєднання локальних спільнот і територій до розгалуженої глобальної мережі світової політики і економіки [561, с. 25-44]. Адміністративні кордони в цьому сенсі повільно поступаються місцем кордонам природним, регіональним, соціально-економічним і соціально-культурним. Особливо це характерно для тих випадків, де кордони проведені без урахування саме цих факторів. Як поняття, глокалізація, на наш погляд, є складовою частиною дискурсу транскордонності та охоплює інтегративний конструкт «транскордонного», «трансрегіонального» та «транскультурного». Феномен глокалізації отримав ґрунтовне висвітлення в колективній монографії «Багатолика глобалізація. Культурне розмаїття в сучасному світі» за редакцією американських вчених П. Бергера і С. Хантингтона (Peter Berger, Samuel Huntington) [225].

Повертаючись до політичного або релігійного підґрунтя загальнокримінальних транскордонних злочинів, згадаймо дуже влучний вираз Н. Пассаса (Nikos Passas): «За аналогією з думкою про те, що хімічна зброя є ядерною зброєю бідних країн, транскордонна злочинність живить прагнення до незалежності, автономії і самовизначення» [550, с. 9]. Очевидно, що це далеко не найпоширеніший політичний чинник у системі детермінант транскордонних злочинів, але, можливо, саме той, яким найчастіше нехтують у кримінології. Дійсно, це дуже незручний чинник,

тому що на одне і теж транскордонне явище погляди в суміжних державах можуть бути полярними.

Продемонструємо дію політичних факторів на показовому прикладі комплексної транскордонної проблеми на кордоні М'янми та Бангладеш. Мусульманський етнос рохінджа (Ruáingga /ruájŋga), лінгвістично споріднений з народами Індії та Бангладеш, чисельністю до 1,3 млн чол. компактно проживає у М'янмі у штаті Рахкайн. Органи влади М'янми вважають рохінджа нелегальними мігрантами з Бангладеш, куди намагаються їх вислати. Їм відмовляють у громадянстві, законом обмежують їх право народжувати більше двох дітей. Багато біженців рохінджа, маючи досить недружні стосунки з буддистською громадою, перебувають в Індонезії, Малайзії, Таїланді. Але низка країн Південно-Східної Азії – у тому числі мусульманських – відмовляється приймати цих біженців, перешкоджаючи руху суден з мігрантами на морських шляхах. У жовтні 2016 р. десятки людей атакували три м'янманських прикордонні пункти пропуску, у результаті загинули дев'ять прикордонників. Після цього в штат Ракхайн на заході М'янми були введені війська і почалися репресії, що супроводжувалися масовими насильницькими злочинами із сотнями жертв [462]. Виходячи з повідомлень уповноваженого комісара ООН, прикордонні території уздовж річки Наф, крім того, є місцем організації переправлення худоби, наркотиків, продовольчих товарів контрабандним шляхом. За даними ООН, з М'янми в Бангладеш до грудня 2017 р. прибуло 626 тис. мусульман рохінджа. Причому більше 36 тис. дітей прибули без супроводу дорослих [84; 463].

Інший кордон Бангладеш – з Індією – також є надзвичайно проблемним. Організація нелегального переправлення бангладешців в Індію є організованим бізнесом, налагодженим уздовж державного кордону протяжністю чотири тисячі кілометрів. Корені масовості проблем у всіх зазначених державах – в особливостях визначення постколоніальних державних кордонів за релігійною та національною ознакою. Очевидно, що

погляди суміжних держав на підходи до вирішення цих проблем є кардинально протилежними.

Окремим важливим питанням є вплив політики в гендерній сфері на соціальну криміналізацію. Відомо, що в наведеному нами прикладі масовими є насильницькі статеві злочини щодо жінок-біженців рохінджа з боку співробітників органів безпеки М'янми, на що звертається увага в доповіді спецдоповідача Генасамблеї ООН про стан у сфері прав людини у М'янмі [85]. Інший бік цієї проблеми – недопущення радикалізації жінок, протидія їх залучення до діяльності бойовиків-терористів, протидія жіночому суїцидальному тероризму - female suicide terrorism (FST) тощо. Найвідомішим актом FST, вчиненим в Індії, є вбивство в 1991 р. прем'єр-міністра Раджива Ганді смертницею з організації «Тигри визволення Таміл-Іламу» [410, с. 128].

Аналіз наукових джерел (праць L. Shelley, I. M. Клейменова, Ю. В. Орлова) та наші попередні дослідження дозволяють зробити такі припущення. Ефективність протидії транскордонній злочинності залежить від здатності охороняти свої кордони на високому технологічному рівні, який передбачає гармонійний баланс у забезпеченні бар'єрності та контактності державного кордону. Даний рівень можна забезпечити за умови належним чином побудованої політики, від якої залежать фінансові ресурси, недопущення регіональних конфліктів, належний рівень побудови міждержавних відносин у прикордонній сфері, мінімізація корупції, недопущення інтеграції злочинності та влади, недопущення криміналізації суспільної свідомості [443]. Водночас, характеристикою, яка може певним чином свідчити про спроможності держави побудувати таку політику у сфері протидії транскордонній злочинності, є рівень соціодинаміки держави, під якою розуміємо зміну характеристик соціуму у часі та просторі. Як зазначає А. М. Бойко, «дестабілізація в будь-якій соціальній сфері призводить до фактичної деформації соціальних структурних елементів, а, отже, - до загального дисбалансу в розвитку суспільства. Якщо характер і глибина

відхилень у функціонуванні суспільства виходить за межі його адаптивних можливостей, то це зумовлює системну кризу. В апогеї структурні елементи у розбалансованій системі утворюють нові параметри соціальної узгодженості» [28, с. 42].

Повертаючись до вищезгаданої Стратегії національної безпеки США від 18 грудня 2017 р., зауважимо, що в статті документа, яка містить аналіз умов розвитку транснаціональних злочинних організацій, зазначено: «.. вони процвітають в умовах слабкості держави» [546].

Отже, актуалізується кримінологічне важливе питання: якою є прийнятна методика дослідження взаємообумовленості соціодинаміки держави та генези злочинності? З метою відповіді на це питання нами за декількома індексами проаналізовано соціодинаміку суміжних держав, в яких спостерігається:

- а) прикордонний конфлікт;
- б) релігійно-етнічний конфлікт;
- в) соціально-економічна криза.

Це регіон М'янми, Бангладеш та Індії. Обрання саме цього регіону обумовлене необхідністю забезпечення оптимальних дослідницьких параметрів, що передбачають рівновіддаленість політико-економічних інтересів України від держав, що розглядаються, а, отже, необхідну безсторонність.

Так, нами досліджено декілька індексів, основним з яких є Індекс соціального прогресу.

Індекс соціального прогресу (ІСП, The Social Progress Index) – це інтегрований показник дослідження The Social Progress Imperative, який вимірює досягнення країн світу з точки зору суспільного добробуту та соціального прогресу. Методику розроблено в 2013 році під керівництвом Michael E. Porter (Гарвардський університет). Індекс не включає показники економічного розвитку країн світу, а призначений для оцінки соціального розвитку в тій чи іншій країні. При визначенні успіхів тієї чи іншої країни в

галузі соціального розвитку враховуються понад 50 показників, об'єднаних в три основні групи:

- 1) основні потреби людини;
- 2) основи благополуччя людини;
- 3) можливості розвитку людини.

З цих трьох груп нами виокремлено два показники, що є найбільш інформативними в кримінологічному розумінні та найбільш пов'язані з детермінаційним комплексом транскордонної злочинності, це – *рівень особистої безпеки та рівень особистих і громадянських свобод*.

Ми провели порівняльний аналіз показників ІСП для трьох держав, на прикладі яких нами вище ілюструвалася теза про характер впливу політичних чинників на транскордонну злочинність.

Результати порівняння показників Індексу соціального прогресу [577] для М'янми, Бангладеш та Індії за останні 4 роки показано у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Порівняння показників
Індексу соціального прогресу (The Social Progress Index)
для М'янми, Бангладеш та Індії**

Показник	Рік	Держава		
		М'янма	Бангладеш	Індія
Інтегральний показник у балах; місце	2014	50,99/100; 102/128	51.75/100;100/128	55.88/100; 93/128
	2015	51,62/100;101/128	52,43/100;98/128	56,58/100;93/128
	2016	53.51/100;98/128	53.49/100;99/128	57,48/100; 94/128
	2017	55,69/100;96/128	54,84/100;97/128	58.39/100; 93/128
Особиста безпека, показник у балах; місце	2014	67,81/100; 71/128	65,08/100; 84/128	59,46/100;104/128
	2015	69,64/100; 66/128	68,87/100; 75/128	59,48/100; 102/128
	2016	65,88/100; 79/128	70,05/100; 62/128	60,32/100; 100/128
	2017	65,88/100; 77/128	70,05/100; 62/128	60,35/100; 100/128
Особисті права, показник у балах; місце	2014	28,58/100; 116/128	41,5/100; 103/128	70,69/100; 48/128
	2015	27,07/100; 118/128	39,5/100; 102/128	72,30/100;45/128
	2016	29,63/100; 110/128	38,05/100;104/128	72,30/100;43/128
	2017	31,21/100; 109/128	37,53/100; 103/128	72,30/100;43/128

На нашу думку, обрання саме цих держав для ілюстрації забезпечує необхідну об'єктивність у погляді на ефективність

детермінаційного впливу політики на криміногенну ситуацію. Пояснення цього у тому, що, по-перше, Україна не пов'язана з жодною з них відносинами особливого партнерства, що може вплинути на ефективність оцінки, та, по-друге, для України таким же важливим є дослідження генези криміногенної ситуації у прикордонних регіонах під впливом політичних чинників.

Суттєве кримінологічне значення має також ще один індекс – Індекс недієздатності держав (ІНД). The Fragile States Index має три індикатори, що є найбільш інформативними для вивчення тенденцій злочинності в рамках нашого дослідження та національних систем протидії злочинності: устрій безпеки, законність, біженці та вимушені переселенці.

Дані показників Індексу недієздатності держав The Fragile States Index [579] для М'янми, Бангладеш та Індії наведено нами у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Порівняння показників Індексу недієздатності держав
The Fragile States Index для М'янми, Бангладеш та Індії**

Показник	Рік	Держава		
		М'янма	Бангладеш	Індія
Інтегральний показник у балах; місце	2014	94,3/120; 24/178	92,8/120; 29/178	76,9/120; 81/178
	2015	94,7/120; 27/178	91,8/120; 32/178	79,3/120; 69/178
	2016	96,3/120; 26/178	90,7/120; 36/178	76,6/120; 70/178
	2017	95,7/120; 35/178	89,1/120; 39/178	77,9/120; 72/178

На наш погляд, ці індекси (The Social Progress Index та The Fragile States Index) у сукупності з аналізом соціодинаміки, емпіричними даними, що характеризують кількісні та якісні показники транскордонної злочинності, може застосовуватися з метою як оцінки тенденцій розвитку кримінологічної ситуації, так і з метою кримінологічного прогнозування.

З метою оцінки позитивного чи негативного впливу політичних чинників на тенденції розвитку кримінологічної ситуації мінімально необхідними є: 1) встановлення тенденції за індикаторами ІСП та ІНД за останні декілька років; 2) встановлення різниці між ІНД та ІСП.

Середньоарифметичні значення за чотири роки за двома індексами та різницю між ними наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Різниця між основними показниками
ІСП (The Social Progress Index) та ІНД (The Fragile States Index)
для М'янми, Бангладеш та Індії**

Показник	Рік	Держава		
		М'янма	Бангладеш	Індія
The Social Progress Index				
С/а значення інтегрального показника у балах; місце	2014-2017	52,95/100; 99/128	53,12/100; 98/128	57,08/100; 93/128
The Fragile States Index				
С/а значення інтегрального показника у балах; місце	2014-2017	95,25/120; 28/178	91,1/120; 34/178	77,67/120; 73/178
Різниця (Р) між ІНД та ІСП	2014-2017	-42,3	-37,98	-20,59

Під час аналізу результатів порівняння показників The Social Progress Index та The Fragile States Index за чотири роки для трьох обраних країн з наявними проблемами у сфері прикордонної безпеки, на нашу думку, свідчать про таке. М'янма та Бангладеш, маючи несуттєву різницю у показниках ІСП, продемонстрували тенденцію до незначного покращення за даним індексом, що могло б свідчити про незначне покращення стану соціодинаміки у цих країнах. Але за важливим показником особистої безпеки М'янма демонструє помітний регрес, у той час як Бангладеш – сталий прогрес. Індія демонструє стабільність за даним індексом, не дуже відрізняючись за середніми показниками від двох країн –сусідів.

Ситуація змінюється за показниками ІНД. Картина виглядає не дуже інформативною, якщо врахувати, що при порівнянні між країнами Індія демонструє набагато вищі показники, хоча і єдиною з країн демонструє тренд до погіршення за цим індексом. Але ураховуючи, що більш важливим для нас є встановлення різниці (Р) між показниками ІНД та ІСП, можемо констатувати, що найбільш високими криміногенними ризиками характеризується М'янма, найменшими – Індія. Прогноз криміногенної ситуації для Індії є найкращим з трьох країн, для М'янми – найгіршим.

Резюмуючи, робимо такі *висновки*. У контексті концепції транскордонної взаємодії слід розглядати і ідею про міжнародне співробітництво країн-сусідів у питаннях протидії транскордонній злочинності та планувати відповідні заходи на засадах урахування політичних чинників. Необхідно проводити дослідження процесів глокалізації та їх впливу на міжнародне співробітництво у зазначеній сфері. Наприклад, недооціненою, на наш погляд, у механізмі запобігання транскордонній злочинності є роль деяких традиційних інститутів транскордонної взаємодії (наприклад, інститут прикордонних представників).

Слід більше використовувати можливість спільного створення взаємодіючими правоохоронними органами суміжних держав профілей відповідних транскордонних ризиків, періодичного їх уточнення і виділення цих ризиків у пріоритет оперативно-службової діяльності незалежно від зміни політичної ситуації в будь-якій з інших країн. По суті, це є елементом кримінологічного прогнозування, іншим елементом якого є порівняльні дослідження з використанням загальнодоступних індексів, таких як: The Social Progress Index, The Fragile States Index, The WJP Rule of Law Index.

У профілюванні криміногенних ризиків слід урахувати такі аспекти впливу політичних чинників на транскордонну злочинність, які, на наш погляд, можуть бути найважливішими аспектами подальших досліджень:

використання політичними режимами транскордонної злочинності для ескалації проблем у середині недружніх держав;

зворотній вплив транскордонної злочинності на діяльність політичних еліт через корупційні механізми;

зовнішньополітична діяльність держави з метою досягнення геополітичних, регіональних цілей з одночасною підтримкою зарубіжних політичних сил, що пов'язані зі злочинністю;

створення політичними режимами організованих транскордонних злочинних структур;

використання законних механізмів через політичне лобіювання для легалізації результатів незаконної діяльності;

транскордонна злочинність здатна здійснювати активну діяльність у прикордонних просторах суміжних держав.

2.3.4. Системний взаємозв'язок між транскордонною злочинністю та корупцією

Серед організаційно-управлінських детермінант транскордонної злочинності особливе місце належить корупційним чинникам. Досить популярною у дослідницьких колах (і справедливою, на наш погляд) є думка про те, що живильним середовищем для розвитку транскордонної злочинності є корумпованість співробітників, які за службовим обов'язком зобов'язані запобігати цьому виду злочинності. До таких співробітників, поза сумнівом, належить широке коло персоналу, тією чи іншою мірою задіяного у забезпеченні прикордонної безпеки: прикордонники, особовий склад Національної поліції, Національної гвардії), органів державної податкової та митної служб. За службовим обов'язком нас перш за все цікавить місце корумпованості співробітників органів і підрозділів охорони державного кордону в системі чинників детермінації транскордонної організованої злочинності. Вивчення цього явища спонукає нас до вирішення практичного завдання – установлення ступеня ефективності існуючих відомчих правил протидії корупції та визначення шляхів їх удосконалення. Отже, з огляду на це, метою даного підрозділу є аналіз взаємовпливу між корупцією та транскордонною злочинністю з подальшим визначенням заходів мінімізації впливу цього чинника.

Дослідження історичних джерел свідчить про те, що взаємозв'язок між транскордонною злочинністю та корупцією є не новим явищем, а у різні історичні періоди ставлення до службових зловживань осіб, які несуть службу на кордоні, було досить суворим. Зокрема, за часів Петра I на

«польському» кордоні карали смертю прикордонників і митників за пропуск контрабандистів, якщо «хоча б один раз пропустять кого з великою чи малою сумою», «саме на тому місці, де такий пропуск вчинив – повісити і про те на застави і форпости від губернаторів та воєвод дати особливі інструкції» [119, с. 88].

Разом із тим на певному етапі було розроблено і систему матеріального заохочення працівників прикордонної стражі та митників за зразкову службу. З цією метою, наприклад, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виявлені контрабандні товари підлягали продажу, а 45 відсотків суми після продажу виділялося учасникам затримання [119, с. 121–122].

У Циркулярі про порядок пропуску через кордон часів Гетьмана П. Скоропадського (1918 р.) закріплена завуальована заборона персоналу брати будь-яку неправомірну вигоду від осіб, що перетинають кордон. Зазначено це так: (орфографію збережено) «По існуючих до цього часу законах, ніяких податків за перевірку паспортних документів митні установи не брали, а через це і зараз нема жодних підстав вимагати за цю перевірку яких-небудь податків від осіб, переїзджуючих кордон» [465].

Слід зазначити, що питання взаємозв'язку корумпованості правоохоронців і рівня транскордонної злочинності, незважаючи на колосальну наукову активність багатьох дослідників у галузі кримінології, психології, соціології, є недостатньо дослідженими. Питання, яке підлягає вивченню, полягає у пошуку взаємозв'язку між зниженням корумпованості і зниженням рівня транскордонної злочинності. Аналіз судової практики, з одного боку, свідчить, що іноді правоохоронці-корупціонери є співучасниками кримінальних правопорушень або за допомогою зловживання посадовим становищем сприяють вчиненню таких діянь (особливо це характерно для ст. 332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон», до 2011 р. - ст. 201 КК Україна «Контрабанда» та ін.). З іншого боку, проведений нами аналіз судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за

трансграничні злочини в 2010 – 2018 рр. свідчить про те, що працівники правоохоронних органів не підлягали застосуванню заходів кримінально-правового реагування за вчинення кримінального правопорушення навіть у тих провадженнях, де за логікою обставин вчинення злочину без їх участі є неможливим. Є інші, непрямі докази наявності певної взаємообумовленості між ступенем досягнення злочинної мети в конкретному злочині (тобто «злочинної ефективності») і фактом участі в діянні представника прикордонних контрольних і правоохоронних служб.

Згадаймо, що під час ухвалення у жовтні 2014 р. антикорупційних законів [297; 299] в Україні на рівні закону (!) було визнано навіть не низький ступінь ефективності правоохоронної системи, а її характер «найбільш корумпованої сфери» [299]. Ураховуючи це, можна констатувати, що суттєво зміцнити резистентність публічної служби проявам корупції (і забезпечити відповідну антикорупційну стійкість публічних службовців) можна за умови інституційних змін, які передбачають застосування нових антикорупційних інструментів.

Змістом даного етапу дослідження є удосконалення запобігання корупції у відомствах, задіяних у забезпеченні прикордонної безпеки, як елемент системи протидії трансграничній злочинності в Україні. При цьому найбільш важливими для дослідження є особливості превенції корупції серед персоналу, який безпосередньо несе службу на державному кордоні, як найбільш доцільний напрям зосередження основних зусиль з мінімізації суб'єктивного фактора трансграничної злочинності.

Протягом 2012–2014 рр. та 2016 р. ми брали участь у проведенні опитувань громадян на пунктах пропуску через державний кордон України та Молдови. Ці опитування організовувалися і проводилися Місією Європейського Союзу з надання прикордонної допомоги Україні та Молдові і мали однієї зі своїх цілей встановити рівень задоволеності громадян, які перетинають кордон, ступенем ефективності антикорупційної діяльності на пунктах пропуску. Нами паралельно проводилося дослідження самооцінки

персоналу підрозділів прикордонного контролю. При цьому ми провели диференційоване вивчення контрольної групи, де заняття з антикорупційної тематики проводилися за традиційною схемою в системі професійної підготовки, та експериментальної групи, де заняття проводилися за програмою, підготовленою нами в робочій групі Місії. Загалом ця робота була частиною дослідження, результати якого були впроваджені і в підготовку спеціалістів прикордонних та митних служб. Зокрема, нами було запроваджено дистанційний курс та розроблено відповідний йому інструментарій для тренерів антикорупційних дисциплін у прикордонних та митних відомствах України та Молдови [553]. З метою формування антикорупційної стійкості інспекторського складу цих відомств департаментом протидії транскордонним загрозам секретаріату ОБСЄ спільно з робочою групою, делегованою ДПСУ, НАБУ та відповідних відомств Молдови (автор був у її складі) створено фільм «Invisible Crime» («Невидимий злочин») для професійної підготовки прикордонників та митників України та Молдови, присвячений протидії корупції та контрабанді наркотиків.

Шляхом системного аналізу службової діяльності нами визначалися специфічні для оперативно-службової діяльності службових осіб органів (підрозділів) охорони державного кордону ситуації корупційного ризику. Зараз більшість з них закріплені в Антикорупційній програмі ДПСУ:

1. Порушення встановленого порядку пропуску через державний кордон України осіб і транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон:

- невнесення або внесення недостовірних відомостей до бази даних «Гарт-1/П» про осіб і транспортні засоби, що перетинають державний кордон;

- незаконний пропуск через державний кордон громадян, щодо яких є доручення правоохоронних органів, яким заборонений в'їзд чи виїзд з території України;

пропуск громадян через державний кордон за підробленими, недійсними документами або документами, що не дають право на перетинання державного кордону;

непритягнення до адміністративної відповідальності за перевищення термінів перебування на території України.

2. Порушення порядку переміщення через державний кордон України товарів та вантажів:

непроведення або часткове (поверхневе) проведення огляду транспортних засобів;

необґрунтоване примусове спрямування транспортних засобів з «зеленого коридору» на «червоний коридор».

3. Сприяння персоналом Держприкордонслужби України представникам кримінальних структур у протиправній діяльності на «зеленій ділянці» державного кордону:

фальсифікація результатів оперативно-службової діяльності з ознаками правопорушення з метою штучного нарощування показників оперативно-службової діяльності;

розголошення службової інформації щодо організації охорони державного кордону;

самовільна зміна маршрутів несення служби або залишення місця несення служби;

приховування інформації про виявлені ознаки порушення державного кордону.

Слід мати на увазі, що корупція пов'язана з транскордонною злочинністю не тільки у випадках безпосереднього сприяння незаконній діяльності з переправлення осіб та предметів із застосуванням корупційних механізмів (тобто всі порушення, передбачені пп. 1–3 нашої класифікації). Очевидно, що є більш складні випадки, коли корупційний вплив на працівників правоохоронних органів здійснюється опосередковано, наприклад, шляхом залучення їх родичів до діяльності, що приносить

прибуток. Окрему групу складають правопорушення, пов'язані з корупцією, які не мають прямого зв'язку з транскордонними правопорушеннями. (наприклад, заняття підприємницькою діяльністю або іншою діяльністю, що приносить прибуток) [553].

Отже, поліморфна структура корупції як явища потребує поліморфної об'єктивізації наукового пізнання та застосування міждисциплінарних підходів. Не викликає сумнівів те, що значний попереджувальний потенціал у справі протидії корупції має мультипарадигмальне поєднання засобів кримінальної психології та кримінології. Разом із тим традиційне розуміння психологічної готовності до правомірної поведінки не повністю відображає зміст сфери особистісних передумов такої поведінки. Не менш важливою є інша сторона – свідоме утримання суб'єкта від протиправних дій у поєднанні з активною протидією криміногенним чинникам. Така діяльність є можливою лише за наявності певних передумов, які у літературі мають різні назви: правомірна спрямованість особистості, антикримінальна стійкість, законослухняна правосвідомість особистості тощо.

З огляду на це нами порушується питання про можливість розвитку антикримінальної стійкості особистості правоохоронця, та, як її частини – антикорупційної стійкості. Нижче ми сформулюємо підхід до визначення найбільш важливих операціональних понять та продемонструємо співвідношення між ними.

Як свідчить проведений нами аналіз літератури з проблеми, на цей час, з одного боку, накопичена значна кількість результатів багатопланових досліджень, присвячених вивченню стійкості до криміногенних впливів, а з іншого боку, багато авторів зазначають неоднозначність та недостатність розробок цього психологічного явища. Тим часом використання даних про рівень даного виду психологічної стійкості являє собою практичну цінність із погляду прогнозування ефективності службової діяльності та науковий інтерес для нашого дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної

злочинності. У цьому сенсі певний інтерес становлять проведені за останні роки дослідження науковців. Проблема співвідношення спрямованості особистості та особистої доброчесності суб'єкта розглядається переважно в межах юридичної психології. Разом із тим, корисними для цього дослідження є напрацювання кримінологів. Наприклад, межі корупційного симбіозу між транснаціональними злочинними угрупованнями та транснаціональними корпораціями досліджує О. М. Бусол [36; с.154-158]. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права є предметом докторської дисертації Д. Г. Михайленка [222]. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур досліджено Д. О. Олійником та Б. М. Головкіним [250]. Науковому обґрунтуванню державної політики України щодо запобігання та протидії злочинності і корупції присвячені праці А. П. Закалюка [103; с. 120-129]. Окремі аспекти протидії корупції як виду транснаціональної злочинності представлено у дослідженні Є. С. Назимка та Є. В. Зозулі [112].

У результаті вивчення наукового доробку цих та інших вчених ми дійшли висновку, по-перше, про наявність детермінуючого зв'язку між рівнем розвитку антикорупційної стійкості, виникненням ризику корупційної поведінки, з одного боку, та ефективності правоохоронної діяльності – з іншого боку. По-друге, попри значний інтерес дослідників проблема розвитку антикримінальної та антикорупційної стійкості правоохоронців залишається порівняно малодослідженою.

Цей висновок покладено в основу важливого, на наш погляд, наукового завдання – обґрунтування сукупності психологічних властивостей, що утворюють антикорупційну стійкість, та визначення її зв'язку з антикримінальною стійкістю як дихотомічного зв'язку з корупційною схильністю. Розв'язання даного наукового завдання дозволить наблизитися до вирішення пов'язаного з ним практичного завдання: розробки системи діагностики індивідуальної схильності до корупції та, відповідно, розвитку антикорупційної стійкості особистості.

Отже, обґрунтування детермінуючого впливу на правомірну спрямованість поведінки співробітників правоохоронної системи пов'язано з проведенням в рамках дослідження суб'єктивних чинників транскордонної злочинності аналізу сукупності психологічних властивостей, що узагальнюється поняттям «антикорупційна стійкість». Це поняття, на нашу думку, стосується характеристики особистості, що забезпечує її стійкість до корупціогенного впливу в особливих умовах служби. Тут і далі ми маємо на увазі публічних службовців, що здійснюють свою правоохоронну та контрольну діяльність на державному кордоні. І висновки наші стосуються не тільки особового складу Держприкордонслужби України, а також працівників інших правоохоронних та контрольних органів, що задіяні в системі інтегрованого управління кордонами.

Разом із тим, на наш погляд, даний аспект є ключовим для проблеми протидії транскордонній злочинності. По-перше, відсутня проблема корупції для суб'єкта, на якого не впливають корупціогенні чинники. По-друге, відсутня така проблема для суб'єкта, на якого не чиниться криміногенний вплив з боку організованої злочинності. У протилежному випадку – за наявності цих двох груп факторів їх дія набуває синергетичного ефекту та потужно впливає на правоохоронця. Відсутність належного рівня антикримінальної стійкості останнього є тим живильним середовищем, яке стає умовою для вчинення корупційних правопорушень. Крім того, правоохоронна діяльність характеризується наявністю у її складі таких стрес-агентів, як соціальна оцінка, невизначеність, повсякденна рутинна, ризик для життя та здоров'я тощо. Криміногенні впливи з боку криміналітету є окремою особливістю екстремального характеру для професійної діяльності правоохоронця, оскільки часто супроводжуючись умовлянням та корупційними пропозиціями та, водночас, погрозами та шантажем, несуть реальну потенційну небезпеку як для його життя і здоров'я, так і для членів його сім'ї.

Стійкість — це інтегральна характеристика особистості, яка пов'язується з надійністю діяльності в екстремальних умовах. Під стійкістю зазвичай розуміється здатність чинити опір проблемам, труднощам, зберігати працездатність у ситуаціях стресу та фрустрації і постійний (досить високий) рівень настрою. Важливим елементом стійкості є урівноваженість як співмірність сили реагування значенням події та опірність — здатність до опору. Стійкість виявляється в подоланні труднощів як здатність діяти та бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективної психічної саморегуляції. Важливим показником стійкості особистості є її стабільність як збереження здатності функціонувати, розвиватися, адаптуватися [412, с. 304]. Очевидно, що формування антикорупційної стійкості залежить від досвіду особистості (у тому числі службового), набутого в тому середовищі, де вона розвивалася (професійно), від вироблених раніше поведінкових моделей, від рівня розвитку основних пізнавальних структур особистості тощо.

Отже, психологічна стійкість особистості є інтегральним показником, в якому відображаються результати її навчання та виховання, а також досвід взаємодії з навколишнім середовищем. Головними характеристиками психологічної стійкості особистості є можливість збереження нею своїх позитивних характеристик у важких життєвих обставинах [412].

Важливим феноменом, що впливає на поведінку службової особи, є антикримінальна стійкість особистості, тобто готовність до утримання від протиправних дій та неподатливість до криміногенних чинників. Антикримінальна стійкість може розглядатися як інтегративна психологічна властивість особистості, яка може характеризуватися за спрямованістю (до певних видів неправомірної поведінки) та за ступенем розвитку (який інверсійно відповідає ступеню толерантності до неправомірного способу дії від високого до нульового рівня).

Розглядаючи антикримінальну стійкість до корупційних кримінальних правопорушень, можемо констатувати, що її частиною є, відповідно,

антикорупційна стійкість. Антикорупційна стійкість – це системна властивість особистості, яка полягає у здатності протистояти корупційному тиску і здійснювати вибір між кримінальним та законотворчим способом дії на користь останнього. При цьому корупційним тиском, за О. В. Ванновською, є сукупність соціальних та психологічних чинників впливу та службову особу, що призводить до ситуації вибору між корупційною поведінкою та відмовою від неї [37, с. 64].

З метою дослідження психологічної структури антикримінальної стійкості проаналізуємо протилежне явище – особистісну криміногенну схильність. Згідно з психологічним словником, схильність – це вибіркова спрямованість індивіда на певну діяльність, що спонукає до неї. У даному контексті схильність розуміється як передумова розвитку відповідних здібностей [323]. Основою криміногенної стійкості є особистісна сприйнятливність певного злочинного діяння як способу задоволення потреб чи вирішення проблемних ситуацій. Відповідно частиною криміногенної схильності є корупціогенна схильність. Як корупціогенна схильність так і протилежне йому явище знаходяться в дихотомічному зв'язку (рис. 2.3), який доцільно проаналізувати через рівні ставлення до корупції та ступені толерантності до неправомірного способу дії. На ціннісно-смысловому рівні, як зазначає О. В. Ванновська, для не схильної до корупції особистості характерним є пріоритет духовних цінностей у порівнянні з матеріальними [37, с. 66]. На когнітивному рівні значущою властивістю є самодостатність як розвинута здатність у подоланні перешкод у досягненні життєвих цілей, автономність від соціальних ресурсів, здатність протистояти корупційному тиску, а також рівень настанов поведінки – індивідуальні етичні, правові. На емоційно-вольовому рівні – негативна емоційна модальність образу протиправної поведінки та негативна оціночна реакція на таку поведінку [412]. Відповідно високий ступінь толерантності до неправомірного способу дії є характерним для корупціогенної схильності, нульова толерантність до неправомірного способу дії характеризує антикорупційну стійкість.

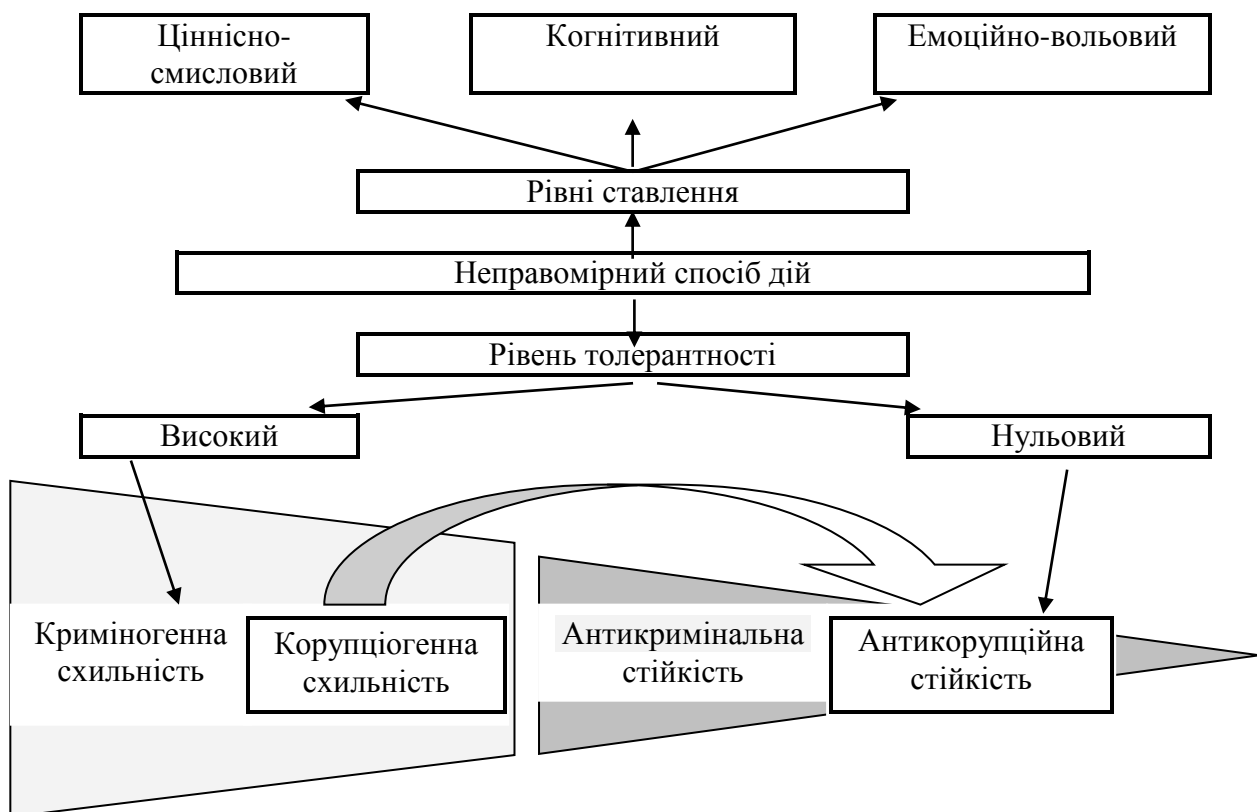

Рис. 2.3. Дихотомічний зв'язок між антикорупційною стійкістю і корупціогенною схильністю [412].

Отже, якщо вважати корупцію серед співробітників правоохоронних органів одним із суб'єктивних чинників детермінації транскордонної організованої злочинності, то зміст превентивних заходів у протидії корупції, спрямованих на забезпечення правомірної поведінки співробітників правоохоронних органів на наш погляд має бути зосереджено на підвищенні рівня антикорупційної стійкості.

Із вищезазначеного випливає, що психологічні характеристики, які наповнюють зміст корупціогенної схильності, детермінують корупційну поведінку правоохоронця. Навпаки, антикорупційна стійкість є запорукою обрання ним правомірної моделі поведінки. У даній роботі нами розглянуто лише особистісні детермінанти корупційних правопорушень, що є ближчим до психолого-кримінологічного розуміння проблеми. Для повного соціолого-

кримінологічного аналізу слід було б розглянути також соціальні особливості корупційного тиску в колективі, а також урахувати культурно-історичний аспект формування корупціогенної схильності, що виходить за межі предмета нашого дослідження.

2.3.5. Соціально-психологічні детермінанти транскордонної злочинності

Численні приклади протидії службі прикордонників та митників з боку місцевих жителів прикордоння, характерні для кордонів в абсолютно різних регіонах світу, потребують кримінологічного пояснення даної проблеми й обумовлює необхідність дослідження ролі жителів прикордоння у формуванні причин, умов транскордонних правопорушень та відповідних фонових явищ. Характеризуючи науковий дискурс із даної теми, слід зазначити важливий момент. Представники наук кримінально-правового циклу переважно не вважають цю тему своєю, однією з причин чого є те, що соціальна роль невизначеної групи місцевого населення прикордоння не піддається кримінально-правовій формалізації. А порівняно низька активність публікацій у зазначеній сфері пояснюється тим, що немає даних, що достовірно підтверджують загрозову зміну масштабів «коллаборціонізма» місцевого населення з транскордонною злочинністю. Водночас, прикордонники добре знають, про що йдеться.

Найбільш значною для нашого дослідження ми вважаємо роботу І. Мацкевича [207], в якій ним розглянута роль місцевого жителя через призму кримінальної суспільної свідомості. Важливими для нашого дослідження є роботи В. В. Голіни [55; 57], О. М. Костенка [157; 158; 160], Н. А. Орловської [262], В. І. Шакуна [473], Б. Б. Шандри [476], С. С. Шрамко [68], оскільки вони сприяють розумінню проблеми дисонансу між владними рішеннями та інтересами місцевого населення прикордоння.

Серед них - комплексні праці, в яких досліджено гострі соціально-психологічні проблеми та запропоновано різноманітні підходи до їх вирішення. Підштовхнула нас до дослідження зазначеної проблематики праця Н. Пассаса (N. Passas), домінуючий акцент у якій зроблено на ретельному аналізі інтересів суб'єктів, причетних до транскордонної злочинної діяльності [550, с.19–38].

Метою даної частини роботи є виявлення ролі представників місцевого населення прикордоння у виникненні і розвитку криміногенних процесів в прикордонному просторі і зворотного впливу на місцеве населення цих процесів. Тема ця є досить незручною для правоохоронних інституцій, що діють на державному кордоні, оскільки домінуючим її вектором є роль місцевого населення у формуванні чинників детермінації транскордонної злочинності. У свою чергу це загострює увагу на розбіжності між інтересами більш ніж значної частини населення прикордоння (і не тільки) і реалізацією політики держави у сфері забезпечення прикордонної безпеки.

Завжди в центрі транскордонного, як і будь-якого іншого злочину, знаходиться людина. Але причетна до події злочину особа не завжди сама є злочинцем. Ми бачимо оприлюднені мас-медіа свідчення опосередкованих форм причетності людей до різних видів злочинності або ж до пасивних форм перешкоджання законній діяльності правоохоронних органів, що протидіють їй. Наприклад, це лівійські моряки, які сприяють незаконному переміщенню мігрантів вже тим, що свідомо відволікають на себе сили, що беруть участь в операціях FRONTEX. Або ж жителі прикордонних регіонів України, які з різним ступенем активності перешкоджають силам правопорядку в припиненні незаконного видобутку або переміщенню за кордон бурштину (іноді просто шляхом блокування своєю технікою автомобілів правоохоронців). Або грецькі рибалки, які свідомо утруднюють операції з порятунку незаконних мігрантів на морі. Іншими словами, місцевий житель далеко не завжди знаходиться по одну сторону барикад з правоохоронними органами, більш того, ми констатуємо наявність явища

його «коллаборціонізму» зі злочинністю, або, іншими словами, опозиційного ставлення до правоохоронців, причиною якого є кримінальний менталітет, а наслідком – розвиток криміногенного потенціалу населення прикордоння.

З огляду на те, що першоосною будь-якого знання є визначення понять, зауважимо, що «криміногенний потенціал», за тлумаченням В. В. Голіни та С. С. Шрамко, являє собою рівень прихованої можливості особистісного та соціального масового порушення моральних заборон і правових (у тому числі кримінально-правових) норм, яка може виявитися (і виявляє себе) за певних умов і підлягає кількісно-якісній інтерпретації [68, с. 168–169]. Найбільш близьким за змістом, хоча і не цілком синонімічним поняттям до «місцевого населення» в нашому випадку є «обиватель». У цьому тексті ми маємо на увазі під обивателем пересічного громадянина, який є типовим представником більшості в певній місцевості, абсолютно безвідносно до будь-яких його індивідуально-особистісних якостей. Тобто ми в інтересах нашого дослідження використовуємо суто нейтральне поняття, без свідомо негативного або позитивного забарвлення, що має хіба що вказівку на прив'язку суб'єкта до певного місця проживання (найчастіше–прикордоння). Хоча заради об'єктивності, зауважимо, що в останні роки значення цього слова має все ж конотацію, яка відтіняє порівняно невисокий рівень ініціативності, кругозору, і, навпаки, високий рівень інертності обивателя [411].

Виділення суб'єктності «місцевого населення прикордоння» по відношенню до транскордонної злочинності є не ідеальним з точки зору кримінології. Адже навіть класифікація такої неоднорідної спільності людей за ознакою їх позитивного (чи негативного) впливу на процеси, пов'язані з протидією транскордонній злочинності, може носити лише дуже загальний, навіть умоглядний характер, оскільки занадто різняться індивідуальні характеристики місцевого населення і регіональні особливості різних ділянок прикордонного простору. При цьому типологія важлива для дослідження криміногенезу як процесу формування індивідуальної злочинної поведінки в

конкретних умовах. Відтак, за ознакою ставлення до транскордонних правопорушень ми можемо диференціювати місцеве населення прикордоння на чотири групи в діапазоні від тих, хто активно сприяє прикордонникам в охороні державного кордону (ДК), до правопорушників (рис. 2.4).

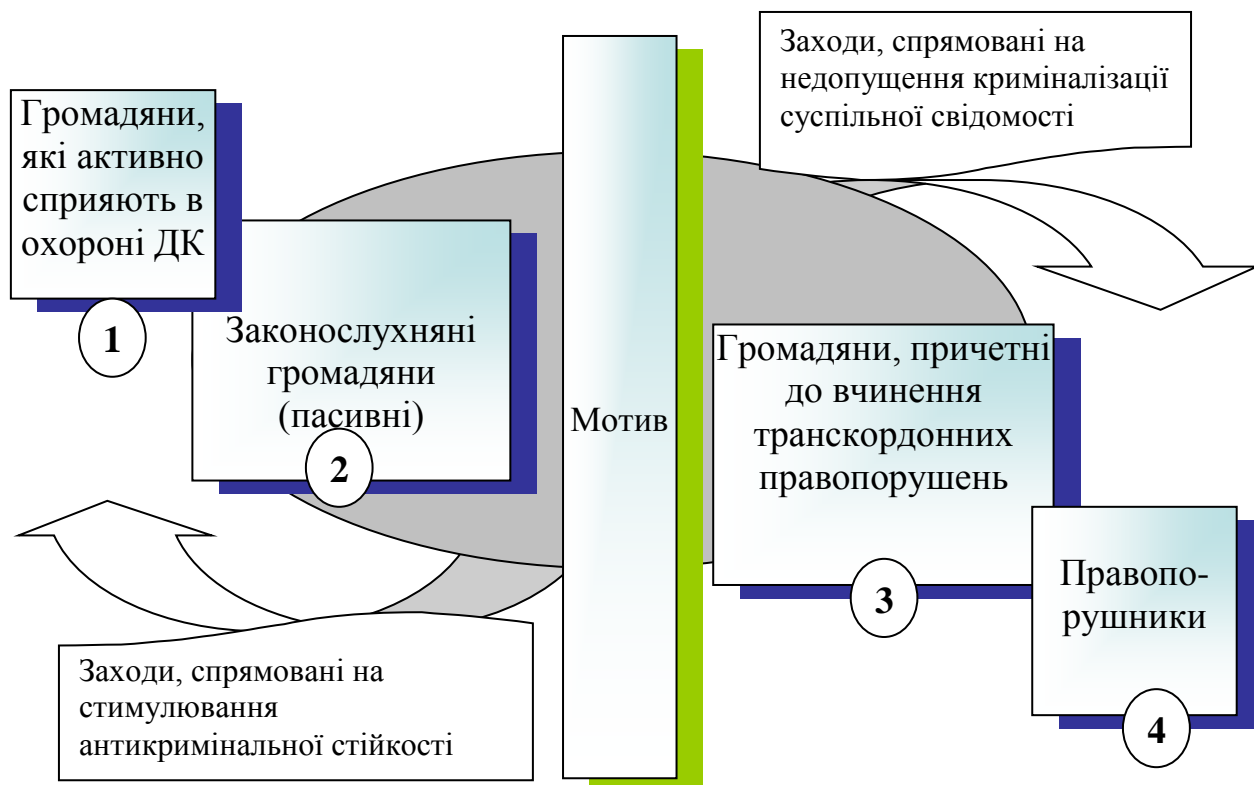

Рис. 2.4. Структура місцевого населення прикордоння по відношенню до транскордонних правопорушень

Цілком логічним виглядає припущення про діаметральну різноспрямованість мотивів правопорушників і громадян, які надають активне сприяння в охороні державного кордону (групи 1 і 4 на рисунку 2.4). Ймовірний перелік мотивів учасників громадських формувань з охорони ДК може бути дуже широким – від інтересу до діяльності прикордонників до бажання бути причетним до соціально-значущої справи [443].

На наш погляд, у цьому переліку цілком можуть бути і мотиви, пов'язані з бажанням завуалювати справжню мету діяльністю зі сприяння в охороні ДК. Наприклад, за допомогою сприяння прикордонникам, громадянин бажає послабити конкурента в незаконному бізнесі.

Особливо цікавими є мотиви індивідів, що входять у групи, позначені на рис. номерами 2 і 3. Справа в тому, що незважаючи на їх відмінності, мотиваційні сфери цих двох груп виявляються схожими, оскільки їх супроводжують однакові фруструючі чинники. Виходячи з результатів проведеного нами опитування громадян - жителів прикордоння, мова йде, перш за все, про такі чинники:

а) пов'язані з соціально-економічним становищем у регіоні проживання і невідповідним порівнянню з прилеглим до кордону закордонним регіоном (57 %),

б) небажання виконувати деякі обов'язки громадянина, що вважаються несправедливими (високі митні збори – 52 %, військова служба – 3 %, високий рівень оподаткування – 29 %),

в) політичний стан справ (21 %),

г) можливості пенсійного забезпечення та медичного обслуговування (62 %),

д) можливості працевлаштування та кар'єри (73 %),

е) можливості реалізації культурних, освітніх потреб і потреб дозвілля (31 %),

ж) група чинників матеріального забезпечення, що включає співвідношення рівня витрат до рівня доходів (64 %),

и) уявлення про низький рівень ефективності боротьби з корупцією і злочинністю (59 %).

Отже, ці фруструючі чинники, як ми вважаємо, визначають особливості суспільної свідомості та впливають на ставлення місцевого населення до формально проголошуваних у суспільстві норм і цінностей, пов'язаних з нетерпимістю до транскордонної злочинності. На наш погляд, це є явною ознакою соціальної аномії.

Результати нашого опитування допоможуть відповісти на одне з ключових питань: як співвідноситься суспільна свідомість і транскордонна злочинність? За визначенням І. М. Мацкевича, суспільна свідомість – це

духовне життя суспільства [207, с. 11]. Воно є нічим іншим, як комплексом уявлень про добро і зло. Особливість його полягає в тому, що воно, з одного боку, відображає суспільне буття, а з іншого – впливає на нього.

Відповідь на питання про те, в якому зв'язку суспільна свідомість перебуває з транскордонною злочинністю, можна шукати, знову звернувшись до думки І. М. Мацкевича, який писав, що кримінальна суспільна свідомість передбачає специфічні антикультурні погляди індивідуумів, причетних до кримінальних відносин, на навколишню дійсність, способи і види виживання в цій дійсності [207, с. 13]. Отже, дійсність ця існує для обивателя в двох різних вимірах. Перший – дійсність, де важлива соціально-схвалювальна правослухняна діяльність. Другий – реальна дійсність його буття, фруструючі чинники якої або первинна кримінальна спрямованість в якій спонукають його формувати альтернативну ціннісну картину. Ця картина є основою його власної кримінальної свідомості, яка означає втрату антикримінальної стійкості. Чинником, стимулюючим глибину причетності до транскордонної злочинності, у цьому випадку є усталені звичаї.

Наприклад, кат (*Catha edulis*) заборонений як наркотик у багатьох країнах (США, Саудівська Аравія, Росія). Однак у багатьох країнах (Ємен, Сомалі, Ефіопія) його вживання є невід'ємною частиною повсякденного життя. Зокрема, в Ємені його вживає до 90 % чоловіків і до 25 % жінок. Відповідно, у цій державі до торгівлі катом причетні десятки тисяч сімей, а до його контрабанди в Саудівську Аравію в провінції Сада на Півночі Ємену – тисячі людей. Зрозуміло, що там для суспільної свідомості в цьому явищі немає абсолютно нічого негативного. Однак у Саудівській Аравії контрабанда кату припиняється жорстоко, із застосуванням зброї щодо контрабандистів. Свою роль відіграє і та обставина, що Саудівська Аравія підтримує одну зі сторін у збройному конфлікті в Ємені.

Транскордонна злочинність має безпосередній вплив на нові реалії суспільного життя, у тому числі через кримінальну суспільну свідомість як форму суспільної свідомості. Для прикладу розглянемо ситуацію з

«тіньовим» видобутком і незаконним переміщенням через кордон бурштину. Його добувають на Поліссі (Волинська, Житомирська, Рівненська області), тобто у прикордонних регіонах. Лише два підприємства а Рівненщині здійснюють цю діяльність офіційно. Натомість тіньовий видобуток бурштину здійснюється десятками груп місцевих жителів прикордоння. Більші обсяги видобутку у тих, хто механізує процес, застосовуючи мотопомпи. Як правило, у даних випадках йдеться про організовані групи, які здатні забезпечити ротацію між бригадами протягом дня, охорону ділянки, «домовленість» з правоохоронцями. Лояльність місцевого населення забезпечується тим, що місцеві допускаються на певний час на ділянку із сачками та підручними засобами для пошуку бурштину та його здачі тут же [22, с. 14].

При проведенні білоруською стороною погоджених з Україною демаркаційних робіт на українсько-білоруському кордоні в травні 2016 р., жителі волинського прикордоння активно перешкоджали цьому, посилаючись на порушення можливості користування озером після демаркації. При цьому найбільш вірогідною причиною цього є зацікавленість місцевих жителів у продовженні використання води для незаконного видобутку бурштину. Вода, як відомо, використовується і для гідравлічного тиску на породу, і для промивання бурштину. Якщо подивитися на карту видобутку бурштину, то легко можна побачити, що подібні конфлікти трапляються якраз на території Клесовсько-Пержанської і Дубровицько-Володимирецької бурштиноносних місцевостях, розташованих на кордоні з Білоруссю. Саме там бурштин незаконно добувається. Потім його, знову ж незаконно, намагаються перемістити через кордон до Польщі для реалізації. Жителі прикордоння, задіяні в цьому процесі, а також їх родичі завжди виправдовують кримінальний бізнес соціально-економічними факторами (зазначеними нами вище) і активно перешкоджають будь-яким діям правоохоронців щодо його припинення. Це свідчить про безпосередній вплив

трансграничної злочинності на життя обивателя і криміналізацію суспільної свідомості під її впливом.

За даними, які наводить П. Д. Біленчук, протягом 2015 року, з метою здійснення відповідних заходів із питань запобігання та протидії незаконному видобутку бурштину, екологічною інспекцією на Рівненщині в межах 20 кримінальних проваджень складено 189 протоколів про адміністративні правопорушення, 42 особи притягнуто до адміністративної відповідальності. У тому ж 2015 р. в області розпочато 177 кримінальних проваджень за фактами незаконного видобутку бурштину (порушення правил охорони надр – за ст. 240 КК України). Для розгляду до місцевих судів направлено обвинувальні акти по 42 кримінальних провадженнях, вилучено майже 26 кг бурштину, 69 мотопомп та 18 транспортних засобів, які використовувалися як знаряддя для протиправного промислу [22, с. 14]. Але супротив місцевого населення викликали дії, які могли обмежити фізичний доступ до районів зосередження незаконного видобутку.

Відповідно до офіційної статистики протягом 2018 року відмічалось зменшення в 1,8 раза активності незаконного переміщення через державний кордон бурштину (у 2018 р. – 24 вип., у 2017 р. – 44 вип.), при зменшенні на 34 % обсягів його виявлення (у 2018 р. – 358,14 кг, у 2017 р. – 515,3 кг). Загалом виявлено бурштину на кордоні: з Польщею – 277,4 кг (2017 р. – 405,2 кг); з Словаччиною – 32,7 кг (2017 р. – 36,8 кг); з Білорусією – 0,29 кг (2017 р. – 9,5 кг); з РФ – не було (2017 р. – 8,1 кг). Разом з цим відмічалось збільшення в 2,2 раза обсягів незаконного переміщення бурштину в морських пунктах пропуску (2018 р. – 42,2 кг, 2017 р. – 19 кг). Вперше 5,5 кг бурштину було виявлено в КПВВ на лінії розмежування в районі проведення ООС (на виїзд до ТОГУ) – у 2018 р.

Бурштин виявлявся у пунктах пропуску на кордоні з Польщею («Смільниця» Мостиського ПРИКЗ, «Ягодин – авто» Луцького ПРИКЗ), Словаччиною («Ужгород-авто» Чопського ПРИКЗ) та на морській ділянці («Іллічівський МТП» та «Одеський МТП» Одеського ПРИКЗ).

Крім того, прикордонними нарядами за результатами моніторингу державного кордону та тилових ділянок в межах Житомирської та Рівненської областей (ділянка Житомирського та Луцького ПРИКЗ) виявлено 25 місць видобутку бурштину, на яких зафіксовано 525 осіб, 85 мотопомп та 7 одиниць техніки. У 2016 році виявлено 49 місць незаконного видобутку бурштину та 13 осіб, у 2017 році виявлено 44 місця незаконного видобутку бурштину та 72 особи.

Основними способами переміщення бурштину залишаються:

переміщення в салонах (багажниках) автомобілів серед особистих речей, у валізах, у тому числі приховано у підручних предметах (в пачках від соку, кави, у каністрах для палива, пляшках з під моторного масла, в запасних колесах), під сидіннями, у панелі приладів, у нішах дверей та під прикриттям складних вантажів;

використання схованок в порожнинах за обшивкою салону (сидіння, дах, дверцята, боковини задніх крил тощо), у порожнині переднього бампера, у спеціально виготовлених порожнинах (подвійна підлога та подвійні бокові стінки), паливному баку, додаткових елементах зовнішнього тюнінгу, які мають внутрішні порожнини, у моторному відсіку під блоком запобіжників електрообладнання тощо [1]. Наприклад, 28.12.2018 в пункті пропуску «Грушів» (Львівський ПРИКЗ), під час поглибленого огляду легкового автомобіля (під керуванням громадянина України), у паливному баку виявлено 20 кг бурштину.

О. М. Костенко вважає, що ця категорія правопорушень спричинена соціальною аномалією: «Бурштинова кримінальна аномалія в місцевостях, де є поклади бурштину, видобуток якого не врегульований законодавством, чи «митна кримінальна аномалія», що уражає жителів у прикордонних місцевостях України. Ці кримінальні ексцеси є реакцією на аномальний стан суспільства. Їх ще можна назвати «злочинами заради виживання» [159, с. 35].

Тут знову згадаємо про явище соціальної аномії, коли відбувається роздвоєння уявлень про формальний суспільний інтерес і про особисте благо

тут і зараз, яке з цим інтересом у розумінні обивателя не пов'язане. Найбільш небезпечний її наслідок, з нашої точки зору, - «коллаборціонізм» місцевого населення прикордоння з правопорушником. Наприклад, у вересні 2017 р. на автодорозі, що веде до населеного пункту Кучурган Одеської області, водій автомобіля Audi A6 німецької реєстрації – житель прикордоння, який не мав документів на автомобіль, спочатку не зупинився на законну вимогу прикордонників про зупинку, спробував здійснити наїзд на склад прикордонного наряду, а потім спробував покинути місце події. Майже 20 місцевих жителів сприяли земляку, вступивши в конфлікт з прикордонниками для звільнення автомобіля, унаслідок чого правоохоронцям довелося застосувати пристрій для відстрілу гумових куль. Слід зазначити при цьому, що на прикордонників покладається «виявлення передумов щодо можливого виникнення (загострення) конфліктних ситуацій на державному кордоні, своєчасне реагування в межах повноважень на розвиток обстановки в контрольованих прикордонних районах» [114].

Суспільна свідомість місцевого населення виявляється в громадській думці. Громадська думка – це та частина картини інформаційного простору, яка значною мірою формується засобами масової інформації. Іншими словами, громадська думка, про яку особа дізналася із засобів масової інформації, цілком може коригувати її особистісні установки і діяльність.

Наприклад, при введенні Австрією прикордонного контролю в травні 2016 року на перевалі Бреннер – важливому транспортному вузлі на австро-італійському кордоні – жителі італійського прикордоння влаштували спочатку масові протестні ходи, а потім і сутички з поліцією. Причиною, очевидно, послужило те, що Австрія відгороджується таким чином від потоку мігрантів, які прямують через Італію, і вони будуть затримуватися на італійській стороні. Слід зазначити, що багато мас-медіа в той період не скупилися на сюжети з негативною характеристикою мігрантів. А з огляду на сюжети про конфлікти мігрантів з місцевим населенням і поліцією там, де виникали бар'єри на їхньому шляху, наприклад, в таборі у французькому

Кале або таборі поблизу населеного пункту Ідомей на греко-македонському кордоні, місцеві жителі зробили відповідні кроки щодо недопущення цього в їх місцевості [416, с. 7].

Парадокс у даному випадку полягає в тому, що даними кримінології, як правило, не підтверджуються основні страхи, пов'язані з мігрантами, які підтримуються громадською думкою [58]. Однак закони поширення інформації є такими, що «читабельність», рейтинг, а в підсумку – і затребуваність будь-якого інформ-ресурсу залежить від сукупності «гарячих» фактів. Як говорив відомий американський тележурналіст Філ Донахью, «Для журналіста часто хороші новини – взагалі не новини». Іншими словами, ЗМІ читають, якщо воно подає не картини повсякденної реальності, а цікаві факти, якими, у тому числі, бувають дані про злочини. І тут замкнуте коло: обиватель, знайомлячись з уже видозміненою в мас-медіа інформаційною картиною, краще сприймає і запам'ятовує саме те, що пов'язано зі злочинністю. А це і формує його спотворену думку про реальність.

У зв'язку з цим цікавим є інший випадок, який ілюструє невибірковість людей в засобах отримання будь-якої вигоди в досить сумнівних ситуаціях. Мова йде про факт, коли понад 60 жінок з сільської місцевості в Одеській області в середньому віці 60 років практично одночасно вийшли заміж за студентів одеського вузу – вихідців з країни міграційного ризику (Іраку). На наш погляд, тут спостерігаємо характерну для соціальної аномії подвійну мораль «наречених», які, отримуючи по 300 доларів за «послугу», очевидно, розуміли, що беруть участь у схемі організації фіктивних шлюбів, де метою є подальше прискорене отримання даними студентами громадянства України. При цьому найбільш вірогідними цілями іракців – нових громадян України – могли бути дві. Або - подальше працевлаштування в багатих країнах Перської затоки (Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар), де працевлаштуватись з іракським, еменським, йорданським або суданським паспортом надзвичайно важко, або (що

значною мірою менш імовірно, але не виключено) спроба подальшого відбуття в країни ЄС.

Підсумовуючи, зазначимо, що соціально-психологічні детермінанти транскордонної злочинності у нерозривному зв'язку з економічними є причиною формування криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні. Головною умовою деструкції цього потенціалу є опір його виявам, що мають соціально-психологічну природу, а саме:

повзучій девальвації ціннісно-нормативної системи суспільства,
знеціненню соціально-позитивних стереотипів поведінки,
супроводжувачому цей процес поширенню серед обивателів уявлень,
що допускають або виправдовують порушення закону.

Значущим чинником суспільної свідомості відносно транскордонної злочинності є наявність високого рівня соціальної аномії. У цих умовах важливим є проведення заходів, спрямованих на стимулювання антикримінальної стійкості громадян (які належать до категорії 2 по нашій типології) і недопущення криміналізації суспільної свідомості громадян (які належать до категорії 3). У іншому випадку, ці групи будуть «діючим резервом» для правопорушників у прикордонні, а кримінальна опозиція правоохоронцям стане масовим явищем [416].

2.3.6. Роль віктимологічних чинників у детермінації транскордонної злочинності

Віктимізація як процес перетворення особи або групи осіб на реальну жертву або жертв злочину, а також результат такого процесу [453, с. 142] розглядається нами в контексті дослідження можливостей оцінки ризиків та впливу на цей процес з метою запобігання злочинам.

Очевидно, що непродуктивним є шлях абстрактного дослідження віктимізації, без урахування конкретних умов, в яких взаємодіють потенційна жертва і злочинець. В інтересах нашого дослідження

транскордонної злочинності нас цікавить насамперед віктимізація жертв транскордонних злочинів, зокрема торгівлі людьми.

Теоретичним підґрунтям цієї частини дослідження є праці вітчизняних учених, у тому числі учених періоду незалежності та радянського періоду: В. В. Василевича [81; 170; 171; 322], В. В. Голіни [44; 172], Б.М. Головкіна [44; 61], О. М. Джужі [81; 170; 171; 322], О. М. Литвинова [199], А. П. Закалюка [102], О. М. Костенка [160], В. О. Тулякова [370], Л. В. Франка [453] та ін. Роботи цих та інших дослідників сформуvalи наукові уявлення про кримінологічні, психологічні та пенітенціарні аспекти вчення про жертву злочину. Проте, практичне застосування цього наукового знання стикається з низкою проблем у питанні запобігання транскордонним злочинам. Зокрема недостатньо розробленими залишається питання чинників віктимізації жертв транскордонних злочинів, що не дозволяє спланувати ефективну програму заходів віктимологічної профілактики цієї категорії злочинів. Практичне значення даної частини дослідження обумовлене необхідністю врахування детермінант віктимізації жертв злочину (у тому числі потенційних), що впливають на ефективність практичної роботи з ними.

Отже, розглянемо чинники віктимізації в системі детермінації такого виду транскордонних злочинів, як торгівля людьми, та формулювання відповідних практичних рекомендацій для вдосконалення службової діяльності правоохоронних органів–суб'єктів протидії торгівлі людьми.

Авторству одного з розробників радянської віктимології Л. В. Франку належить класичне поняття віктимізації, на яке зазвичай посилаються кримінологи (наприклад Б. М. Головкін) – підвищення ступеня кримінальної уразливості соціальних суб'єктів, що сприяє вчиненню проти них злочинів за певних обставин [453; 66, с.163]. Інакше кажучи, це «процес підвищення рівня віктимності та її реалізації злочинними посяганнями, що призводить до збільшення кількості жертв злочинів і зростання сукупної «ціни» злочинності» [61, с. 94].

За влучним виразом В. Л. Франка злочин є еліпсом, фокусами якого є злочинець та його жертва [453]. Як зазначає О. М. Литвинов, жертва ряду правопорушень виступає як самостійний специфічний об'єкт дослідження, оскільки саме її певні риси часто визначають мету та мотиви злочину, тактику його вчинення тощо [199]. Вважаємо, що ці твердження повною мірою стосуються жертв транскордонних злочинів, говорячи про яких, ми, очевидно, маємо на увазі торгівлю людьми. Зауважимо, що до сучасних тенденцій цього виду злочину в Україні слід віднести зростання кількості випадків внутрішньої торгівлі людьми без перетинання кордону. Але через специфіку нашого дослідження нас цікавить насамперед такий вид торгівлі людьми, який супроводжується транскордонним переміщенням потерпілих осіб.

Віктимна поведінка людей створює передумови, за яких потенційна жертва і правопорушник опинилися в одному місці одночасно, стали учасниками конкретних подій чи ситуацій. Незаконне перетинання державних кордонів загалом є одним із віктимізуючих чинників, коли людина, яку переправляють, відчуває, що вона певним чином перебуває «поза законом» у новій для себе державі та побоюється звернутися там за захистом до сил правопорядку. На ці особливості, зокрема, звертав увагу А. Ф. Мота, яким досліджено віктимологічні особливості незаконної міграції [228, с. 40–47]. Але й не завжди ситуація у державі контролюється правоохоронною системою. Підтвердженням цьому є масовий характер злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, який спостерігаємо зараз у Північній Африці та на Близькому Сході. Зокрема в Лівії, країні, яка знаходиться за 400 км від Європи, за даними Міжнародної організації міграції діє декілька рабовласницьких ринків, найбільший з яких - у місті Сабха (Sabha) на південному заході Лівії [502]. Відомо, що у країні практично немає реальних сил та засобів, які застосовуються з метою протидії транскордонній злочинності. Місія ЄС з надання прикордонної допомоги Лівії покликана надати практичну допомогу країні в охороні

південних сухопутних та північних морських рубежів, через які здійснюється переправлення значної частки незаконних мігрантів. Водночас Місія не може вплинути на торгівлю людьми у середині країни, жертвами якої часто є незаконні мігранти. Звіт Місії від 24 січня 2017 р. свідчить про неспроможність національних правоохоронних органів Лівії ефективно протидіяти транскордонним злочинам [516].

Очевидно, що питання первинної роботи з жертвами торгівлі людьми в ЄС, у тому числі, вихідців з таких країн як Лівія, лягає на працівників, залучених FRONTEX до польової роботи на зовнішніх кордонах ЄС. Ураховуючи зростання рівня взаємодії Держприкордонслужби України з FRONTEX, вважаємо, що актуальними є напрацювання кримінології в контексті роботи з мігрантами – жертвами торгівлі людьми.

Отже, центральним поняттям термінологічного апарату опису системи віктимологічного запобігання транскордонній злочинності є віктимність як здатність особистості набувати ознак жертви соціально небезпечного прояву. Вона включає соціальні риси (рольові характеристики і небезпечні поведінкові диспозиції), психічні (що належать до аномалій), моральні (інтеріоризація віктимогенних норм, віктимне самоусвідомлення) та фізичні ознаки, що обумовлюють сприйняття особистості як жертви [451, с. 159–160; 522, с. 130–131].

Важливість урахування віктимологічних аспектів характеристики потерпілих від злочинних посягань обумовлена, перш за все, необхідністю розробки заходів віктимологічної профілактики. Поведінка потерпілих від транскордонних злочинів тісно пов'язана з особливостями їх особистості. Разом із тим віктимна поведінка не завжди є наслідком віктимності в особи. Крім того, розслідування такого виду кримінальних правопорушень, як торгівля людьми, є малопродуктивним без сприяння потерпілих. Тому другий практичний акцент у дослідженні цієї проблематики, на нашу думку, полягає у роботі з потерпілими. Зауважимо, що з цією метою у Держприкордонслужбі України розроблено та активно використовуються

відповідні практичні рекомендації та поради для персоналу. Наприклад, системністю, логічністю та завершеністю відрізняється перелік питань, що доцільно використовувати під час опитування осіб, які могли стати потерпілими від торгівлі людьми, опублікований М. Л. Полежаєвим [278, с. 63–86]. Разом із тим практика правозастосування потребує визначення системи правил для співробітників правоохоронних органів, яких вони повинні дотримуватися в роботі з потерпілими.

З метою визначення системи чинників, що обумовлюють віктимність осіб, які постраждали від торгівлі людьми, а також оцінки рівня латентності даного виду злочинів нами проводилося емпіричне дослідження, що містило опитування серед офіцерів Держприкордонслужби України з досвідом служби у відділах прикордонної служби типу «А» та типу «Б», підпорядкованих чотирьом регіональним управлінням ДПСУ (32 респонденти) та експертну оцінку проблеми (7 експертів) - офіцерів з досвідом служби в управліннях прикордонних загонів. Вибір такої групи експертів обумовлено тим, що відповідно до ст. 7 Закону «Про протидію торгівлі людьми» прикордонне відомство є суб'єктом протидії торгівлі людьми [313]. У 2017 р. нами було проведено повторне дослідження, яке складалося з двох циклів та проводилося на подібних умовах, але із залученням 33 іноземних респондентів-працівників правоохоронних органів та 7 експертів, що мають досвід служби у національних органах – суб'єктах протидії торгівлі людьми (Алжир, Туніс, Північна Македонія), Грузія, Молдова, Таджикистан, Литва). За результатами досліджень та аналізу джерел [41, с. 16–17; 394, с. 16] ми дійшли таких висновків.

1. Віктимологічні чинники мають розглядатися як елемент системи детермінації транскордонної торгівлі людьми. У випадку торгівлі людьми з переміщенням через державний кордон йдеться про надзвичайно високий рівень латентності цього виду злочину. Можна виділити дві альтернативні групи, кожна з яких містить транскордонні особливості даного виду злочинів, що мають певне значення для віктимізації постраждалих осіб:

а) переміщення на виїзд з України – у більшості випадків здійснюється особами без примусу, переважно через пункти пропуску для автомобільного, повітряного сполучення та залізничного сполучення на підставі встановлених законом документів. Фактично у випадках транскордонного переміщення постраждалих осіб для організатора торгівлі людьми складною процедурою та чи не головною проблемою в механізмі реалізації злочинного замислу є перетинання державного кордону. Для мінімізації ризиків, пов'язаних з вірогідним викриттям злочинного умислу на етапі транскордонного переміщення осіб, організатори торгівлі людьми, перш за все організують цілеспрямований психологічний контакт з цими особами. Його метою є досягнення такого стану, при якому реальні для постраждалої особи та уявні для організатора цілі на середньострокову перспективу (наприклад, легальне працевлаштування у зарубіжних країнах) співпадають. Для їх досягнення необхідною умовою є збіг для обох сторін реальних короткострокових цілей – безпроблемне перетинання ДК. Слід допускати і таку ситуацію, що людина, яка погоджується на виїзд за кордон, допускає можливість навіть дещо гірших умов, ніж обіцяє організатор. Іноді (таких випадків значно менше) переміщення здійснюється незаконним шляхом поза пунктами пропуску [451, с. 158–161];

б) переміщення потерпілих від торгівлі людьми на в'їзд в Україну може здійснюватися як законним, так і незаконним шляхом. У першому випадку на основі візового документа з метою працевлаштування, навчання, туризму, у приватних справах, в інших цілях. У другому випадку – з метою працевлаштування або незаконним шляхом поза пунктами пропуску. Ця обставина має самостійне віктимологічне значення. Бувають випадки прибуття в Україну осіб як з документами, так і без документів, що дають право на в'їзд, з заявленою метою пошуку притулку. У таких випадках виявлений іноземець може бути водночас шукачем притулку, біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, та постраждалим від торгівлі людьми [451, с. 158–161].

2. На наш погляд, до групи окремих віктимогенних факторів можна віднести ті з чинників віктимізації, які пов'язані з психологічним впливом правопорушника на потенційного потерпілого. Зовнішніми чинниками-катализаторами віктимізації, є, на нашу думку, обман та зловживання довірою потерпілих. Змістом обману можуть бути різноманітні обставини. Зокрема, це може стосуватися характеристики умов роботи, умов проживання, умов оплати праці, документального оформлення трудових відносин, гарантій безпеки, гарантій добровільності виконання певних функцій, обсягів навантаження тощо. За своєю формою обман може бути обіцянкою, рекламою, може виражатися у певних діях (фальсифікація фотографій з місця працевлаштування). Зловживання довірою полягає у тому, що правопорушник використовує особисті стосунки з потенційною потерпілою особою. Іноді правопорушник підкреслює знайомство з особами, які мають високий соціальний статус (успішні бізнесмени, чиновники, духовенство).

Ефективність психологічного впливу з боку правопорушника залежить від порогу чутливості потенційного потерпілого як об'єкта психологічного впливу. Методи, які були використані правопорушником, підлягають установленню при роботі з потерпілим, оскільки мають значення для точної кваліфікації діяння. Методи такого впливу можуть бути надзвичайно різноманітними. Наприклад, якщо взяти до уваги лише методи психологічного маніпулювання, то вони можуть бути такими:

- регулювання психологічної напруженості жертви;
- використання психологічного стресу жертви;
- психологічне травмування жертви.

З урахуванням даних висновків на основі підходу, запропонованого А. Л. Репецькою [41], нами уточнено систему чинників, що обумовлюють віктимізацію осіб, які постраждали від торгівлі людьми [451, с. 158–161] (табл. 2.9).

Чинники віктимізації осіб, які постраждали від торгівлі людьми

№ з/п	Чинники	Характеристика
1	Віктимність осіб	Безпосередньо пов'язані з особистістю потерпілого. Це такі види віктимності, які безпосередньо детермінують процес віктимізації. До цієї групи належить і рольова і стресова віктимність. Особливістю цієї групи чинників є наявність у потенційного потерпілого певних особистісних якостей, які обумовлюють його віктимізацію. Характерною особливістю є віктимогенна деформація особи потерпілого, яка, наприклад, супроводжується алкоголізацією
2	Віктимна поведінка осіб	Поведінка може значною мірою сприяти віктимізації особи. Дана група є менш поширеною у порівнянні з першою. У більшості випадків потерпілій особі не притаманні негативні якості, але через конкретні обставини особа поводить себе таким чином, що сприяє злочинному посяганням
3	Віктимогенні чинники	Об'єктивні обставини, що формуються безпосередньо перед або під час вчинення злочину, не пов'язані з віктимністю постраждалої особи та з її поведінкою. Це може бути і діяльність третіх осіб, що створюють ситуації, які сприяють віктимізації

Аналіз літератури [41; 502] та результати опитування експертів дозволяють навести перелік обставин, що можуть свідчити про торгівлю людьми, та відповідні практичні рекомендації.

Отже, маркерами торгівлі людьми є такі обставини:

паспорт, інші проїзні документи, які засвідчують особу або трудові документи знаходяться у когось іншого, а у людини є тільки їх копії;

проживання на робочому місці;

нездатність спілкуватися мовою країни призначення;

відсутність дозволу дзвонити або приймати дзвінки - обмеження контактів з сім'єю і суспільством;

обмеження або заборона пересування або ж пересування тільки в супроводі «керівника»;

високий рівень контролю і спостереження з боку «керівника» (сюди входить фізичне і психологічне насильство і / або вимога про сплату штрафів);

залежність від «керівника» в таких сферах як харчування, користування транспортом, житло;

травми, отримані в результаті застосування заходів контролю або насильства;

обов'язок виплатити борг своєму керівнику за перевезення, документи, проживання, їжу або захист.

Аналіз наукових джерел та основних принципів протидії торгівлі людьми, визначених у статті 3 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [314], та результати опитування експертів дозволили нам сформулювати декілька практичних рекомендацій для співробітників правоохоронних органів, дотримання яких, на нашу думку, забезпечить ефективність роботи з жертвами від торгівлі людьми:

1) потерпілі від даної категорії кримінальних правопорушень повинні розглядатися як жертви тяжкого злочину, і необхідно уникати їх ревіктимізації та криміналізації представниками правоохоронних органів;

2) особливий акцент в роботі співробітників правоохоронних органів необхідно робити на безпеці потерпілих від торгівлі людьми та їх близьких осіб (та демонстрації такої турботи постраждалій людині). Фізична безпека, медична й психологічна допомога повинні забезпечуватися незалежно від згоди людини на діалог зі співробітником правоохоронного органу. У цьому контексті особливо важливим є забезпечення конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

3) необхідно слідкувати за психологічним станом потерпілого та прогнозувати ризики щодо його безпеки та чесно інформувати його про ризики, що можуть бути наслідком його бажання давати показання та про можливості надання відповідної допомоги. Слід пам'ятати про гарантований законодавством принцип добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми;

4) необхідно мати всю контактну інформацію про підрозділи державних, недержавних і міжнародних організацій, які включені у систему

надання допомоги та захисту потерпілим особам, куди співробітники правоохоронних органів можуть направити осіб, які постраждали від торгівлі людьми, для консультації або допомоги;

5) усі дії щодо дітей (а також осіб, вік яких не визначений і є підстави вважати їх дітьми), які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, повинні базуватися на принципах, зазначених у Конвенції про права дитини та Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії;

б) процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в Україні відповідно до Закону України «Про торгівлю людьми» включає проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з такою особою із заповненням спеціального опитувальника. Практика дій правоохоронних органів ЄС в умовах міграційної кризи свідчить, що першими, хто на основі аналізу ризиків може встановити ознаки торгівлі людьми, є працівники правоохоронних органів – суб'єктів роботи з мігрантами. Ці суб'єкти є різними в кожній з країн. На наш погляд, вдалою є схема створення стандартизованого переліку питань, які доцільно з'ясовувати під час опитування з метою оцінки можливої належності особи до групи ризику щодо торгівлі людьми.

Підсумовуючи, акцентуємо увагу на таких висновках. Віктимологічні чинники ми розглядаємо як елемент системи детермінації транскордонної торгівлі людьми. Торгівля людьми з переміщенням через державний кордон характеризується високим рівнем латентності. Це пояснюється небажанням потерпілих заявляти про злочин через низку причин, серед яких й віктимна схильність багатьох з них. Уточнено систему чинників, що детермінують віктимізацію осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Уточнено перелік питань, що доцільно застосовувати з метою оцінки можливої належності особи до групи ризику щодо торгівлі людьми. Сформульовано загальні правила, які, на наш погляд, необхідно враховувати в роботі з потерпілими з

метою створення таких відносин з ними, які дозволять використовувати їх показання в інтересах кримінального провадження. Говорячи про перспективи подальших розвідок у даному напрямку, слід зауважити, що практика протидії злочинності давно застосовує профілактичні заходи віктимологічного характеру. Очевидно, що планування заходів віктимологічної профілактики сьогодні має враховувати динамічну зміну характеру транскордонної злочинності в умовах глобального світу.

Висновки до розділу 2

Інформаційна модель транскордонної злочинності включає: кількісно-якісні показники транскордонної злочинності в Україні, рівень її латентності, у тому числі, об'єктивно найнебезпечніших – організованих – форм транскордонної злочинності; обґрунтування «ціни» транскордонної злочинності. Поліморфізмом злочинності є: розвиток форм злочинності, багатоманітність її проявів у межах одного типу (роду, виду) злочинності, що обумовлена різними комбінаціями її детермінант та полягає у наявності у межах одного типу злочинності різнорідних за різними класифікаційними критеріями злочинів, що об'єднуються за домінуючою системоутворюючою ознакою; а також - наявність в межах одного типу (роду, виду) злочинності різнорідних злочинів за законодавством різних держав, за умови, що їх поєднує домінуюча системоутворююча ознака.

Збільшення кількісних показників виявленої транскордонної злочинності може бути наслідком збільшення інтенсивності правоохоронної діяльності. При цьому слід мати на увазі, що оскільки транскордонна злочинність є відкритою саморегулятивною системою, вона прагне до гомеостазу, наслідком чого є використання більш «зручних» ділянок кордону.

Розвиток форм транскордонної злочинності можливий за адитивною або за синергетичною моделлю. Криміногенний потенціал у першій моделі передбачає суму криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин в різних державах. У другій моделі сукупність криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин перевищує їх просту суму. Друга модель, як правило, свідчить про організовану форму транскордонної злочинності. Організована форма транскордонної злочинності має найбільш небезпечний характер, оскільки самовдосконалюється, криміналізуючи соціальні відносини, пов'язані з процесами переміщення осіб, потоків інформації, фінансових коштів, фізичних об'єктів через державні кордони.

Оцінка тенденцій транскордонної злочинності, її кількісних та якісних показників дозволяє зробити висновок про поступове зростання рівня загроз транскордонної злочинності. У детермінуючому комплексі цього виду злочинності домінують економічні детермінанти. Найбільш небезпечним криміногенним результатом є «тіньове» економічне транскордонне кластероутворення як процес концентрації взаємопов'язаних видів економічної діяльності, що забезпечують її продуктивність та результативність, а також супроводжуються вчиненням правопорушень, які обумовлюють криміногенний потенціал цієї діяльності. Криміногенний потенціал тіньового економічного транскордонного кластероутворення формується за умови дієвості низки складових, основними серед яких є налагодження доставки обладнання, матеріалів, сировини для «тіньового» виробництва, налагодження виробництва (часто-контрафактної продукції) і забезпечення рівня його економічної рентабельності, логістичне забезпечення переміщення готової продукції, її складського зберігання, транзиту, організація незаконного переміщення через митний кордон готової продукції, її реалізації та доставки до споживача або дилера.

Найважливішими політичними чинниками впливу на транскордонну злочинність є такі: використання політичними режимами транскордонної злочинності для ескалації проблем у середині недружніх держав; зворотній

вплив транскордонної злочинності на діяльність політичних еліт через корупційні механізми; зовнішньополітична діяльність держави з метою досягнення геополітичних, регіональних цілей з одночасною підтримкою зарубіжних політичних сил, що пов'язані зі злочинністю; транскордонна злочинність здатна здійснювати активну діяльність у прикордонних просторах суміжних держав. Придатними для порівняльних досліджень зв'язку соціодинаміки з рівнем злочинності є загальнодоступні індекси, такі як: The Social Progress Index, The Fragile States Index, The WJP Rule of Law Index. Запропоновано механізм деструкції корупційних детермінант транскордонної злочинності через розвиток доброчесності та антикорупційної стійкості персоналу органів сектору безпеки засобами програми НАТО Building Integrity (виховання доброчесності).

Аналіз соціально-психологічних детермінант злочинності дозволив визначити фруструючі чинники, які впливають на формування суспільної свідомості та на ставлення місцевого населення до формально проголошуваних у суспільстві норм і цінностей, пов'язаних з нетерпимістю до транскордонної злочинності, що є ознакою соціальної аномії. Її найбільш небезпечним наслідком є формування криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні. Головною умовою деструкції цього потенціалу є опір його виявам, що мають соціально-психологічну природу, а саме: повзучій девальвації ціннісно-нормативної системи суспільства, знеціненню соціально-позитивних стереотипів поведінки, супроводжувачому цей процес поширенню серед обивателів уявлень, що допускають або виправдовують порушення закону. В іншому випадку кримінальна опозиція правоохоронцям стане масовим явищем.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНА ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА, ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ОКРЕМИМ ВИДАМ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1. Загальна характеристика міжнародної системи протидії транскордонній злочинності

Динамічна зміна характеру транскордонних кримінальних загроз та відповідна зміна уявлень про роль балансу бар'єрності та контактності кордону в питанні протидії цим загрозам обумовлюють потребу в концептуалізації системи протидії транскордонній злочинності як наднаціональної проблеми. У науково-теоретичному сенсі це дозволить виявити причини транскордонних відносин, які потенційно посилюють криміногенні загрози і ризики на державному кордоні, або, принаймні, не сприяють ефективній протидії транскордонній злочинності. У прикладному сенсі це, на наше переконання, необхідно для ефективного кримінологічного прогнозування і планування та адекватного профілювання ризиків на державному кордоні.

Широкий спектр проблем формування політики щодо протидії злочинності досліджено І. Г. Богатирьовим [26], В. І. Борисовим [31], В. В. Голіною [53], О. М. Джужею, В. В. Василевичем [80], О. О. Житним [99], А. П. Закалюком [103], Ю. В. Орловим [256] П. Л. Фрісом [254; 255] та іншими кримінологами. Проблемам формування та реалізації міжнародної політики у сфері протидії злочинності присвятили свої праці українські вчені В. Ф. Антипенко [5], М. В. Буроменський [223], М. В. Гребенюк [67], Н. А. Зелінська [110; 111], В. М. Дрьомін [87; 111], І. М. Копотун [154], В. О. Навроцький [233], А. В. Павленко [266], Є. О. Письменський [272], В. А. Тимошенко [366], М. І. Хавронюк [456], О. Ю. Шостко [481], а також

зарубіжні дослідники, такі як П. ван Дайн (Petrus C. van Duynе) [585], О. І. Волеводз [49], Я. І. Гишинський [280], І. М. Клейменов [133] та ін.

Ними обґрунтовано інституційну та нормативно-правову складову шляхів розв'язання зазначених проблем. Практичну складову реалізації політики у сфері боротьби зі злочинністю на кордоні також досліджували Nikos Passas, Louise I. Shelley, Korontzis Tryfon, Hugo Brady, Michael Levi та інші закордонні фахівці. Через закріплення у Конституції України європейського курсу та необхідність всеосяжної імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами щодо посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки виникає нова проблематика, яку слід урахувувати органам кримінальної юстиції [147; 380]. У зв'язку з цим, на наш погляд, у теоретико-методологічному та практичному розумінні потребують модернізації підходи до формування та реалізації державної політики у сфері протидії транскордонній злочинності.

Виходячи з цього, уточнимо загальну конфігурацію наднаціональної системи захисту інтересів у прикордонній сфері від криміногенних загроз; визначимо місце протидії транскордонній злочинності в цій системі; обґрунтуємо підхід до протидії транскордонній злочинності як наднаціональної проблеми.

Теоретичні праці [39; 67; 369; 481; 98] охоплюють різноманітні підходи до вирішення проблем протидії організованій злочинності в Європі, зокрема протидії транснаціональній злочинності, а також міждисциплінарні аспекти забезпечення національної безпеки у прикордонній сфері. Водночас, транскордонна злочинність у всьому світі характеризується динамічними змінами, у зв'язку з чим багато наукових положень потребують модернізації. Крім того, зустрічаються поверхнево-оціночні наукові погляди багатьох дослідників на прикордонну безпеку, що не залишають можливості з ними погодитися. Зокрема, досить поширеними в наукових публікаціях є суб'єктивні оцінки нібито «прозорості» державного кордону України як

явища, що обумовлює статус України, як плацдарму масової незаконної міграції, «відкриття кордонів» як причини торгівлі людьми, неефективність прикордонного контролю для протидії злочинності. Наприклад, висувуються як доведені факти такі твердження: «До сьогодні Україна не змогла закрити належним чином кордони», «недостатній рівень захищеності державного кордону як фактор, що впливає на розвиток транснаціональної злочинності», «відкритий український кордон» [98, с. 368, с. 385, с. 444]. Кожне з даних тверджень, як правило, висувається як аксіоматичний факт. Водночас, ці висловлювання стосуються досить серйозних питань прикордонної політики – або природньої мети, до якої прагнуть держави у прикордонних відносинах («прозорість»), або питань, які повинні вирішуватися на міжнародному політичному рівні, або непростих кримінологічно значущих явищ (транскордонність відносин, бар'єрність та контактність кордону тощо). Поза сумнівом, ані державний кордон, ані модель його охорони не може бути причиною (як це зазначено в окремих наукових джерелах) глобалізації міграційних процесів, зростання рівня транскордонної злочинності та транскордонного тероризму. Причиною цього можуть бути тільки економічні кризи, економічний і соціальний дисбаланс між державами-сусідами, а також міждержавні суперечки, обумовлені різноманітністю інтересів та внутрішньодержавними проблемами широкого спектру. А стан охорони кордону може вплинути лише на «пересування» злочинних проявів з однієї ділянки кордону на іншу.

Разом із тим слід згадати про те, що досить часто в держав-сусідів є різні пріоритети у справі протидії злочинності, а іноді й протилежні інтереси в прикордонній сфері. Дисонанс між цими пріоритетами може бути обумовлений абсолютно різними причинами, які іноді лежать на поверхні, а іноді не так вже очевидні. Окремою проблемою є різноманітність поглядів на однакові правопорушення, що існують з різних боків від кордону. Приміром, діаметрально протилежними є погляди в США та Мексиці на способи врегулювання проблем незаконної міграції. Інший приклад – у

межах Євросоюзу різко виділяється позиція Угорщини в міграційній політиці, яка протягом 2016 р. самостійно, без узгодження інтересів сусідів, підвищила рівень охорони державного кордону, чим зменшила міграційне навантаження на власні кордони та, відповідно, збільшила його для країн-сусідів, що вплинуло на зростання рівня супутньої для цього явища транскордонної злочинності. Але очевидно, що питання обрання моделі охорони власних кордонів належить до суверенних прав держав. Наприклад, на рівні документу ОБСЄ «Концепція безпеки кордонів і прикордонного режиму» (ст. 8) прямо зазначено: «Кордони в регіоні ОБСЄ не є однаковими. Кожний з них має свої особливості і може вимагати специфічних підходів. Кожна держава-учасниця має суверенне право обирати свої способи забезпечення безпеки кордонів і свій власний прикордонний режим, беручи до уваги відповідні аргументи політичного, військового, економічного та соціального характеру» [499].

Усвідомлення різними державами рівня загрози, що викликано транскордонними злочинами, втілюється в нормативний спосіб шляхом передбачення транскордонних кримінальних загроз (та викликів) у нормативно-правових актах, що визначають державну політику у сфері забезпечення безпеки, контролю за злочинністю, запобігання правопорушенням тощо. При цьому державна політика, як зазначав А. П. Закалюк - це спрямування і зміст державної діяльності, цілі і завдання у реалізації інтересів держави, іноді – ще й методи і засоби досягнення цих цілей [104, с. 218]. Отже, ставлення держави і суспільства до транскордонної злочинності реалізується у формі політики держави щодо протидії транскордонній злочинності та зазвичай формулюється в нормативний спосіб у документах стратегічного планування.

Слід розуміти, що сукупність транскордонних злочинів є загрозою міжнародного характеру, оскільки має глобальний характер впливу на охоронювані законом права та інтереси в різних країнах. Щоправда цей вплив може бути надзвичайно різноманітним. Дійсно, нелогічним було б,

наприклад, вважати, що вирощування маку в провінції Кандагар сприймається як кримінальна загроза однакового рівня і Афганістаном, і країнами Євросоюзу (де реалізується 90 % героїну з афганського маку). Тим більше, що кримінальна індустрія від етапу виготовлення наркотиків до етапу їх переправлення має величезну кількість посередників, лише останні з яких безпосередньо вчиняють злочини в країнах споживання наркотиків. Водночас, нереальною є можливість протидії наркотрафіку у самому початку його виникнення – у регіонах вирощування сировини. Відомо, що позбавлення кандагарських дехкан (фермерів) цього виду заняття не залишає їм альтернативних видів заробітку та є неможливим для афганської влади. Для країн Євросоюзу ж це – потенційні нові загрози, що пов'язані з подальшою неможливістю величезної кількості афганців залишатися у своїх домах. Тому ця проблема й обумовлює цілий комплекс кримінальних загроз глобального рівня та стосується інтересів забезпечення безпеки у транснаціональному масштабі.

Отже, актуальним є питання: міжнародний консенсус у сфері протидії транскордонній злочинності – це оксюморон чи нова нормальність у міжнародних відносинах? Однією з ознак транскордонних злочинів, на наш погляд, слід вважати застосовність до них норм національного права різних держав, що є спорідненими за змістом, а також міжнародно-правових норм. Але, як зазначав В. А. Туляков, «...європейські держави прагнуть досягнути тільки базового рівня гармонізації у частині криміналізації транскордонних злочинів та у частині підтримки взаємного визнання судових рішень» [370, с. 40]. Тобто на нормативному рівні консенсус є зовсім неочевидним. Але інституційна складова наявності такого консенсусу, принаймні в Європі та Північній Америці, як ми вважаємо, є новою нормальністю і ми це бачимо на прикладі розбудови елементів наднаціональних систем протидії транскордонній злочинності.

Якщо звернутися до досвіду США та Європейського Союзу у цій сфері, то ми можемо констатувати наявність таких підходів до створення

відповідного нормативного підґрунтя. Наприклад, в ЄС діє Глобальна стратегія зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (2016), у якій зазначено, що «Взаємна допомога включає вирішення завдань як з внутрішнього, так і з зовнішнього виміру, таких як тероризм, гібридні загрози, кібер- та енергетична безпека, організована злочинність і управління зовнішніми кордонами. Наприклад, місії та операції Спільної політики безпеки та оборони (CSDP) можуть співпрацювати з Європейською прикордонною та береговою охороною та спеціалізованими установами ЄС для посилення охорони кордону з метою боротьби з транскордонною злочинністю та ліквідацією мереж контрабанди» [490, с. 20].

На наш погляд, головний меседж цієї Стратегії, що хоча конкретно і не сформульовано у такому виді, але дуже рельєфно виглядає з її тексту, полягає в екстерналізації превентивних практик щодо транскордонної злочинності за межі Євросоюзу. Необхідність цього є очевидною, адже пізно запобігати транскордонній проблемі, яка має зовнішнє походження уже в межах своїх кордонів. Цю проблему слід вирішувати зовні.

Сформульовано у Стратегії це в таких позиціях:

1. В інтересах наших громадян інвестувати в стійкість держав і суспільств на схід, що тягнуться до Центральної Азії, і на південь до Центральної Африки. Турбулентність за межами наших кордонів загрожує всім нашим життєвим інтересам. На відміну від цього, стійкість - здатність держав і суспільств до реформ, що дозволять протидіяти внутрішнім і зовнішнім кризам – приносить користь нам» [490, с. 23].

2. Особлива наш увага буде спрямована на країни походження та транзиту мігрантів і біженців. Ми значно розширимо наші гуманітарні зусилля в цих країнах, зосередивши увагу на освіті, жінках і дітях. Разом із країнами походження та транзиту ми розроблятимемо спільні та індивідуальні підходи до міграції, включаючи розвиток, дипломатію, мобільність, легальну міграцію, управління кордонами, реадмісію та повернення. Через розвиток, цільові фонди, превентивну дипломатію та

посередництво ми працюватимемо з країнами походження, щоб вирішувати та запобігати корінним причинам міграції, транскордонній злочинності.

3. Ми будемо підтримувати транзитні країни, покращуючи можливості прийому та надання притулку, а також працюючи над освітою мігрантів, можливостями для їх існування та професійною підготовкою. Ми повинні зупиняти незаконні потоки, забезпечуючи регулярні канали для мобільності людини» [490, с. 23].

У США, навіть порівняно з ЄС, діє досить широкий спектр різнопланових документів стратегічного планування, що тією чи іншою мірою стосуються питань планування протидії транскордонній злочинності. Зокрема, Національна стратегія контртероризму США (2018), Національна стратегія безпеки США (2017), Національна контрнаркотична стратегія південно-західного кордону США (2011) тощо [545; 546; 547].

Стратегія безпеки, ухвалена на початку президентства Дональда Трампа побудована, виходячи з презумпції наявного слабкого контролю за криміногенною та безпековою обстановкою на кордоні. «Відновлення законного контролю на наших кордонах – це перший крок до захисту американської батьківщини і зміцнення американського суверенітету» [546, с. 7]. У Стратегії підкреслюється значення правової культури «Ми будемо спиратися на місцеві зусилля та заохочувати правову культуру для зменшення рівня злочинності та корупції, у тому числі шляхом підтримки... професійної підготовки поліції та інших сил безпеки; зміцнення верховенства права та проведення судової реформи; покращання обміну інформацією» [546, с. 51]. Особливістю американського підходу є те, що США прагне виконувати місію допомоги у цій сфері іншим державам. «У цьому контексті Сполучені Штати також допомагатимуть слабким державам запобігати загрозам... Транскордонні загрози, такі як терористи-джихадисти й організована злочинність, часто діють вільно в нестабільних державах і підривають суверенні уряди. Неспроможні держави можуть дестабілізувати цілі регіони» [546, с. 39].

Загалом, є підстави для висновку про інституціоналізацію міжнародної антикримінальної політики. Особливе значення для протидії злочинності мають наднаціональні інституції у сфері кримінальної юстиції та охорони кордонів. Такими інституціями є Interpol, Europol, Eurojust, Frontex (який є першим та єдиним з цього переліку органом, що має власний оперативний склад). Узагальнена система суб'єктів міжнародної політики у сфері протидії злочинності представлена на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Суб'єкти міжнародної політики у сфері протидії транскордонній злочинності

Особливе значення, урахувавши Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, для України має інституційний механізм протидії злочинності (зокрема її транскордонним формам) в Європі. Ця тема не є новим предметом досліджень криминологів і представників суміжних напрямів юридичної науки як в Україні, так і за кордоном. Наприклад, теоретичним і прикладним проблемам протидії організованій злочинності в Європейських країнах присвячена ґрунтовна робота О. Ю. Шостко [481]. Порівняльно-правове дослідження правоохоронної діяльності в країнах ЄС провів А. Білас, розвиток політики ЄС у сфері протидії злочинності розкрито у роботі А. В. Павленка [266, с. 32]. За логікою його дослідження у таблиці 3.1

покажемо чотири етапи розвитку інституційної системи протидії транскордонній злочинності в ЄС.

Таблиця 3.1.

**Історичний розвиток інституційної системи
протидії транскордонній злочинності в ЄС**

№ з/п	Початок періоду	Характерні ознаки
1	1975	Створення у 1975 р. координаційної групи TREVI, яка складалася з міністрів внутрішніх справ держав-учасниць. Назва - від абрєвіатури французьких слів Terrorism, radicalisme, extremism et violence internationale (тероризм, радикалізм, екстремізм та насильницькі дії міжнародного характеру). Збиралася двічі на рік. Поступово сфера її діяльності поширилася на прикордонний, міграційний контроль та протидію наркотрафіку
	1985	Підписання Шенгенської угоди між Францією, Німеччиною, Бельгією, Люксембургом і Нідерландами про поетапне скасування контролю та перевірок на внутрішніх кордонах ЄС (почала практично діяти у 1995 р.) Започаткована постійна координація політики у сфері внутрішніх справ
2	1993	Початок функціонування ЄС відповідно до Маастрихтського договору. Формування спільної політики протидії злочинності як один з напрямів зосередження спільних зусиль держав-учасниць новоствореного ЄС, під узагальненою назвою в установчому договорі (розділ VI) – Співробітництво у галузі правосуддя та внутрішніх справ. З восьми конвенцій щодо боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, які підготувала Рада ЄС в рамках СПВС до кінця 2001 р. чинності набрала лише одна – Конвенція про Європол 1995 р.
3	1997	Етап пов'язується з початком дії у 1999 р. Амстердамського договору (підписаного у 1997 р.). У рамках третьої опори «Співробітництво у сфері охорони порядку та правосуддя у кримінальних справах» ЄС отримав повноваження щодо видання юридично обов'язкових рішень та рамкових рішень
	1999	Заміна Шенгенської угоди Шенгенським законодавством ЄС. Визначення основних напрямків для створення простору свободи, безпеки та юстиції в ЄС
	2001	Ніццький договір доповнив Договір про ЄС частиною 2, згідно з якою заохочується співробітництво в рамках Євроюсту шляхом: сприяння у забезпеченні належної координації між національними органами обвинувачення держав-членів; забезпечення підтримки у здійсненні кримінальних розслідувань у справах транскордонних злочинів, зокрема організованої злочинності; сприяння тісної співпраці між Євроюстом та Європолем. У 2002 р. створено Євроюст. У 2004 р. створено Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав - членів ЄС (Frontex).
4	2009	Становлення політики ЄС щодо протидії транскордонній злочинності бере свій початок із набуттям чинності Лісабонським договором у грудні 2009 р. Протидія транскордонній злочинності в ЄС входить до масиву правових норм, які належать до простору свободи, безпеки та юстиції.

Джерело: складено за [266]

Водночас, у дослідженнях українських авторів проблематика інституційної побудови системи протидії транскордонній злочинності висвітлена без урахування нових чинників (наприклад, зміни, обумовлені міграційною кризою 2015-2016 рр. в Європі). Виходячи з вищевикладеного, розглянемо становлення та структурну конфігурацію інституційної системи протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Євросоюзу в нових умовах. Стрімкий розвиток європейської наднаціональної правоохоронної системи супроводжувався розвитком ідей транснаціонального кримінального права, одним з фундаторів якого є Н. Бойстер (Neil Boister). Особливе значення для нашого дослідження мають публікації перших авторів, що проаналізували потенційну роль у протидії транскордонній злочинності новоствореної прикордонної та берегової охорони ЄС С. Каррера (Sergio Carrera) та Л. ден Хертог (Leonhard den Hertog) [497, с. 953–976; 501].

Лідери держав–членів Євросоюзу у Римській декларації, яка була підписана на ювілейному саміті присвяченому 60-річчю Римських угод, визначили чотири напрями зосередження основних зусиль. Серед даних чотирьох пріоритетів на першому місці – забезпечення «надійної і безпечної Європи: союзу, де всі громадяни відчувають себе в безпеці і можуть вільно пересуватися, де зовнішні кордони надійно охороняються, а міграційна політика є відповідальною, ефективною та стійкою з повагою до міжнародних норм; де протидіють тероризму та організованій злочинності [575]. Основною спеціалізованою інституцією у сфері забезпечення прикордонної безпеки в ЄС є агентство FRONTEX. Низка кризових явищ у цій сфері продемонструвала проблеми, на які звертають увагу дослідники [501]. Зокрема, указується на те, що у «міграційній» кризі, що періодично загострюється в ЄС з моменту створення Агентства у 2004 р. «рішення» найчастіше полягало в збільшенні його бюджету, без надання агентству відповідних оперативних засобів і компетенції для «засвоєння» цього фінансування. Приміром, з 775 прикордонників в яких виникла потреба у

FRONTEX протягом 2015 р., агентство отримало 447. Але це не єдина і не основна проблема. Як підкреслюють S. Carrera та L. den Hertog, загальні європейські інтереси на захист яких працює FRONTEX, часто не відповідають вузьконаціональним інтересам (і не тільки країн, які перебувають на першому рубежі захисту від транскордонної злочинності, таких як Греція та Італія). З метою усунення цієї проблеми у 2015 р.–2016 р. ухвалено документ ЄС «Повідомлення щодо Європейської прикордонної та берегової охорони, ефективного управління на зовнішніх кордонах Європи»[492].

Документ ознаменував революційну та давно назрілу подію в ЄС (яку слід розглядати, у тому числі, і як відповідь на кримінальні загрози) – створення на платформі FRONTEX Європейської прикордонної і берегової охорони. Остаточне рішення про це було прийняте Європейським парламентом у червні 2016 р. Нормативно оформлено повноваження новоствореної інституції Регламентом (ЄС) 2016/1624 Європейського парламенту та Ради ЄС від 14 вересня 2016 р. [554]. Офіційно почала роботу новостворена служба 6 жовтня 2016 р. Її перші підрозділи були дислоковані на кордоні Болгарії та Туреччини. Мандат нової структури дозволяє прикордонникам брати участь в операціях і в третіх країнах, наприклад, у Північній Африці. Слід особливо підкреслити, що це перша силова структура, підпорядкована наднаціональним органам Євросоюзу, яка має свій власний оперативний персонал.

Відповідно до п. 2 «б» ст. 77 Договору про функціонування ЄС до компетенції ЄС належить ухвалення заходів прикордонного контролю, якому підлягають особи, які перетинають зовнішні кордони. Норми прикордонного контролю на зовнішньому кордоні ЄС визначені Шенгенським кодексом про кордони (Schengen Borders Code – 2006 р.) [555].

Протяжність державного кордону України з країнами Євросоюзу складає 1390 км, тобто 20 % від його загальної протяжності. Тому очевидно, що Україна зацікавлена в синхронізації діяльності власної правоохоронної

системи з органами, наділеними спеціальною компетенцією у сфері протидії злочинності в ЄС: Євроюстом, Європолом та Європейською прокуратурою при Євроюсті шляхом розвитку інституційних та нормативно-правових засад (у тому числі шляхом ухвалення та реалізації відповідних угод) [379; 383].

Політика України щодо організації такої взаємодії з Європейським Союзом упроваджується на основі Закону України „Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”. Згідно зі ст. 11 цього Закону основоположними засадами зовнішньої політики України є: забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС та участь у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки [298].

Одним із важливих аспектів співробітництва між Держприкордонслужбою України та інституціями ЄС є ухвалення 11 червня 2007 р. в Люксембурзі Робочої Домовленості про встановлення оперативного співробітництва між Адміністрацією ДПСУ і Європейською агенцією FRONTEX. Даним документом встановлено зміст співробітництва, яка реалізується у сфері спільної протидії нелегальній міграції та іншій протиправній діяльності на кордоні.

Також діють Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво (ратифіковано 12 січня 2017 р.) та Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції (27 червня 2016 р.) [379; 383].

У зв'язку з цим розглянемо особливості правового положення Євроюсту. Агентство Європейського Союзу щодо співпраці органів юстиції (це повна назва інституції) створене відповідно до рішення, ухваленого у 1999 р. як майданчик для спільної протидії органами юстиції найбільш небезпечним транскордонним злочинам. Завданням Євроюсту є організація координації та співробітництва між національними органами слідства та обвинувачення у сфері правопорушень, які стосуються двох або більше держав-членів або потребують спільного обвинувачення на основі спільних

операцій або даних, наданих державами-членів та Європол. Складається Євроюст з делегованих 28 державами-членами компетентних у цій сфері національних прокурорів, суддів, або офіцерів поліції. Національні представники (та їх технічний персонал) підлягають юрисдикції своїх держав.

Євроюст також співпрацює у сфері обміну інформацією з іншими державами, з якими укладено угоди про співробітництво та іншими інституціями ЄС. Також Євроюстом створено розповсюджену не тільки на європейському континенті мережу контактних пунктів. Завдання Євроюсту стосуються: ініціювання кримінальних розслідувань національними органами та притягнення до відповідальності, їх координація та всебічна підтримка, урегулювання проблемних питань визначення юрисдикцій [266, с. 53]. Адміністративний центр Євроюсту знаходиться в Гаазі (Нідерланди).

Фактично як міжнародна інституція по боротьбі з тяжкими транскордонними правопорушеннями створювався Європол (Європейський поліцейський офіс). Норму про створення Європолу було закладено ще у Маастрихтському договорі (1992 р.). Спочатку функціональним призначенням новоствореної інституції була протидія наркозлочинам, та повноваження поступово поширилися на протидію торгівлі людьми, контрабанді, контрабанді зброї та наркотиків [266, с. 59]. У цей період інформація між правоохоронцями могла обмінюватися лише на двосторонній основі, а центральна база даних була створена лише із ратифікацією Конвенції про Європол, що відбулося у 1998 р., коли всі 15 тодішні держави-члени Євросоюзу ратифікували Конвенцію, і з 1 липня 1999 р. розпочалася повноцінна робота служби. Конвенція про Європол була замінена Рішенням Ради 2009/371/ЖНА від 9 квітня 2009 р. про заснування Європейського поліцейського відомства [164], і з 1 січня 2010 р. Європол став агентством ЄС, що збільшило його можливості, одночасно поставивши його під більш жорсткий контроль Європарламенту. Головним завданням Європолу є підтримання потенціалу органів поліції та інших правоохоронних інституцій

держав-членів, організації їхньої взаємодії у сфері протидії серйозним правопорушенням, що стосуються двох або більше держав-членів, тероризму а також тих форм злочинів, що впливають на спільні інтереси ЄС.

До завдань Європолу належить:

інформаційне забезпечення правоохоронної діяльності правоохоронних органів держав-членів або третіх держав згідно з укладеними угодами;

координацію, організацію та виконання слідчих та оперативно-розшукових дій (це завдання стосується як правоохоронних органів держав-членів, так і міжнародних спільних слідчих груп);

координацію дій з Євроюстом.

Слід окремо зазначити, що Європол є різнопрофільною інституцією, до якої держави-члени делегують спеціалістів з органів прикордонного, митного, фінансового, міграційного контролю. Головний офіс Європолу знаходиться у Гаазі (Нідерланди).

З 2005 року (мандат до 2020 року) на українсько-молдовському кордоні функціонує Місія Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні (EUBAM). EUBAM – це консультативно-технічна місія, мандат якої забезпечує її працівникам такі повноваження:

відвідування об'єктів прикордонно-митної інфраструктури без попередження, присутність та спостереження за митними та прикордонними формальностями;

ознайомлення з документами з питань охорони кордону, направлення відповідних запитів, доступ до обладнання;

сприяння у попередженні незаконного переміщення товарів і переправлення людей;

вільне перетинання молдовсько-українського кордону та вільне пересування територіями держав.

EUBAM сприяє впровадженню прикордонних і митних норм і практики, які відповідають стандартам ЄС і задовольняють потреби її двох країн-партнерів. Штаб-квартира місії знаходиться в Одесі. Польова робота

проводиться шістьма польовими офісами з обох боків молдовсько-українського кордону.

Слід зазначити, що такий інструмент, як дана місія не є унікальним у практиці ЄС. Зокрема, існує місія EUBAM – Лівія. Водночас, слід зазначити виключно позитивну роль Місії у запобіганні злочинності на кордоні. Керівним органом Місії є Консультативна Рада, яка збирається два рази на рік. Принципами діяльності Місії є: нейтралітет, партнерство, надійність, результативність, орієнтація на надання послуг і прозорість. Основну увагу експерти Місії зосереджують на придністровському сегменті українсько-молдовського кордону [113, с. 444].

Згідно зі ст. 2 Шенгенського кодексу про кордони прикордонний контроль означає діяльність, що здійснюється на кордонах у зв'язку з перетинанням або намірами перетнути кордон, незалежно від інших міркувань особи, яка перетинає кордон [555].

Відповідно до даного документа встановлено правила спрощеного прикордонного контролю для громадян держав-членів ЄС, та членів їх сімей, а також правила прикордонного контролю щодо громадян усіх інших держав. Документом визначено порядок взаємодії правоохоронних органів держав-членів у спільних інтересах, а також визначено умови та порядок для тимчасового запровадження прикордонного контролю на внутрішніх кордонах ЄС.

У документі Європейської комісії «Європейський порядок денний щодо міграції» [504] у розділі, що регламентує питання управління кордонами, акцентовано такі завдання:

- 1) посилення ролі і потенціалу FRONTEX;
- 2) впровадження союзного стандарту для управління кордонами;
- 3) зміцнення з боку ЄС координації функцій берегової охорони;
- 4) впровадження механізму «Інтелектуальні кордони» (Smart Borders);
- 5) зміцнення потенціалу третіх країн з управління своїми кордонами.

Отже, вважаємо, що кримінологам слід сфокусуватися на оцінці ефективності таких елементів інституційної системи протидії транскордонній злочинності, Європейська прикордонна і берегова охорона, застосування сил і засобів військово-політичного альянсу НАТО, механізм інформаційної взаємодії між прикордонними відомствами держав-членів Європейського Союзу – EUROSUR.

Ефективною європейською практикою є створення національних контактних пунктів з питань обміну інформацією з перевірки проїзних документів. Їх завданнями є оперативний обмін зразками паспортних документів, виявлених підробок між міграційними, прикордонними службами, дипломатичними установами й органами поліції. Вихідними даними для ефективного обміну є: нормативно-правові акти, якими регламентується здійснення прикордонного контролю, технічні описи зразків документів, результатів аналізу ризиків тощо. Загалом головною ознакою інтероперабельності підрозділів правоохоронних органів є оперативний обмін інформацією на національному та регіональному (міжнародному) рівнях. Сутністю його є забезпечення реалізації більш дієвого та гнучкого механізму (підкреслимо це), ніж міжнародні угоди. В Україні є доцільним створення національного контактного пункту з метою створення уповноваженого суб'єкта міжвідомчого та міжнародного обміну інформацією щодо підроблених проїзних документів. Це дозволить забезпечити необхідну інтероперабельність із відповідними закордонними органами та сприятиме вдосконаленню використання інформації у сфері прикордонного контролю.

В Європейському Союзі з 2010 р. створювалась спільна методологія аналізу криміногенної ситуації, що застосовується Європолем для оцінки загроз від «серйозних» злочинів та організованої злочинності (SOCTA) [565]. У 2013 році була опублікована перша редакція SOCTA – методології. Як констатує О. Ю. Шостко, посилаючись на Європейську безпекову стратегію,

контроль за злочинністю дедалі більше стає частиною міжнародної політики ЄС [481, с. 214].

У контексті виконання Угоди між Україною та Європолом про оперативне та стратегічне співробітництво впровадження інструменту СОСТА є важливим аспектом посилення співробітництва між Україною та ЄС у протидії організованим формам транскордонної злочинності [379]. Білатералізм транскордонних відносин має багато граней: політичних, економічних, правових. Це конструктивна форма відносин, яка дозволяє ефективно вирішити завдання, які на унілатеральному рівні вирішити набагато складніше, або взагалі неможливо. У результаті формуються багатоканальні та багаторівневі мережі взаємодії та (що надзвичайно важливо) примусові для держав механізми контролю. У таких умовах з'являються специфічні механізми забезпечення наднаціонального правопорядку. Безумовно, прикладом ефективних систем забезпечення правопорядку є система європейського рівня. Водночас білатеральні системи транскордонних відносин, займаючи свого роду проміжне становище, іноді є більш ефективними, оскільки вони ближче до людини, територіальних громад та інших соціальних спільнот, традицій, звичаїв, процедур управління, що безпосереднім чином впливають на соціальне запобігання злочинності. При цьому суттєвою проблемою залишаються питання міжнародної правосуб'єктності у таких білатеральних відносинах, оскільки ці питання, як правило, не кодифіковані та регулюється найчастіше усталеними звичайними, рідше договірними нормами.

3.2. Зарубіжний досвід протидії окремим видам транскордонної злочинності та перспективи його використання в Україні

3.2.1. Протидія злочинності, пов'язаної з незаконним транскордонним переправленням мігрантів на зовнішніх кордонах Європейського Союзу

Лідерами 27 держав-членів Європейського Союзу (далі - Євросоюз, ЄС) неодноразово на першу позицію в переліку пріоритетних завдань ЄС ставилося питання контролю над міграцією та зовнішніми кордонами. Наприклад, у Братиславській «дорожній карті» акцентовано увагу на удосконаленні міжнародної взаємодії, спрямованої на скорочення потоків нелегальної міграції [33]. Очевидно, це завдання має і поле діяльності для кримінології, оскільки в рамках його виконання активізується планування міжнародних заходів запобігання транскордонним організованим злочинним угрупованням, що спеціалізуються на переправленні мігрантів. Дана проблема є цікавою для України не тільки з точки зору урахування досвіду (часто, втім, негативного) прикордонних, міграційних, поліцейських, інших служб держав-членів ЄС, а також і з точки зору участі у спільних операціях міжнародних інституцій рівня FRONTEX, EUROPOL, що взаємодіють з відповідними службами України. Це необхідно з точки зору підтримання належного рівня готовності до виконання раптово виникаючих завдань, які можуть стати похідними від обстановки у сфері транскордонної міграції, яка, як відомо, дуже динамічно змінюється.

Протидія організованій злочинності в Європі не є новим предметом досліджень кримінологів і представників суміжних напрямів юридичної науки як в Україні, так і за кордоном. Ключ для розуміння кримінологічних ознак транскордонної організованої злочинності в Європі дає аналіз дисертації М. Сengiz, присвяченій вивченню організованої злочинності в Туреччині. Механізми співпраці органів кримінальної юстиції в

транскордонному єврорегіоні Бельгія-Нідерланди-Німеччина розкриті в роботі Т. Fennig. Забезпечення прикордонної безпеки Сербії як складової частини сучасної системи протидії організованим злочинності стало предметом дослідження S. Dostic. В Україні проблематику протидії організованим злочинності в Європейських країнах розкрито у роботі О. Ю. Шостко.

Хоча вищезгадані роботи захищені та опубліковані не так давно: у період 2010–2015 рр., кардинальні зміни в географії і динаміці транскордонних злочинів, безпосередньо пов'язані з європейською міграційною кризою 2015 –2016 рр. та можливістю її повторення, вимагають пильного вивчення і врахування в кримінологічних дослідженнях, з чим, як вважаємо, і пов'язана актуальність даного підрозділу. Виходячи з вищевикладеного, розглянемо особливості різних маршрутів нерегульованої міграції з урахуванням чинників, що визначають злочинність діяльності з організації незаконного переправлення мігрантів на даних маршрутах. Особливу увагу приділимо піковому періоду міграційної кризи – 2015 р., оскільки саме тоді загострилися усі проблеми, пов'язані з наймасовішим незаконним переправленням мігрантів до Європи.

У програмних документах Європейського Союзу заявлено, що нова європейська політика сусідства приділяє в питаннях реформування сектору безпеки першочергову увагу боротьбі, зокрема, з організованою транскордонною злочинністю та корупцією. Крім цього, нова європейська політика сусідства буде протистояти міжсекторальним викликам у сфері безпеки кордонів, таким як незаконне транскордонне переправлення людей [447, с. 189–191]. Поширення транскордонної організованої злочинності названо в числі викликів у сфері безпеки Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України [148]. Очевидно, що для нейтралізації причин транскордонних загроз з метою забезпечення безпеки кордонів необхідною є превентивна взаємодія різних держав. На наш погляд, очевидними

чинниками, що визначають ступінь небезпеки злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європи, є:

використання небезпечних способів такого переправлення;

використання підроблених документів;

використання корупційних механізмів;

залучення мігрантів до різного роду насильницьких дій (наприклад до штурму прикордонної інфраструктури).

Крім того, до цього переліку чинників слід додати злочини, безпосередньо пов'язані з незаконною міграцією. Зокрема, теракти в Парижі у листопаді 2015 р. і теракти в Брюсселі у березні 2016 р. продемонстрували, що канали незаконної міграції використовуються терористами для проникнення в країни ЄС. Наприклад, двоє з терористів, які брали безпосередню участь у нападах у Парижі, раніше прибули до Греції за підробленими сирійськими документами та були зареєстровані відповідними державними органами Греції.

У 2018 р. держави-члени повідомили про 150 114 випадків незаконного перетинання кордонів, що на 27% менше, ніж у 2017 р. Це відбувається за рахунок значного (майже в п'ять разів) зменшення міграційного тиску з липня 2017 року на Центральньо-середземноморському маршруті. Водночас поступово збільшується кількість громадян України, які перебувають незаконно на території ЄС через різні причини (законно в'їхали, але закінчився строк перебування та ін.). Наприклад, якщо три роки тому кількість виявлених громадян афганців перевищувало кількість наших співгромадян у 4,5 раза, то зараз – громадян України в 2,6 раза більше. Тут ми використовуємо статистику Агентства FRONTEX [572] – у табл. 3.2.

За даними Європейського Агентства прикордонної та берегової охорони FRONTEX упродовж 11 місяців 2018 року відмічається тенденція до збільшення кількості відмов громадянам України у в'їзді до ЄС (2018 р. – 55 тис., 2017 р. – 33,1 тис.). Проте за висновками FRONTEX та Федеральної

поліції Німеччини громадяни України не створюють суттєвої загрози нелегальної міграції і громадській безпеці ЄС.

Таблиця 3.2

Держави, щодо громадян яких найчастіше встановлювався факт незаконного перебування на території ЄС у 2018 р.

(дані FRONTEX)

Перелік держав	Кількісний склад громадян, незаконне перебування яких виявлене у 2018 р.	Динаміка у порівнянні з попереднім роком %
Україна	36 251	11
Албанія	21 350	-1,4
Ірак	21 307	-1,2
Марокко	21 160	-29
Алжир	15 577	-22
Пакистан	15 472	-21
Афганістан	13 862	-35
Нігерія	11 472	-24
Туніс	10 472	-34
Сербія	10 397	-8,6
Інші	184 316	-17
Загалом	361 636	-17

Розглянемо для порівняння обстановку у кризовому 2015 році, коли держави-члени ЄС зафіксували більш як 1 820 000 випадків перетинання зовнішніх кордонів поза пунктами пропуску, що було в 6 разів більше, ніж у рекордному 2014 р. При цьому кількість виявлених спроб нелегального перетинання кордону в пунктах пропуску в 2014–2015 рр. була такою самою (трохи більше 3 тис. і трохи більше 3,6 тис. відповідно). 220 тис. випадків тільки за грудень 2015 р. набагато перевищило статистику за весь 2013 рік.

Міграційні маршрути, що були актуальними у 2015 році (та, ймовірно за винятком перших трьох, також і в 2018 р.), це

східносередземноморський,

західнобалканський,

т.зв. круговий маршрут з Албанії до Греції,

центральносередземноморський,

західносередземноморській,
маршрут через східні кордони ЄС,
західноафриканський маршрут
чорноморський маршрут [558].

Таким, що використовувався максимально інтенсивно, у 2015 р. був середземноморський маршрут нелегальної міграції (близько 900 тис. мігрантів) у східній частині Егейського моря (Туреччина-Греція) [558]. При цьому слід зробити застереження, що збільшення кількості виявлених випадків незаконного перетинання кордону може бути пов'язано з реальним збільшенням потоку нелегальних мігрантів, але також може бути і результатом більшого обсягу ресурсів (сил, засобів), що виділяються для виявлення мігрантів. У таких випадках збільшення обсягу ресурсів може призвести до зростання зареєстрованих випадків виявлення і при цьому ефективно маскувати (і це важливо) фактичне зменшення трафіку в результаті сильного стримуючого ефекту.

Значна частина мігрантів, які використовували в 2015 р. вищезгаданий маршрут, а також східноєвропейський маршрут (східні кордони ЄС) була з Сирії (близько 600 тис.) і Афганістану (близько 270 тис.). Акцентуємо увагу на тому, що хоча сирійці безперечно, склали найбільшу частку, але їх чисельність видається значно завищеною, оскільки вихідці з багатьох інших країн також стверджували, що вони із Сирії. Це в подальшому дає їм певні преференції як біженцям з воюючої країни (тут доречно згадати про принцип non-refoulement). Найчастіше вихідці зі Східної Африки і Близького Сходу, як правило, клопочуть про надання притулку в іншій країні, ніж країна першого в'їзду. Даний маршрут через Туреччину до Греції, Болгарії, Кіпру найбільш активно використовували, крім громадян згаданих країн, також іракці і сомалійці.

За масовістю другим у 2015 році (764 тис.) був західнобалканський маршрут. Він включав два основних міграційних потоки: перший – з країн Західних Балкан (Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія та

колишня Югославська Республіка Македонія); другий – мігранти, які перетнули кордони ЄС через сухопутний або морський болгаро-турецький або греко-турецький кордон, через Західні Балкани добиралися до Угорщини. Після того, як Угорщина завершила будівництво інженерних споруд на кордоні з Сербією у вересні 2015 року, потік мігрантів переорієнтувався на рух у напрямку Хорватії. Масовим маршрут став у 2012 році. Цим маршрутом користуються громадяни Сирії, Афганістану. Але громадянство мігрантів здебільшого (приблизно 80 %) на момент їх контакту з прикордонниками встановити неможливо. Переважно це громадяни Пакистану, Алжиру і країн, розташованих на південь від Сахари.

Організаторами переправлення на східносередземноморському та західнобалканському напрямку переважно є громадяни Туреччини. Цікаво, що громадська думка в Туреччині не вважає їх діяльність злочинною, навіть навпаки, вважається, що вони допомагають людям, які вимушені їхати до Європи від бідності та воєн. Як правило, ціна їх «роботи» включає три спроби переправлення мігрантів морем. Якщо всі три спроби виявилися невдалими внаслідок активності прикордонників або з інших причин, мігрант змушений платити за чергові три спроби.

Укладена у березні 2016 р. угода між ЄС і Туреччиною, зумовила активні дії Туреччини щодо припинення виходу плавзасобів із мігрантами в Егейському морі в напрямку Греції. Крім того, з березня 2016 р. в Егейському морі виконувало, по суті, поліцейські завдання угруповання з семи військових кораблів і катерів НАТО, яке забезпечувало інформацією FRONTEX і прикордонників Туреччини і Греції. Це кардинально зменшило потік мігрантів на двох вищеназваних напрямках у другій половині 2016 р.

Особливо цікавим для нас є маршрут, який пролягає через східні кордони ЄС. Зробимо кілька важливих першочергових застережень. По-перше, з географічної точки зору східними кордонами Євросоюзу є східні кордони (з півночі на південь) Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Греції, ураховуємо на півдні

також і демаркаційну лінію Республіки Кіпр (Республіка Кіпр знаходиться в Азії, але є членом Євросоюзу) і на півночі російсько-норвезьку ділянку кордону (при цьому Норвегія не є членом Євросоюзу). Слід зазначити також, що у FRONTEX проводиться аналітична робота на основі даних постійної EB-RAN і FRAN [572]. Країнами-учасницями мережі FRAN з вищеназваних не є Болгарія, Греція, Республіка Кіпр. Отже, даний маршрут включає в себе переміщення мігрантів через західні кордони Білорусі, Молдови, України, Російської Федерації.

У 2014 р. питома вага виявлених випадків незаконного перетинання кордонів на даній ділянці протяжністю 6 тис. км. склала всього 0,5 % випадків від загальної кількості по ЄС [558]. Причому, якщо порівняти ці дані з результатами 2015 року, то звертає на себе увагу те, що незважаючи на загальне збільшення кількості виявлених випадків незаконного перетину на східних кордонах на 51% (1 920 проти 1 270), питома вага цієї ділянки зменшилася до 0,1%. Це особливо помітно на тлі катастрофічного збільшення на східносередземноморському (на 1 642 %) та західнобалканському (на 1 662%) маршрутах у 2015 році. Показовим також є деяке зниження (на 9,8 %) на найбільш небезпечному, який постійно дає найбільшу кількість смертей, Центральносередземноморському маршруті. Відносну більшість серед тих, хто незаконно перетнув кордон у 2014 р. склали громадяни В'єтнаму, Афганістану та Грузії, у 2015 р. – громадяни Афганістану, В'єтнаму і Сирії [4]. Для цього напряму через його «немасовості» не було зафіксовано двох наслідків загрози незаконної міграції, характерних для східносередземноморського маршруту – небезпечні способи переміщення, що тягнуть за собою численні жертви серед мігрантів і для західнобалканського маршруту – штурми прикордонної інфраструктури, що здійснювалися на початку 2016 р. неконтрольованими масами мігрантів.

Очевидними причинами відносно низької «популярності» даного напрямку взагалі, а також невикористання території України зокрема, є високі витрати на переміщення і значний ризик бути виявленим при спробі

незаконного переміщення в ЄС. Наприклад, серед громадян Сирії були такі, що прибули до ЄС по суші за маршрутом Сирія-Туреччина-Болгарія-Румунія-Україна-Польща. Цей маршрут є аналогічним для них за витратами, наприклад, у порівнянні з маршрутом Туреччина-Греція-Македонія-Сербія-Угорщина-Австрія-Чехія-Польща-Данія. Разом з тим, слід зазначити, що як тільки організаторами переправлення через кордон може бути виявлений достатній ступінь уразливості ділянки кордону, або послаблення, яке допускається прикордонним відомством будь-якої з країн, це відразу буде використано. Характерним прикладом цього є поява у 2015 р. арктичного маршруту. Йдеться про ділянку російсько-норвезького кордону, на якому через пункт пропуску Стурскуг різко збільшилось число мігрантів, серед яких 5 200 звернулися із заявами про надання їм притулку (приблизно в тисячу разів більше, ніж у попередньому році). Це були переважно громадяни Афганістану і Сирії, які для перетинання пункту пропуску для автомобільного сполучення використовували велосипеди [558].

Спосіб, який обирається мігрантами для незаконного переміщення, як правило, включає в себе організацію і пособництво з боку місцевих жителів, які переправляють їх по обидва боки спільних кордонів. Це значно знижує ймовірність виявлення діяння.

Звертає на себе увагу збільшення кількості випадків використання небезпечних способів переправлення людей у спеціально обладнаних порожнинах автотранспорту, що може призвести до нанесення шкоди їх здоров'ю та навіть смерті. Хоча ступінь небезпеки переправлення на сухопутних маршрутах і на Центральносередземноморському маршруті, звичайно, не піддається порівнянню. Виявлення підроблених документів у пунктах пропуску має кілька характерних рис. По-перше, у 2014 р. найбільша кількість випадків підроблених документів на даному маршруті виявлялася на кордоні з Україною. По-друге, найбільш поширений тип підроблення - підроблені дата-штампи з метою приховування терміну перебування в ЄС та підроблені візи.

Основними тенденціями слід вважати:

1) збільшення кількості випадків використання підроблених документів. Підроблені візи, штампи, посвідки на проживання найчастіше – Італії, Німеччини, Іспанії. З країн ЄС найчастіше підробляли румунські та шведські паспорти, з країн, які не належать до ЄС, – Шрі-Ланки, Пакистану та Індії;

2) найбільша кількість підроблених віз Польщі, паспортів – Франції і Марокко, ID-карт – Іспанії та Італії. За кількістю громадян України, затриманих з підробленими документами зафіксоване зростання у 2015 р. склало рекордні 25 %. Переважно ними використовувалися польські ID-карти. Кількість виявлених підроблених документів всередині Шенгенської зони перевищувало кількість виявлених на в'їзді через зовнішні кордони.

Отже, для даного регіону у сфері міграції зберігалися ризики збільшення активності незаконних переправників на ділянках Білорусько-Литовського, Українсько-Польського і Українсько-Словацького кордону. Можливий контингент порушників – прогнозовано громадяни Афганістану, Сирії. Об'єктивним фактором, що сприяє цьому, є значна географічна протяжність сухопутного кордону з країнами Шенгенської зони. Фоновими явищами для цього, судячи з усього, може бути безробіття в прикордонних регіонах, що поповнює ряди пособників, а також рівень корумпованості відомства, яке відповідає за роботу з мігрантами. Особливості: високий рівень організації транскордонного посередництва з порівняно невеликим ризиком притягнення до кримінальної відповідальності іноземних членів організованих злочинних груп навіть у суміжних країнах і високий рівень використання пособниками та організаторами технічних засобів. До таких належить GPS-навігація, дешевий моментальний міжнародний зв'язок через інтернет-месенджери, порівняно висока питома вага використання підроблених документів для створення підстав прибуття в країни, що межують з ЄС.

Порівняно невисоким рівнем міграційного тиску (наприклад, у 2015 р. – 7 тис. мігрантів) відрізняється західносередземноморський маршрут з Марокко до Іспанії. Це обумовлено активністю іспанських прикордонників на морі, у портах, підписанням двосторонніх угод з африканськими державами походження мігрантів, а також деяким зменшенням можливостей працевлаштування в Іспанії, що спостерігається останніми роками. Разом з тим маршрут небезпечний тим, що використовується також для ввезення наркотичних засобів, а також дедалі більшим використанням злочинцями можливостей малої авіації [558].

З причин, зазначених вище, за останні 10 років більш ніж в 36 разів знизилася активність і на західно-африканському маршруті.

В основному економічними факторами, які не піддаються криміногенним впливам, обумовлена міграція на круговому (Circular) маршруті з Албанії до Греції.

На чорноморському маршруті зафіксовано незначну кількість незаконних мігрантів (наприклад, в 2015 р. – 68).

Цікавим з кримінологічної точки зору є Центральносередземноморський маршрут, по якому з Лівії до Італії і на Мальту переправляються мігранти з країн Африканського Рогу і Західної Африки. Йдеться як про Еритрею та Сомалі, в яких тривають економічний безлад та громадянські конфлікти, так і Нігерію, що знаходиться на іншому боці континенту, де діють терористи «Боко Харам». По-перше, на цьому маршруті вчиняється значна кількість злочинів, спрямованих проти мігрантів. Це комбінований маршрут, що включає важкий сухопутний шлях по непростій в криміногенному відношенні місцевості і небезпечний морський шлях, на якому гине значна частина мігрантів. До місця збору людей у Лівії, перед відправленням морським шляхом, їм ще доводиться долати довгий шлях. На цьому шляху велика ймовірність стати жертвою торгівлі людьми, сексуальної та трудової експлуатації, а також бути захопленими для викупу. Але навіть усі ці ризики в сукупності не стримують

потік бажаючих покинути свої бідні і неспокійні країни, будь-яке загострення проблем у яких відображається на міграційній динаміці. Наприклад, одним з чинників, що сприяють виникненню додаткових ризиків на цьому маршруті, може бути рішення влади Кенії закрити табори біженців. Йдеться про табори, що вже 25 років знаходяться на кордоні з Сомалі, у тому числі такий великий, як Дадаеб, який містить 300 тис. чоловік.

Безумовно, це спровокує активізацію спроб злочинного заробітку на транскордонному переправленні цих людей. З високою часткою ймовірності можемо прогнозувати, що вектор руху не менше півмільйона осіб співпаде з Центральносередземноморським маршрутом і спрямований буде в Європу.

Показовим є також місце Лівії на цьому маршруті. Ще шість років тому ця країна була кінцевою метою для десятків тисяч мігрантів з африканських країн, які бажали працевлаштуватися там. Порівняно мало хто продовжував свій шлях через кордони ЄС, використовуючи послуги організаторів незаконного переправлення. З 2011 р. Лівія стала повністю транзитною країною або ж - країною походження мігрантів, а з руйнуванням національної правоохоронної системи в Лівії не залишилося ефективних механізмів протидії злочинним групам, що заробляють на транскордонному переправленні людей.

Разом з тим, у 2015 р. спостерігалось деяке зниження активності на цьому маршруті в порівнянні з 2014 р. (154 тис. проти 170 тис.). Причин такого зниження кілька. По-перше, приносять результати об'єднані зусилля ЄС на даному напрямку. Йдеться і про цілеспрямовану діяльність FRONTEX, і про створення рішенням Ради ЄС від 18 травня 2015 р. Середземноморського військово-морського з'єднання ЄС, і про створення Місії ЄС з прикордонної допомоги Лівії. Лівійське узбережжя знаходиться під наглядом EUROSUR – загальноєвропейської системи спостереження за зовнішніми кордонами ЄС за допомогою супутників, вертольотів і БПЛА.

Слід зауважити, що протидії перевезенню мігрантів на даному напрямку присвячена спеціальна резолюція 2240 (2015) Ради Безпеки ООН

від 9 жовтня 2015 р. [556]. У документі підкреслюється, що дана резолюція спрямована на створення перешкод для діяльності організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на незаконному переправленні мігрантів і торгівлі людьми та запобіганні загибелі людей, не порушуючи при цьому прав людини і не перешкоджаючи пошуку мігрантами захисту відповідно до міжнародного права.

Окрема важлива проблема, яка веде до криміналізації міграції – використання небезпечних способів переправлення. Плавзасоби виходять в море перевантаженими, з економією «неживої» ваги, з недостатніми резервами води, провіанту, іноді навіть палива. Практикується вихід в море без капітана і команди, управління здійснюють мігранти з числа рибалок з Тунісу за допомогою GPS-навігатора і супутникового телефона, пасажиром забороняється пересуватися судном під час руху, що само по собі свідчить про надзвичайну його перевантаженість. Плавзасоби використовуються переважно непристосовані для перевезення на великі відстані людей. З цих причин більшість прикордонних операцій в Центральному Середземномор'ї закінчуються як рятувальні операції. У разі аварії в морі, цивільні судна, що знаходяться поруч, не завжди приходять на допомогу. Капітани пояснюють це небажанням доказувати потім непричетність до незаконного переправлення. Міжнародною морською організацією (ІМО), Міжнародною палатою судноплавства (ІСВ) і Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВБЧ) підготовлено документ, яким конкретизується положення Конвенцій, що прямо забороняють ненадання допомоги потерпілим на морі [334].

В порівняльному контексті наведемо офіційні статистичні дані, що дають уявлення про стан транскордонної незаконної міграції в Україні.

Загальна кількість затриманих нелегальних мігрантів зменшилась на 15 % (2018 р. – 3 268 ос., 2017 р. – 3 825). Водночас кількість затриманих за незаконне перетинання кордону зросла на 26 % (2018 р. – 1 130 ос., 2017 р. –

898), що обумовлено збільшенням на 24 % кількості затриманих нелегальних мігрантів на кордоні з ЄС (2018 р. – 842 ос., 2017 р. – 678).

Зокрема збільшення відмічається на кордоні з Польщею – в 1,7 раза (2018 р. – 252 ос., 2017 р. – 149), Румунією – на 35 % (2018 р. – 88 ос., 2017 р. – 65) та Словаччиною – на 22 % (2018 р. – 405 ос., 2017 р. – 333).

Крім того, спостерігається збільшення у 2,3 раза затриманих мігрантів на кордоні з РФ (2018 р. – 146 ос., 2017 р. – 64). При цьому їх кількість з Білорусією практично не змінилася й залишається незначною (2018 р. – 8 ос., 2017 р. – 6).

Поряд з цим відмічається зменшення кількості мігрантів, затриманих за незаконне перетинання, на кордоні з Угорщиною на 27% (2018 р. – 97 ос., 2017 р. – 132) та Молдовою – на 8 % (2018 р. – 133 ос., 2017 р. – 144).

У пунктах пропуску для повітряного та морського сполучення нелегальні мігранти за порушення кордону не затримувалися.

Більшість мігрантів (97 %) затримувалися за незаконне перетинання кордону поза пунктами пропуску – 1 096 осіб (у пунктах пропуску – 34), у тому числі при спробі незаконно потрапити до країн ЄС – 829 осіб (у пунктах пропуску – 13), що складає 76 %. При спробі незаконно потрапити до країн ЄС більшість затриманих становили громадяни В'єтнаму (283), Бангладеш (97), Туреччини (68), Іраку (60) та Індії (42). При спробі незаконно потрапити в Україну з території суміжних країн більшість затриманих громадян Молдови (70), Бангладеш (54), В'єтнаму (48), ОБГ (27), Пакистану (18), Індії (4), Афганістану та Шрі-Ланки (по 3).

Найбільший рівень загроз переправлення нелегальних мігрантів поза пунктами пропуску до країни ЄС відмічається на ділянках Чопського (у 108 випадках, затримано 450 осіб), Львівського (у 51 випадку – 128 осіб), Мукачівського (у 33 випадках – 74 особи), Мостиського (у 24 випадках – 74 особи) загонів.

Залишається високим рівень потенційних загроз переправлення нелегальних мігрантів поза пунктами пропуску в Україну з території РФ на

ділянці Харківського (у 7 випадках затримано 32 особи), Сумського (у 6 випадках затримано 19 осіб) загонів та з території Молдови – на ділянці Білгород-Дністровського загону (у 67 випадках затримано 88 осіб).

Для незаконного переправлення нелегальних мігрантів на маршрутах міжнародного сполучення найбільш активно використовувалися пункти пропуску на ділянках Ізмаїльського (у 12 випадках затримано 12 осіб) та Чопського (у 4 випадках затримано 8 осіб) загонів.

Окремими елементами обстановки щодо загроз нелегальної міграції на каналах міжнародного сполучення залишалися спроби використання чужих (2018 р. – 11, 2017 р. – 21) та підроблених документів (2018 р. – 50, 2017 р. – 80). У більшості випадків затримувалися нелегальні мігранти з Туреччини (27), Іраку (7), Індії та Ірану (по 3), Марокко, Нігерії та Молдови (по 2).

При цьому найчастіше виявлялися документи Туреччини (20), Франції (5), Болгарії та Великобританії (по 4), Словенії, Іраку та Молдови (по 2). На окрему увагу заслуговують факти подальшого використання громадянами Бангладеш, Індії, Іраку, Нігерії, Конго та Туреччини чужих і підроблених документів України (2018 р. – 7, 2017 р. – 7). Найбільший рівень загрози переправлення нелегальних мігрантів за чужими та підробленими документами залишається в пунктах пропуску для повітряного сполучення де виявлено 90 % підроблених та 45 % чужих документів. На фоні незначного збільшення інтенсивності пасажиропотоку (на 3 %) відмічається зменшення на 9 % кількості потенційних нелегальних мігрантів, яким відмовлено у в'їзді в Україну (2018 р. – 4 646 ос., 2017 р. – 5 111).

Зазначена тенденція обумовлена зменшенням кількості непропущених потенційних нелегальних мігрантів на кордоні з Молдовою – на 25 % (2018 р. – 1044 ос., 2017 р. – 1383), з РФ – на 23% (2018 р. – 145 ос., 2017 р. – 188), Білорусією – у 3,2 раза (2018 р. – 101 ос., 2017 р. – 328) та в морських портах – абсолютно (2018 р. – 3 ос., 2017 р. – 256). Поряд з цим, в пунктах пропуску для повітряного сполучення відмічається зростання на 13 % кількості відмов потенційним нелегальним мігрантам у в'їзді в Україну (2018

р. – 3 353 ос., 2017 р. – 2 956). Основна кількість відмов у в'їзді в Україну (95 %) зберігається у пунктах пропуску для повітряного сполучення (3 353) та на кордоні з Молдовою (1 044).

У більшості випадків потенційним нелегальним мігрантам відмовлялося у в'їзді через не підтвердження мети поїздки (84 %), недостатність фінансового забезпечення (6 %), обмеження на в'їзд в Україну (5 %) та перевищення строків перебування під час попереднього в'їзду в Україну (3 %). Більшість непропущених мігрантів становили громадяни РФ (563), Туреччини (490), Молдови (468), Індії (430), Грузії (361), Іраку (349), Узбекистану (195), Азербайджану (178), Таджикистану (154), Нігерії (152), Лівії (150), Ірану (133), Марокко (104), Алжиру (91), Пакистану (69), Сирії (58), Афганістану (51), Гани (47), Вірменії (43), В'єтнаму (39), Палестини (35), Ізраїлю (33), Бангладеш (31), Монголії (29) та інших. Спостерігається зменшення на 27 % виявлених нелегальних мігрантів, які порушили терміни перебування на території України (2018 р. – 2083 ос., 2017 р. – 2853), що обумовлено зменшенням на 32 % кількості виявлених іноземців на кордоні з Молдовою де взагалі виявлено 85 % порушників (1765 осіб) від загальної кількості.

Водночас відбулося збільшення виявлених правопорушників на кордоні з ЄС – у 15 раз (2018 р. – 59 ос., 2017 р. – 4), РФ – на 10 % (2018 р. – 76 ос., 2017 р. – 69), у морських портах – у 4,6 раза (2018 р. – 172 ос., 2017 р. – 37). Більшість іноземців, які порушували терміни перебування в Україні були громадяни Молдови (1 372), РФ (141), Болгарії (97), Азербайджану (70), В'єтнаму (52), Туреччини (50), Узбекистану (44), Румунії (32), Китаю (28).

Окремими загрозами нелегальної міграції громадян третіх країн через територію України протягом 2018 року є:

поновлення спроб переправлення громадян Афганістану до Словаччини та Угорщини (2018 р. – 37 ос., 2017 р. – 3) та громадян Іраку – до Польщі (2018 р. – 44 ос., 2017 р. – 0);

активізацію нелегальної міграції громадян В'єтнаму (2018 р. – 332 ос., 2017 р. – 239) та Бангладеш (2018 р. – 151 ос., 2017 р. – 48), у тому числі з території РФ (2018 р. – 49 та 54 ос., 2017 р. – 28 та 4 відповідно);

спроби переправлення громадян Пакистану (2018 р. – 47 ос., 2017 р. – 27) до країн ЄС (насамперед до Румунії) транзитом з території РФ;

збереження активності нелегальної міграції громадян Туреччини до країн ЄС (2018 р. – 68 ос., 2017 р. – 66) та Молдови – в Україну (2018 р. – 95 ос., 2017 р. – 84).

збільшення спроб переправлення нелегальних мігрантів (громадян Афганістану Бангладеш, Пакистану, В'єтнаму, Іраку, Шрі-Ланки), у тому числі поза пунктами пропуску з території РФ (2018 р. – 664 ос., 2017 р. – 341).

Отже, вважаємо, що кримінологам слід сфокусуватися на таких чинниках, що визначають ступінь небезпеки злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європи:

1. Обрання організаторами незаконного переправлення способів, небезпечних для життя і здоров'я мігрантів.
2. Злочинний характер ненадання допомоги мігрантам, що зазнали катастрофи на морі.
3. Наявність криміногенних ризиків, характерних для окремих міграційних маршрутів. Наприклад, ризики для мігрантів стати жертвами торгівлі людьми, жертвами всіх форм експлуатації.
4. Прибуття до Європи в потоці мігрантів потенційних терористів.
5. Наявні підстави прогнозувати зростання рівня злочинності мігрантів у Європі.
6. Наявність попиту на підроблені документи, що стимулює окремий вид злочинного бізнесу.

З останнім фактором часто пов'язано використання організаторами незаконної міграції корупційних зв'язків у системі державних органів, що виконують завдання у міграційній сфері. Загалом міграційна політика

повинна бути підпорядкована принципам забезпечення безпеки держави і ефективно запобігати правопорушенням, у тому числі зловживанням, які супроводжують міграційні процеси.

Особливо слід зазначити, що вирішення завдань встановлення контролю над міграційною обстановкою, включаючи ліквідацію злочинних угруповань, що займаються організацією транскордонної незаконної міграції, і кримінальне переслідування їх учасників, вимагає узгодженого міждисциплінарного підходу, що охоплює зусилля держав походження, транзиту та призначення.

3.2.2. Протидія транскордонному наркобізнесу на південних кордонах США

Наркозлочини як окрема категорія за розповсюдженістю у США статистично обліковуються на другому місці у загальному масиві злочинів [419].

Серед них особливою специфікою виділяються такі транскордонні злочини, які в Україні кваліфікуються як контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (далі – наркоконтрабанда). Поширеним є також термін «транснаціональний наркобізнес», таке визначення якого запропонував Е. В. Расюк: це окремий вид організованої транснаціональної злочинності, який характеризується структурованою системою високоорганізованих і ретельно законспірованих злочинних угруповань, які займаються міжрегіональною, у низці випадків міжнародною злочинною діяльністю у вигляді промислу, що спрямована на незаконний обіг наркотиків, чи пов'язаним з ним іншим видом такої діяльності, з метою систематичного отримання максимальних прибутків та надприбутків, використовуючи в своїх інтересах як державні структури, так і інститути громадянського

суспільства [326]. Надвисокі прибутки цього виду злочинної діяльності обумовлюються високими цінами на наркотики. За інформацією Управління ООН з наркотиків і злочинності середня вартість 1 г кокаїну на чорному ринку становить більше 70 €, а вартість 1 г героїну складає більше 50 € [590].

Для України, поза сумнівом, є цікавим та цілком може бути застосований досвід США, принаймні у системі протидії транскордонному наркобізнесу з огляду на динаміку криміногенної обстановки та нові риси кримінологічної характеристики наркоконтрабанди.

Протидія транскордонному наркобізнесу досліджувалася багатьма вченими, серед яких О. П. Горох, М. Г. Вербенський, А. А. Музика, Н. А. Орловська, А. М. Притула, С. О. Сорока, О. Д. Щербаков та ін. Особливою інформативністю вирізняються розгорнуті звіти досліджень, що проводяться Управлінням ООН з наркотиків та злочинності – UNODC, Європолем та спеціалізованими підрозділами інших міжнародних організацій. Результати цих та інших досліджень формують наукові уявлення про зміст та масштаб окресленої проблеми.

Контрабанда наркотичних засобів визначена у Стратегії розвитку органів системи МВС на період до 2020 р. серед викликів, на подолання яких спрямовано інтегроване управління державним кордоном [360]. Тому наше дослідження стосується, перш за все, кримінологічного значення сучасних зарубіжних моделей протидії наркоконтрабанді, безпосередньо пов'язаних з системою охорони державного кордону.

Важливим теоретико-прикладним завданням у зв'язку з цим є визначення загальносвітових тенденцій наркоконтрабанди, узагальнення особливостей системи протидії наркоконтрабанді в США та розкриття тих основних її рис, що можуть мати значення для України.

Специфіка транскордонних наркозлочинів. По-перше, контрабанда наркотиків є одним з найпотужніших чинників зростання обсягів їх споживання. Наркозлочинність працює за економічними законами, постійно балансує на співвідношенні попиту та пропозиції та здійснюючи вплив на

це співвідношення з метою збільшення попиту. В історії є приклади буквально насичення контрабандного «ринку» наркотиків, як це відбувалося у Китаї, наслідком чого стало виникнення опіумної епідемії, заборона обігу опіуму у 1796 р. та, зрештою, опіумні війни західних держав проти імперії Цин у середині XIX ст.

По-друге, легалізація за кордоном коштів, отриманих за збут наркотиків, значно знижує можливості ефективної боротьби з цим явищем. «Відмиті» за кордоном кошти інвестуються в легальні галузі економіки, що робить малореальним з'ясування їх походження.

По-третє, застосування наркобізнесом нових технологічних можливостей у злочинних схемах всередині держави створює значні перешкоди для протидії злочинності. Навпаки, фізичне переміщення наркотиків через кордон має той елемент уразливості злочинної діяльності, який правоохоронній системі слід застосовувати для протидії наркозлочинності. Водночас модель протидії наркоконтрабанді у США є досить ефективною, оскільки враховує різноманітність криміногенних ризиків та загроз.

Отже, *модель протидії наркоконтрабанді* складається з кримінально-правових, інституційних та інструментальних засобів протидії. Розглянемо ці засоби на прикладі США.

Кримінально-правові засоби. Підвищена небезпека незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин у міжнародному масштабі визначила позицію ООН щодо боротьби з транскордонним поширенням наркотиків. Ця позиція знайшла відображення в низці нормативних правових документів, основним серед яких слід визнати Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, прийняту в 1988 р. на Конференції 106 держав [581]. Відповідно до Конвенції 1988 р., яка набрала чинності 11 листопада 1990 р., кожна сторона повинна вжити необхідних заходів для визнання певних дій з наркотиками злочинами. Цілком природно, що кримінально-правові засоби протидії наркоторгівлі в

різних країнах відрізняються, про що свідчить аналіз відповідних норм кримінального законодавства цих країн. Очевидно, ці засоби визначаються і рівнем економічного розвитку, а також історичними традиціями, особливостями правових систем і релігійними поглядами, що домінують у конкретній країні. У більшості країн вид та міра покарання за наркоконтрабанду залежать від виду наркотиків. Усі країни можна досить умовно класифікувати за критерієм суворості кримінально-правових норм, спрямованих на боротьбу з поширенням наркотичних засобів.

Наприклад, у таких країнах, як Нідерланди, Іспанія на законодавчому рівні закріплено досить ліберальний підхід до осіб, які вчиняють наркозлочини. Це виявляється в легалізації «легких» наркотиків і в відносній м'якості санкцій кримінально-правових заборон.

У таких країнах, як Малайзія, Іран, Пакистан, Туреччина, Китай, Таїланд, Нігерія, культивується надзвичайно жорсткий підхід до встановлення кримінальної відповідальності за розповсюдження, контрабанду, навіть споживання наркотиків. Наприклад, у КНР встановлена кримінальна відповідальність за контрабанду наркотиків (ст.347 УК КНР) незалежно від їх кількості. За наявності певних кваліфікуючих обставин покарання може бути у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років, довічного позбавлення волі із конфіскацією майна або смертної кари. Прикладом серйозності застосування цього підходу є те, що лише в одному адміністративному центрі КНР протягом місяця було розстріляно 32 наркоконтрабандисти [175].

У Сполучених Штатах Америки, де разом із федеральними законами діють і Кримінальні кодекси окремих штатів, відповідальність за найбільш небезпечні злочини, у тому числі наркоконтрабанду, є компетенцією федерального рівня. Відповідальність за інші діяння регламентована Кримінальними кодексами штатів. Характерними є дві особливості. З одного боку, канабіоїди частково легалізовані в окремих штатах. З іншого боку, традиційно суворими є норми про відповідальність за поширення наркотиків

і значно менш суворі – за зберігання. Основні антинаркотичні норми законодавства федерального рівня, що передбачають кримінальну відповідальність, зосереджені у част. 1 – 2 глави 13 книги 21 Зводу Законів США (Chapter 13 Title 21 USC), основна частина – у розділах частини 1 з літерами «А» – «F», які містять §§ 801 – 904 [503]. Окрему групу складають злочини, пов'язані з незаконним переміщенням наркотиків через кордон:

§ 865 – контрабанда метамфетаміну в США;

§ 960 – незаконний експорт і імпорт наркотиків;

18 USC § 545 – контрабанда товарів на територію США;

18 USC § 546 – контрабанда товарів в інші країни.

Відповідно до § 865 є незаконними будь-які дії особи, яка зареєстрована резидентом особливої прикордонної зони або використовує для в'їзду на територію США спеціальні режими і програми, у результаті яких на територію США були незаконно ввезені метамфетамін, а також будь-які хімічні речовини, включені в спеціальні списки хімічних речовин під номерами I і II. Також визнаються незаконними будь-які дії, що здійснюються винною особою-нерезидентом на користь резидентів таких зон або користуються правом участі у спеціальних програмах. Норма передбачає позбавлення волі до 15 років.

§ 960 (незаконне ввезення контрольованих речовин) відсилає до таких норм, які передбачають:

порушення правил пакування і маркування при легальному обороті контрольованих речовин (§ 825);

порушення правил і обмежень ввезення окремих контрольованих речовин (§ 952);

порушення правил і обмежень вивезення окремих контрольованих речовин (§ 953);

незаконне взяття на борт і володіння на борту транспортних засобів, включно із суднами, авіаційними та автомобільними засобами пересування, які прибувають або вибувають з території США (§ 955);

порушення положень про обов'язкову реєстрацію для осіб, які ввозять в США хімічні речовини, що входять до спеціального списку I (§ 957);

володіння, виробництво і розповсюдження наркотичних речовин, що входять до списків I–II, флунітразепаму або хімічних речовин, включених в спеціальні списки I–II, з метою незаконного ввезення на територію США або вчинення зазначених дій в 12 мильній зоні від прибережної лінії США). (§ 959). У США в 2012 р. внесені зміни до Акта про контрольовані речовини, де ряд речовин та їхніх derivatives класифіковано як «синтетичні наркотики».

Окремо встановлена відповідальність за «Наркотероризм» (§ 960a), тобто «дії, спрямовані на організацію, готування або приховування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, якщо вони вчинені особами, які займаються терористичною діяльністю або тероризмом» [484, с. 200–202].

Інституційні засоби протидії. Характерна риса системи правоохоронних органів в США – децентралізація. Федеральна влада в рамках своєї специфічної юрисдикції займається розслідуванням порушень федерального законодавства. На федеральному рівні діє близько 65 різних органів розслідування. Кожен з 50 суверенних штатів мають власну законодавчу базу і кримінальний кодекс згідно з конституцією штату. Органи поліції в більшості федеральних штатів представлені на всіх рівнях – державному, окружному і власне рівні штату [510]. Координація діяльності правоохоронних органів, у тому числі тих, що функціонують у сфері прикордонної безпеки, покладена на Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security, DHS). За прикордонну безпеку відповідають три агентства. Зокрема охорона кордону покладається на Прикордонний патруль (United States Border Patrol, USBP), митний контроль забезпечує митно-прикордонна служба (U.S. Customs and Border Protection, CBP) за охорону морського кордону відповідає Берегова охорона (US Coast Guard). На рівні Адміністрації Президента США створено виконавчий орган – Управління національної політики в області контролю над наркотиками (The Office of National Drug Control Policy, ONDCP). Питання

протидії злочинності мігрантів покладені на Іміграційну та митну поліцію США (US Immigration and Customs Enforcement, ICE).

Протидія наркоконтрабанді є одним із пріоритетів національної безпеки для Сполучених Штатів. Приблизно 90 відсотків кокаїну, призначеного для ринків США, проходить транзитним коридором Центральна Америка – Мексика. Мексика є основним іноземним джерелом марихуани і метамфетаміну призначеного для ринків США, а також джерелом і транзитною країною для героїну. Транснаціональні злочинні організації, що базуються в Мексиці, домінують в торгівлі наркотиками в США, і не тільки в прикордонних районах, а на більшій частині держави. Ці організації також контролюють обіг пов'язаних з наркотиками готівкової грошової маси і зброї [547, с. 1].

Тому можна вважати, що головний напрямок зусиль правоохоронної системи США у сфері протидії контрабанді наркотиків зосереджено на кордоні з Мексикою. Ця ділянка кордону має протяжність 3 200 км та вважається кордоном з найбільш динамічним рухом у світі (350 млн.чол, 5 млн. транспортних засобів на рік).

Інструментальні засоби протидії. З метою суттєвого зменшення контрабанди наркотиків у 2011 р. ONDCP була ухвалена Національна стратегія боротьби з наркотиками в Південно-західній прикордонній зоні (National Southwest Border Counternarcotics Strategy) [547].

Відповідно до цього документу цілями Стратегії є

- розвідка та обмін інформацією про процеси на кордоні;
- припинення контрабанди наркотиків та насильства, пов'язаного з нею, в пунктах пропуску; на «зеленій» ділянці кордону; на морському та повітряному кордоні;
- ліквідація злочинних організацій, що спеціалізуються на наркоконтрабанді;
- припинення виведення незаконно отриманих доходів та зброї до Мексики;

забезпечення розслідування наркоконтрабанди;
розвиток інститутів суспільства, які протистоять злочинній діяльності і сприяють здоровому способу життя;

посилення міжнародного співробітництва США і Мексики у сфері боротьби з наркотиками.

Інструменти виконання цих завдань є надзвичайно різноманітними, та містять:

програму зменшення попиту на наркотики;

алгоритм протидії спорудженню нелегальних тунелів на кордоні;

систему патрулювання кордону БПЛА Predator;

застосування засобів технічного контролю та перевірки пасажирів, транспорту та вантажів (наприклад, на основі спектрометрії іонної рухливості, боді-сканерів, технічних комплексів автоматичного сканування та вимірювання параметрів транспортних засобів та вантажів тощо),

збільшення кількісного складу ICE та BP;

операції на кордоні з тимчасовим залученням Національної гвардії;

збільшення кількості спеціальних службових собак;

аналіз ризиків на основі попередньої інформації від суміжної сторони;

інтеграція баз даних різних відомств;

підвищення значення біометричної верифікації та ідентифікації та подальший розвиток її застосування у прикордонному контролі;

співробітництво з торговельним співтовариством з розробки мінімальних стандартів безпеки вантажів [547].

Слід також особливо вказати на законодавчі механізми, що спрямовані на додатковий антикримінальний ефект притягнення до відповідальності за наркоконтрабанду. Наприклад, вчинення злочину особою, яка зареєстрована резидентом особливої прикордонної зони або використовує для в'їзду на територію США спеціальні режими і програми, тягне довічне позбавлення її права користуватися цим статусом, пільговими програмами та режимами. А за вчинення окремих наркозлочинів, – можливо «позбавлення прав», тобто

позбавлення засудженого після відбування покарання права на отримання федеральної допомоги, тобто грантів, кредитів, спеціальних ліцензій, що видаються федеральними органами влади і фінансуються за рахунок коштів федерального бюджету.

Також ще у 1930 р. для боротьби з контрабандою наркотиків було ухвалено Акт про інформаторів (Informers Act), який передбачив можливість виплачувати з сум конфіскаційного фонду винагороду для осіб, що поінформували про випадки контрабанди наркотиків і які сприяють в припиненні зазначеної діяльності [484, с. 159]. Зазначені виплати могли здійснюватися як на користь громадян США, так і іноземців, які надали таке сприяння.

Проаналізуємо через оптику порівняння з досвідом США ситуацію з контрабандою наркотиків в Україні.

У 2018 р. спостерігалось загальне зменшення на 36 % обсягів виявлення на кордоні наркотичних засобів (у 2018 р. – 343,6 кг, у 2017 р. – 539,3 кг), 60 % обсягу яких виявлені в пунктах пропуску, при спробі їх переміщення з України. При цьому кількість спроб контрабанди зменшилась на 5 % (2018 р. – 418 вип., 2017 р. – 438), Загалом вилучено: 25,82 кг кокаїну (2017 р. – 0,722 кг); 7,34 кг героїну (2017 р. – 0,006 кг); 86,52 кг макової соломки (2017 р. – 9,75 кг); 47,84 кг марихуани (2017 р. – 269,89 кг); 26,45 кг опію (2017 р. – 0,013 кг); 142,05 кг коноплі (2017 р. – 153,57 кг); 4,13 кг гашишу (2017 р. – 77,04 кг). 1,61 кг речовини рослинного походження (2017 р. – 0,14 кг); 1,27 кг наркотичних лікарських засобів (2017 р. – 27,45 кг), 0,57 кг трамадолу (2017 р. – 0,69 кг).

Ця тенденція обумовлена значним зменшенням кількості виявленої наркотичної речовини на кордонах з Молдовою – у 50 разів (у 2018 р. – 2,7 кг, у 2017 р. – 139,7 г.) та з Румунією – у 15 разів (у 2018 – 0,46 кг, у 2017 р. – 7,19) на морській ділянці – на 38 % (у 2018 р. – 126,32 кг, у 2017 р. – 198,76), а також на адмінмежі з Кримом – у 8 разів (у 2018 р. – 2,23 кг, у 2017 р. – 17,96).

Разом з цим, абсолютне збільшення обсягів переміщення наркотичних речовин зафіксовано на кордоні зі Словаччиною (у 2018 р. – 3,053 кг, у 2017 р. – 0,017кг) та повітряній ділянці кордону (у 2018 р. – 24,62 кг, у 2017 р. – 0,005 кг).

У той же час спостерігалось:

зменшення на 40 % виявлення наркотичні речовини рослинного походження (макова соломка, конопля, марихуана, гашиш та опій) (2018 р. – 308,5 кг, 2017 р. – 510,4), що становить 89 % від загальної кількості вилучених наркотичних засобів. Більшість з них виявлялись на кордоні з РФ та Польщею;

абсолютне збільшення обсягів (2018 р. – 26,45 кг опію, 2017 р. – 0,013 кг) та в 1,8 раза спроб переміщення опію (у 2018 р. – 10 вип., у 2017 р. – 6), половина випадків переміщення зафіксована на кордоні з РФ.

Крім того, встановлено 45 випадків незаконного вирощування нарковмісних рослин, зберігання та їх розповсюдження з боку мешканців прикордоння.

В плавнях озер у районі дельти р. Дунай знищено дві плантації нарковмісних рослин конопель площею 3,6 га, всього близько 118 тис. кущів;

абсолютне збільшення виявлення важких наркотичних речовин (у 2018 р. – 33,16 кг, у 2017 р. – 0,726): кокаїну (25,82 кг) та героїну (7,34 кг), що переміщувались на кордоні з РФ та в пунктах пропуску для повітряного сполучення.

На лінії розмежування в районі ООС відмічається зменшення на 36 % виявлення наркотичних засобів (у 2018 р. – 5,24 кг, у 2017 р. – 8,25 кг), в основному коноплі (4,5 кг), та наркотичних лікарських засобів (0,65 кг), в КПВВ на виїзд до ТНТУ.

На адмінмежі Херсонської області з ТОТУ АР Крим відмічається зменшення в 8 разів виявлення наркотичних засобів (у 2018 р. – 2,23 кг, у

2017 р. – 17,96), в основному коноплі (2,06 кг), та марихуани (0,15 кг), що перемішувалась на материкову частину з Криму.

У пунктах пропуску для повітряного сполучення обсяги переміщення наркотичних речовин збільшилися абсолютно (у 2018 р. – 24,62 кг, у 2017 р. – 0,005 кг).

На морській ділянці обсяги переміщення наркотичних засобів зменшилися на 38 % (у 2018 р. – 126,32 кг, у 2017 р. – 198,76).

Основними способами переміщення є:

наркотичних речовин рослинного походження – автомобільним, залізничним транспортом або у пішому порядку, в особистому одязі, у ручній поклажі, приховано серед інших речей в салоні авто та/або в конструктивних особливостях транспортних засобів;

Одночасно, значні партії наркотичних речовин рослинного походження переміщувались з використанням схованок, облаштованих в конструктивних особливостях залізничного та автомобільного транспорту (неробочі тамбури вагонів, кузови та паливні баки автомобілів). Наведемо приклади типових ситуацій. Зокрема 16.07.2018 у пункті пропуску «Гоптівка» Харківського загону, на виїзд з України, у паливному баку автомобіля під керуванням громадянина України за допомогою службового собаки виявлено 13,8 кг марихуани.

Важкі наркотичні речовини переміщуються авіаційним, автомобільним транспортом приховано в спеціально обладнаних схованках (подвійних стінках) багажу та транспортних засобів (у паливному баку, у подвійному дні автомобіля). За результатами протидії контрабанді наркотичних засобів спостерігається подальше вдосконалення форм і способів дій правопорушників, зокрема приховування наркотичних засобів у продуктах харчування та дитячих іграшках. Наприклад, у пункті пропуску «Кучурган» Білгород-Дністровського загону в автомобілях під керуванням громадян Молдови 12.01.2018 виявлено 10 г марихуани, прихованої у

коробці з цукерками; 19.01.2018 – 18 г марихуани, прихованої у іграшці та в пачці чаю.

Також залишаються актуальними спроби незаконного переміщення наркотичних засобів прикріплених на тілі правопорушників. Наприклад, 12.06.2018 в пункті пропуску «Ужгород» Чопського загону, в громадянина України, який слідував автобусом за маршрутом «Ужгород – Прешов», на тілі під бандажем виявлено 2,5 кг марихуани.

Найчастіше затриманими за контрабанду наркотичних засобів та психотропних речовин були громадяни України, Білорусії, Молдови, Польщі, РФ, Франції, Литви, Туреччини, Румунії, Сербії, Великобританії, Бельгії та Німеччини.

У 2018 р. спостерігалось ситуативне зменшення активності та обсягів переміщення психотропних речовин на 37% та в 25 разів відповідно (у 2017 р. – 180 вип., 14,49 кг, у 2018 р. – 267 вип. 364,1 кг). Таке зменшення показників зумовлено значним разовим виявленням 355 кг психотропного препарату у 2017 р. під час обшуку в м. Одеса. Типовим прикладом є виявлення у паливному баку автомобіля, який прямував під керуванням громадянина Румунії на в'їзд в Україну 7,8 кг екстазі 14.07.2018 в пункті пропуску «Краківець» (Мостиського загону).

Обсяги виявлених прекурсорів зменшились на 14% (у 2018 р. – 16,84 кг, у 2017 р. – 19,58 кг). Типовим прикладом є виявлення 18.03.2018 у пункті пропуску «Нові Яриловичі» (Чернігівського загону) понад 9,257 кг прекурсорів для виготовлення наркотичної речовини.

На окрему увагу заслуговують:

спроби налагодження каналів незаконного переміщення значних партій кокаїну на кордоні з Республікою Польща та в авіаційних пунктах пропуску (12.04.2018 в пункті пропуску «Одеса-авіа» (Одеського загону), під час оформлення рейсу сполученням «Дубаї – Одеса», у подвійному дні валізи громадянина Туреччини виявлено 4 кг кокаїну. 18.09.2018 року в пункті пропуску «Бориспіль» (ОКПП «Київ») прикордонним нарядом спільно з

ДФС за подвійною стінкою дорожньої валізи, (транзитний рейс «Варшава – Київ – Тель-Авів») виявлено 5 кг кокаїну);

ліквідація спільно з молдавськими прикордонниками каналу переміщення героїну до країн Західної Європи та ліквідація міжнародного злочинного угруповання (23.02.2018 Прикордонною поліцією Молдови затримано п'ять громадян Туреччини з 84 кг героїну).

Загалом загроза контрабанди наркотичних засобів завжди значно впливає на ускладнення криміногенної ситуації на державному кордоні (у пунктах пропуску та в прикордонних районах).

Аналізуючи кримінально-правові засоби протидії, можна констатувати, що їх застосування у судовій практиці щодо кримінальних правопорушень даної категорії в Україні характеризується надзвичайною різноманітністю, що, зрештою, не слугує справі превенції злочинів. Наприклад, продемонструємо особливості застосування закону про кримінальну відповідальність у двох ситуаціях.

1. Особа А. у себе дома у с. Росошани отримав макову солому (91 г.) для передачі її на території Республіки Молдова, за винагороду у вигляді 200 гривень та пляшки коньяку. З цією метою прибув на ППР «Росошани». При проведенні співробітниками митниці огляду речей особи А. дані наркотичні засоби були виявлені. Особі А. було призначено покарання у виді 4 (чотирьох) років позбавлення волі з конфіскацією наркотичних засобів, що були предметом контрабанди та з конфіскацією майна.

2. Особа Б. погодився із пропозицією іншої особи контрабандно перемістити з м. Дубай (ОАЕ) на територію України наркотичний засіб - кокаїн, за грошову винагороду в розмірі 3 000 доларів США. Для того прибув в ОАЕ, де отримав кокаїн вагою 2 142 г., який був прихований від митного контролю, вилетів з ОАЕ до ДП МА «Бориспіль» та перемістив наркотичний засіб з приховуванням від митного контролю через митний кордон.

Особі Б. було визначено остаточне покарання, шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, у виді позбавлення волі строком на 5 років. При цьому на підставі угоди про визнання винуватості особу Б. було звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки без конфіскації майна.

Загалом, звільненню, як у даному випадку, із застосуванням ст.75 КК України підлягали 60 % осіб з опрацьованих нами обвинувальних вироків, винесених судами України за ст. 305 КК України (Додаток В, 1-17). Це актуалізує питання про те що активне застосування статті 75 КК України у справах про таку категорію злочинів свідчить або про необхідність уточнення санкції ст. 305 КК України, або про встановлення обмежень у застосуванні ст. 75 КК України. В іншому випадку можемо констатувати нівелювання превентивного ефекту від застосування закону про кримінальну відповідальність.

Таким чином, нами визначено загальні тенденції контрабанди наркотиків, проаналізовано особливості системи протидії наркоконтрабанді в США та розкрито ті основних її риси, що можуть мати значення для України. Зокрема, модель протидії наркоконтрабанді складається з кримінально-правових, інституційних та інструментальних засобів протидії. У чинній системі кримінально-правових норм щодо протидії наркозлочинності основний упор робиться на попередження випадків поширення, ввезення та збуту наркотиків у США. Сила кримінально-правової репресії в США у сфері протидії наркоконтрабанді обумовлена не тільки санкцією, а й правовими наслідками, що полягають у можливих наступних обмеженнях. Характерною рисою інституційних засобів протидії є інтегрована система управління діями різноманітних за призначенням системи органів на федеральному рівні, три з яких забезпечують прикордонну безпеку. Інструментальні засоби протидії передбачають широке застосування різноманітних технічних засобів, а також організаційні заходи.

3.2.3 Зв'язок транскордонної злочинності з порушенням митних правил (на матеріалі незаконного переміщення підакцизних товарів до Європейського союзу через митний кордон України)

Порушення митних правил часто межують із вчиненням кримінальних правопорушень. Поступовою реалізацією ідеї про повернення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду слід вважати запровадження у 2018 р. кримінальної відповідальності (ст. 201¹ КК) за незаконне переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України. Слід зазначити, що незаконні переміщення товарів через митний кордон у випадку формування корупційного консенсусу між бізнесом, правоохоронними та контрольно-фіскальними органами реалізуються за однією з таких схем:

повністю незаконні – митний контроль та оформлення відсутні, або ж «перерваний» транзит;

незаконні в частині діяльності – наприклад, зміна товарної номенклатури, заниження вартості, ваги – з метою зменшення бази оподаткування митом;

умовно законні – схеми маскування під отримання пільг для громадян [210].

Нами обрано для аналізу одну з форм некриміналізованого порушення митних правил, яка, тим не менш, має суттєве кримінологічне значення. Йдеться про незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон. У сьогоденних реаліях незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон є надзвичайно цікавим для кримінології видом тіньової економічної діяльності. Звичайно, воно тягне (принаймні в Україні) не кримінальну, а адміністративну відповідальність, передбачену за порушення

митних правил. Разом з тим, визнання цього виду діяльності на рівні Стратегії, схваленої розпорядженням КМУ, «найбільш дохідним <для> міжнародних злочинних угруповань ... <таким, що> має глобальний транскордонний характер, швидко розвивається і пристосовується до нових обставин, який використовує дешеві і широкодоступні новітні технології», свідчить про фактичне включення його в сферу кримінологічної політики [358].

Припинення даного правопорушення завжди є однією з найважливіших цілей прикордонних і митних органів усіх держав Європи, метою спільних міжнародних операцій під егідою FRONTEX, як, втім, і щоденної оперативно-службової діяльності українських правоохоронних органів на державному кордоні. Ми вважаємо, що дане правопорушення є недооціненим (йдеться, зрозуміло, про його наслідки), саме тому в Україні доцільність криміналізації економічної контрабанди (принаймні, щодо підакцизних товарів) періодично виявляється у порядку денному суспільної дискусії. Актуалізується в зв'язку з цим і цілий ряд кримінологічних питань.

Включити контрабанду тютюнових виробів (термін використовується в Рамковій Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну [325] і в Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів [358]) у предметну область дослідження, присвяченого транскордонної злочинності, нас спонукала публікація L. Shelley з цієї проблеми [567], інші наукові праці, а також результати оперативно-службової діяльності українських правоохоронних органів та звіти міжнародних організацій [73; 230; 328; 513; 557; 559]. Ці джерела свідчать про масштаб проблеми та про низку криміногенних загроз, з якими вона пов'язана. При цьому зрозуміло, що дана тематика не є новою для українських кримінологів. Зокрема, роботи, що тією чи іншою мірою, її стосуються, останнім часом публікували В. І. Антипов, Є. В. Додін, Д. В. Приймаченко та багато інших вчених. Звертає на себе увагу те, що вектор досліджень проблем, пов'язаних з незаконністю переміщення тютюнових виробів через кордон, переважно

орієнтований на зменшення економічної шкоди від цієї незаконної діяльності. У цьому є певна недооцінка кримінологічного потенціалу даної діяльності, вважаємо, що є також інші кримінологічні аспекти, на яких слід акцентувати увагу наукового співтовариства [404, с. 190].

Виходячи з цього, дослідницькою метою цієї частини роботи є пояснення тенденцій, що визначають зв'язок незаконного переміщення тютюнових виробів через кордон з транскордонною злочинністю, наслідків такого зв'язку, а прикладною метою є формулювання шляхів протидії цьому явищу в контексті гармонізації політики України – ЄС у відповідній сфері.

Слід зазначити, що загальноєвропейська проблема контрабанди тютюнових виробів має і яскраво виражену українську складову. За даними Всесвітньої митної організації Україна належить до країн, з території яких в ЄС потрапляє велика кількість контрабандних сигарет [533]. За даними KPMG (однієї з найбільших в світі аудиторських компаній, що входять у «велику четвірку») Україна в 2016 році стала найбільшим джерелом походження контрабандних сигарет для ЄС [493, с. 15]. Аналіз результатів оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби України на державному кордоні показує найбільшу інтенсивність спроб контрабанди сигарет у Львівській, Волинській, Чернівецькій та Закарпатській областях [328;329]. Цей же висновок певною мірою підтверджується і повідомленнями на відомчому ресурсі ДПСУ [24; 73; 230].

За результатами дослідження, викладеними у роботі І. В. Тимець, ми можемо констатувати, що для даної місцевості такий незаконний промисел цілком можна вважати історично обумовленим. При цьому характерним було не вивезення, як зараз, а ввезення тютюну. Зокрема, з кінця XVIII століття, у період перебування Галичини в межах Австрійської імперії (назв. до 1867 р.), правила тютюнової монополії держави забороняли індивідуальне вирощування тютюну для себе, його експорт, а також передбачали суворе покарання за контрабанду тютюну [366, с. 193].

Щоправда, серед заходів, що застосовували до контрабандистів (штраф, розміри якого були надзвичайно великі й громадські роботи), був і такий, очевидно курйозний, як відправка на солдатську службу в прикордонні підрозділи. Контрабандою тютюну переважно займалися жителі сіл у прикордонні, звідки тютюн поширювався по провінції. Контрабандний промисел з угорських земель на Галичину, який тривав протягом десятиліть, занепадав після підняття закупівельних цін на тютюн, що зробило доставку не вигідним. Однак, уже в ХХ ст. замість тютюну контрабандою переміщували готові вироби – сигари і сигарети. З огляду на вкрай низький рівень підтримки інспекторів прикордонної варти з боку місцевого населення, Польська тютюнова компанія (галузева монополія на Галичині) фінансувала вербування і оплату послуг інформаторів. Після розпаду Австро-Угорщини контрабандисти переправляли тютюнові вироби з Чехії на українські землі, які перебували у складі Польщі. Економічно це було вигідним, оскільки ціни на вироби Польської тютюнової монополії були вищі, ніж у Чехії на 300 % [366, с. 199].

У сучасній Європі основний вектор переміщення сигарет - протилежний - до країн, що входять в ЄС. Викликано це, очевидно, більш ніж суттєвою різницею в цінах, наприклад ціни в Польщі на сигарети втричі вище, ніж в Україні (раніше ми зупинялися на вартості тютюнових виробів в Європі – див. рис. 2.4). Це породжує пропозицію, яка відповідає попиту. У цьому можна легко переконатися, шляхом набору запиту «papierosy z Ukrainy» в пошуковому рядку браузера. Або інший маршрут - з ОАЕ контрабандні сигарети потрапляють до Франції, де тютюнові вироби дорожче втричі (у вуличній торгівлі) або вчетверо (у супермаркеті), ніж там. Тому саме Франція, Польща, Німеччина, найчастіше згадуються відповідно як країни призначення в контексті контрабанди тютюнових виробів. Що характерно, навіть у рамках існуючих митних, податкових, інших міждержавних союзів, члени яких координують свою фіскальну політику, не вдається уніфікувати вартість підакцизних товарів. Наприклад, вартість

сигарет у Вірменії та Киргизстані вдвічі нижче, а в Білорусі та Казахстані в півтора рази нижче, ніж в Росії, незважаючи на наявність єдиної митної політики [344, с. 247]. Отже, з огляду на те, що даний товар легкий, компактний, має високу ціну реалізації, економічна детермінація контрабанди сигарет є найбільш очевидною. Ніяких істотних змін у доступному для огляду майбутньому для зниження значення її економічної зумовленості очікувати не доводиться. Хоча слід зазначити, що в Україні здійснюється певна діяльність, яка рано чи пізно повинна нівелювати вигоди від даного промислу. Йдеться про підвищення ставок акцизу до мінімального рівня ЄС. За задумом семирічного плану, схваленого Верховною Радою України, ціна умовної пачки сигарет із фільтром зросте з 29 у 2019 р. до 88 гривень у 2025 р. [294].

Теоретично це повинно не тільки скоротити споживання тютюну, а й вплинути на зменшення прибутковості діяльності, пов'язаної з незаконним переміщенням через кордон тютюнових виробів [404, с. 191].

Разом із тим з цього не випливає, що наслідки контрабанди сигарет слід розглядати теж виключно в економічній площині. Наше припущення полягає в тому, що контрабанда сигарет є найпотужнішим чинником, що обумовлює формування криміногенного потенціалу жителів прикордоння, а також фактором формування капіталу для розвитку масштабів і диверсифікації транскордонної злочинної діяльності.

Спочатку викладемо об'єктивні дані, що ілюструють стан справ з контрабандою сигарет у Європі. Отже, приблизно половина всіх виявлень відбувалася на східних сухопутних кордонах. Відповідно до доступних даних EaP-RAN (мережа аналізу ризиків Східного партнерства) в 2016 році переміщення 18,8 млн. сигарет було припинено на східному кордоні ЄС в більш ніж 400 випадках [514]. Значна частина – у ході морських операцій. Їх *modus operandi* включає використання транспортних контейнерів, що завантажуються в зонах вільної торгівлі з обмеженими процедурами контролю за вантажем та супровідною документацією. Злочинна діяльність з

використанням різних типів плавзасобів процвітає, у т.ч. і у відкритому морі, і в морських районах, на які поширюється національна юрисдикція. Частина правопорушень припинялась в ході морських операцій FRONTEX (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Результати виявлення контрабандних сигарет на зовнішніх кордонах ЄС у ході багатопільових операцій FRONTEX

Найменування спільної операції Frontex	Кількість виявлень		Кількість вилучених сигарет (шт)	
	2016	2017	2016	2017
Indalo	4	7	323 452	64 330 000
Poseidon	6	10	13 985 980	42 425 600
Triton	3	2	150 000	680 000
Focal Points Sea	2	2	400	368
Minerva	2		159 520	11 400
Усього	17	21	14 560 632	107 435 968

Як показано в цій таблиці, у ході морських операцій, що проводилися в Західному, Центральному та Східному Середземномор'ї у 2017 р. вилучено контрабандних сигарет на 637 % і затримано на 65% контрабандистів більше, ніж у 2016 р.

Порівняно невелика кількість сигарет, що перевозиться окремими особами через ППР, були примітивно захищені в їх автомобілях або в автобусах, також використовувалися спеціально обладнані схованки для приховування товарів у транспортних засобах, більш складні укриття в поїздах. Особливо зазначимо, що активно використовувалися також плоти, залізничні дрезини, засоби малої авіації, планери, мотодельтаплани, безпілотні літальні апарати [404, с. 192].

Були випадки використання товарних поїздів, що прямують у Латвію, Литву, Польщу і Словаччину. У них тютюнові вироби розміщувалися в

спеціально підготовлених порожнинах лісу-кругляка, що транспортувався вагонами-лісовозами, або засипалися вугіллям. Варіант вантажного залізничного транспорту як засіб переміщення тютюнових виробів для правопорушників привабливий тим, що важко довести їх зв'язок з товаром, який перевозиться таким чином.

Останнім часом знаходить поширення такої спосіб неправомірної діяльності як незаконне переміщення через кордон тютюнової сировини з подальшим виготовленням тютюнових виробів (сигарет) на підпільних заводах, розташованих в Європі. У цьому випадку значно знижуються транспортні витрати і ризик виявлення на кордоні. Як приклад наведемо успішні операції, в яких брали участь правоохоронні органи України в кінці 2017 – на початку 2018 рр. У першій з них на території Іспанії (провінція Гранада) було виявлено підпільне виробництво сигарет з контрабандної сировини потужністю 2 млн. штук на добу, організоване громадянином Росії, на якому працювали громадяни України. У другому випадку аналогічне виробництво було організовано на території Польщі (у місті Влоцлавек Куявсько-Поморського воєводства).

Звернувшись до результатів оперативно-службової діяльності Української прикордонної служби, констатуємо зростання на 45 % виявлення даної продукції у 2017 р. у порівнянні з 2016 р. [328]. Протягом 2018 р. відбулось зменшення на 38% активності незаконного переміщення сигарет при одночасному зростанні обсягів їх переміщення у порівнянні з 2017 р.

Основним напрямком незаконного ввезення в Україну тютюнових виробів є південний регіон, вивезення – західний регіон. Результати оперативно-службової діяльності прикордонної служби України з протидії незаконному переміщенню через кордон тютюнових виробів відображені нами в таблиці 3.4.

**Результати припинення Державною прикордонною службою України
незаконного переміщення через кордон сигарет**

Рік	Питома вага (%)							Вилучено сигарет (пач.)
	в їзд в Укр.	виїзд з Укр.	у ППр	поза ППр	ділянка			
					сухопут.	морська	авіа	
2016	54	46	20	80	98	2	-	5,8 млн
2017	43	57	60	40	59	29	12	8,3 млн
2018	42	58	33	67	52	48	-	10,2 млн

До незаконного переміщення сигарет поза пунктами пропуску у більшості випадків залучаються мешканці прикордоння, як України, так і суміжних країн. На маршрутах міжнародного сполучення – водії транспортних засобів на каналах вантажних перевезень та обслуговуючий персонал на залізниці [1].

Як приклад наведемо випадки виявлення незаконно переміщуваних сигарет в пунктах пропуску через державний кордон України (ППр через ДКУ) «Нові Яриловичи» (500 ящиків на суму 8 млн грн) та «Городище» (540 ящиків) у 2018 р. Виявлення та припинення було здійснене на кордоні з Республікою Білорусь, сигарети переміщувалися з Росії до Сербії за допомогою вантажного автотранспорту громадянами Сербії [404, с. 192].

Для розуміння масштабу проблеми наведемо офіційні відомості про динаміку незаконного переміщення тютюнових виробів [1].

Протягом 2018 року відмічається зменшення на 38 % активності незаконного переміщення сигарет (у 2018 р. – у 914 вип., у 2017 р. – у 1 475), при цьому відбулось зростання на 23 % обсягів виявлення їх переміщення (у 2018 р. – 10,221 млн пач., у 2017 р. – 8,293 млн). Основна кількість (67 %) виявлених сигарет переміщувалася поза пунктами пропуску.

Суттєве збільшення обсягів переміщення сигарет відбулося: у 3,2 раза на кордоні з Угорщиною (у 2018 р – 1,522 млн. пачок; 2017 р. – 0,466 млн); у

2 рази на морській ділянці (2018 р. – 4,947 млн пачок, 2017 р. – 2,444 млн), що обумовлено виявленням на ділянці впс «Одеса» на баржі «ДМ 2309» 4,203 млн пачок сигарет.

У той же час зниження обсягів переміщення сигарет відмічається у пунктах пропуску на кордоні з Польщею та поза пунктами пропуску на кордоні з Румунією.

Основними способами переміщення є:

у пунктах пропуску для автомобільного і залізничного сполучення у конструктивних особливостях транспортних засобів, а також спеціально обладнаних схованках у складних вантажах;

поза пунктами пропуску:

у пішому порядку незначними обсягами;

з використанням автомобільного транспорту високої прохідності та малих літальних апаратів, у тому числі безпілотні;

на річковій ділянці кордону з використанням різноманітних плавзасобів та водолазного обладнання.

Так, на українсько-польській ділянці кордону (Луцький та Львівський прикз) та українсько-угорській ділянці кордону (Мукачівський прикз) у 10 випадках затримано 12 громадян України, 10 човнів та 72,4 тис. пачок сигарет; на українсько-румунській ділянці кордону (мукачівський загін) в 7 випадках затримано 12 осіб, які використовували гідрокостюми та 23 тис. пачок сигарет.

На кордоні з країнами ЄС здебільшого вилучались сигарети білоруського та українського виробництва (переважно без акцизних марок), на кордоні з Молдовою та Білоруссю – сигарети молдовського та білоруського виробництва [1].

Отже, на основі узагальнення проаналізованих даних, визначимо фактори-тенденції, що обумовлюють взаємозв'язок незаконного переміщення тютюнових виробів через кордон і транскордонної злочинності, а також негативним чином впливають на протидію злочинності:

1) самостійним чинником є недооцінка тієї обставини, що явище це є верхівкою айсберга, який включає тютюнові фабрики, оптові склади, магазини в прикордонні, контрафактну або невраховану при виробництві продукцію, систему обліку сировини, логістичну систему (транспорт, систему перевезення, бази накопичення). Це величезна тіньова галузь, безпосередньо пов'язана з транскордонною злочинністю, що і констатовано в Стратегії в сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів (далі - Стратегія) [358]. Незаконне переміщення через кордон сигарет часто логістично пов'язане з контрабандою наркотиків, виготовленням і розповсюдженням фальсифікованих товарів. Канали контрабанди сигарет і особливо доходи від продажу цих сигарет можуть бути використані для іншої незаконної транскордонної діяльності, тобто для її розвитку та поширення;

2) у вищезгаданому документі серед основних напрямків реалізації Стратегії зазначено «запровадження кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України». [358]. Збереження адміністративної відповідальності за дане правопорушення, очевидно, створює уявлення про безкарність у суспільній свідомості. У більшості випадків дії правопорушників кваліфікуються за ч.1 ст. 483 Митного кодексу України, що тягне за собою накладення штрафу в розмірі 100 % вартості товару - безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією товару, а також транспортних засобів із спеціально виготовленими схованками [220]. Попри досить суттєву санкцію, якій підлягає особа, винна у вчиненні правопорушення, у суспільній свідомості хоча і є розуміння незаконності такого діяння, але сприйняття серйозності його наслідків, очевидно, немає. Масовість ситуації, за якій правопорушник сплачує штраф і знову продовжує свою неправомірну діяльність, ставить на порядок денний питання про криміналізацію контрабанди підакцизних товарів, що матеріалізувалося у відповідному законопроекті 2840 (та подібним йому). Проектом запропоновано включити до переліку предметів

контрабанди, передбачених статтею 201 Кримінального кодексу України підакцизні товари у великих розмірах, тобто якщо їх вартість у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [293].

Багаторічна культура безкарності призводить до дивних результатів, характеризуючи які, голова обласної держадміністрації Закарпатської області згадував, як один з жителів Тячівського району Закарпаття 163 рази притягувався до адміністративної відповідальності за незаконне переміщення сигарет через митний кордон. Досвід сусідніх держав свідчить, що в Румунії, Угорщині, Словаччині передбачена кримінальна відповідальність за контрабанду сигарет через зелений кордон. Наприклад, «в сусідній Румунії кримінальна відповідальність настає за контрабанду всього однієї пачки сигарет через зелений кордон, в Угорщині – за контрабанду сигарет вартістю понад 100 000 форинтів (стільки коштує приблизно 15 блоків сигарет), а в Словаччині – за 8 блоків сигарет» [226].

Шлях криміналізації «економічної» контрабанди обрано в Росії, про що свідчить введення в КК РФ статті 200², яка передбачає відповідальність за контрабанду алкогольної продукції і (або) тютюнових виробів у великому розмірі (якщо їх вартість перевищує 250 тис. руб.) [396].

Характеризуючи можливий «зигзаг криміналізації» контрабанди підакцизних товарів, слід зазначити, що аргументи його прихильників виглядають цілком логічними. Однак, цілком логічними були і аргументи на користь гуманізації відповідальності кілька років тому. Після цього констатувався певний прогрес, обумовлений декриміналізацією контрабанди товарів;

3) незаконна торгівля контрабандними тютюновими виробами щорічно тягне для країн ЄС втрати податкових надходжень у мільярди євро. Наприклад у Франції, 27% ринку сигарет - у тіні, а втрати ймовірно становлять до 4 мільярдів євро щорічно [539].

4) незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон безпосереднім чином може бути пов'язано з багаторівневою корупцією;

5) поза сумнівом, цей незаконний вид транскордонної діяльності, розвиваючись, стимулює створення і розростання мережі залучених учасників, куди входять не тільки люди, які безпосередньо перевозять і переносять тютюнові вироби («човники», «мурахи», «несуни», «верблюди»), а і постачальники сировини, виробники фальсифікованої продукції, працівники транспортних підприємств, корумповані чиновники, IT-фахівці т. ін. [404, с. 194];

6) слід розуміти, що велика частка контрабандистів психологічно готові силовим шляхом відстоювати збереження можливостей для свого незаконного заробітку. Зокрема в листопаді 2018 року на Закарпатті автомобілем під керуванням контрабандиста було скоєно наїзд на офіцера - прикордонника, який виявив правопорушення, в результаті чого офіцер загинув;

7) надзвичайно важливим є урахування широкого використання соціальних медіа та інтернет-месенджерів для стимулювання просування контрабандної продукції. Facebook протидіє використанню своєї платформи, наприклад, для вербування до екстремистських груп, але в разі її широкого використання для організації збуту незаконно переміщених через кордон підакцизних товарів цього обмеження домогтися вкрай складно.

Шляхи протидії незаконному переміщенню тютюнових виробів через кордон слід розглядати в контексті гармонізації політики України з ЄС у відповідній сфері. Зокрема ст. 352 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачено, що «Сторони розвивають співробітництво і гармонізують політику з протидії ...контрабанді підакцизних товарів» [380].

Загалом, така політика, як видається, пов'язана з наступними кроками:

1. Безумовно, протидія корупції, яка є чинником забезпечення стійкості системи незаконного транскордонного переміщення тютюнових виробів, повинна бути базовим елементом протидії цій системі. У зв'язку з цим, поза

всяким сумнівом, прогресивним є створення і розвиток систем об'єктивного контролю, які мінімізують значення людського фактора. В контексті Директиви ЄС з тютюнової продукції (2014/40 / ЄС) безумовний інтерес і для України становить створення системи відстеження усього європейського ланцюга поставок тютюнових виробів (стаття 15), а також системи безпеки, що допомагають виявляти незаконну продукцію (стаття 16) [513]. В рамках системи генерується і фіксується за кожною упаковкою тютюнового виробу унікальний код-ідентифікатор, за яким можливо відстежити його поставку. Створення системи моніторингу та збору даних про внутрішню і транскордонну торгівлю тютюновими виробами, у тому числі незаконну торгівлю, яка повинна включати обмін інформацією з уповноваженими органами (у тому числі правоохоронними) іноземних держав, перш за все держав - членів ЄС передбачено Стратегією.

2. Очевидною є необхідність гармонізації в напрямку поступового зближення акцизних ставок на тютюнові вироби в контексті ст 352 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [380], оскільки їх відмінності є економічно мотивуючим криміногенним фактором, що стимулює не тільки незаконне переміщення тютюнових виробів через кордон, а виготовлення фальсифікованих тютюнових виробів, ухилення від податків зборів, інших обов'язкових платежів.

3. Необхідно враховувати фактор активної присутності учасників системи «виробництво – транскордонне переміщення – збут» в соціальних медіа. Поступово горизонтальні мережеві структури з організації транскордонного переміщення і збуту тютюнових виробів будуть переважати над вертикальними через їх економічну доцільність. Мінімізації особистих контактів між членами горизонтальної мережі (постачальниками, перевізниками) і покупцями сприяє Facebook та інші соціальні медіа.

4. Необхідні зусилля з руйнування культури безкарності, яка є основою криміногенного потенціалу діяльності місцевого населення прикордонних регіонів. Передбачена законодавством адміністративна (а не кримінальна)

відповідальність за аналізовані правопорушення, очевидно, ускладнює це завдання. Тому, можливо, це питання необхідно розглядати в комплексі з інструментальними заходами протидії та із криміналізацією одночасно із запровадженням адміністративної преюдиції.

5. Звертає на себе увагу те, що при заявленому серед очікуваних результатів реалізації Стратегії зменшенні обсягів незаконного переміщення тютюнових виробів через митний кордон України, власне напрямків досягнення цього результату передбачено не так багато. Серед них: введення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України, посилення контролю за переміщенням тютюнової продукції в ППР через ДК, морських портах і під час залізничних перевезень, посилення співпраці з митними та прикордонними органами іноземних держав у сфері боротьби з незаконним переміщенням тютюнових виробів через митний кордон України. Звісно ж, перспективним напрямком роботи є розширення переліку цих заходів.

Зокрема, у сфері переміщення товарів в Україні з метою впровадження концепції «інтелектуального кордону» необхідно реалізувати такі завдання як:

1) Контроль за транскордонним рухом товару. Це дозволить вирішити проблеми, пов'язані з переміщенням контрафактних товарів. Дотепер документація на такий товар може бути оформлена на фізичну особу підприємця на спрощеній системі оподаткування або фірмою, створеною, спеціально для цієї мети. Розв'язок даної проблеми – в уніфікації бухгалтерського обліку товарів всередині країни та обліку товарів зовнішньоекономічної діяльності на основі запровадження технології електронної ідентифікації товарів та впровадження tax-invoice або e-invoice;

2) Як обов'язково необхідну новацію слід розглядати систему загального транзиту з суміжними країнами (принаймні – членами ЄС), яка дозволить безпосередній обмін з баз даних митних органів суміжних держав; аналіз імпорту до прибуття товарів на митний кордон, що дозволить протидіяти завезенню контрафактних товарів в режим «перерваного транзиту».

3) Взагалі інтеграція митних баз даних суміжних держав у режимі «запит-обмін» дозволить однаково ідентифікувати вантажі за товарною номенклатурою. Наприклад, статтею 201¹ Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України. До цінних та рідкісних порід дерев належать груша, акація, вишня, береза, горіх, каштан, тис ягідний, черешня, явір, ялівець. Також строком на 10 років за межі митної території України заборонено вивезення в митному режимі експорту лісоматеріалів необроблених (деревних порід, крім сосни, – з 1 листопада 2015 року; деревних порід сосни – з 1 січня 2017 року). Поширеним способом вчинення даного правопорушення є вивезення цих лісоматеріалів, оформлених як дрова з дерев, що не входять до даного переліку.

4) Удосконалення контролю за міжнародними відправленнями громадян дозволить мінімізувати випадки правопорушень, пов'язаних з незаконним переміщенням предметів через кордон. Для цього слід упровадити цифрові реєстри міжнародних поштових та експрес-відправлень, що забезпечить ідентифікацію реальних одержувачів цих відправлень. Побічним позитивним ефектом буде удосконалення порядку процедури сплати митних платежів та забезпечення високої якості послуг громадянам.

3.2.4 Транскордонний тероризм як загроза національній безпеці

Мобільність людей та їх можливість швидкого у порівнянні з минулими століттями пересування між країнами і навіть континентами є одночасно і перевагою, і проблемою глобалізованого світу. Державні кордони є серйозним інструментом запобігання вільному пересуванню терористів. ООН, посилаючись на резолюції 2396 та 2178, постійно

висловлює серйозну стурбованість з приводу гострої загрози, яку створюють ФТФ (іноземні бойовики-терористи), які повертаються або переміщуються – особливо із зон конфлікту – в країни свого походження або громадянства або в треті країни [265; 327]. Це, очевидно, обумовлено такими обставинами, визначеними у Резолюції 2396 (2017), прийнятій Радою Безпеки ООН на її засіданні 21 грудня 2017 року:

терористи і терористичні структури створюють і зміцнюють міжнародні мережі, що з'єднують держави походження, транзиту та призначення і використовуються для того, щоб переправляти з країни в країну іноземних бойовиків-терористів і ресурси для надання їм підтримки;

іноземні бойовики-терористи, які пересуваються через державні кордони, організовують та здійснюють напади, у тому числі напади на слабозахищені об'єкти та об'єкти критичної інфраструктури в країнах свого походження або громадянства, у третіх країнах; терористичні організації закликають своїх прихильників, де б вони не знаходилися, до вчинення таких нападів;

особи, які мають більше одного громадянства, здійснюють поїздки за кордон для здійснення, планування або підготовки терористичних актів, участі в них або для підготовки терористів чи проходження такої підготовки і повертаються у держави свого походження або громадянства або треті держави;

іноземні бойовики-терористи можуть використовувати цивільну авіацію і як транспортний засіб, і як об'єкт нападу, а вантажі – як для здійснення нападів на цивільну авіацію, так і для перевезення матеріальних засобів через кордони [327].

Для України ці ризики конкретизуються такими даними обстановки:

розширення географії терористичних актів у світі, зростання терористичної активності та агресивних екстремістських настроїв на території суміжних та європейських країн;

міграційні потоки через Україну громадян країн з високим рівнем терористичних загроз, зокрема Іраку, Сирії, Лівії, Афганістану, Пакистану, Таджикистану, Індії та інших;

недостатній рівень забезпечення охорони об'єктів критичної інфраструктури на шляхах залізничного міжнародного сполучення, зокрема залізничних мостів, територій та приміщень залізничних станцій (за результатами проведених СБУ перевірок щодо стану антитерористичного та антидиверсійного захисту [1, с. 28].

Актуальною на сьогодні проблемою є виникнення нових форм технологічного та цифрового тероризму та тероризму на об'єктах критичної інфраструктури. Іноді не треба перевозити через кордон традиційну зброю. Достатньо застосувати 3-D принтер та виготовити зброю з матеріалів, які не виявляються металодетектором. Для дестабілізації життя мегаполісу достатньо вивести з ладу систему мобільного зв'язку або застосувати отруйні речовини у водоочисному колекторі. Для вчинення теракту на вулиці не треба мати зброю, достатньо захопити вантажний автомобіль.

Випереджувальна діяльність в Україні з метою запобігання різним проявам терористичної активності є вкрай важливою з огляду на негативний досвід превентивної антитерористичної діяльності спеціальних служб та правоохоронних органів низки європейських держав, що призвело до терористичних актів у Парижі, Брюсселі та Берліні протягом 2015–2016 років [521, с. 22].

За даними Контртерористичного управління ООН, заснованого резолюцією 71/291 Генеральної Асамблеї від 15 червня 2017 року, у більш ніж 100 країнах-членах завербовано більше 30 000 іноземних бойовиків-терористів, які виїхали в Сирійську Арабську Республіку, Ірак, Афганістан, Лівію і Ємен. Багато з них повернулися в свої країни походження – і їх число буде безумовно зростати – розповсюджуючи в своїх громадах ідей ненависті, нетерпимості та насильства.

Окрема загроза – зв'язок терористичної діяльності і транскордонної злочинності, який полягає найчастіше у різних формах експлуатації каналів контрабанди, приклади наведемо нижче:

1. Деякі терористичні групи здійснюють збір плати за «безпечно» провезення контрабанди. Наприклад, діючі у Сахелі (саванний транскордонний регіон Сенегалу, Мавританії, Малі, Алжиру, Буркіна-Фасо, Нігеру, Нігерії, Камеруну, Чаду, Судану та Еритреї) злочинні групи сплачують організації «Аль-Каїда» в країнах ісламського Магрибу (на півночі Африки на захід від Єгипту) за безперешкодне перевезення товарів із Західної Африки на узбережжі Середземного моря.

2. Деякі терористичні групи беруть участь у транскордонній злочинній діяльності. Наприклад, Ісламський рух Узбекистану для фінансування своїх операцій бере участь у контрабанді наркотиків.

3. Терористи отримують від транскордонних злочинних об'єднань відомості про методи відмивання грошей, а також оперативну підтримку для отримання доступу до контрабандних маршрутів або для виготовлення підроблених проїзних документів для іноземних бойовиків-терористів. Наприклад, в Іраку і Сирії «Ісламська держава» використовувала традиційні контрабандистські мережі для експорту видобутої незаконним шляхом сирої нафти з використанням автоцистерн приватних посередників.

На рівні Ради Безпеки ООН розроблено рекомендації державам з метою запобігання розвитку транскордонного тероризму. Вони згруповані за такими напрямками:

- прикордонна безпека та обмін інформацією;
- судові заходи та міжнародне співробітництво у цій сфері;
- стратегії судового переслідування, реабілітації та реінтеграції;
- зусилля ООН щодо іноземних бойовиків-терористів, які повертаються і переселяються.

Серед усіх аспектів проблеми виникнення і розвитку терористичних загроз найбільш малодослідженим аспектом є фемінізація тероризму. Але

його актуальність зростає на фоні повідомлень про масове повернення до Європи дружин бойовиків розгромленого угруповання «Ісламська держава» та реєстрацію випадків їх активної участі в терористичній та екстремистській діяльності. Релігійні конотації криміногенезу мають свій вплив на формування передумов цієї проблеми, на що, зокрема, звертала увагу у своєму дослідженні Т. Є. Леоненко [192, с. 284–300]. Терористичні організації завжди залучали жінок до своєї діяльності. Водночас зміна форм і збільшення масштабів такої участі, які спостерігаються останніми роками, потребують прискіпливого вивчення, прийняття нових рішень та адекватного реагування. З огляду на це беззаперечною видається необхідність спрямування зусиль кримінології на дослідження детермінації, динаміки, географічних та інших особливостей фемінізації тероризму.

Транскордонні форми екстремістської та терористичної діяльності мають особливо небезпечний характер. А залучення до вчинення терористичних актів жінок об'єктивно зменшує ступінь ефективності діяльності щодо припинення таких злочинів. Практичне виконання превентивних заходів має враховувати додаткові ризики, пов'язані з можливістю участі жінок, з чим пов'язана необхідність підтримання належного рівня готовності широкого кола суб'єктів боротьби з тероризмом до оперативного реагування на нові загрози.

Протидія тероризму традиційно є проблемним полем міждисциплінарних досліджень кримінологів, соціологів, політологів та психологів. Зокрема, інституційна побудова системи міжнародної протидії тероризму є предметом досліджень, що проводилися В. Ф. Антипенком. Класикою кримінології вже вважаються праці Ю. М. Антоняна, що присвячені дослідженню тероризму. Робота Е. Салтман (Erin Marie Saltman) та М. Сміт (Melanie Smith) стосується участі жінок (у тому числі з країн Заходу) в терористичній діяльності «Ісламської держави» (Daesh) [563]. Великим за обсягом фактологічним матеріалом (який ґрунтується, зокрема, на досвіді країн СНД) та цікавими висновками вирізняється монографія

болгарської дослідниці Т. Дронзиної [89]. Участь жінок у терористичній діяльності в США в 60–70-х роках ХХ ст. є предметом дослідження А. Фед (Amanda Third). Суїцидальний жіночий тероризм досліджувала Дж. Ражн (Julie Rajan). Ключ для розуміння кримінально-правових та кримінологічних особливостей жіночої злочинності в Україні дає нам аналіз дисертацій А. Б. Благої, Р. В. Перелигіної та ін. дослідниць. Докладний аналіз особливостей терористичних актів, вчинених смертницями-терористками бачимо у ґрунтовній роботі Л. О'Рурк (Lindsey O'Rourke) [548]. Залучення жінок до тероризму з метою досягнення політичних цілей є предметом дисертаційного дослідження М. А. Адамової. Мотиваційні передумови радикалізації жінок дослідила С. Несс (Cindy D. Ness). Разом із тим, останніми роками спостерігаються нові детермінуючі чинники фемінізації тероризму, з'явилися нові обставини, що підлягають урахуванню в практичній діяльності суб'єктів запобігання цьому явищу.

Виходячи з вищевикладеного, з'ясуємо особливості протидії залученню жінок до транскордонної терористичної діяльності, а також детермінуючих чинників фемінізації тероризму. Про актуальність проблеми, зазначеної у темі публікації, свідчать такі гендерні тенденції, а по суті – тривожні маркери актуалізації ролі жінок у терористичній діяльності:

збільшення кількісного складу та рівня активності жінок у терористичних та екстремістських організаціях світу, які відомі своєю транскордонною злочинною діяльністю: Daesh («ДАІШ», «ISIS») – до його розгрому, Воко Нарам («Боко Харам»), Al-Qaeda («Аль-Кайєда»), HSM («Харакат-Аш-шабааб») тощо;

надзвичайно велика частка жінок у суїцидальному тероризмі, легітимізація якого здійснюється однаково активно як через релігійний фанатизм, так і через світські ідеології. Наприклад, у 2014 р. зафіксовано 26 суїцидальних терористичних актів у порівнянні з 27 подібними злочинами станом на травень 2015 р. Щонайменше у 75 % таких випадків напади вчинено жінками та дітьми [265, с. 15];

успішність рекрутингу та подальшої радикалізації молодих жінок через соціальні мережі, що дає можливості масовості та дистанційності такої діяльності; поширення навіть набув термін «халіфетки» (молоді дівчата, що заявляють про свою прихильність до ідей створення «халіфату»).

Сукупність цих тенденцій дозволяє нам констатувати процес фемінізації тероризму, який відбувається останніми роками. Фемінізацією тероризму ми називаємо збільшення кількості жінок в терористичних організаціях та (що більш важливо) інтенсифікацію їх участі в терористичних актах та інших формах терористичної активності. Результати різнопрофільних досліджень, що проводяться у різноманітних сферах: кримінології, психології, політології, соціології дослідниками з різних країн прямо чи опосередковано свідчать про поступову фемінізацію тероризму, транскордонного зокрема. На рівні авторитетних міжнародних інституцій вже не перший рік висловлюється стурбованість зазначеною загрозою.

Аналіз джерел [89; 128; 265; 269; 275; 525; 563] дає нам підстави зробити наголос на застарілості певних гендерних стереотипів. На наш погляд, слід визнати застарілим традиційний дискурс, який представляє терористів-жінок у вигляді жертв, а не злочинців. Наприклад, такий підхід бачимо у документі ОБСЄ 2004 р., яким визнається «проблема експлуатації жінок терористами, які використовують їх зі своєю метою та для пропаганди екстремістської ідеології» [275]. Насправді роль жінок та рівень їхньої активності можуть бути різними: від пропаганди та надання моральної підтримки терористам, ведення розвідки, створення схованок, до ролі вербувальниць, інструкторів, збиральниць коштів. Найбільшою суспільною небезпекою характеризуються ролі виконавиць актів суїцидального тероризму. Наприклад, у Нігерії, кількість та інтенсивність терористичних нападів, що вчинено жінками та навіть неповнолітніми дівчатами, різко збільшилася у 2015–2017 рр. На території Сирійської Арабської Республіки жіночі підрозділи угруповань Daesh та HSM проходили підготовку з метою засвоєння методів встановлення контролю за іншими жінками, методів

стеження та допиту за ними. При цьому останнє із зазначених угруповань спонукає батьків відправляти дівчат для ведення безпосередніх бойових дій разом з чоловіками [265, с. 14].

Зокрема, є чисельні свідчення (ми посилаємось на одне з джерел, що їх наводять) про те, що станом на 2015 р. лише на території, контрольованій Daesh, з різною метою перебувають 550 європейських жінок [563, с. 4]. Є підстави вважати, що це радикалізовані жінки, які прибули до «халіфату» не тільки з романтичною метою. Надзвичайно великий відсоток жінок серед зафіксованих іноземних бойовиків-терористів у таких країнах як Сербія (39%), Норвегія (30%), Франція (29 %), Малайзія, Киргизстан, Бельгія (по 20 %). Нам не відома методика підрахунку, але ці відомості містяться у доповіді Комітету Ради Безпеки ООН, заснованого відповідно до резолюції про боротьбу з тероризмом [265, с. 15].

Другий поширений у наукових та публіцистичних джерелах стереотип – жінки вчиняють суїцидальні терористичні акти «не з власної волі, а внаслідок тиску і психологічної обробки» [128, с. 110], або навіть «психотропної обробки». Такий підхід формує стереотип про терористку позбавлену розуму, майже неосудну. Чи так це? З початку 1980-х рр. до кінця 2005 р. суїцидальні атаки були здійснені в Афганістані, Аргентині, Великобританії, Єгипті, Індії, Індонезії, Іраку, Ізраїлі, Кенії, Лівані, Марокко, Пакистані, Росії, Саудівської Аравії, Шрі-Ланці, Тунісі, Танзанії, Туреччині, Хорватії, США, Узбекистані, на Західному березі і смузі Газа, в Ємені [548, с. 682]. Як зазначено у доповіді «Терористичні і суїцидальні атаки», підготовленій у 2003 р. для Конгресу США, вони склали 3% з усіх терористичних місій, але заподіяли майже половину всіх втрат (смертельних випадків) [89, с. 59]. До найвідоміших терактів, вчинених жінками, належить вбивство Раджива Ганді тамількою-смертницею з організації «Тигри визволення Таміл - Іламу» (LTTE) у 1991 р. або підрив у готелі в Йорданії у 2005 р. смертницею Аль-Каїди Sajida al-Rishawi. Перша з них керувалася мотивами боротьби за незалежність тамільської держави на території Шрі-

Ланки. Отже, легітимізація тероризму здійснюється однаково активно як через релігійний фанатизм, так і через світські ідеології.

Відомо, що у 2010 р. тодішній лідер Іракської частини Daesh Абу Омар аль Багдаді (Abu Omar al Baghdadi) виступив із заявою про те, що жінки не повинні бути смертницями. Проте залучення жінок-смертниць до вчинення терористичних актів (жіночий суїцидальний тероризм – female suicide terrorism (FST)), з точки зору їх організаторів, має низку очевидних переваг. Наприклад, однією з практичних причин цього є більш об'ємний, ніж у чоловіків, одяг, який дозволяє приховати вибухівку. Крім того, жінка може бути вагітною, що може обумовити лояльну поведінку співробітників правоохоронних органів та спеціальних служб. У результаті, в середньому терористки-смертниці однією дією вбивають більше людей, ніж чоловіки-терористи [548].

Аналіз джерел [89; 269; 548] дозволяє стверджувати, що мотиви участі жінок у терористичній діяльності загалом та FST зокрема, можна узагальнити, класифікувавши їх за двома групами. До першої групи належать пояснення, які виходять із того, що жінки через різні причини самостійно зробили вибір на користь терористичної діяльності (особливості психоемоційної сфери, бажання заробити). Другу групу складають мотиви примусового вступу жінок у терористичні організації (шантаж, прямий примус чоловіка, релігійного лідера, маніпуляції бажанням помститися за смерть близької людини).

Водночас згідно з результатами дослідження А. Спекхард (Anne Speckhard) та ін., усі терористки-смертниці поділяли погляди войовничих ваххабітів на момент вчинення терористичних дій, тобто цілком свідомо сприймали мету злочину, що готували [569, с. 68]. Крім того, сучасні дослідження свідчать про те, що не слід перебільшувати вагу таких чинників індивідуального суїцидального терористичного вибору, як демографічні характеристики (вік, сімейний стан, професія, походження), а також релігійність. Як зазначає Т. Донзина, до суїцидального тероризму найбільше

схильні жінки, які зазнали внаслідок конфлікту будь-яких втрат, мають тілесні ушкодження, що позбавляють їх ідентичності, стали жертвами соціальної стигми в рамках своєї спільноти через діяння або стани, які не схвалюються цією спільнотою. Проте публічно виголошені мотиви істотно відрізняються від особистих. Отже, суїцидальний акт можна розглядати як цілком раціональний вчинок, оскільки він спрямований на досягнення останнього особистого блага – ідентичності [89, с. 225–226].

З третьою сформульованою нами тенденцією – успішністю дистанційного рекрутингу та подальшою радикалізацією молодих жінок через соціальні мережі пов'язана контраргументація щодо чергового стереотипу – терористками є переважно жінки, які мають ознаки належності до ісламу. Насправді інтернаціональну природу цього явища підтверджувало масове залучення жінок з Європи до руху Daesh. Сотні завербованих жінок різноманітних національностей потенційно можуть радикалізуватися навіть до такого рівня, який спонукає їх до участі у вчиненні FST. Широке поширення набула інформація про два випадки. Перший з них – затримання при готуванні до перетинання Турецько-Сирійського кордону російської студентки Варвари Караулової у 2015 р., пізніше засудженої на 4,5 роки позбавлення волі за обвинуваченням у спробі долучитися до підрозділу Daesh «Бадр», що готує смертників (та достроково звільненої на початку 2019 р.).

Інший випадок відомий в колах спеціалістів за сюжетом публіцистичної книги професора Джорджтаунського університета А. Спекхард «Наречена ІДІЛ». Книга підготовлена на матеріалах реальної справи Шеннон Морін Конлі – 19-річної медсестри з Колорадо, заарештованої ФБР у 2014 р., та ілюструє психологічні механізми радикалізації дівчини, яка через соціальну мережу підтримувала зв'язок з сирійським екстремістом, результатом чого мала стати її поїздка в Сирію для участі в джихаді [271].

Як бачимо, можливим є ефективний дистанційний радикалізуючий вплив на молодих жінок, що можна розглядати як новий елемент технології терористичної діяльності в сучасному світі. Очевидно, що психологічній обробці жінок потрібно протиставити дзеркальні засоби психологічного впливу через аналогічні канали: спільноти у соціальних мережах, цілеспрямований вплив на молодих жінок з боку осіб, що належать до референтних для них груп. Отже, необхідно активно шукати шляхи запобігання втягненню жінок у терористичну діяльність, зосередитися на недопущенні вербування нових жертв серед жінок.

Проблематика запобігання тероризму серед жінок є актуальною і для прикордонних служб різних держав, що пояснюється такими аргументами.

По-перше, спеціалізованими міжнародними інституціями з протидії тероризму зосереджуються зусилля у напрямку виявлення під час повернення у країни походження т. зв. «іноземних терористичних бійців» (FTF – поширена у міжнародній практиці аббревіатура). Не останнє місце у цій справі належить прикордонним службам. Державна прикордонна служба України забезпечила підключення пунктів пропуску до баз даних Інтерполу, що гарантує застосування цих баз із зазначеною метою.

По-друге, на рівні рекомендацій Ради безпеки ООН зазначено, що «Держави повинні забезпечити навчання співробітників прикордонних органів оцінці ризиків на основі фактичних даних, з урахуванням конкретних питань щодо проведення бесід з жінками та дівчатами. Держави також повинні збільшувати кількісний склад жінок в органах безпеки та підвищувати рівень обізнаності спеціалістів з конкретних питань, що стосуються жінок–прихильниць войовничого екстремізму» [265].

Очевидно, що суб'єктам протидії тероризму в Україні слід запозичувати передові контртерористичні практики навіть тих міжнародних інституцій, в яких Україна не бере участі. До них належить, до прикладу, Ініціатива прикордонної безпеки (BSI), що створена з метою ефективного прикордонного співробітництва в контексті боротьби з тероризмом

Антитерористичним Центром ООН (UNCCT) спільно з Глобальним контртерористичним форумом (GCTF). Також доцільно долучитися до можливостей GCTF (Глобального контртерористичного форуму – Україна не входить до складу 30 країн його учасниць) з метою розробки та впровадження практичних ініціатив в сфері протидії потоку FTF (іноземних терористичних бійців) та складних питань, пов'язаних з їх поверненням в країни походження. У Гаазько-Маракесьькому меморандумі GCTF про належну практику ефективного реагування на феномен іноземних терористичних бійців (FTF) зазначається, що «особи, які ймовірно можуть стати цільовою аудиторією вербування, повинні бути в центрі уваги при розробці програм протидії. Слід вивчати можливість безперервної взаємодії з ... жінками... забезпечуючи їм релевантне і оперативне навчання з питань протиставлення дискурсу екстремізму» [563].

Отже, на сучасному етапі глобалізації та інтернаціоналізації злочинності проблема участі жінок у терористичній діяльності набуває нових форм. З метою успішної реалізації відповідних превентивних програм, на нашу думку, слід урахувати такі чинники фемінізації тероризму.

1. Мотиви, за якими жінки потрапляють до терористичних організацій є досить різноманітними. Спрощеним та неправильним є підхід до цих мотивів лише як модифікацій «Наречених ПГЛ» або підхід, заснований на презумпції психологічного тиску на жінок. Діяльність кожної з них полімотивована, базується на особистісних мотивах та може бути не позбавлена впливу як світської, так і релігійної ідеології.

2. Жінки активно дистанційно вербуються через соціальні мережі, що є ефективним елементом технології рекрутингу для терористичної діяльності в сучасному світі.

3. Психологічній обробці жінок необхідно протиставити засоби контрестримістської пропаганди через аналогічні канали: спільноти у соціальних мережах, цілеспрямований вплив на молодих жінок з боку осіб, які належать до референтних для них груп. Акцент слід робити на труднощах

повсякденного життя для жінок, що погодилися брати участь в екстремістських організаціях, а також на реаліях життя в зонах, контрольованих терористами.

4. Також необхідно працювати над подоланням гендерних стереотипів про те, що жінки можуть бути скоріше об'єктом, а не суб'єктом насильства, а також змінювати дискурс, який представляє терористів-смертниць у вигляді жертв («чорна вдова»), а не злочинців.

5. У випадках тероризму, легітимізованого релігією, доцільною є підтримка помірних течій в релігії, які протиставляються фанатичним інтерпретаціям релігійних вірувань.

6. Слід виконувати Рекомендації РБ ООН щодо навчання співробітників прикордонних органів оцінки ризиків з урахуванням конкретних питань, що стосуються жінок–прихильниць войовничого екстремізму.

7. Необхідно повною мірою використовувати можливості баз даних Інтерполу у пунктах пропуску через ДК з метою виявлення під час повернення у країни походження т. зв. «іноземних терористичних бійців» FTF.

Виходячи з аналізу документів ООН і ОБСЄ, особлива увага акцентується на таких аспектах запобігання транскордонному тероризму:

руйнування мовчазної підтримки екстремістських ідеологій, що забезпечує ефективність зусиль з протидії тероризму;

зниження привабливості терористичних способів досягнення будь-якої, навіть дуже важливої з ідеологічних міркувань мети;

виявлення та розв'язання соціальних конфліктів, урахування економічних і психосоціальних потреб їх учасників;

окремим завданням є забезпечення функціональної стійкості системи виявлення (націлювання) терористичних викликів та загроз [355]. Це передбачає надання уповноваженим органам повноважень щодо збору, обробки та зберігання персональних даних; забезпечення ефективності

програмно-аналітичних засобів обробки даних PNR (Passenger Name Record); інтероперабельність баз даних Держприкордонслужби, інших правоохоронних органів та Інтерполу; та організація роботи створення центру націлювання в Держприкордонслужбі.

недопущення транскордонного переміщення терористів і пов'язаних з ними активів, у тому числі шляхом застосування підрозділами прикордонного контролю баз даних INTERPOL, застосування системи API (повідомлення транспортними компаніями даних пасажира до прибуття його для проходження прикордонного контролю), різних способів забезпечення захисту проїзних документів.

Останнє завдання в Україні покладається на прикордонне відомство, яке відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» є суб'єктом боротьби з тероризмом та має повноваження щодо:

запобігання, виявлення та припинення спроб перетинання державного кордону України терористами, переміщення зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів;

здійснення заходів, спрямованих на виявлення та розробку осіб та злочинних груп, причетних до терористичної діяльності, у тому числі й щодо виявлення джерел їх фінансування;

забезпечення безпеки морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій;

надання АТЦ при СБУ необхідних сил і засобів під час проведення антитерористичних операцій на території пунктів пропуску, інших об'єктів, розташованих на державному кордоні або у прикордонній смузі;

На виконання цих повноважень особливі зусилля Держприкордонслужби сконцентровані на протидії спільно з СБУ прямуванню через державний кордон осіб, причетних до підготовки і здійснення терористичних актів, а також до сприяння терористичній діяльності,

антидержавним заходам в Україні та здійснення інформаційної діяльності антиукраїнської спрямованості.

Висновки до розділу 3

Можна констатувати наявність міжнародного консенсусу у сфері протидії транскордонній злочинності лише у тих питаннях, які стосуються первинного рівня гармонізації у частині криміналізації транскордонних злочинів, взаємного визнання судових рішень та на регіональному рівні – розбудови елементів наднаціональних інституційних систем протидії транскордонній злочинності.

Проаналізовано зарубіжну практику протидії окремим видам транскордонної злочинності, яка є найбільш актуальною для України. Зокрема, розкрито специфіку чинників, що визначають ступінь небезпеки злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європи. Розкрито зміст криміногенних ризиків, характерних для окремих міграційних маршрутів: ризики для мігрантів стати жертвами торгівлі людьми, жертвами всіх форм експлуатації; прибуття в потоці мігрантів потенційних терористів; наявність попиту на підроблені документи, що стимулює окремий вид злочинного бізнесу.

Визначено загальні тенденції контрабанди наркотиків, проаналізовано особливості системи протидії наркоконтрабанді в США та розкрито ті основних її риси, що можуть мати значення для України. Модель протидії наркоконтрабанді складається з кримінально-правових, інституційних та інструментальних засобів протидії. Дієвість кримінально-правової репресії в США у сфері протидії наркоконтрабанді обумовлена не тільки і не стільки санкцією, а правовими наслідками, що полягають у можливих наступних обмеженнях. Характерною рисою інституційних засобів протидії є інтегрована система управління діями різноманітних за призначенням системи органів на федеральному рівні, три з яких забезпечують

прикордонну безпеку. Інструментальні засоби протидії передбачають застосування різноманітних технічних засобів та організаційних заходів.

З'ясовано, що у сфері переміщення товарів в Україні з метою впровадження концепції «інтелектуального кордону» необхідно реалізувати такі завдання як: а) Контроль за транскордонним рухом товару. Це дозволить вирішити проблеми, пов'язані з переміщенням контрафактних товарів. Розв'язок даної проблеми – в уніфікації бухгалтерського обліку товарів всередині країни та обліку товарів зовнішньоекономічної діяльності на основі запровадження технології електронної ідентифікації товарів та впровадження tax-invoice або e-invoice; б) Систему загального транзиту з суміжними країнами (принаймні – членами ЄС), яка дозволить безпосередній обмін з баз даних митних органів суміжних держав; аналіз імпорту до прибуття товарів на митний кордон, що дозволить протидіяти завезенню контрафактних товарів в режим «перерваного транзиту»; в) інтеграцію митних баз даних суміжних держав у режимі «запит-обмін» дозволить однаково ідентифікувати вантажі за товарною номенклатурою; г) удосконалення контролю за міжнародними відправленнями громадян дозволить мінімізувати випадки правопорушень, пов'язаних з незаконним переміщенням предметів через кордон.

Особливу увагу у сфері протидії транскордонному тероризму слід приділити таким заходам, як: руйнування мовчазної підтримки екстремістських ідеологій, що забезпечує неефективність зусиль з протидії тероризму; зниження привабливості терористичних способів досягнення будь-якої, навіть дуже важливої з ідеологічних міркувань мети; виявлення та розв'язання соціальних конфліктів, урахування економічних і психосоціальних потреб їх учасників; окремим завданням є забезпечення функціональної стійкості системи виявлення (націлювання) терористичних викликів та загроз. Це передбачає надання уповноваженим органам повноважень щодо збору, обробки та зберігання персональних даних; забезпечення ефективності програмно-аналітичних засобів обробки даних PNR (Passenger Name Record); інтероперабельність баз даних

Держприкордонслужби, інших правоохоронних органів та Інтерполу; та організація роботи створення центру націлювання в Держприкордонслужбі; недопущення транскордонного переміщення терористів і пов'язаних з ними активів, у тому числі шляхом застосування підрозділами прикордонного контролю баз даних INTERPOL, застосування системи АРІ (повідомлення транспортними компаніями даних пасажира до прибуття його для проходження прикордонного контролю), різних способів забезпечення захисту проїзних документів.

РОЗДІЛ 4
ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

4.1. Шляхи і засоби удосконалення державної політики у сфері протидії транскордонній злочинності

Політика як напрям діяльності, сукупність інструментів та засобів реалізації стратегічних інтересів у сфері протидії злочинності реалізується через стратегії. У рамках певної стратегії визначаються концептуальні засади (концепції) розв'язання конкретних актуальних проблем.

На рівні окремих видів злочинів стратегічному визначенню підлягають також пріоритетні форми, засоби, предметні цілі та бажані конкретні результати їх досягнення, що залежать від специфіки того чи іншого виду злочинності.

Транскордонній злочинності притаманна специфічна сукупність ознак, що об'єднують різні злочинні діяння у зв'язку з вчиненням їх по різні боки державних кордонів. Звідси випливає логічний висновок про те, що протидія транскордонній злочинності має бути предметом спільних міждержавних зусиль, і на практиці дійсно досить активно запроваджуються механізми міжнародної, міжвідомчої взаємодії. Наприклад, ці механізми включають прикордонне співробітництво, співробітництво у сфері розробки узгодженої політики щодо протидії організованих злочинності (гармонізація матеріальних і процесуальних норм), оперативне співробітництво (обмін інформацією між представниками органів кримінального переслідування різних держав тощо) [67, с. 102].

Транскордонні процеси супроводжують природний прогрес суспільних відносин. Установлення та поглиблення транскордонних зв'язків є, власне,

одним з важливих маркерів ступеня розвиненості суспільних відносин. Неминуchoю стороною еволюції транскордонних відносин є їх криміналізація. Політика, яка реалізується у сфері транскордонних відносин має об'єднувати зусилля соціальних систем, спрямованих на протидію тим явищам, які формують криміногенний потенціал суспільства у прикордонні.

Визнаючи досягнення учених та практичних співробітників, зауважимо, що сьогодні можна констатувати чинники недостатньої ефективності наукового забезпечення політики у сфері протидії злочинності.

1. По-перше, до таких особливостей можна віднести невинправдане обмеження кола споживачів кінцевого продукту досліджень наук кримінально-правового циклу. Ці дослідження спрямовані переважно на законодавця, науковця та практичного працівника. Але давно і не нами визнано, а визнається на кожній науковій конференції кримінально-правового та кримінологічного спрямування – законодавець майже не реагує на результати наукових досліджень. Крім того, не є великою таємницею, що переважна більшість практичних працівників через різні причини майже не використовує новітні наукові напрацювання. Отже, робимо прикрий висновок – наука функціонує заради науки. За поодинокими виключеннями невисокою є результативність роз'яснювальної роботи за допомогою *доступних та привабливих засобів*, розрахованої на практичного працівника через засоби професійної підготовки, а також на потенційних потерпілих, їх родичів, педагогів, соціальних працівників тощо, а внесок науки у реальну протидію злочинності є досить скромним.

2. По-друге, надзвичайна «теоретизованість», надмірна перевантаженість мовного стилю кінцевого продукту наукової діяльності складною (іноді – псевдонауковою) термінологією та величезні обсяги масиву наукової інформації, що публікуються (у фантастичному поєднанні з ультрамалими накладками наукової книги), зменшує можливості практичного застосування цієї інформації. А засоби її доведення до такого кінцевого споживача «продукції» наук кримінально-правового циклу, як пересічний

громадянин, залишилися на рівні ХХ ст. з поправкою на зменшення активності у сфері популяризації наукових знань. У минулому залишилися кількасоттисячні накладі невеличких науково-популярних книжок, що у цікавій формі знайомили людей з важливою дослідницькою інформацією, залишаючи корисні відомості у пам'яті, витримували декілька перевидань та користувалися значним попитом. А нові сучасні можливості, які відкрилися нам у цифрову еру, з мінімальним ефектом застосовуються з метою запобігання злочинності.

3. На нашу думку, закріплене на рівні законодавства [298] та пануюче у доктрині [242] ставлення до протидії будь-якій злочинності як частині внутрішньої політики або системи забезпечення внутрішньої безпеки є досить оманливим. Наприклад, у тих масштабах, в яких південна Європа зіткнулася з проявами транскордонної злочинності під час міграційної кризи 2015-2016 рр., можна говорити про справжню зовнішню загрозу та найактуальнішу проблему зовнішньої політики на континенті. В Україні, на наш погляд, цей підхід, який витікає з контексту Закону «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» викривлює справжню природу транскордонної злочинності як проблему не тільки внутрішньої, але і зовнішньої політики. У зв'язку з цим є резерви і для вдосконалення Закону «Про транскордонне співробітництво» [298; 315].

Тим часом, акцент на політиці в даному випадку, на наш погляд, є дуже важливим, оскільки першою серед форм реалізації ставлення держави і суспільства до злочинності, що визначається терміном «протидія», має бути поставлена політика держави [104, с. 218].

Дефінітивний апарат політики щодо протидії злочинності, складається з множинності загальних понять інституційної теорії, теорії систем, теорії глобалізації та теорії запобігання злочинності. На жаль, на теоретичні суперечки навколо цих понять та категорій витрачається занадто багато енергії, водночас кількість дискусійних сфер у кримінологічній науці не

зменшується, серед яких залишається питання про структурну конфігурацію кримінологічної політики у сфері транскордонних відносин.

Виходячи з цих міркувань, мета даного підрозділу полягає у тому, щоб запропонувати результат теоретичного моделювання оптимальної політики у сфері протидії транскордонній злочинності. Як зазначає А. П. Закалюк, державна політика – це спрямування і зміст державної діяльності, цілі і завдання у реалізації інтересів держави, іноді – ще й методи і засоби досягнення цих цілей.

При цьому зазначимо, що у вітчизняній кримінології питання щодо формування та реалізації антикримінальної політики є надзвичайно дискусійним. Домінуючими є наукові позиції щодо виокремлення кримінологічної політики та політики у сфері протидії злочинності.

Як підсистему цілісної соціальної регулятивної системи, якою є державна політика у сфері боротьби зі злочинністю, розглядає кримінологічну (профілактичну) політику П. Л. Фріс (інші її підсистеми – кримінально-правова, кримінальна процесуальна, кримінально-виконавча) [455, с. 10]. Спільні й відмінні риси кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики держави, особливості процедури її формування визначено у роботі О. М. Джужі, В. В. Василевича [80, с. 30]. Одним з перших дослідників проблем, пов'язаних з формуванням кримінологічної політики є М. М. Бабаєв.

Основою розробки теорії і практики запобігання злочинності вважає кримінологічну політику В. В. Голіна. Кримінологічна політика, за трактуванням ученого – це складова частина державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та стратегії, якими керується держава та її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності [54, с. 194]. Кримінологічна політика В. В. Голіною розглядається в контексті теорії запобігання злочинності, яка передбачає дію триєдиної ієрархічної запобіжної системи на загальносоціальному,

спеціально-кримінологічному і індивідуальному рівнях. Водночас, учений вважає за доцільне модернізувати кримінологічну політику за рахунок ресурсу окремих стратегій, наприклад, залучення громадськості, зменшення можливостей вчинення злочинів, віктимологічної стратегії. При цьому дослідником акцентується особлива увага на нерепресивності цих стратегій та їх призначенні, спрямованості на «зниження або обмеження девіаційних, деліктогенних і кримінальних проявів криміногенного потенціалу чи захисту матеріальних і духовних соціальних цінностей від злочинних посягань» [53, с. 198]. У цьому контексті кримінологічна політика є своєрідною державною ідеологією, під впливом якої, з одного боку, розробляються завдання, зміст, принципи, форми діяльності щодо нерепресивного запобіжного впливу на злочинність, а з іншого, – застосовуються найсучасніші прогресивні стратегії її запобігання [53, с. 194].

Як комплекс нормативно-правових, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинності й усунення її причин, розглядає кримінологічну політику В. І. Борисов [30, с. 572–574].

За тлумаченням М. П. Клейменова кримінологічна політика є науково-обґрунтованою, такою, що відповідає міжнародним стандартам та вимогам національного законодавства, цілеспрямованою і системною діяльністю суб'єктів політики щодо скорочення злочинності і декриміналізації суспільних відносин соціальними і правовими засобами, забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз кримінального характеру [132, с. 199]. Як неважко помітити, оригінальність точки зору вченого полягає у тому, що він акцентує увагу і на зовнішніх кримінальних загрозах, що, на наш погляд, як раз відповідає характеру транскордонних кримінальних загроз. Відповідно, у цьому контексті, кримінологічну політику можна вважати частиною не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики.

Водночас слід визнати наявність критичних точок зору на термін «кримінологічна політика». Відомим є твердження А. П. Закалюка щодо недоцільності виділення кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політик як самостійних видів державної політики. Учений вважає, що «виділення в єдиній державній політиці щодо протидії злочинності низки галузевих політик є дещо штучним, оскільки державний інтерес щодо злочинності є єдиним. Це протидія їй різними засобами» [104, с. 218-219].

Цієї позиції дотримуються також О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, В. М. Куц. Останній пропонує застосовувати термін «антикримінальна політика», змістом якої є і кримінологічний аспект (запобігання), і кримінально-правовий, і кримінально-процесуальний.

На нашу думку, політика у сфері протидії злочинності має багатий арсенал міждисциплінарних засобів, що поєднують у собі діяльність в абсолютно різних галузях не тільки внутрішньої, але (у випадку з транскордонною злочинністю) і зовнішньої політики, тому вона має беззаперечне право на інституціоналізацію. Її змістом є не тільки державна, а й суспільна діяльність, спрямована на формування і реалізацію стратегії і тактики як запобігання транскордонним правопорушенням, так і правовим формам реагування на них [189]. Інакше кажучи, вона поєднує проактивну (кримінологічну) та реактивні (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі) форми діяльності.

Інтегральне поняття «протидія злочинності» на індивідуальному рівні містить і профілактику, і запобігання і припинення злочинів. Раннє запобігання є найважливішою метою системи протидії злочинності [14, с. 174]. Ефективність політики у сфері протидії транскордонній злочинності перебуває у логічному зв'язку з ефективністю політики у сфері транскордонних відносин.

Є певна специфіка криміналізації транскордонних відносин у політичній, економічній, соціальній та інших сферах, яка обумовлює

особливості політики протидії транскордонній злочинності. Отже, під *криміналізацією транскордонних відносин* ми розуміємо інфільтрацію злочинності у транскордонні суспільні відносини, яка є результатом еволюції злочинності в умовах недостатнього рівня ефективності протидії одночасно зі створенням атмосфери, в якій криміногенний стереотип поведінки для суттєвої частини суспільства є прийнятним. У такому випадку можна вести мову про формування криміногенного потенціалу цієї частини суспільства. Наприклад, для транскордонних відносин актуальним є питання криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні.

Останнім часом є підстави говорити про розвиток ризикоорієнтованого підходу. М.М. Бабаєв називає цей напрям досліджень, який дає методологію аналізу ризикогенної обстановки, стратегії і тактики управління ризиками ризикологією. Коментуючи ризикологічну градуйованість кримінологічних факторів, М. М. Бабаєв звертає увагу на те, що традиційна кримінологія акцентує увагу на криміногенних факторах з високими показниками ризику, у той же час фактори з показниками, близькими до 0, як правило залишаються поза полем наукового та практичного реагування [8, с. 109].

В українських правоохоронних органах застосовується методологія аналізу ризиків, яка передбачає створення профілей ризику, з урахуванням значення індикатора ризику (безсумнівний, потенційний, превентивний).

Для оцінки рівня загроз на різних ділянках державного кордону доцільним нами організовано їх експертну оцінку з точки зору їх впливу на рівень безпеки. Узагальнені відомості про склад групи експертів, область знань експертів, питання, що задаються експертам і евристики, що допомагають експертам відповісти на них, наведено в додатках Д– Е.

SWOT-аналіз, аналіз наукових джерел та аналітичних даних Держприкордонслужби дозволяє класифікувати основні кримінальні (криміногенні) загрози на державному кордоні України, що одночасно дає ключ для класифікації транскордонних злочинів.

Результатом є модернізована нами матриця загроз О. Є. Цевельова [460, с. 149–150], на підставі аналізу раніше виявлених транскордонних загроз, актуальних у 2018–2019 рр., протидія яким здійснюється по лінії прикордонного контролю [407, с. 120–129] та експертних оцінок (додаток Е) за логікою та зразком, який показано у табл.4.1.

Тут під кримінальними загрозами розуміються ті, що безумовно призводять до зростання злочинності, під криміногенними – ті, що потенційно призводять до зростання злочинності.

Таблиця 4.1

**Матриця кримінальних та криміногенних загроз
(на прикладі двох ділянок кордону)**

Українсько-білоруська ділянка			
Ймовірність загрози	Ступінь інтенсивності		
Висока	Переміщення бурштину з України	Переміщення викраденого автотранспорту	Контрабанда з України наркотичних речовин рослинного походження
Середня	Проникнення іноземних бойовиків - терористів	Нелегальний в'їзд за чужими, підробленими документами	Переміщення незаконно виготовлених товарів підакцизної групи
Низька	Контрабанда культурних цінностей	Переміщення тяжких наркотиків	Контрабанда зброї
ділянка Україна- ЄС			
Ймовірність загрози	Ступінь інтенсивності		
Висока	Контрабанда в Україну синтетичних наркотиків	Нелегальний виїзд в ЄС за чужими, підробленими документами	Переміщення незаконно виготовлених товарів підакцизної групи з України
Середня	Переміщення бурштину, лісу з України	Нелегальна міграція	Торгівля людьми, Контрабанда наркотиків до ЄС
Низька	Переміщення викраденого автотранспорту в Україну	Проникнення іноземних бойовиків - терористів	контрабанда зброї, бойових припасів

На підставі виявлених загроз нами уточнено архітектуру кластерної моделі політики у сфері протидії транскордонній злочинності (рис. 4.1).

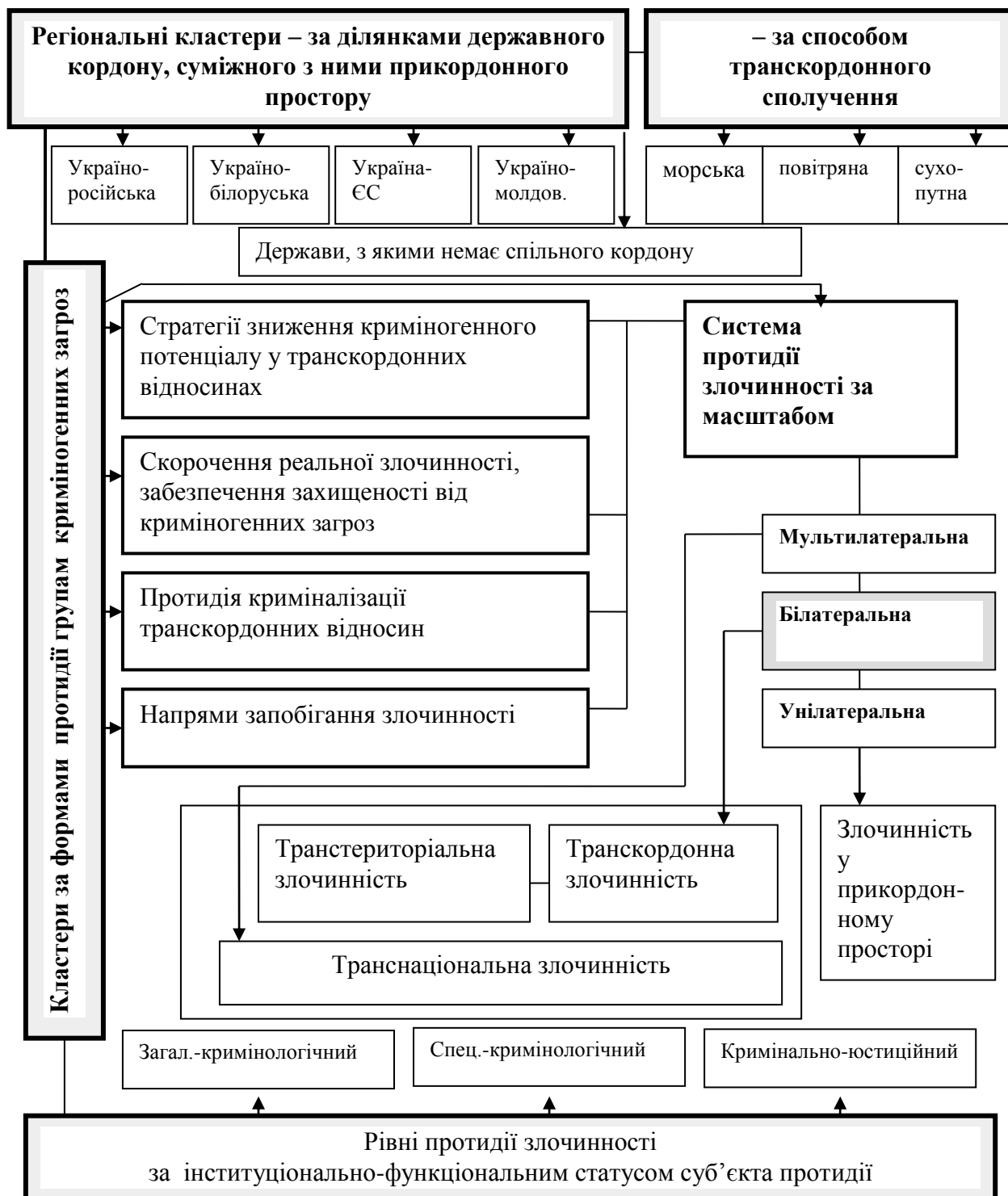

Рис. 4.1. Кластерна модель політики у сфері протидії транскордонній злочинності

Зокрема, ураховуючи погляд на злочинність як систему [261, с. 254] та умови ефективності функціонування механізму протидії злочинності [198, с. 371] нами запропоновано поділ кластерів за регіонами (ділянками кордону) та за видами кримінальних (криміногенних) загроз. Перевага даного підходу полягає у можливості своєчасного реагування на динамічні зміни загроз. Інша перевага – у застосуванні білатералізму у протидії транскордонній злочинності, що обумовлює стійкість системи, оскільки передбачає скоординовані обопільні зусилля у суміжних державах.

Таким чином, під *системою протидії транскордонній злочинності* ми розуміємо структуровану організовану множинність взаємозалежних елементів, що здійснюють взаємовплив у просторі і часі, призначену для цілеспрямованого запобіжного та деструктивного впливу на транскордонну злочинність.

Наведемо декілька пояснень до кластерної моделі.

1. Моделювання протидії транскордонній злочинності має за мету створення (на основі узагальнення дезагрегованих даних про злочинну діяльність та функціонування антикримінального механізму) практико-орієнтованої моделі, спрямованої на виявлення можливостей вдосконалення системи протидії злочинності. Моделювання базується:

на сформульованому у нормативний спосіб ставленні держави до різних форм кримінальної поведінки з точки зору того, які з них є більш небезпечними, а які менше та розумінні відповідності (або невідповідності) такому ставленню реальних ціннісно–нормативних аспектів суспільної свідомості;

оцінці стану транскордонної злочинності, тенденцій криміналізації транскордонних суспільних відносин з урахуванням динаміки відповідних форм злочинної діяльності в сусідніх з Україною державах;

сформованому уявленні про пріоритети у запобіганні конкретним формам транскордонної злочинної діяльності на тому чи іншому напрямку

(ділянці кордону або у регіоні), яке базується на оцінці криміногенних ризиків;

реальному уявленні про напрями протидії, які забезпечать максимальний ефект (на рівні спеціальної та загальної превенції) для кожної групи злочинів;

оцінці наявних можливостей та засобів (ресурсних, технічних, організаційних) для профілактики та припинення правопорушень.

2. До моделей ставляться такі вимоги [485, с. 180]:

інгерентність моделі, тобто достатній ступінь узгодженості моделі з середовищем, в якій їй належить функціонувати;

простота моделі;

адекватність моделі, що означає можливість досягнення з її допомогою поставленої мети відповідно до сформульованих критеріїв.

3. Удосконалення системи протидії злочинності на основі перевіреної моделі прогнозовано дозволить досягти таких результатів:

засоби, що застосовуються для контролю за злочинністю, розподілятимуться найраціональнішим шляхом. Максимальні ресурси витратимуться для превенції найбільш небезпечних діянь та застосовуватимуться для функціонування інструментів, що запроваджені законодавством і здатні забезпечити перспективний ефект;

інструменти впливу на злочинність конкретизуються, виходячи з криміногенних ризиків у конкретному регіоні (або на ділянці кордону).

4. Моделювання протидії транскордонній злочинності має відповідати практичним потребам та виходити з необхідності протидії конкретним кримінальним (криміногенним) загрозам та належного реагування на ризики. Останнім часом є підстави говорити про розвиток нового напрямку досліджень – ризикології, яка дає методологію аналізу ризикогенної обстановки, стратегії і тактики управління ризиками. Зокрема, коментуючи ризикологічну градуїованість криміногенних факторів, М. М. Бабаєв звертає увагу на те, що традиційна кримінологія акцентує увагу на криміногенних

факторах з високими показниками ризику, у той же час фактори з показникам, близькими до 0, як правило, залишаються поза полем наукового та практичного реагування [8, с. 109]. Водночас, для транскордонної злочинності специфіка полягає у тому, що ці показники необхідно співвідносити із даними суміжних держав, що і обумовлює необхідність територіальної кластеризації моделі протидії.

5. Одним зі значущих чинників розвитку конкретної території в просторі, що є результатом впливу унікальної конфігурації соціально-економічних, політичних, географічних та інших факторів та який може породжувати як конкурентні переваги, так і створювати обмеження для розвитку території, є її прикордонний статус. На такій території з метою протидії транскордонній злочинності формується відповідна інституційна система. Основний напрям зосередження зусиль цієї системи – виявлення кримінальних та криміногенних загроз та ризиків з урахуванням особливостей регіонів, рівня, активності, а також характеру транскордонних відносин, стану антикримінальної діяльності в суміжних державах. Поза сумнівом, у моделюванні для урахування особливостей різних прикордонних регіонів, може бути застосовано кластерний підхід. У скороченому вигляді його принципову схему на прикладі моделі протидії транскордонній злочинності нами продемонстровано на рисунку 4.1.

6. Як показано на рисунку, архітектоніка кластерної моделі протидії транскордонній злочинності побудована, виходячи з поділу кластерів за регіонами (ділянками кордону), способами транскордонного сполучення та за формами протидії групам кримінальних (криміногенних) загроз. Модель має вигляд єдиного комплексу, елементами якого є: протидія криміналізації транскордонних відносин, цільові стратегії зниження криміногенного потенціалу у прикордонні, скорочення реальної злочинності та забезпечення захищеності від транскордонних кримінальних загроз. Зі свого боку, окремими компонентами протидії криміналізації транскордонних відносин є зниження криміногенності цих відносин та деструкція детермінаційного

комплексу транскордонної злочинності, які діють через відповідний інституційний механізм.

7. Ідеологічна складова нами не показана в даній моделі, оскільки ми зробили акцент на дієвості застосування сил і засобів, а також призначенні кримінологічної політики. Зі свого боку, дієвість моделі свідчить про емерджентність системи протидії транскордонній злочинності. Під емерджентністю в інтересах нашого дослідження розуміється якість і властивість системи, які не притаманні її відокремленим елементам, а виникають завдяки об'єднанню цих елементів в єдину, цілісну систему і визначають наявність у системи більш високого рівня стійкості, ніж сумарна стійкість її частин [43].

8. Нормативне закріплення регіональної кластеризації різних аспектів протидії транскордонній злочинності втілюється через двосторонні угоди (про спрощений порядок перетинання державного, про місцевий прикордонний рух, про спільне патрулювання, про співробітництво оперативних органів, про співробітництво з прикордонних питань, про приймання та передачу осіб, що знаходяться на території держав незаконно, – з Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Румунією, Молдовою, Росією, Республікою Білорусь, іншими державами). Водночас механізм реалізації переважної більшості з цих угод є недостатньо чітким, зокрема в частині відповідальності за їх невиконання [292, с. 146]. Ураховуючи, що ці угоди укладалися в різні історичні періоди, вони надзвичайно відрізняються за юридичною технікою. Окремою проблемою є те, що внутрішньополітичні зміни у державах впливають на якість виконання цих угод. Це обумовлює необхідність розробки типової двосторонньої угоди, яка містить всі дієві елементи протидії, перевірені у процесі моделювання. Отже, встановлення та поглиблення транскордонних зв'язків є, з одного боку показником ступеня розвиненості суспільних відносин, з іншого мають побічний ефект у вигляді криміналізації транскордонних відносин

Ми підтримуємо позицію В. М. Куца, відповідно до якої протидія злочинності за інституціонально-функціональним статусом суб'єкта протидії може проводитися на загально-соціальному, спеціально-кримінологічному та кримінально-юстиційному рівнях [189, с. 105]. За соціальним об'єктом протидія реалізується на загальносоціальному, груповому та індивідуальному рівнях. У такій інтерпретації структурно-функціональна модель протидії транскордонній злочинності подана на рисунку 4.2.

Рис. 4.2. Структурно-функціональна модель протидії транскордонній злочинності

Модель має вигляд єдиного комплексу, елементами якого є: протидія криміналізації транскордонних відносин, цільові Стратегії зниження криміногенного потенціалу у прикордонні, скорочення реальної злочинності та забезпечення захищеності від транскордонних кримінальних загроз. Окремими компонентами протидії криміналізації транскордонних відносин є зниження криміногенності цих відносин та деструкція детермінаційного комплексу транскордонної злочинності, які діють через відповідний інституційний механізм.

Окремим важливим, на наш погляд, аспектом, є **специфіка реалізації державної політики у сфері протидії організованим формам транскордонної злочинності.**

Чинна Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 (далі – Концепція), відображає нормативно-правове регулювання державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю станом на 2011 рік [149].

Водночас актуалізація нових викликів та загроз у цій сфері спонукає відкоригувати (або переглянути) такі її частини, як «Проблема, яка потребує розв'язання», «Мета, строки і напрями реалізації Концепції», «Шляхи та засоби розв'язання проблеми». Очевидно, що об'єктивна інтернаціоналізація злочинності в умовах глобалізації у першу чергу інтенсифікує транскордонну злочинність, впливаючи як на її кількісні показники, так і на ті показники, що визначають рівень її суспільної небезпеки. Цей висновок є справедливим як для України, так і інших держав континентальної Європи. Зокрема, у програмних документах Європейського Союзу заявлено, що нова європейська політика сусідства приділяє першочергову увагу боротьбі з організованою транскордонною злочинністю та корупцією. Крім цього, нова європейська політика сусідства буде протистояти міжсекторальним викликам у сфері безпеки кордонів (до яких належать, наприклад, незаконне транскордонне переміщення людей) [557].

Поширення транскордонної організованої злочинності названо в числі викликів у сфері безпеки та Концепцією розвитку сектора безпеки і оборони України [148].

Разом із тим привертає увагу відсутність у чинній Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхів і засобів розв'язання проблем транскордонної та транснаціональної організованої злочинності. Водночас низкою нормативно-правових актів, прийнятих протягом періоду 2015–2019 р.р. серед пріоритетних напрямів протидії злочинності на нормативному рівні визначено такий напрям, як протидія транскордонній і транснаціональній організованій злочинності.

Зокрема, у зазначений період увага інститутів сектору безпеки України була зосереджена на функціонуванні таких елементів механізму протидії даному виду злочинності:

моніторинг стану транскордонної і транснаціональної організованої злочинності (Указ Президента України від 16 червня 2015 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р);

провадження суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів (Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р);

оцінка безпекового середовища та аналіз поширення транскордонної організованої злочинності (Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016).

Вищезазначені обставини свідчать про своєчасність постановки питання щодо внесення змін (прийняття нової редакції) до Концепції та

необхідність включення до проекту заходів протидії транскордонній організованій злочинності. Отже, на наш погляд, доцільним і своєчасним є внесення до Концепції змін (додаток Ж).

Підсумовуючи, визначимо доцільні та своєчасні *напрями удосконалення правового забезпечення* протидії транскордонній злочинності в Україні:

1. Визначення на рівні Закону України «Про транскордонне співробітництво» основних принципів укладання двосторонніх Угод з транскордонного співробітництва, що регламентують правові, організаційні, та інші шляхи вирішення проблем протидії транскордонній злочинності.

2. Нормативне закріплення підходу до політики у сфері протидії транскордонній злочинності як до однієї із засад не тільки внутрішньої, але і зовнішньої політики шляхом внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (додаток З).

3. Внесення змін (прийняття нової редакції) до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України з урахуванням заходів протидії транскордонній злочинності, що прогнозовано сприятиме розробленню та виконанню організаційних заходів, спрямованих на запобігання виникненню організованих злочинних угруповань і вчиненню ними злочинів;

4. У Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р., яка розроблялася та схвалена у 2019 р., нами пропонувалося внести розділ «Протидія транскордонній злочинності» (і цей розділ відображено у Стратегії). Водночас, не врегульованою залишається проблема, яка визначена серед головних проблем цією Стратегією як «причетність до протиправної діяльності жителів прикордонних районів України» [355]. Аналіз документу не дозволяє встановити будь-яких шляхів та засобів, визначених для вирішення цієї проблеми, тому в одному з наступних розділів ми детально зупинимося на даному аспекті.

З іншого боку, в Стратегії не відображено важливу, на наш погляд проблему, яка полягає у тому, що управління кордонами, яке безпосередньо

стосується протидії транскордонній злочинності, має різні центри прийняття рішень в Уряді:

питання інтегрованого управління кордоном – координує в уряді віцепрем'єр міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України,

більшість питань оперативно-службової діяльності – належать до координаційних повноважень Міністра внутрішніх справ,

військові питання, які стосуються оборони державного кордону – належать до координаційних повноважень Міністра оборони,

Єдина за своїм змістом прикордонна діяльність, таким чином, залежить від необхідності узгодження позицій між представниками, а іноді – ставлениками різних політичних сил. Це є ознакою дезінтеграції та абсолютно не узгоджується з постійним характером виконання прикордонних функцій та необхідністю забезпечення стабільності такого виконання.

Отже, застосована нами кластерна модель політики у сфері протидії транскордонній злочинності дозволяє прогнозувати, що за умови внесення запропонованих нами змін у законодавство ефективність системи протидії забезпечуватиметься такими умовами:

1) білатералізм системи – одночасне застосування заходів запобігання злочинності у суміжних державах,

2) кластерна побудова системи обумовлена кримінологічним прогнозом на базі виявлених кримінальних (криміногенних) загроз та ризиків у різних сферах транскордонних відносин,

3) стійкість системи – включення до двохсторонніх міждержавних угод (програм) неконфліктних питань спільного порядку денного, пов'язаних з протидією злочинності, що усуває дестабілізуючий вплив політичних чинників на стійкість всієї системи.

Оцінка емерджентності запропонованої системи, на наш погляд може бути важливим аспектом подальших досліджень.

4.2. Підвищення інституційної спроможності системи протидії транскордонній злочинності в Україні

Відповідно до Стратегії інтегрованого управління кордонами одним із завдань, що вирішуються з метою забезпечення ефективної протидії транскордонній злочинності правоохоронними органами (стратегічна ціль 7) є підвищення спроможності правоохоронних органів [355]. Маються на увазі такі його аспекти, як активізація міжнародної співпраці як з Інтерполом, Європолем, Євроюстом, так і з правоохоронними органами; впровадження у діяльність систем кримінального аналізу та удосконалення професійної підготовки оперативників [355].

Водночас визначення пріоритетних та прогнозування перспективних транскордонних кримінальних загроз, формулювання бачення запобігання цим загрозам і передбачення майбутніх інновацій (правових, технологічних, організаційно-управлінських, доктринальних підходів) на різних ділянках кордону є змістом забезпечення інституційної спроможності суб'єктів протидії транскордонній злочинності. Виходячи з цього, і побудована структура даного розділу нашої роботи, який присвячено антикриміногенному значенню різних елементів інституційної системи, притаманних протидії злочинності на кордоні.

4.2.1. Антикриміногенне значення прикордонного контролю

Концептуалізація забезпечення прикордонної безпеки і, зокрема, протидії транскордонній злочинності як кримінологічної проблеми в Україні знаходиться на стадії становлення. Разом з тим, досліджуючи проблеми функціонування окремих елементів механізму системи протидії транскордонній злочинності, ми зіткнулися з тим, що поза увагою кримінологічних досліджень залишився статус прикордонного контролю як елемента механізму даної системи. Якщо роль митного контролю у

виконанні цього завдання повною мірою розкрито в працях Є. В. Додіна, Б. А. Кормича, О. П. Федотова та ін. дослідників, то антикриміногенне значення прикордонного контролю, залишається малодослідженою проблемою, незважаючи на те, що міждисциплінарні аспекти цієї проблеми розкриті в роботах В. О. Назаренка, В. М. Серватюка, О. М. Ставицького [235], О. Л. Стрельцова, А. М. Притули [362], Д. А. Купрієнка [184], В. Л. Зьолки [113] та іншими вченими. Розроблені ними положення складають теоретичну основу та актуалізують постановку питання про обґрунтування ролі прикордонного контролю (ПК) як невід'ємного елементу механізму протидії злочинності і встановлення шляхів підвищення його ефективності в цілях протидії транскордонній злочинності.

Для досягнення поставленої мети дані відповіді на такі дослідницькі питання:

Яке значення прикордонного контролю в даний час у системі протидії кримінальним загрозам загалом і транскордонної злочинності зокрема?

Які тенденції визначають ефективність прикордонного контролю в даному аспекті на середньострокову перспективу?

Які аспекти діяльності пунктів пропуску через державний кордон найбільшим чином впливають на протидію транскордонним кримінальним загрозам?

З огляду на те, що система протидії транскордонним загрозам носить білатеральний і мультилатеральний характер, аналіз її механізму вимагає володіння елементами обстановки, що становить криміногенну картину на кордонах різних держав. Нами в ході дослідження прийняті до уваги дані Щорічного аналізу ризиків на 2018 р. складеного за FRAN, яка передбачає використання методики CIRAM.

У змістовному відношенні оперативно-службова діяльність прикордонного відомства України полягає у виконанні функцій передбачених статтями 2 Закону «Про Державну прикордонну службу України». Серед них, здійснення в установленому порядку прикордонного

контролю і пропуску через державний кордон України та на тимчасово окуповану територію і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення. Відповідно, зміст ОСД визначається трьома її основними формами: прикордонна служба, прикордонний контроль та оперативно-розшукова діяльність. У свою чергу, відповідно до ч. 1 статті 2 Закону України «Про прикордонний контроль», прикордонний контроль - це державний контроль, що здійснюється Державною прикордонною службою України, що включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів з метою протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції, торгівлі людьми, а також незаконного переміщення зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон [311].

В Україні діє 196 пунктів пропуску та 30 пунктів контролю, а також 7 контрольних пунктів на адмінмежі з АРК (табл. 4.2), (на зовнішніх кордонах ЄС протяжністю 44 752 км діє 1 863 пункти пропуску) [270].

По суті ця інфраструктура працює в інтересах протидії транскордонним правопорушенням – як адміністративним так і кримінальним.

Аналіз історичного досвіду свідчить, що з розвитком держави спостерігалася виразна тенденція до збільшення частки завдань прикордонного контролю у загальному обсязі завдань прикордонного відомства. Якщо до 1960 р. їх частка складала 10 %, у 1960-1982 рр. – 30 %, у 1982-1991 рр. їх частка складала 45 %, то після 2003 р. (прийняття закону «Про Державну прикордонну службу України») – вже 70 % [3, с. 90].

**Відомості про кількість пунктів пропуску (ППр) та пунктів контролю (ПК)
на державному кордоні України**

За видами транспортного сполучення	ППр/ ПК	За ділянками кордону						
		Поль-ща	Словач-чина	Угор-щина	Руму-нія	Молдо-ва	РФ	Біло-русь
Автомобільний	100	8	2	5	3	41	21	20
Залізничний	36/21	6/2	2/1	2/1	4	8/3	8/7	6/6
Пішохідний	3		2				2	
Поромний	2					2		
Річковий	10				3	3		1
Повітряний	26/1							
Морський	20/8							
Усього	196/30							

На перший погляд, метою здійснення прикордонного контролю відповідно до процитованої нормою Закону «Про прикордонний контроль» є протидія діянь, передбачених статтями 332, 149, 201, 305 Кримінального кодексу України. Разом з тим, виходячи з комплексного аналізу інших норм цього та інших Законів представляється очевидним, що даний перелік не є повним (зокрема, мова, наприклад, йде про статті 332-1, 358, 204 і ряду інших норм КК України).

Україна межує з 7 державами, з них 4 - члени ЄС. Підписання Угоди про асоціацію між Україною, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами визначило посилення співпраці України і ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основних свобод. У зв'язку з цим необхідно враховувати особливості функціонування системи протидії кримінальним загрозам на зовнішніх кордонах Євросоюзу. Слід зазначити, що інтереси України, і держав-сусідів у цій сфері збігаються щодо таких питань:

забезпечення безперешкодного законного перетинання кордонів особами і транспортними засобами в пунктах пропуску через державний

кордон (далі - ППр через ГГ) в поєднанні з високим рівнем контрольних процедур;

належне управління міграційними потоками,
ефективна протидія транскордонній злочинності, особливо її організованим формам [235, с. 8].

Тому часто держави-сусіди прагнуть до уніфікації технології контрольних процедур або ж йдуть на організацію спільного прикордонного контролю. Наприклад, у квітні 2018 року Україна завершила процедуру ратифікації Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова «Про спільний контроль осіб, транспортних засобів, товарів та предметів у спільних пунктах пропуску через українсько-молдовський державний кордон» [378]. Аналіз завдань прикордонного контролю, що здійснюється в різних державах, дозволяє зробити висновок про значний ступінь подібності даних завдань в контексті їх антикримінальної спрямованості. Для ілюстрації цієї тези нижче проаналізуємо транскордонні загрози, протидія яким здійснюється по лінії прикордонного контролю.

Відокремлення транскордонних кримінальних загроз від всіх інших носить практичний характер, пов'язаний, перш за все, з особливостями протидії їм. По суті, державні кордони є глобальним фільтром, використовуючи який, держави можуть вжити необхідних заходів для найбільш ефективного забезпечення виконання функцій кримінальної юстиції. Прикордонний контроль в Україні містить:

- 1) перевірку документів;
- 2) огляд осіб, транспортних засобів, вантажів;
- 3) виконання доручень правоохоронних органів України;
- 4) перевірку виконання іноземцями, особами без громадянства умов перетинання державного кордону при в'їзді, виїзді та транзитному проїзді по території України;
- 5) реєстрацію іноземців, осіб без громадянства та їх паспортних документів в ППр через ДК;

б) перевірку автомобільних транспортних засобів з метою виявлення викрадених автомобілів [311].

Схожі завдання виконуються в ході здійснення прикордонного контролю в більшості європейських держав. У зв'язку з цим деталізуємо виконання підрозділами ПК доручень уповноважених державних органів тобто письмових приписів уповноважених державних органів про проведення стосовно окремих осіб (у визначених законодавством випадках і у визначений спосіб) певних процесуальних, оперативних або спеціальних заходів. Відомості про особу перевіряються за оперативними базами даних системи «Гарт-1», за допомогою введення даних паспортного документа уповноваженою посадовою особою Держприкордонслужби із застосуванням паспортридерів, в тому числі і даних з електронних чіпів, що містять інформацію про власника, включаючи біометричні дані. Доручення в оперативній базі даних системи «Гарт-1» класифікуються за індексами:

«Д» – заборона в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства протягом встановленого терміну;

«Н» –заборона виїзду з України осіб, за рішенням слідчого судді, суду тимчасове обмеження в праві виїзду з України, у тому числі тих, до яких застосовано запобіжний захід, передбачений КПК України;

«Р» – розшук у ППр осіб, оголошених у розшук відповідно до КПК України;

«І» – інформування про факт перетинання державного кордону або про факт в'їзду на тимчасово окуповану територію або виїзду з неї особами, щодо яких проводяться оперативно-розшукові, контррозвідувальні або розвідувальні заходи;

«О» – огляд (із залученням у разі потреби посадових осіб митних органів, що використовують власні технічні та спеціальні засоби) транспортних засобів, якими пересуваються особи, і вантажів, з метою недопущення незаконного перетинання, а також незаконного переміщення предметів і речовин, заборонених до вивезення і ввезення або щодо яких

встановлено спеціальний порядок переміщення або виявлення викрадених транспортних засобів;

«В» – додаткове вивчення питання про наявність законних підстав для перетинання кордону особами або їх в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї [286].

Для визначення значення ПК у даний час в системі протидії кримінальним загрозам взагалі і транскордонної злочинності зокрема звернемося до кількісних даних.

Виявлення документів з ознаками підробки, чужих і недійсних документів. У 2017 році 31 держава-член мережі FRAN повідомили про 6700 осіб з третіх країн, що пред'явили підроблені і недійсні документи на ППР при в'їзді до ЄС / Шенгенської зони. При цьому, не маючи точних даних про розмежування підроблених і недійсних через різні причини документів, аналізуємо загальні тренди. Зокрема, спостерігається тенденція зниження цієї кількості на зовнішніх кордонах ЄС (найнижчий з 2012 р. показник). Разом з тим кількість виявлення таких документів на внутрішніх кордонах зросла і за цим показником 2017 р. знаходилося на другому місці після 2013 р. [559].

Показовим у цьому зв'язку є громадянство осіб, які використовували підроблені і недійсні документи. Найчастіше виявлялися громадяни Марокко (803), України (801), Ірану (438), Албанії (346), Росії (278) і Туреччини (275). При цьому кількість громадян України значно скоротилася в порівнянні з попереднім роком (для порівняння – кількість російських – навпаки, збільшилася). Ймовірно, причиною цього послужило рішення про включення України до переліку країн, громадяни яких (що використовують біометричний паспорт) звільняються від візових вимог в Шенгенській зоні, яке набрало чинності 11 червня 2017 року. І це при загальному збільшенні пасажиропотоку українців в межі Шенгенської зони (яке за перші три місяці лібералізації візового режиму склало 15 % в порівнянні з тим же періодом в 2016 р).

На сухопутних кордонах більша частина випадків використання недійсних документів до лібералізації візового режиму являла собою пред'явлення українськими громадянами документів з недійсними польськими візами (519). У цьому плані також найбільш часто виявлялися громадяни Сербії та Марокко.

На пунктах пропуску для авіаційного сполучення найчастіше зазначалося прибуття в Грецію з підробленими документами сирійських, афганських, іракських, турецьких та іранських громадян. Серед найбільших аеропортів за межами ЄС найчастіше особи з підробленими документами прибували з аеропорту Ататюрк (Стамбул, Туреччина - 477 випадків) і аеропорту Дакар (Сенегал - 222 випадки).

На шляхах міжнародних морських сполучень найбільші кількісні показники підроблених і недійсних документів реєструвалися на морському кордоні між Іспанією і Марокко (правопорушення відбувалися марокканськими громадянами).

На виїзді з ЄС на сухопутній ділянці - найбільша кількість виявлених випадків на кордоні з Україною, пов'язаних зі змінами дат в документах, для приховування порушення термінів перебування. На шляхах авіасполучення різноманітні типи підробок найчастіше зустрічаються у випадках вильоту в Канаду.

Розглянемо роль прикордонного контролю у протидії різним видам протиправної діяльності в Україні.

В Україні у 2017 р. при перетинанні кордону виявлено 1,1 тис. осіб з підробленими і чужими документами (більш ніж в 1, 8 раза, ніж у 2016 р). З них 950 – з підробленими документами, 107 - з чужими. З осіб з такими документами 63% – громадяни України. 493 підроблених або чужих документів було виявлено за результатами профілювання ризиків [329].

У 2018 р. зафіксовано зменшення на 14 % кількості громадян України виявлених при спробі незаконного перетинання державного кордону за недійсними паспортними документами інших країн. Зокрема виявлено 292 особи (2017 рік –

341), з них: 238 – з паспортними документами країн ЄС [1]. Більшість таких правопорушень зафіксовано на кордоні з Польщею (50 %), Угорщиною (20 %) та в пунктах пропуску для повітряного сполучення (18 %). З них виявлено, на кордоні з: Польщею – 146 громадян України (2017 р. – 136, збільшення на 7 %); Угорщиною – 59 громадян України (2017 р. – 33, збільшення в 1,8 раза); Словаччиною – 30 громадян України (2017 р. – 18, збільшення в 1,7 раза); Румунією – 3 громадянина України (2017 р. – 6, зменшення в 2 раза); РФ – 2 громадянина України (2017 р. – не виявлялися); на повітряній ділянці – 52 громадян України (2017 р. – 142, зменшення в 2,7 раза). Частіше використовувались паспортні документи громадян: Угорщини (94), Румунії (57), Польщі (23), Ізраїлю (17), США (16), Німеччини (13), Португалії (8), Італії, Канади (по 7), Росії (6), Бельгії, Великобританії, Чехії (по 5), Ірландії, Франції (по 4) та інші.

Частіше підроблені та чужі документи використовували громадяни України (777), Туреччини (75), Ірану (58), Єгипту (27), Іраку (19), Шрі-Ланки (13), Молдови (11), Індії (10), РФ (9), Гани (7), Грузії, Конго, Сирії, Узбекистану (по 6), Греції (4), Азербайджану, Гамбії, Нігерії (по 5) та інші. Основними країнами приналежності паспортних документів були Україна (791), Туреччина (39), Єгипет (22), Болгарія (17), Франція (16), Греція (15), Молдова (14), Великобританія, Німеччина (по 13), Ізраїль (12), Іспанія (11), Італія (9), Індія, Малайзія (по 8), Данія (7) та інші.

Основною категорією іноземних громадян, які використовували підроблені та чужі паспорти України, були громадяни Росії, Туреччини, Індії, Нігерії, Конго, Ірану, Бангладеш, Гани, Грузії, Іраку та інші.

Торгівля людьми. Регіоном походження жертв торгівлі людьми в ЄС найчастіше фіксується декілька країн Африки на південь від Сахари. Це особливо притаманно країнам Західної Африки - Нігерії, Камеруну, Гани, Гвінеї, Кот-Д'Івуару та Сьєрра-Леоне. Це регіон, де поширені так звані міграційні чинники, що виштовхують, зокрема, бідність, безробіття, неписемність, гендерна нерівність. Конвенція Ради Європи про заходи щодо

протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 регламентує (в ст. 7) «посилення» заходів прикордонного контролю, які спрямовані на запобігання і виявлення торгівлі людьми. Серед них установлення для комерційних перевізників обов'язку переконатися в тому, що всі пасажери мають документи на в'їзд/виїзд, необхідні для в'їзду до приймаючої держави, а також санкцій за порушення такого обов'язку. Також передбачена можливість відмови у в'їзді або анулювання візи особам, причетним до торгівлі людьми. Крім того, сторони, що підписали Конвенцію (ст. 7–9):

зміцнюють співробітництво між прикордонними службами, у тому числі шляхом створення і підтримки прямих каналів зв'язку, вживають заходів для забезпечення такої якості виданих нею документів на в'їзд/виїзд або посвідчень особи, що в максимальному ступені ускладнювало б їхнє неправомірне використання і підроблення або протизаконну зміну, відтворення або видачу;

проводять, на прохання іншої Сторони, перевірку законності та дійсності виданих або нібито виданих від її імені документів,

укомплектовують штат їх компетентних органів співробітниками, які пройшли необхідну підготовку і спеціалізуються на запобіганні торгівлі людьми та боротьби з нею, на виявленні жертв і надання їм допомоги [145].

Як бачимо, прикордонники в низці випадків розглядаються як остання та іноді єдина можливість виявлення жертв торгівлі людьми і подальшого надання їм підтримки та захисту від експлуатації. Тому всюди в Європі у т. ч. в Україні, підготовка й оснащення прикордонників спрямовані на ідентифікацію жертв. При цьому діти і жінки залишаються найбільш вразливими групами та їх захист є пріоритетом. Наприклад, підрозділами Держприкордонслужби України за результатами аналізу ризиків в 2017 р. припинено вивезення 6 громадян України – потенційних жертв торгівлі людьми [329].

Переправлення осіб з ухиленням від прикордонного контролю в конструктивних особливостях, спеціально обладнаних схованках, з

використанням технологічних пустот транспортних засобів або серед вантажу.

У 2017 році число виявлень на пунктах пропуску на зовнішніх кордонах ЄС таких осіб було в рази меншим, ніж на «зелених» ділянках кордону і спостерігалось зниження (на 27 %) у порівнянні з 2016 р. – з 2 219 до 1 618. При цьому малоімовірним уявляється дійсно зменшення числа таких спроб, з огляду на посилення контрольних заходів між пунктами пропуску. Зберігається ймовірність збільшення результативності таких спроб, оскільки використовуються більш складні і небезпечні для переміщуваних осіб методи, зокрема, у спеціально обладнаних герметичних відсіках у фургонях, вантажних автомобілях і товарних поїздах. Серед затриманих збільшилася кількість афганських громадян (з 233 у 2016 році до 489 в 2017 р.), тоді як число сирійських громадян значно зменшилася (з 667 по 113) [558; 559].

Контрабанда вогнепальної зброї, за період 2010–2016 рр. географічно фіксувалася в Західній Європі (35 %), Південній Європі (26 %), Північній Європі (21 %) і Східній Європі (18 %). Основними країнами призначення були Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Нідерланди, країни Скандинавії, Іспанія і Великобританія. Великі порти і регіони зі значним впливом організованих злочинних груп завжди були місцями, де ці злочини фіксувалися частіше. Декілька років поспіль джерелом зброї були балканські держави. Сьогодні, наявність збройних конфліктів на території окремих регіонів розглядається Євросоюзом як фактор ризику і Україна, на жаль, називається в цьому відношенні в одному ряду з Близьким Сходом і Лівією.

Проте виходячи з об'єктивних результатів оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби України, навряд чи можна констатувати різке погіршення динаміки розповсюдження зброї. Зокрема, в 2017 р. прикордонниками було виявлено 917 од. зброї (що приблизно відповідає даним трьох останніх років). 520 одиниць було виявлено за результатами

профілювання ризиків. 43% з цієї зброї - холодна. 60% було виявлено на виїзді з України.

Виявлення іноземних бойовиків-терористів є окремим напрямком діяльності під час здійснення прикордонного контролю в країнах Європи. Фактором, що актуалізує проблему, є фактична військова поразка формувань «Ісламської держави» в Сирії, Іраку та Лівії, «Боко Харам» в Нігерії на початку 2019 р. З більш ніж 5 тисяч FTF європейського походження, які свого часу виїхали в ці країни, орієнтовно 30 % вже повернулися на континент після поразок 2018 р. Проблема посилюється значним ступенем радикалізації осіб, пов'язаних з бойовиками – тобто їх дружин, наречених, навіть дітей. Наприклад, не менше 1 000 жінок з Європи долучилося до джихадистських груп на Близькому Сході [410, с. 128–129].

Прикладом небезпеки радикалізованих жінок є терористичний акт у Соборі Паризької Богоматері, вчинення якого планувалося ідеологами Ісламської держави за участі жінок на вересень 2016 р. [495].

Шляхи вирішення проблеми протидії *переміщенню через кордон викрадених транспортних засобів* пов'язані з виявленням фальсифікованих документів, ідентифікаційних номерів транспортного засобу (VIN-кодів) та ін. за допомогою баз даних. Зазначимо, що за результатами профілювання ризиків органами Держприкордонслужби України в 2017 р. було виявлено 370 автомобілів, що переміщувалися через кордон з порушенням установлених правил, з них: 16 – викрадених; 266 – з невідповідністю номерів агрегатів даним, зазначеним у реєстраційних документах; 88 – з підробленими реєстраційними та іншими документами [328].

Протягом 2018 року відмічалось зменшення на 23 % кількості виявленого автотранспорту з підробленими, несправними документами, з номерами агрегатів, які не відповідають записам у реєстраційних документах (у 2018 р. – 353 од., у 2017 р. – 461 од.), а також викраденого автотранспорту на 12 % (у 2018 р. – 194 од., у 2017 р. – 221 од.).

При цьому, 81 % (158 од.) викраденого автотранспорту виявлено у результаті реалізації доручень Інтерполу (практично на рівні 2017 року – 16 од., 73%).

Загалом виявлено автотранспорту на ділянках кордону: (з підробленими та несправними документами/з них викраденого):

з Молдовою – 176/46 (2017 р. – 122/47); з РФ – 68/23 (2017 р. – 133/29); з Польщею – 37/49 (2017 р. – 61/43); з Білорусією – 20/24 (2017 р. – 11/58); з Румунією – 18/7 (2017 р. – 35/7); з Угорщиною – 12/21 (2017 р. – 35/23); зі Словаччиною – 8/10 (2017 р. – 16/11); лінії розмежування – 10/0 (2017 р. – 24/2).

Разом з цим, спостерігається зростання кількості:

виявлених автомобілів з підробленими, несправними документами на 44 % на кордоні з Молдовою (у 2018 р. – 176 од., 2017 р. – 122 од.);

викрадених автомобілів:

у 4 рази на морській ділянці (2018 р. – 4 од., 2017 р. – 1) [1];

зростання в 2 рази кількості викраденого вантажного транспорту (у 2018 р. – 12 од., у 2017 році – 6) на кордоні з Польщею та Білорусією.

В основному автотранспорт виявлявся:

з підробленими, несправними документами у пунктах пропуску на кордоні з Молдовою, Росією, Польщею та Білорусією;

викрадений у пунктах пропуску на кордоні з Білорусією, Молдовою, Польщею, Угорщиною, Росією та Словаччиною [1].

Отже, чинником, що визначає ефективність прикордонного контролю в контексті протидії злочинності на доступну для огляду перспективу і одночасно тенденцією розвитку системи прикордонної безпеки є практичне впровадження моделі «інтелектуального кордону», «цифрового кордону» («digital border», «twenty-first-century border controls»). Це означає, що найбільше впливають на ефективність протидії транскордонним кримінальним загрозам такі аспекти діяльності пунктів пропуску через державний кордон:

підвищення значення біометричної верифікації та ідентифікації та подальший розвиток її використання в прикордонному контролі;

подальша технологізація прикордонного контролю, що включає безконтактний огляд транспортних засобів та осіб;

в рамках інтегрованого управління кордонами – тенденція до міжнародного обміну даними, створення та удосконалення існуючих наднаціональних баз даних і приєднання до інформаційних систем міжнародних інституцій;

застосування випереджаючої інформації від суміжної сторони, від оперативного-розшукових органів тощо;

необхідність мінімізації суб'єктивних факторів, пов'язаних з несанкціонованим протизаконним втручанням у відомчі бази даних;

необхідність дотримання прав людини, з огляду на нові ризики їх обмеження, пов'язані з об'єктивізацією використання біометричних показників людини.

Природно, що вдосконалення законодавства, що регулює питання протидії злочинності, має йти шляхом урахування цих чинників. Прикладні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності функціонування прикордонного контролю як елемента механізму протидії злочинності, слід формулювати по кожній з груп кримінальних загроз, виходячи з їх динаміки і географічних особливостей.

Державною прикордонною службою України відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» координується діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави із захисту державного кордону [295]. Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю нами висвітлено у додатку II.

Ураховуючи результати проведеного аналізу функцій суб'єктів координації, а також з огляду на оцінку практики протидії транскордонній злочинності є підстави погодитися з висловленою у літературі [116, с. 165]

точкою зору про те, що основні зусилля у сфері запобігання транскордонній злочинності необхідно зосереджувати не на прикордонному, а на інших рівнях інтегрованого управління кордонами.

Нами також досліджено можливості вдосконалення системи спеціально-кримінологічної протидії транскордонній злочинності безпосередньо у пунктах пропуску через державний кордон.

Дане дослідницьке завдання нами розв'язувалося на матеріалі прикордонного контролю, що здійснюється на міжнародних пунктах пропуску (ППр) для автомобільного сполучення для пасажирських і вантажних перевезень.

Групою вчених на чолі з Д. А. Купрієнком розроблено систему заходів підвищення ефективності транскордонної злочинності на ДК [183, с. 68–89]. Оскільки прикордонний контроль – це державний контроль, який здійснюється з метою протидії незаконному переміщенню осіб через ДК, незаконній міграції, торгівлі людьми, а також незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через ДК [311], ми оцінили вплив даних заходів на рівень вибіркової бар'єрності кордону для осіб, що входять до «групи ризику». При цьому ми виходили з того, що можливості для вдосконалення діяльності в пунктах пропуску щодо протидії транскордонній злочинності (спеціально-кримінологічна протидія) зосереджено у сферах забезпечення ПК, показаних на рис. 1 Додатку И.

Очевидним є те, що виконання у даних сферах заходів з вдосконалення прикордонного (та митного) контролю, що забезпечать високий рівень контрольних процедур, одночасно вплине на рівень бар'єрності кордону.

Нами організовано проведення оцінки ефективності заходів у цих сферах та їх вплив на запобігання транскордонним злочинам. Експертну оцінку впливу кожного заходу на рівень бар'єрності здійснювали опитані нами респонденти за шкалою показника ефективності від 0 до 3. Нами

проведено опитування респондентів з числа українських прикордонників – учасників проекту «Нове обличчя кордону». Також були опитані закордонні респонденти – співробітники митних і прикордонних органів. Усього в опитуванні протягом 2017–2018 рр. взяли участь 120 співробітників зі стажем практичної служби на міжнародних пунктах пропуску від 5 років (більшість з них склали представники таких держав як Алжир, Туніс, Колишня Югославська Республіка Македонія (Північна Македонія), Грузія, Молдова, Таджикистан, Литва, Україна).

Результати опитування зосереджено у Додатку К. Дані опитування підтверджують значний антикриміногенний потенціал превентивних заходів безпосередньо на державному кордоні. При цьому їх реалізація має здійснюватися на максимально доступному технологічному рівні. У такому випадку концепція «інтелектуального кордону» збільшує можливості ефективного контролю з одночасним зниженням задіяних людських та часових ресурсів. Це дозволяє акцентувати основну увагу контрольних органів на «групах ризику», що збільшує ефективність протидії злочинності.

4.2.2. Особливості протидії транскордонній злочинності на шляхах морських сполучень

Більше 420 мільйонів контейнерів переміщуються по всьому світу щороку морськими шляхами, перевозячи 90 % обсягу вантажів у світі. Лише 2 % з них контролюється [393]. Більшість з них здійснюють легальні перевезення, але деякі використовуються для контрабанди наркотиків, зброї і нелегального переправлення людей. Одна морська поставка контрабанди в десятки разів перевищує обсяги автомобільних і в сотні разів - обсяги пішохідних. Ситуація становить серйозну загрозу безпеці, тому у 2003 році UNODC спільно із Всесвітньою митною організацією була розроблена Програма контролю над контейнерними перевезеннями. Реалізація цієї

Програми спрямована на надання державам допомоги у створенні системи протидії контрабанді в морських портах.

Але невирішеними залишаються причини іншої проблеми, що тісно пов'язана з транскордонною злочинністю на шляхах морських сполучень – масовими міграційними переміщеннями, обумовленими порушеннями прав людини, конфліктами та бідністю. У цих умовах для сотень тисяч людей у світі міграція морем – це вимушений крок для покращання свого життя. У цих умовах десятки тисяч переправляються незаконним шляхом, часто небезпечним способом.

Отже, в Україні слід досліджувати накопичений у ході багаторічного співробітництва держав в морському просторі досвід реагування на такі найбільш поширені у сучасному світі кримінальні загрози, як:

контейнерна контрабанда,

переправлення незаконних мігрантів та жертв торгівлі людьми шляхами морського сполучення (часто з ризиком для їх життя),

втягування українських моряків у кримінальні правопорушення за кордоном.

Окремі аспекти даних проблем досліджено Т. В. Аверочкиною, В. Ю. Мазуром, С.О. Кузнецовим.

Що стосується проблеми контейнерної контрабанди, вона на сучасному етапі розвитку технологій частково вирішується шляхом сканування контейнерів різноманітними системами, на кшталт поширеної у багатьох державах MMPDS – багаторежимної пасивної системи, яка здатна сканувати 100 відсотків всіх вантажних контейнерів, що заходять в порти. Водночас, дана технологія, переважно через високий стандарт дотримання вимог щодо радіаційної безпеки, є досить вартісною, нею важко забезпечити всі порти, а коли це станеться, контейнери з контрабандою, очевидно, будуть перевантажуватися у морі на менші судна, які будуть уникати заходи в порти, де існує система автоматичного контролю.

З 2004 р. працює створена UNODC та Всесвітньою митною організацією Глобальна програма з контролю контейнерних перевезень (ПККП). Метою ПККП є запобігання нелегальному переміщенню наркотиків, зброї, фальсифікованих товарів. Учасницями ПККП станом на 2018 р. було 48 держав. В Україні після її приєднання до програми було створено підрозділи портового контролю в ППР «Одеський морський торговельний порт» і «Бориспіль-аеропорт» (Air cargo). Державна митна служба отримала доступ до інформаційної системи ContainerCOMM, яка введена Всесвітньою митною організацією з метою обміну інформацією про переміщувані контейнери з високим ступенем ризику (тип вантажу, маршрут, методи оплати тощо). Для експрес-аналізу фізичних та хімічних характеристик переміщуваних вантажів застосовується обладнання HazMat [393]. Загалом, технологічне забезпечення контролю морських перевезень будується з урахуванням того, що вчинення правопорушень на морі передбачає надзвичайно розповсюджену логістичну мережу, яка включає в себе морські судна, митні склади, магазини безмитної торгівлі «Дьюті фрі» тощо.

Так, 27 липня 2017 року та 31 липня 2017 року на адресу ТОВ «Південний Дьюті Фрі Трейдинг», на митний склад вказаного МБТ, що розташований на території Іллічівського морського торговельного порту морським шляхом з Грузії та Туреччини надійшов та був розміщений вантаж - незаконно виготовлені (підроблені під відомі марки) тютюнові вироби, а саме: тютюн для кальяну вагою 2 147 кг та сигарети з фільтром вагою 32 200 кг (2450 коробів). З них у серпні 2017 року 500 коробів (25000 блоків, в кожному блоці по 10 пачок тютюнових виробів), на суму понад 1, 3 млн грн були продані особі, яка вивезла їх з території Іллічівського морського торговельного порту на яхті під прапором Словенії. Пізніше яхту було затримано береговою охороною прикордонної поліції Республіки Румунії. За ч.1 ст. 204 КК України було засуджено комерційного директора ТОВ «Південний Дьюті Фрі Трейдинг» [додаток В].

Відповідно до Конвенції ООН з морського права (статті, 3, 8, 33) встановлюються такі морські зони [142]: внутрішні води, територіальні води, прилегла зона, ВМ(Е)З (рис. 4.3).

Слід зазначити, що єдиним органом, який в Україні здатний (через наявність сил та засобів) здійснювати контроль за надводною обстановкою в морі та має законні повноваження щодо зупинки, огляду невійськових суден, що допустили порушення законодавства під час плавання і перебування в прилеглий зоні, територіальному морі, внутрішніх водах, а також суден та плавзасобів, що ведуть роботи у В(М)ЕЗ, та зупиняти такі роботи у випадку відсутності дозволу є ДПСУ. Також серед повноважень ДПСУ – затримання суден, що допускають порушення законодавства про В(М)ЕЗ, прилеглу зону України або норм міжнародного права, і доставляти їх в один з відкритих для заходження іноземних невійськових суден портів України [296]. Права на затримання чи арешт суден та/або членів їх екіпажу не розповсюджуються на військові кораблі та інші державні судна, які використовуються з некомерційною метою [312].

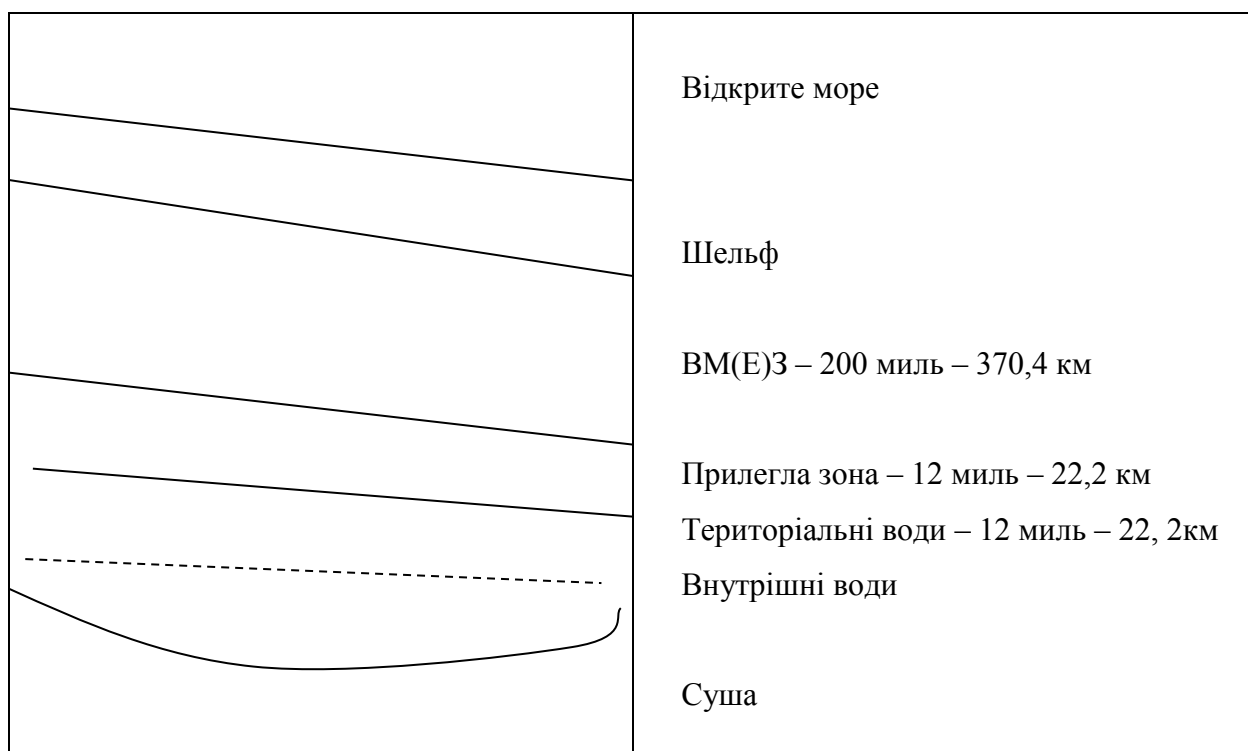

Рис. 4. 3. Морські зони відповідно до Конвенції ООН з морського права

Відповідно до п.«г» част.5 ст. 18 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю ДПСУ зобов'язана «здійснювати дії щодо контролю і затримання українських та іноземних невійськових суден» [307].

Водночас Положення про застосування оглядових груп Морської охорони Державної прикордонної служби України під час проведення огляду українських та іноземних невійськових суден, затверджене Наказом АДПСУ від 22.05.2012 № 360 передбачає повноваження щодо огляду у випадку порушення суднами законодавства та в деяких інших випадках. Серед підстав такого огляду немає, наприклад, такої як «з метою реалізації результатів аналізу ризиків», що, на наш погляд, підлягає корегуванню.

Ураховуючи відсутність сил та засобів для виконання завдань, що аналізуються, у інших органів державної влади, на нашу думку, слід нормативно врегулювати участь морської охорони ДПСУ в різноманітних морських операціях під егідою FRONTEX, зважаючи, що повноваження морської охорони ДПСУ поширюються на морську ділянку ДК протяжністю 765 миль (з них 509 миль – Чорним морем, 132 милі - Азовським морем та 26 миль – Керченською протокою. Протяжність річкової ділянки ДК по р. Дунай складає 98 миль. Площа В(м)ЕЗ сягає понад 21 тисячу квадратних миль. З 2014 р. непідконтрольними Україні є 413 миль морської ділянки ДК (з них 290 – у Чорному морі, 97 – в Азовському та 26 миль Керченської протоки). У В(м)ЕЗ – понад 15 тисяч квадратних миль.

ДПСУ (станом на кінець 2018 р.) здійснює прикордонний контроль у 28 пунктах пропуску для морського сполучення в акваторії Чорного та Азовського морів та р. Дунай.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. надає право прибережним державам установлювати закони і правила, що відносяться до мирного проходу через територіальне море (ст.21). Відповідний контроль як правило здійснюється і в прилеглій зоні. Метою цього контролю є запобігання у

межах території або територіального моря прибережної держави митним, імміграційним правопорушенням, а також притягнення до відповідальності за їх вчинення. З цих питань така держава має виключну юрисдикцію також над штучними островами, установками і спорудами у виключній морській економічній зоні [142].

Показовим є досвід ЄС у сфері реформування системи протидії транскордонним загрозам у морському просторі. Оскільки функції протидії різного роду загрозам на морі, у тому числі кримінальним, виконують більше як 300 різноманітних органів та служб держав-членів ЄС, у 2016 р., крім створення Європейської прикордонної і берегової охорони на платформі FRONTEX, реалізовано проект «Координація функцій берегової охорони Європейського союзу» [551]. Ним передбачено об'єднання технічних (авіація, безпілотна авіація, морські плавзасоби, та відповідні засоби спостереження) можливостей трьох інституцій для спільного виконання завдань на морському кордоні ЄС (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Значення наднаціональних інституцій ЄС –
учасниць проекту «Координації функцій берегової охорони»
для протидії кримінальним загрозам (Crime Threat) у прикордонній сфері**

Інституція та сфера діяльності	Місце базування	Значення для протидії кримінальним загрозам
FRONTEX – прикордонна та берегова охорона	Варшава (Польща)	1. Моніторинг даних обстановки, 2. Обмін інформацією, 3. Аналіз ризиків, 4. Розподіл потенціалу під час багатocільових операцій
EMSA – морська безпека	Лісабон (Португалія)	
EFCA – контроль за видобутком біоресурсів	Віго (Іспанія)	

Помітним прогрес у змінах криміногенної ситуації у транскордонній сфері стає тоді, коли система заходів протидії відповідає глобальному характеру загрози. Це можна продемонструвати на прикладі формування безпрецедентної системи міжнародних політико-правових, дипломатичних та

інших (навіть військових!) заходів з протидії злочинності, пов'язаної з нелегальним переправленням мігрантів до ЄС, поданої у таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

**Система заходів протидії транскордонній злочинності
на зовнішніх морських кордонах Європейського Союзу**

Узагальнена ознака заходів протидії	Суб'єкти реалізації заходів протидії	Опис або приклади заходів протидії
1	2	3
Партнерство ЄС з країнами-транзитерами та країнами походження мігрантів	ЄС-Туреччина	Угода від 7 березня 2016 р., яка передбачає узгоджений механізм протидії нелегальній міграції
	7 країн Африки - Туніс, Малі, Сенегал, Нігеру, Ефіопія, Нігерія, Лівія, 2 країни Близького Сходу – Йорданія та Ліван	В основу взаємодії з цими країнами в міграційній сфері будуть покладені принципи, схожі з тими, які були обрані раніше при розробці угоди ЄС–Туреччина. Мета – знищення функціонуючих механізмів переправлення мігрантів та побудова системи охорони кордонів цих країн. Наприклад, морський кордон Лівії протяжністю 1 770 км охороняється з надзвичайно низькою ефективністю
Розширення повноважень морських сил країн, задіяних у протидії транскордонній злочинності та розповсюдження їх на прикордонні простори країн максимального криміногенного ризику (Лівія)	Регіональні організації в боротьбі з нелегальним переправленням мігрантів і торгівлею людьми і країни-члени ООН	СБ ООН розширив резолюцією № 2240 повноваження щодо огляду суден біля узбережжя Лівії у відкритому морі, якщо є достатні підстави вважати, що такі судна використовувалися, використовуються або будуть використовуватися злочинними об'єднаннями для нелегального переправлення мігрантів. У випадку катастроф на морі рятувальні служби ЄС рятують нелегальних мігрантів безпосередньо біля берегів Лівії і переправляють в Італію, де вони проходять реєстрацію.
Операції міжнародних організацій з метою протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції	Інтерпол	«INFRA Hydra» (скорочення від International Fugitive Round-up and Arrest) Початок–червень 2016 – операція спрямована на розшук організаторів транскордонного нелегального переправлення людей. Перелік розшукуваних включає 180 осіб з 31 країни
	Європол, Євроюст	Розслідування спільних слідчих груп (ЖТ), утворених національними інституціями різних держав за підтримки Європол та Євроюст

1	2	3
	FRONTEX	<p>«Triton» – спільна операція FRONTEX та італійської прикордонної служби, пошуково-рятувальної служби та служби реєстрації та ідентифікації мігрантів. В операції одночасно задіяні кораблі, катери, авіація 25 держав-членів ЄС</p> <p>«Poseidon» – спільна операція FRONTEX та прикордонно-поліцейських сил Греції в Егейському морі</p> <p>«Minerva», «Indalo» – спільні операції FRONTEX та іспанської прикордонної служби у Західному Середземномор'ї</p>
Інституціональний розвиток системи протидії транскордонним загрозам	Європейська прикордонна і берегова охорона FRONTEX	Головним завданням цієї новоствореної інституції є виявлення слабких місць в системі охорони зовнішніх кордонів ЄС і надання сприяння відповідним країнам, що також містить боротьбу з тероризмом і організованою злочинністю. При цьому фахівці нового агентства (що створене на платформі FRONTEX) повинні працювати у співпраці з національними прикордонними службами
Військово-морські операції	ЄС	<p>EUNAFOR MED «Софія». Початок 22.06.2015 р. Мета – руйнація економічної моделі перевізників мігрантів в південно-центральному Середземномор'ї</p> <p>Додаткові завдання: навчання лівійської берегової охорони і сприяння у відкритому морі біля берегів Лівії здійсненню ембарго ООН на постачання зброї. Повноваження:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ідентифікація та знищення суден, які використовуються переправниками мігрантів, • сприяння затриманню та передачі італійським органам кримінальної юстиції організаторів переправлення мігрантів
Глобалізація системи спостереження за кордонами Європи	НАТО	В Егейському морі угруповання кораблів НАТО протягом 2017 р. задіяно у зборі інформації та обміну нею з турецькою береговою охороною, грецькою береговою охороною і FRONTEX. Кораблі НАТО не відправляють назад плавзасоби з мігрантами
	EUROSUR	елемент охорони спільного зовнішнього кордону Європейського союзу, в основі роботи якого є збір, обробка та обмін інформацією з метою вчасного реагування на ризики, пов'язані з транскордонною злочинністю, нелегальною міграцією та загибеллю мігрантів на морі за допомогою супутників, авіації та БПЛА

Кризові явища, які спостерігалися в Європі у 2015 р., обумовлювали якщо не революційні, то досить нестандартні відповіді. Наприклад такою нестандартною відповіддю цілком можна вважати безпрецедентне рішення про застосування сил та засобів військово-політичного Альянсу, яким є НАТО у суто поліцейській операції в Егейському морі [107]. Це, очевидно, свідчить про міжнародну глобалізацію зусиль у питаннях протидії глобальній загрозі, якою є транскордонна злочинність, пов'язана з нелегальним переправленням мігрантів.

Ураховуючи цей досвід, вважаємо необхідним врахувати в українському законодавстві особливості протидії транскордонній злочинності у морському просторі. Наприклад, А. Ф. Мота вважає важливим конкретизувати відповідні повноваження Морської охорони Держприкордонслужби України у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» через регламентацію повноважень зупиняти, оглядати судна та перевіряти документи з метою міграційного контролю, а також в «окремому відомчому нормативно-правовому акті, наприклад, Інструкції з організації оперативно-службової діяльності Морської охорони» [228, с. 95].

Очевидно, що ефективність протидії контрабанді на шляхах морських сполучень пов'язується з ефективністю спільних міжнародних і міжвідомчих заходів, що, у свою чергу, залежить від функціональної та операційної та сумісності різнорідних сил та засобів включно із силами FRONTEX та відповідного нормативного урегулювання.

Окремою проблемою є участь українських громадян у транскордонних злочинних об'єднаннях, які діють у морських просторах. Актуальність цієї проблеми зумовлена збільшенням кількості випадків притягнення правоохоронними органами закордонних держав українських моряків до відповідальності за перевезення нелегальних мігрантів, а також контрабанду вибухових речовин і тютюнових виробів.

Як приклад, згадаємо ситуацію в Середземномор'ї, яка мала помітний резонанс у 2018 р. Йдеться про десятки українських моряків, затриманих правоохоронними органами Греції і Італії за співучасть у незаконному транскордонному переміщенні мігрантів та контрабанди. Відбувається це переважно на середземноморських маршрутах з Туреччини в країни Південної Європи. Але бувають і інші випадки. Наприклад, у звіти FRONTEX включені відомості про громадян України, які були шкіперами плавзасобів, якими перевозилися з Туреччини до Італії громадяни Пакистану, Сирії, Іраку, Афганістану, Ірану та Сомалі [560, с. 20]. Зокрема, судна з українцями на борту затримувалися в портах Греції, Італії, Франції, Іспанії, Лівії та Нігерії. Члени команд цих суден набираються, як правило, в українському Причорномор'ї, не обов'язковою навіть є наявність морських навичок, людям, як правило пояснюють реальну мету, яка полягає у переправленні мігрантів.

Ми цілком згодні з тезою Louise I. Shelley про те, що деякі категорії прикордонних територій особливо уразливі до проблем транснаціональної злочинності, як це має місце в наведеному прикладі, коли вербування персоналу відбувається для роботи на тих середземноморських (переважно) маршрутах, які є характерними в т. ч. для незаконного переправлення мігрантів [568, с. 258].

Наприклад, 12 моряків з судна *Mekong Spirit*, звинувачених у контрабанді промислової вибухівки та детонаторів, були звільнені в Греції з-під варти в липні 2018 р. зусиллями дипломатичної установи України. Виходячи з повідомлень ЗМІ, це не вирішило правових проблем пов'язаних з розслідуванням конкретних злочинів і, тим більше, із запобіганням злочинності у сфері переправлення мігрантів. Навпаки, спільне розслідування дало б розуміння механізму вчинення злочину, а також таких елементів системи детермінації цих злочинів, як, наприклад, фактори віктимізації. Отже, з'явилися б саме ті дані обстановки і відомості про причинно-умовний комплекс вчинення злочинів, урахування яких необхідне

під час планування необхідних заходів як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Дотепер залишається тільки фіксувати обвинувальні вирoki грецького правосуддя щодо громадян України, не менш як 150 з яких станом на кінець 2018 р. перебували в Греції в очікуванні вирoku за вчинення транскордонних злочинів [374]. А загалом станом на 09.10.2018 в пенітенціарних закладах за кордоном утримувалися понад 290 українських моряків.

Міністерством закордонних справ України з 2018 р. розпочато проект, спрямований на запобігання втягненню моряків у злочинну діяльність на морі, а також захист їх процесуальних прав під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Також Україна здійснює дипломатичні кроки до їх звільнення, аргументуючи позицію про їх вербування шляхом обману з подальшим використанням їх праці для здійснення протизаконних дій. Іншими словами, у розумінні правоохоронних органів Греції та Італії – українські моряки – це особи, які вчинили злочини, а з аргументації дипломатичних установ України випливає, що це особи, яких обманом вербувальники, судновласники, капітани плавзасобів залучили до вчинення правопорушень. Але така точка зору повинна ґрунтуватися на об'єктивному стані справ та мати послідовне продовження, яке полягає у всебічних заходах, спрямованих на запобігання даній групі злочинів. А ці заходи повинні включати і всі види профілактики та кримінологічне прогнозування, що неможливо без наявності відповідної інформації.

Крім того, у питаннях профілактичної діяльності необхідно ураховувати специфіку втягнення українських моряків у злочинну діяльність, причини, які спонукали їх добровільно погодитися на сумнівну роботу, та, виходячи з цього вживати необхідних заходів щодо запобігання транскордонній злочинності. А ці заходи планувати з поправкою на зміну обстановки, з корекцією, виходячи з оцінки їх ефективності [408, с. 135].

4.2.3. Протидія транскордонним правопорушенням у повітряному просторі

Високі прибутки від незаконного транскордонного переправлення осіб та переміщення наркотичних засобів тощо спонукає криміналітет до пошуку нетрадиційних способів такого переправлення. Збільшення сил та засобів для надійної охорони кордону має зворотню сторону – правопорушники шукають шляхи модернізації способів транскордонної злочинної діяльності.

В оперативно-службовій практиці вітчизняних правоохоронних органів були випадки припинення правопорушень, що вчинялися за допомогою як спорудження статичних об'єктів (тунелів, трубопроводів), так і за допомогою руху через кордон різноманітних транспортних засобів (морські судна туристичного класу, плоти, пороми, некеровані залізничні дрезини, безпілотні літальні апарати). Особливе місце у цьому зв'язку належить засобам авіації. По-перше, їх транскордонне застосування з порушенням встановленого порядку є кримінальним правопорушенням незалежно від наявності і характеру вантажу. По-друге, їх застосування технічно дозволяє швидке переправлення осіб та вантажу без проходження прикордонного контролю та поза митним контролем. Логіка нашої роботи передбачає дослідження кримінологічно значущих аспектів протидії злочинності у зазначеній сфері.

Різноманітні проблеми, важливі для обґрунтування системи протидії злочинності у сфері безпеки міжнародних польотів на дисертаційному та монографічному рівні досліджувалися такими вченими, як В. М. Боровенко [32], А. О. Собакарь [350], І. Я. Козачок та ін. Їх праці охоплюють наукові підходи до вирішення кримінально-правових та адміністративно-правових аспектів окресленої проблеми. У той же час, аналіз наукових джерел свідчить, що вектор досліджень спрямований переважно на забезпечення авіаційної безпеки, ученими майже не досліджується криміногенний

потенціал застосування літальних апаратів з метою вчинення транскордонних злочинів.

Щодо виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, то криміногенна небезпека застосування авіації (включно з малими літальними апаратами) полягає у тому, що це застосування рівнозначно використанню повітряного простору в інтересах криміналітету, що дозволяє швидко поза прикордонним контролем переправити значну кількість осіб, які можуть належати до категорії іноземних бойовиків – терористів, осіб, розшукуваних за вчинення злочинів, осіб, яким заборонено в'їзд / виїзд, або незаконних мігрантів. Також авіаційний транспорт дозволяє поза митним контролем переправити різноманітні вантажі, а також предмети та речовини, що вилучено з цивільного та господарського обороту. Зазначені обставини потребують дослідження криміногенних ризиків у сфері використання повітряного простору у прикордонні.

Виходячи з вищевикладеного, мета даного етапу роботи полягає в дослідженні динаміки та кримінологічних особливостей застосуванням літальних апаратів у контексті тенденцій розвитку транскордонної злочинності. Додатковою метою є прогноз тенденцій розвитку кримінології з урахуванням стрімкого розвитку цифрового світу загалом та технологізації злочинності зокрема.

Для досягнення визначеної мети нами застосовано аналіз наукових джерел та даних офіційної статистики – для визначення криміногенних загроз у сфері використання повітряного простору при перетині державного кордону, а саме – дані Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, проаналізовано зміст судових рішень. Наукова розвідка передбачає також порівняльний аналіз аналітичних даних про діяльність оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України та даних звіту Департаменту внутрішньої безпеки DHS США (відомства, до складу якого входить Служба митного і прикордонного контролю США – US CBP).

Загальна характеристика правил, що регламентують міжнародні польоти.

Із розвитком авіації у тридцятих роках ХХ ст. з'явилася потреба у регламентації кримінальної відповідальності за порушення правил міжнародних польотів. Очевидно в умовах моделі охорони державного кордону, яка передбачала «залізну завісу», відповідна норма про кримінальну відповідальність не діяла на практиці, оскільки повітряні судна-порушники знищувалися засобами протиповітряної оборони (ППО). Тим більшим був резонанс від дій непрофесійного пілота громадянина ФРН Матіаса Руста, який 28 травня 1987 року на легкомоторному літаку «Cessna 172 Skyhawk» здійснив переліт з Хельсинки, без дозволу перетнув державний кордон СРСР, без протидії з боку засобів ППО здійснив політ до Москви та навіть посадив літак на Красній площі. Цей випадок мав наслідком зміну союзного законодавства та доповнення закону 1958 року про державні злочини статтею «Порушення порядку використання повітряного простору».

Але у сучасних умовах метою міжнародного польоту з порушенням встановлених правил найчастіше є не повітряне хуліганство, а незаконне переправлення через державний кордон осіб або переміщення предметів. Загалом протиправне діяння з цією метою може кваліфікуватися за такими нормами Кримінального кодексу України: стаття 334 «Порушення правил міжнародних польотів», стаття 281 «Порушення правил повітряних польотів», стаття 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів». Також пілот несе відповідальність за статтею 204-1 КУпАП «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України».

Останніми роками за участі оперативно-розшукових підрозділів ДПСУ досягнуто результативне припинення низки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 334 КК України «Порушення правил міжнародних польотів».

Водночас залишається проблемним питання запобігання групі кримінальних правопорушень, об'єктом яких є безпека міжнародних польотів і порядок перетинання державного кордону України.

Отже, міжнародним є політ, пов'язаний із перетинанням повітряним судном державного кордону України та іншої держави, або політ, який виконується в повітряному просторі іншої держави (інших держав) [289]. Аналізоване правопорушення може виявитися в таких формах, як вліт в Україну або виліт із України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, трас і коридорів, а також ешелонів і місць посадки.

При цьому повітряною трасою (маршрутом) є контрольований повітряний простір (або його частина) у вигляді коридору [289]. У нормативно-правових актах застосовуються терміни «повітряний коридор (маршрут)», «коридор прольоту» та «ешелон (висота)».

Порядок перетинання повітряними суднами державного кордону визначено Авіаційними правилами України. Зокрема ними встановлено, що «повітряні судна перетинають державний кордон за спеціально виділеними маршрутами ОПР, тобто в обмеженій за висотою і шириною частині повітряного простору, призначеній для перетинання державного кордону» [300].

Поза цими маршрутами перетинання державного кордону можливе у деяких випадках, по суті, форс-мажорних, наприклад, для виконання аварійних робіт або виконання міжнародних домовленостей у випадку стихійного лиха або за дозволом Генерального штабу ЗС України та погодженням з Адміністрацією Держприкордонслужби, або у разі виникнення під час польоту екстремальної ситуації, що створює загрозу безпеці польотів та життю людей [300].

Підставами для перетинання державного кордону цивільними та державними ПС, що виконують міжнародні польоти з посадкою (вильотом) на (з) території України, є дозвіл на виконання польотів та наявність плану

польоту. Підставою для перетинання державного кордону цивільними ПС, що прямують транзитом через повітряний простір України, є наявність плану польоту (розділ XI Авіаційних правил України) [300].

Практично це означає, що до початку польоту з перетинанням державних кордонів до органу обслуговування повітряного руху ОПР подається інформація про це у форматі плану польоту (flight plan – FPL).

Важливо також, що штурманська підготовка екіпажу, який виконує міжнародний політ, передбачає знання не тільки положення коридорів прольоту, а й конфігурацію державного кордону [289].

Відповідно до Правил [289; 300] за 75–100 км до перетинання державного кордону України командир повітряного судна запитує у диспетчера відповідного органу обслуговування повітряного руху дозвіл на перетинання державного кордону та доповідає йому ешелон (висоту) польоту і розрахунковий час прольоту державного кордону України. Під час перетинання державного кордону України екіпаж повітряного судна доповідає диспетчеру фактичний час перетинання та ешелон (висоту) польоту. Додатковою умовою здійснення польотів з перетинанням державного кордону також є наявність у повітряного судна авіаційного електрозв'язку з відповідним органом обслуговування повітряного руху та працюючого прийомовідповідача – радіолокаційної системи спостереження SSR (якщо це передбачено конструкцією ПС).

За відсутності дозволу на виконання польотів для перетинання державного кордону цивільними або державними ПС, що виконують міжнародні польоти з посадкою (вильотом) на (з) території України, або за відсутності плану польоту для транзитного польоту цивільного ПС через повітряний простір України орган ОПР терміново інформує про це органи управління Повітряних сил ЗС України та (за їх рішенням) забороняє чи дозволяє таким ПС вхід до повітряного простору України [300]. Практично це означає, що перетинання державного кордону України повітряним судном без радіозв'язку забороняється. Повітряне судно, що перетнуло державний

кордон України без відповідного дозволу або скоїло інші порушення правил перельоту через державний кордон України чи порядку ВПП України, вважається повітряним судном-порушником і примушується до посадки, якщо воно не виконує вимоги органів ОПР (управління повітряним рухом).

Повітряні судна України, які повертаються з-за кордону, можуть перетинати державний кордон незалежно від наявності дозволу на виконання польоту. За відсутності такого дозволу командир ПС зобов'язаний здійснити посадку в міжнародному аеропорту, визначеному Украероцентром (розділ XI Авіаційних правил України) [300].

Отже, порушення даних норм на пілотованому повітряному судні швидше за все матиме наслідком притягнення до відповідальності за ст. 334 КК України.

Порушення правил міжнародних польотів як транскордонний злочин: деякі показники динаміки та географічні особливості

Динаміка зареєстрованих відповідно до Єдиного звіту [95] правопорушень, передбачених ст. 334 КК України, продемонстрована нами у табл. 2.2 (підрозділ 2.1). У 2014 р. було зареєстровано 18 злочинів, у 2015 р. – 1, у 2016 р. – 4, у 2017 р. – 2, у 2018 р. – 5

На наш погляд, це дуже ілюстративно пояснює одне з правил так званої дилеми прикордонної безпеки. У випадку збільшення рівня бар'єрності кордону (що, по суті, відбулося у 2014 р.) спостерігається збільшення квантитативних показників, обумовлених більшими можливостями для виявлення правопорушень. Крім того, до обліків увійшли випадки порушень кордону у 2014 р. на кримському напрямку. Очевидно, що тут ми маємо на увазі пілотовані польоти. Для порівняння наведемо дані про пілотовані польоти за кордоном. За даними Департаменту внутрішньої безпеки США (DHS), з 2011 по 2016 р. контрабандисти вчинили не менше 534 незаконних польотів через кордон США на вертольотах, одномоторних літаках або мотодельтапланах [500]. За даними преси, що включали період 2011–2017 рр., таких випадків зафіксовано 562 [532]. Правопорушення зафіксовано на

південному кордоні (США з Мексикою) у штатах Аризона, Каліфорнія, Нью-Мексико і Техас. У 98 відсотків правопорушення були пов'язані з перевезенням марихуани (вилучено 22 000 фунтів (майже 10 тонн) марихуани). Менше двох відсотків правопорушень пов'язано з контрабандою метамфетаміну (вилучено майже 8 кілограмів метамфетаміну).

У Звіті [500] зазначено, що пілоти літають переважно на малій висоті у важкодоступній місцевості, що ускладнює агентам СВР US (Служби митного та прикордонного контролю) їх виявлення. У літаку може перевозитися близько 200 фунтів (90 кг) наркотиків. Пілоти у більшості випадків не приземлялися на території США, а скидали вантаж.

Показовим для Європи є західносередземноморський маршрут з Марокко до Іспанії. Ураховуючи інтенсифікацію зусиль іспанських прикордонників на морі, там дедалі більше активізується використання злочинцями можливостей малої авіації. Літальними апаратами до Іспанії переправляються незаконні мігранти, а також наркотичні засоби [416, с. 8].

З проаналізованих нами судових вироків, винесених в період 2015-2018 рр., усі випадки притягнення до відповідальності за ст. 334 КК стосувалися переміщення тютюнових виробів або незаконних мігрантів [164; 165; 166; 417]. Узагальнені відомості подано у табл. 4.6.

Слід зазначити, що дедалі частішають випадки застосування правопорушниками мотопарапланів. Це, серед іншого, викликано тим, що мотодельтаплан або планер підлягає реєстрації у Державному реєстрі цивільних повітряних суден, а параплан, мотопараплан, паральот або дельтальот від цих процедур звільнені [274]. Водночас ці літальні апарати підлягають швидкому збиранню – розбиранню та мають вантажопідйомність від 30 до 100 кг вантажу. А вантажопідйомність сучасних мотодельтапланів дозволяє переправляти до 7 ящиків сигарет (з розрахунку ваги ящика), що робить надзвичайно рентабельним кожний політ на напрямках румунського, угорського, словацького та польського сегмента державного кордону. Мотодельтаплани обладнують пристроєм для скидання вантажу, що дозволяє

не здійснювати посадку і мінімізує можливість припинення діяльності пілота на території іноземної держави.

Таблиця 4.6

**Відомості щодо розглянутих судами
кримінальних проваджень (ст. 334 КК України)**

Рік	Тип повітряного судна	Вектор транскордонного руху	Ділянка відповідальності підрозділу, органу ОДК	Мета	Додатково
2014	Мотодельтаплан	Закарпатська обл.– Словаччина та у зворот. напрямку	ВПС «Горонглаб» Мукачівського прикордонного загону 318 прикорд.знак	Перевезення тютюнових виробів	
2015	Мотодельтаплан	Львівська обл.– Польща та у зворот. напрямку	Мостиський прикордонний загін 487-490 прикорд. знак	Перевезення тютюнових виробів	Неодноразово
2015	Вертоліт Мі-2	Закарпатська обл.– Словаччина	ВПС «Гута» Чопського прикордонного загону	Переправлення 6 незаконних мігрантів	Авіакатастрофа у Словаччині, 8 осіб загинуло
2016	Ан-2	Рівненська обл.– Польща та у зворот. напрямку	ВПС «Коритниця» Львівського прикордонного загону 949 прикорд. знак	Перевезення тютюнових виробів	
2016	Ан-2	Рівненська обл.– Польща та у зворот. напрямку	ВПС «Новогрузьке» Луцького прикордонного загону 1027-1034 прикорд. знак	Перевезення тютюнових виробів	

Є досить драматичні приклади незаконного використання малої авіації для переміщення сигарет через кордон. Наприклад, за повідомленнями румунської преси під селом Сепинца в Румунії 9 травня 2019 р. були виявлені уламки вертольоту Ка-2. Відзначається, що вертоліт перетнув повітряний простір Румунії нелегально, переправляючи і сигарети. За даними

преси пілотом був 48-річний громадянин Білорусі, який спеціально для цього прибув з Мінська поїздом в Україну.

Застосування безпілотних літальних апаратів: тренд інтенсифікації протиправної транскордонної діяльності на найближчі роки

Тенденцією технічного розвитку протиправної транскордонної діяльності (що обумовлює її інтенсифікацію) є використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА, дронів) у прикордонному просторі. Безпілотне повітряне судно призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном. Польоти безпілотних ПС здійснюються згідно з вимогами Авіаційних правил [300]. Польоти безпілотних ПС масою до 20 кг включно виконуються без подання заявок, без інформування органів Державної прикордонної служби України за умови дотримання вимог, серед яких – неперетинання БПЛА державного кордону України.

За даними, що базуються на результатах оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби, БПЛА застосовуються правопорушниками з такою метою:

- 1) спостереження за рухом прикордонних нарядів, фіксація правопорушниками порядку несення служби за часом та способом;
- 2) виявлення зручних місць для готування до вчинення правопорушення з точки зору рельєфу місцевості, інших природно-географічних ознак, господарської активності місцевого населення;
- 3) переправлення різноманітних предметів через державний кордон, найчастіше – тютюнових виробів.

Випадки припинення підрозділами охорони державного кордону таких дій вже фіксуються десятками. На ділянках Західного регіонального управління та Луцького прикз у 2018 р. зафіксовано та обліковано:

157 випадків (2017 р. – 160) порушень державного кордону України у повітряному просторі (45 БПЛА, 2 літаки, 110 літальних апаратів не класифіковано);

19 випадків затримання (виявлення) літальних апаратів (14 БПЛА, 1 літак, 2 паратрайки, 3 мотодельтаплани (2017 р. – 8);

40 випадків (2017 р. – 11) порушення правил польотів у зоні з особливим порядком використання повітряного простору (35 БПЛА, 5 літальних апаратів не класифіковано) [1].

З використанням малих літальних апаратів (літаки малої авіації), у тому числі безпілотних, найчастіше переправляють тютюнові вироби.

Типовими можна вважати такі приклади застосування дронів правопорушниками:

грудень 2018 р. – на ділянці Мукачівського прикордонного загону - стеження за рухом прикордонних нарядів за допомогою квадрокоптера;

листопад 2018 р. – на ділянці Чопського прикордонного загону припинено переправлення 4,5 тис. пачок сигарет в Угорщину з використанням дрона;

жовтень 2019 р. – на ділянці Чопського прикордонного загону припинено переправлення сигарет на територію Словаччини з використанням квадрокоптера;

серпень 2018 р. – на ділянці Мукачівського прикордонного загону здійснено переліт квадрокоптера з Румунії та посадку на території одного з помешкань. При виявленні прикордонниками місця знаходження квадрокоптера було здійснено напад на офіцера з боку місцевих жителів.

Останній випадок підтверджує актуальність нашого дослідження криміногенного потенціалу діяльності місцевого населення прикордоння [443]. По суті, ми знову констатуємо, що одним із факторів, що формують кримінальні загрози у прикордонні, є колаборація місцевого населення зі злочинністю, тобто те, що Н. А. Орловська називає кримінальною опозицією

запобіжній діяльності [260] та те, причиною чого В. М. Попович називає протиправний менталітет [283, с. 258].

Очевидно слід аналізувати та враховувати закордонний досвід, який підтверджує постійне зростання кількості випадків застосування БПЛА правопорушниками з такою же, як в Україні, метою та вже в значно більших масштабах. Зокрема першим відомим у Китаї випадком транскордонного переміщення контрабандних товарів у великих розмірах за допомогою дронів вважається такий, дуже показовий приклад. У Шеньчжені, великому технологічному центрі (так звана Силіконова долина Китаю), в лютому 2018 року було заарештовано 26 осіб за вчинення за допомогою БПЛА та іншого обладнання контрабанди смартфонів загальною вартістю близько 80 мільйонів доларів з Гонконгу в Шеньчжень. Дані особи зазвичай діяли по 5 годин 15 ночей на місяць, переправляючи від 10 000 до 15 000 смартфонів за ніч [327].

Заходи протидії транскордонним правопорушенням у повітряному просторі

Для протидії злочинності у повітряному просторі в прикордонні Державна прикордонна служба України на кінець 2018 р. застосовувала 21 безпілотний комплекс, кожний містить 3 БПЛА, внесених до державного реєстру повітряних суден. Ці засоби підлягають суттєвому кількісному нарощенню у 2019 р. Це дозволить контролювати значні ділянки місцевості, де прогнозовано збільшується кримінальна активність. За даними відомчого ресурсу Держприкордонслужби «З метою цільового викриття повітряної обстановки в прикордонні та припинення цього виду протиправної діяльності Державна прикордонна служба та Служба безпеки України вживають комплекс оперативно-профілактичних заходів. Так, у 2016 р. у межах Закарпатської, Львівської та Чернівецької областей було створено сім міжвідомчих мобільних груп, оснащених трьома мобільними тепловізійними комплексами та 22 переносними інфрачервоними тепловізорами, діяльності яких сприяло застосування спеціального патрульного літака

Держприкордонслужби. Протягом десяти днів обстежено 190 км лінії кордону та 4 400 км² тилових районів. У результаті було виявлено 23 ділянки місцевості, що можливо використовуються як незаконні майданчики для зльоту і посадки малих літальних апаратів та встановлено 29 осіб, ймовірно, причетних до злочинних об'єднань [274]. При цьому очевидно є необхідність забезпечення міжвідомчої та транскордонної взаємодії та інтероперабельності правоохоронних органів. Дійсно, протидія даному явищу силами тільки прикордонної служби втрачає сенс, оскільки:

злітно-посадкові смуги облаштовуються поза межами контрольованих прикордонних районів та за територіальними межами діяльності прикордонних підрозділів;

доставка літальних апаратів на землі здійснюється за допомогою закритої автомобільної техніки приховано, часто у напіврозібраному вигляді;

у випадку переміщення через кордон різноманітних товарів, предметів, осіб правопорушниками здійснюється синхронізація дій із зарубіжними співучасниками за часом та місцем.

Загалом у світі ситуація із заходами протидії йде шляхом спроб технічного вирішення соціальних проблем та виглядає схожою на відому дуель броні і калібру, тобто збільшується товщина броні, наслідком цього є розробка збільшеного калібру. Покажемо це на прикладах діяльності Служби митного і прикордонного контролю США (US CBP). Відомством витрачено мільйони доларів на розробку трьох систем виявлення малих літальних апаратів у прикордонні. Два з цих проектів були скасовані протягом семирічного періоду після того, як було встановлено, що їх технічні можливості вже не відповідають сучасним вимогам. У 2010 році офіційні особи протестували систему, яку агенти прикордонного патруля могли встановлювати у віддалених районах. Згідно зі звітом GAO, проект був згорнутий в 2017 році після перевірок функціональності [500, с. 37]. У 2013 році US CBP уклала контракт на 100 мільйонів доларів з радіолокаційної компанією з Нью-Йорку на технологію під назвою «виявлення надлегких

літаків» або ULAD. Ця технологія також була визнана такою, що має обмежені можливості і не використовується. Тепер СВР перейшов до модифікованого продукту, створеного Міністерством оборони, під назвою LSTAR, для радіолокаційного виявлення літальних апаратів [543, с. 101]. Але контрабандисти пристосовуються до розгортання цих систем у Каліфорнії та Аризоні, та, відповідно, змінюють географію своєї діяльності на штат Техас.

Отже, резюмуючи, зазначимо, що даний спосіб протидії фактично є реактивним (в контексті реагування на ті виклики, які вже виникли, а не на випередження), можливий лише за умови значного фінансування та в умовах цифрового світу є ефективним лише у випадку поєднання з іншими способами. Найважливішими серед них є економічні (зменшення рентабельності «повітряної контрабанди»), правові (перегляд санкцій, передбачених за «повітряні злочини» на кордоні, можлива криміналізація переміщення окремих груп товарів через кордон), організаційні (щодо транскордонної правоохоронної співпраці) [417].

Отже, нами розкрито логіку підходу до застосування літальних апаратів як тенденції, що визначить напрямок інтенсифікації протиправної транскордонної діяльності на найближчі роки.

На підставі виявлених загроз доводиться констатувати, що проблемні питання протидії транскордонній злочинності у сфері застосування літальних апаратів зосереджуються у таких сферах:

1. Правові. Перспективи кримінальної відповідальності не мають стримуючого впливу через надзвичайну м'якість санкцій. У випадку застосування БПЛА у вчиненні транскордонного правопорушення можливим є лише притягнення до адміністративної відповідальності, що не стримує правопорушника.

2. Економічні. Правопорушник мотивований перспективами отримання вигоди, яка обумовлена надзвичайно великою різницею у цінах на товари, що переправляються, та, відповідно високою рентабельністю переміщення.

3. Забезпечення міжвідомчої та транскордонної взаємодії та інтегрованості правоохоронних органів.

4. Технічні питання протидії:

не всі види літальних апаратів підлягають реєстрації у Державному реєстрі цивільних повітряних суден та не всі повітряні судна передбачають наявність прийомовідповідача SSR;

усе більшого поширення буде набувати застосування сучасних літальних апаратів з високими технічними характеристиками (літальними, навігаційними та вантажопідйомними). Це слід передбачити в програмах протидії, особливо при формуванні бюджету на закупівлю техніки, яка випереджає за своїми характеристиками ту, що застосовується правопорушниками.

Отже, опрацьована фактологічна база дає підстави сформулювати узагальнені висновки.

1) Кримінологія у своєму розвитку не може не враховувати стрімкий розвиток цифрового світу загалом та технологізації злочинності зокрема. Однією з форм такої технологізації вже у найближчі роки буде тотальне використання злочинністю повітряного простору.

2) Очевидно, що транскордонна злочинність вже демонструє, за якою схемою це буде відбуватися. Літальні апарати, наприклад, будуть застосовуватися для: нейтралізації технічних системи запобігання правопорушенням та для спостереження за діями правоохоронців; готування до вчинення правопорушення шляхом виявлення зручних місць з точки рівня захищеності, під'їзних шляхів; швидкої доставки знарядь та засобів вчинення злочину тощо.

Цим обумовлено закономірності онтогенезу тієї частини кримінології, яка відповідає за дослідження криміногенного потенціалу розвитку технологій у різноманітних сферах. Отже, перспективні напрями кримінологічних досліджень обумовлені новими криміногенними загрозами, зумовленими науково-технічним прогресом.

4.2.4 Залучення громадськості до запобігання злочинності у прикордонні

На скорочення реальної злочинності, забезпечення захищеності від кримінальних загроз та зниження криміногенного потенціалу транскордонних відносин спрямовано здійснення прикордонної служби як форми оперативно-службової діяльності. Головними засобами при цьому є спільне (скоординоване) патрулювання (з суміжною стороною), спільна діяльність дільничних інспекторів прикордонної служби з поліцейськими офіцерами громади, діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону і створення інтелектуальної системи охорони державного кордону.

Спільне патрулювання державного кордону запроваджено на: українсько-польській, українсько-молдовській, українсько-угорській, українсько-словацькій, українсько-румунській ділянках кордону на підставі міжурядових угод, а також протоколів між Адміністрацією Держприкордонслужби України та уповноваженими прикордонними відомствами відповідних держав. Найбільш активною ця діяльність є на українсько-молдовській ділянці державного кордону.

Запорукою успішної діяльності будь-яких правоохоронців, особливо прикордонників завжди є налагодження з метою виконання службових функцій взаємодії з місцевим населенням на основі довіри громадян. У більшості держав охорона державного кордону вважається такою державною функцією, яку органи прикордонної служби реалізують з обов'язковим залученням громадськості. Дійсно, з точки зору стражів кордону, наскільки б значним за кількістю не був би персонал прикордонного підрозділу та наскільки б адекватно обставини були б спланована служба прикордонних нарядів, неможливо забезпечити суцільний безперервний контроль за кожним метром прикордоння. Водночас, місцеві жителі, які здійснюють господарську та іншу повсякденну діяльність -

можуть стати очевидцями подій, пов'язаних з порушенням законодавства. З огляду на це в даний час на ділянках органів і підрозділів охорони державного кордону України спеціально створені громадські формування з охорони кордону. У зв'язку з цим розглянемо такий аспект удосконалення прикордонної служби як удосконалення участі громадськості в запобіганні транскордонній злочинності.

Стратегія залучення громадськості до запобігання злочинності є традиційною з радянських часів для вітчизняного прикордонного відомства та пріоритетною для поліцейської діяльності провідних країн. Здатність до відкритості та транспарентності у відносинах з інститутами громадянського суспільства є ознакою високої інституційної спроможності державних суб'єктів протидії злочинності. Знову ж таки, з одного боку, громадянське суспільство виявляє активність у питаннях забезпечення законності у прикордонні, з іншого – далеко не в усіх адміністративно-територіальних одиницях прикордоння результативною та дієвою є взаємодія громадян з органами (підрозділами) охорони державного кордону. Це свідчить про нерозвинутий потенціал даної стратегії запобігання злочинності.

Однією з причин цього є недостатній рівень упровадження досягнень наукових досліджень у практику взаємодії Держприкордонслужби та громадян, їх об'єднань у сфері охорони державного кордону, проблеми у реалізації правового статусу учасників, основних форм, напрямів взаємодії та її окремих механізмів. Стратегія розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року декларує, що її заходи здійснюватимуться із врахуванням позитивного досвіду і кращої практики провідних держав [360].

Практика впровадження результатів досліджень не повною мірою відповідає такому позитивному досвіду, а також стану справ у прикордонні, пов'язаних з особливостями розвитку транскордонних економічних та соціальних умов, іноді не враховує потреб місцевого населення та суспільних настроїв. Водночас в Україні у цій сфері є наукові результати, які мають значний потенціал у випадку успішної реалізації. Зокрема, науковий інтерес

представляє дослідження В. Л. Зьолки «Охорона національних інтересів України в прикордонній сфері. Адміністративно-правовий аспект» та С. С. Шрамко «Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні». Відомою є також колективна праця В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного та С. С. Шрамко «Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід» [68; 113; 482].

Одним із складників протидії злочинності є діяльність, що охоплюється терміном «policing» [481, с. 157]. Як зазначає О. Ю. Шостко, під нею розуміють не тільки суто поліцейську активність, але й форму соціального контролю, специфічну державну діяльність щодо підтримання публічного порядку.

Якщо звернутися до закордонного досвіду, слід зазначити, що у США й багатьох європейських країнах даний напрям запобігання злочинності має назву «community policing», тобто «громадська поліцейська діяльність». Як зазначає С. С. Шрамко, «з організаційної точки зору громада (територіальна громада) є певною ділянкою місцевості, яка визначає межі відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а з функціонального ж боку громада виступає тим місцем, де його мешканці об'єднані єдиними умовами співіснування, включаючи криміногенні умови, що підвищують рівень віктимізації цих мешканців. Тому концепція «community policing» покликана об'єднувати мешканців місцевих громад для вирішення спільних соціальних проблем, включаючи проблему злочинності» [482, с. 143].

У США, Великій Британії, ФРН, Ірландії, Нідерландах, Данії, Чехії, Італії, Іспанії, Польщі, країнах Балтії сутність цього напрямку запобіжної громадської діяльності полягає у таких аспектах:

розробка заходів для спільного партнерства органів поліції та місцевих громад з метою підвищення довіри останніх до правоохоронних структур; здійснення організаційної трансформації через зміну структури поліцейського персоналу та посилення інформатизації його роботи;

вирішення поліцією конкретних проблем територіальних громад для забезпечення зворотного зв'язку між державними і недержавними суб'єктами у сфері протидії злочинності [482, с. 144].

Історично в Україні охорона державного кордону реалізується органами прикордонної служби із залученням громадян. Так, в законі СРСР «Про державний кордон СРСР» розділом V було регламентовано участь державних органів, громадських організація і громадян в охороні державного кордону, де статтею 38 було встановлено, що «Охорона державного кордону здійснюється за активної участі радянських громадян. Державні органи сприяють у залученні громадян на добровільних засадах до охорони державного кордону». З кінця 50-х років XX ст. у прикордонні створювалися добровільні народні дружини [134, с. 277–278]. Майже не відрізнялася за змістом стаття 33 Закону України «Про державний кордон України» на момент його прийняття в 1991 році. На сьогоднішній день вона розширена гарантіями захисту життя і здоров'я громадян, які беруть участь в охороні кордону, і приписом регламентувати окремими актами законодавства їх порядок участі в охороні державного кордону і соціальний захист [295]. Діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону (далі – громадські формування), визначена Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

Звертає на себе увагу загальне зменшення чисельності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. Зокрема, у першому півріччі 2019 р. завдання виконували 56 громадських формувань загальною чисельністю 1017 осіб. З них на ділянці Східного регіонального управління (РУ) ДПСУ – 3 (30), Північного РУ–5 (67), Західного РУ–32 (628), Південного РУ–7 (95) Азово-Чорноморського РУ–9 (197). Такі кількісні показники були зафіксовані за результатами комплексної перевірки реального функціонування громадських формувань яка була проведена на виконання заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи МВС до

2020 року прикордонним відомством. Станом на 2018 р. відомча статистика фіксувала, що в інтересах охорони державного кордону на ділянках органів і підрозділів охорони державного кордону України діяло 148 громадських формувань, чисельність яких складало 2233 особи, зокрема на ділянці Східного (РУ) ДПСУ – 25 (279), Північного РУ–23 (264), Західного РУ–36 (636), Південного РУ–53 (777) Азово-Чорноморського РУ–11 (277). (Декілька років тому їх чисельність складала 5 800 членів) [328]. Реальне зменшення чисельності громадських формувань слід вважати негативним трендом, оскільки основні їх завдання є досить суттєвими и полягають у наданні допомоги та сприянні прикордонникам:

у виявленні та затриманні осіб, які здійснюють будь-яку протиправну діяльність на кордоні;

виявленні умов та причин, які можуть призвести до злочинної діяльності на кордоні, і вжиття заходів до їх усунення;

заходах щодо попередження правопорушень на державному кордоні.

В Україні нормами національного законодавства урегульовано питання участі громадськості у заходах щодо запобігання злочинності. Зокрема Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» регулює діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості, що створюються безпосередньо для запобігання та припинення адміністративних та кримінальних правопорушень, а також охорони державного кордону. Відповідно до ч. 2 ст. 1 зазначеного Закону громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо [320].

Громадськість як суб'єкт запобігання злочинності – це соціально активна частина суспільства (окремі громадяни та їх об'єднання), зацікавлена в участі у заходах із запобігання злочинності, що добровільно спрямовує

свою діяльність на захист інтересів держави, суспільства й будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень та діє в межах суворого дотримання норм законодавства і засад моралі [482, с. 12].

Ключовим терміном, що використовується у Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» є «участь». Як зазначає В. Л. Зьолка, «використання у законодавстві терміна «участь» має мету надати взаємовідносинам односторонній державно-зобов'язальний характер, обмежує автономію у діяльності громадських інститутів у сфері охорони державного кордону». Водночас, у сучасних умовах громадяни та їх об'єднання стають активними учасниками суспільних відносин, пов'язаних із охороною державного кордону, та виступають не об'єктами, а суб'єктами правових відносин нарівні з органами Держприкордонслужби. Тому, вважає вчений, «з метою реалізації принципу рівності таких суб'єктів, як держава (в особі органів Держприкордонслужби) і громадянське суспільство (громадяни та їх об'єднань) у сфері охорони державного кордону більш логічним є використання терміна „взаємодія” на противагу „участь”, саме цей термін відповідає новому змісту даних відносин» [113, с. 356]. На нашу думку, це суперечливий висновок. До прикладу, відповідно ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, а само слово «участь» вказує на невимушений, добровільний та ініціативний характер цієї діяльності. Громадяни можуть реалізовувати свої права щодо охорони державного кордону в різних формах. За характером найпоширенішими формами участі громадськості у запобіганні злочинності у розвинутих державах є такі: патрулювання, інформування про злочинців або факт злочину, участь в антикорупційних практиках, участь в інформаційних антикриміногенних заходах, допомога постраждалим від злочинів, сприяння у ресоціалізації правопорушників, віктимологічна самопрофілактика [482, с. 12]. Важливим є вивчення досвіду реалізації цих форм, оскільки Стратегія розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року декларує,

що її заходи здійснюватимуться із урахуванням позитивного досвіду й кращої практики провідних держав [360].

Зі змісту статті 33 Закону України «Про державний кордон України», яка передбачає, що «охорона державного кордону України здійснюється при активній участі громадян України», можна зробити висновок про те, що негромадяни не наділені правом діяти у зазначеній сфері, хоча, на нашу думку, це не відповідає логіці самої природи забезпечення прикордонної безпеки та запобігання злочинності. Водночас, відповідно до норм Кримінального кодексу України обставинами що виключають злочинність діяння громадян, у тому числі учасників громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, є: необхідна оборона (ст. 36); затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38); крайня необхідність (ст. 39); діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42); виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43) [168].

Одним з досить неоднозначних питань є наділення громадян правом використовувати власну вогнепальну зброю при виконанні обов'язків члена громадського формування. Відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні правопорядку та державного кордону» членам громадських об'єднань заборонено під час виконання своїх обов'язків з охорони державного кордону використовувати холодну та вогнепальну зброю, в тому числі мисливську, яка згідно з чинним законодавством перебуває в їх особистому користуванні [320]. Ця норма викликає полярні точки зору. Наведемо позиції В. Л. Зьолки, який пише, що «В цілому підтримуємо запропоновану ідею, але в частині надання права на використання зброї лише членам громадських об'єднань у ході охорони державного кордону. Розуміємо, що прийняттю такого рішення повинен передувати глибокий науковий аналіз як наслідків фактично незаконного використання зброї ситуаційними об'єднання громадськості у вигляді «народної самооборони», або «громадського контролю» а також досвіду з

цього питання зарубіжних країн» [113, с. 368]. На нашу думку, з одного боку, член громадського об'єднання, який протиставляє себе криміналітету, має право, принаймні, на самозахист у випадку посягання на нього, що важко уявити без зброї. Водночас ми вважаємо, що слід обмежитися засобами несмертельної дії та залишити заборону на застосування вогнепальної зброї. Цьому є багато аргументів, логіка яких виходить з розуміння того, що для активної протидії криміналітету існує система правоохоронних органів, на які мають розповсюджуватися всі норми законодавства, що регламентують застосування зброї.

Форми і методи роботи громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону вирізняються тим, що реалізуються під контролем органів Національної поліції, підрозділів Державної прикордонної служби України. До таких форм і методів належать:

1) спільно з поліцейськими, прикордонниками патрулювання і виставлення постів; участь у забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів;

2) проведення разом з прикордонниками огляду на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб;

3) участь у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень [320].

За результатом аналізу Закону виникають міркування з приводу можливостей його удосконалення у частині регламентації діяльності щодо запобігання злочинності. Зокрема видається доцільним:

1) стимулювати до сприяння в охороні державного кордону громадян, які формально не пов'язані з участю у громадських формуваннях, але опинилися в умовах вибору між пасивним спогляданням за правопорушенням та можливістю допомогти у його запобіганні або припиненні. Для цього слід конкретизувати їх права в Законі, мінімально, що

стосується їх можливих дій щодо правопорушника шляхом запровадження статті 13¹ «Права і обов'язки громадян, які сприяють органам правоохоронним органам у запобіганні та припиненні кримінальних та адміністративних правопорушень».

2) передбачити зміни у системі заохочення громадян, оскільки таке заохочення як «подяка» іноді, можливо і є мотивуючим, але частіше – навпаки, виглядає архаїчно. В іншому випадку в умовах недієвої системи офіційних заохочень поширеною практикою може стає неофіційний «карт-бланш» на незаконне переправлення підакцизних товарів або здійснення господарської діяльності у заборонених місцях прикордоння тощо.

3) уточнити термінологічно зміст методів роботи громадських формувань, оскільки те, що в Законі названо словосполученням «форми і методи» насправді є формами.

Успіх у запобіганні правопорушення залежить від своєчасної випереджувальної інформації, якою є отримані суб'єктом запобігання правопорушення відомості про підготовку до вчинення правопорушень.

Участь громадськості в охороні державного кордону та запобіганні транскордонних правопорушень полягає не тільки (і не стільки) у діяльності громадських формувань. Надважливою є роль громадян з числа мешканців прикордоння, з якими співробітниками правоохоронних органів налагоджено робочі контакти, з високим рівнем правосвідомості, які здатні надати реальну допомогу. Більшість контрольованих прикордонних районів знаходяться в сільській місцевості, де важко приховати нову людину (імовірного порушника або порушника державного кордону) або готування до правопорушення. Члени громадських формувань і місцеві мешканці є надзвичайно важливим джерелом отримання випереджувальної інформації про обстановку. Крім того, вони можуть надавати допомогу в охороні державного кордону та виконувати такі окремі доручення з охорони державного кордону, як:

сприяння військовослужбовцям Державної прикордонної служби України у здійсненні контролю за дотриманням режиму державного кордону та прикордонного режиму;

забезпечення разом з ними пропуску громадян до місця відпочинку та роботи, а також здійснення разом з військовослужбовцями Державної прикордонної служби України інших контрольних-перевірочних і розшуково-пошукових заходів в інтересах прикордонної служби та під час виникнення пошукових дій [121, с.128].

Як зазначають автори книги «Робота з місцевим населенням у прикордонних областях», для збирання даних обстановки використовуються всі наявні сили та засоби органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів, контрольних органів і служб у пунктах пропуску через державний кордон, членів громадських формувань, окремих представників мешканців прикордоння, які в добровільному порядку надають допомогу в охороні державного кордону, спеціальні та технічні засоби. Керівник підрозділу охорони державного кордону та дільничний інспектор прикордонної служби зобов'язані виявляти серед місцевого населення найбільш свідомих громадян та встановлювати з ними відносини з метою отримання інформації, яка сприятиме попередженню та припиненню кримінальних та адміністративних правопорушень [331, с. 96].

До них належать як офіційні службові особи, які за службовим обов'язком зобов'язані надавати інформацію прикордонникам, так і приватні особи з числа місцевих мешканців, які діють добровільно.

Офіційні службові особи також є місцевими мешканцями, але їх обов'язок здійснювати співробітництво у запобіганні злочинності визначено ст. 33 Законом України «Про державний кордон України»: «Державні органи, громадські організації, посадові особи зобов'язані подавати всебічну допомогу органам Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону України». У статті 22 Закону «Про Державну прикордонну службу України» визначено: «Органи виконавчої влади й

органи місцевого самоврядування, їх службові і посадові особи в межах своїх повноважень сприяють Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону».

З цією метою вони зобов'язані надавати інформацію, що стала відома, наприклад, щодо виявлення осіб, стосовно яких є відповідні доручення правоохоронних органів; факти і канали незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів; будь-які спроби незаконного ввезення та вивезення наркотичних засобів; спроби переміщення через державний кордон злочинців, що перебувають у розшуку, у тому числі з міжнародних злочинних угруповань.

До офіційних службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, керівників підприємств установ організацій, їх персоналу належать:

1. Представники місцевих органів влади та місцевого самоврядування: голови сільської, селищної, міської та районної рад; члени їх виконавчих органів та органів самоорганізації населення; керівники та інші посадові особи районних державних адміністрацій тощо.

2. Представники органів громадського самоврядування, членів громадських об'єднань тощо.

3. Члени громадських формувань з охорони громадського порядку та охорони кордону.

4. Представники установ та підприємств різних форм власності.

5. Обслуговуючий персонал вузлів транспортного сполучення: залізничного: адміністрація залізничних станцій, машиністи, провідники, касири, обхідники, ревізори, вантажники, чергові вокзалів, залізничних переїздів тощо;

автомобільного: водії рейсових автобусів, водії міжнародних та місцевих автоперевезень, касири, чергові автовокзалів, представники

дорожніх служб тощо;

морського та річкового: адміністрація та обслуговуючий персонал портів, морських, річних вокзалів, члени судових команд плавзасобів тощо;

авіаційного: члени екіпажів повітряних суден, адміністрація та обслуговуючий персонал аеропортів тощо.

6. Представники контрольних та сервісних служб пунктів пропуску: ветеринарного, санітарно-карантинного, фітосанітарного, митного контролю;

міжнародних автомобільних перевезень; авіаційної безпеки міжнародних аеропортів; відомча охорона морських (річкових) портів;

співробітники страхових компаній, банків, торгівлі та громадського харчування;

митні брокери тощо.

7. Представники взаємодіючих органів Національної поліції та СБУ.

8. Працівники засобів масової інформації.

Приватні особи, на відміну від офіційних посадових осіб і представників офіційних підприємств, установ, організацій, вибудовують свої взаємини із представниками прикордонних підрозділів на особистих переконаннях і взаєминах. Наявність у місцевого населення довіри й поваги до прикордонників є підставою надання допомоги прикордонним підрозділам [331, с. 99].

До осіб з числа місцевого населення прикордоння, які на добровільних засадах надають допомогу в охороні державного кордону та які не приховують факти зустрічі та бесіди з представниками Держприкордонслужби, належать:

1. Особи, які проживають поблизу кордону. Вони мають можливість візуально наглядати за ділянкою місцевості, що охороняється, спостерігати за ділянкою кордону та за суміжною територією, і це дає їм можливість виявляти осіб, які намагаються порушити державний кордон або здійснити іншу протиправну діяльність на ньому.

2. Особи, які за видом своєї діяльності постійно працюють на ділянках

місцевості, що контролюється: лісничі, єгері, пастухи, рибалки, мисливці тощо. Ця категорія місцевих жителів має можливість оглядати місцевість із метою виявлення порушників законодавства про державний кордон або ознак його порушення, ознак перебування на цій місцевості невідомих осіб, транспортних засобів.

3. Особи, які працюють у місцях масового скупчення населення, розміщених у прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах (працівники сфери обслуговування, громадського харчування, пошти, готелів, працівники лікарняних закладів, залізничних та автобусних станцій тощо)

4. Особи, які проживають або працюють на напрямках підвищеної оперативної активності: на маршрутах транспортного сполучення на ділянках відповідальності прикордонного підрозділу: водії транспортних засобів, працівники аварійних чергових служб, станцій технічного обслуговування, продавці цілодобових магазинів, кіосків, персонал автозаправних станцій, охоронці, тощо.

Для використання допомоги місцевого населення з метою отримання інформації, проводиться робота щодо підбору кандидатур добровільних помічників, які відповідають таким вимогам:

по-перше, здатність надавати необхідну допомогу через те, що вони з високим ступенем вірогідності будуть перебувати на напрямках протиправної активності. Ураховується специфіка їх роботи, місця проживання тощо;

по-друге, ураховується здатність забезпечувати своєчасне надання інформації;

по-третє, ефективність запобіжного впливу на злочинність залежить від особистості добровільних помічників їх індивідуально-психологічних особливостей [331, с. 100].

Дуже добре, коли громадянин керується соціально схвальними мотивами. Але під час підготовки дільничних інспекторів з питань взаємодії

з місцевим населенням слід звертати увагу на те, що громадяни можуть мати різноманітні мотиви негативного спектру: жадібність; страх за себе та за своїх близьких; помста; заздрість тощо.

Також необхідно враховувати особливості характеру; емоційно-вольової сфери, інтелекту. З метою формування психологічної готовності громадян до співпраці слід впливати на суспільну свідомість через авторитетних особистостей, можливості соціальної реклами, поширювати приклади позитивних дій, урізноманітнювати форми участі молоді у формуваннях «Юних друзів прикордонників» (не слід вважати цю форму роботи архаїчною, практика демонструє її ефективність).

Виконання завдань щодо участі у роботі з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону, а також виявлення, припинення та запобігання умовам, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби та безпосередня охорона державного кордону шляхом збирання даних обстановки та інформації про правопорушення покладена на дільничних інспекторів прикордонної служби (ДІПС) [114]. На дільничних інспекторів покладається широкий спектр антикриміногенних заходів.

З цією метою відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України дільничні інспектори:

реалізують рішення щодо охорони державного кордону та протидії правопорушенням,

налагоджують взаємодію в інтересах охорони державного кордону з посадовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і місцевим населенням;

підвищують рівень довіри місцевого населення до Держприкордонслужби [114].

Щоправда остання позиція у цьому переліку виглядає не як напрям

діяльності, а швидше як мета або завдання діяльності «прикордонних шерифів». Для досягнення цієї мети ДПС, збираючи дані обстановки, ураховують такі дані як історична інформація про адміністративно-територіальну одиницю, на якій розташований сектор відповідальності, соціально-економічна та демографічна характеристики сектору відповідальності [114].

Підсумовуючи, зазначимо, що антикриміногенний потенціал місцевого населення прикордоння, з одного боку, формується під впливом широкого спектру місцевих особливостей – криміногенних чинників як реакція несприйняття, прагнення до справедливості тощо. З іншого боку, цей потенціал має зворотній вплив на ті самі криміногенні чинники. Інтенсивність цього впливу є більшою на початкових стадіях формування криміногенної детермінації, коли не йдеться про правові підстави для впливу правоохоронних органів. На пізніших стадіях антикримінальний вплив місцевого населення також може бути надзвичайно інтенсивним за умови партнерських відносин з правоохоронними органами. Перевагою такого запобіжного впливу є небюрократичний характер превенції, опора на авторитети, представників референтних груп, сім'ю, колег. Очевидною перевагою є запобігання злочинності за допомоги громадськості - також у потенційній спроможності корекції суспільної свідомості, яка піддається позитивному впливу з боку членів громади значно ефективніше, ніж з боку офіційних акторів.

Ефективним (та таким, що має потенційні резерви розвитку) інструментом запобігання транскордонній злочинності в межах такої форми оперативно-службової діяльності як прикордонна служба, є система дільничних інспекторів прикордонної служби. ДПС спільно із представниками служби дільничних офіцерів поліції та громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону, а також із залученням на добровільних засадах окремих осіб із числа місцевого населення протидіють криміналізації транскордонних відносин.

Окремим, надзвичайно важливим аспектом підвищення інституційної спроможності суб'єктів протидії транскордонній злочинності в Україні є антикорупційна діяльність. Так, «низька мотивація та недостатній рівень підготовки персоналу суб'єктів інтегрованого управління кордонами, його неготовність протидіяти корупційним викликам» визначено серед основних проблем у Стратегії інтегрованого управління кордонами [355].

Раніше нами було обґрунтовано тезу про наявність взаємодетермінуючого стійкого зв'язку між корупцією і транскордонною злочинністю (підрозділ 2.2.3). Нижче зупинимось більш детально на тому, які превентивні заходи вживаються в Україні (зокрема розглянемо як імплементуються передові антикорупційні практики НАТО і ЄС у прикордонному відомстві України). По суті, йдеться про мінімізацію впливу однієї з детермінант транскордонної злочинності.

На наш погляд, у низці випадків корупція в правоохоронних органах є наслідком безальтернативного надання ними специфічного виду соціальних послуг населенню. Загальною тенденцією розвитку антикорупційного законодавства є поступове зниження обсягу дискреційних повноважень. При цьому суттєва мінімізація впливу людського фактора є можливою не у всіх сферах прикордонної діяльності. Тому вважаємо, що основний наголос необхідно робити на підвищенні антикорупційної стійкості персоналу. Цього ж стосується і проблема криміналізації діяльності органів кримінальної юстиції. Йдеться про корупційні чинники формування нерозкритої злочинності. Акцент при цьому ми б зробили не на прихованій від обліку, невиявленій, тобто латентній злочинності, а саме на нерозкритій через різні причини, не останнє місце серед яких належить і корупційним.

Важливим аспектом, який підлягає дослідженню, є впровадження в діяльність тих правоохоронних органів, які одночасно є військовими формуваннями, зокрема Держприкордонслужби України, специфічних антикорупційних стандартів НАТО – передбачених програмою «Виховання доброчесності». Україна розвиває співпрацю з НАТО, у тому числі і за

напрямом імплементації принципів Ініціативи НАТО з побудови цілісності, прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків у секторі безпеки і оборони, що прямо закріплено у п. 4.3 Стратегії національної безпеки [356]. Держави-члени НАТО приділяють надзвичайно велику увагу дотриманню принципів свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права. Їх співробітництво з Україною та іншими партнерами здійснюється за принципами, закріпленими у базовому документі Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП).

Програма Building Integrity (виховання доброчесності) започаткована у 2007 році державами-членами Ради євроатлантичного партнерства на виконання Плану дій Партнерства з розбудови оборонних інституцій. Програма НАТО з виховання доброчесності є складовою загальних зобов'язань НАТО щодо утвердження доброчесності, забезпечення прозорості та підзвітності у оборонному та пов'язаному з ним безпековому секторах [94].

Отже, зазначаючи, що корупція та неефективне урядування становлять загрозу безпеці, оскільки підривають засади демократії, верховенства права, економічного розвитку, довіру суспільства до оборонних інституцій і негативно впливають на обороноздатність, НАТО визначає три основних напрями реалізації Програми ВІ (виховання доброчесності): зниження корупційних ризиків, прозорість управління, відкритість систем логістики.

Як зазначено у підготовленому за нашої участі Посібнику НАТО «Ефективне урядування та виховання доброчесності у секторі безпеки та оборони», «в інституційному сенсі доброчесність безпосередньо пов'язана з ефективним урядуванням. Зміцнення основ доброчесності в межах відповідної установи є питанням інституціоналізації принципів, які прагне обстоювати дана організація, а також питанням утвердження цих норм і цінностей серед її працівників» [94].

Принципово важливим аспектами Програми є такі позиції:

члени НАТО та держави-партнери сприяють поширенню і реалізації принципів доброчесності, прозорості та підзвітності;

обов'язковою є наявність ефективних та прозорих національних процедур, щоб оцінювати пов'язані з корупцією ризики безпеки.

На мінімізацію впливу корупційних ризиків спрямована рекомендація програми ВІ щодо розробки та імплементації відомчих програм з антикорупційної діяльності. У цьому контексті програма ВІ має спільний зміст з вимогою статті 19 Закону «Про запобігання корупції», відповідно до якої центральні органи виконавчої влади зобов'язані проводити та розробляти антикорупційні програми, в яких, зокрема, передбачати: оцінку корупційних ризиків, причин, що їх породжують та умов, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків [297].

На рівні Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» визнано можливість істотного зміцнення резистентності публічної служби (поняття, якому на особистісному рівні відповідає «антикорупційна стійкість») шляхом «перевірок на доброчесність: імітація ситуацій, подібних тим, що виникають у повсякденній діяльності публічного службовця, з метою перевірки доброчесності поведінки службовця за певних обставин» [299].

Ми маємо на увазі не аналог перевірки на доброчесність, яка проводилася у 2016 р. в органах прокуратури, і не прийнятий в практиці деяких країн integrity-test. Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» визначено, що «такі перевірки повинні проводитися з метою забезпечення професійної непідкупності, запобігання корупції серед публічних службовців, перевірки дотримання ними своїх посадових обов'язків, етичних стандартів поведінки, виявлення, оцінки та усунення чинників, що призводять до корупції. У той же час такі перевірки можуть мати характер провокації надання неправомірної вигоди і тому не можуть

бути підставою для початку кримінального провадження. З метою забезпечення дотримання прав людини у зв'язку з проведенням таких перевірок порядок їх проведення слід визначити законом» [299].

Наразі з огляду на чинну ст. 370 КК доцільно вивчати досвід тих країн, де діє законодавство щодо проведення серед публічних службовців «тесту на професійну непідкупність». Зокрема, відповідно до ст. 4 Закону Республіки Молдова «Про оцінку інституційної непідкупності» (назва закону в застарілій ред. – «Про тестування професійної непідкупності») тест на професійну непідкупність – створення та застосування тестувальником уявних, імітованих ситуацій, схожих на ті, які виникають у службовій діяльності, що вчиняються за допомогою прихованих операцій та обумовлених діяльністю та поведінкою публічної посадової особи, яка підлягає тестуванню, з метою пасивного спостереження, визначення реакції та поведінки такої особи [246].

Законом Республіки Молдова детально регламентовано мету, принципи, суб'єкти оцінки інституційної непідкупності, права та обов'язки тестувальників та осіб, щодо яких здійснюється оцінювання, етапи тестування професійної непідкупності, наслідки тестування професійної непідкупності. При цьому, на наш погляд, юридичному формулюванню «забезпечення професійної непідкупності» відповідає психологічне — «забезпечення антикорупційної стійкості».

Зауважимо також, що не слід перебільшувати значення корупційного тиску на персонал правоохоронних органів, оскільки найбільш небезпечні форми корупції не мають примітивного характеру хабарництва. Дійсно, високодохідна оргзлочинність виробила безліч схем корупційного впливу на інститути соціального контролю. У літературі до них найбільш часто відносять лобіювання прийняття вигідних нормативних правових актів і їх тлумачень, інформаційний тиск з метою впровадження в масову свідомість толерантного ставлення до девіантних форм поведінки, інфільтрацію в традиційну культуру субкультурних норм кримінальних спільнот,

великомасштабні розкрадання в соціальній сфері, що зумовлюють макросоціальні детермінанти «побутової» транскордонної злочинності. Уміло використовуються прогалини в законодавстві, слабкості правозастосування та інші системні недоліки суб'єктів контролю. Отже, у процесі протидії впливу злочинності загалом слід ураховувати всі ці фактори.

Психологічні детермінанти, що визначають поведінкову характеристику суб'єкта, іменуються особистісними диспозиціями. Під впливом певних ситуацій ці особистісні диспозиції (мотиви, потреби) можуть актуалізуватися. Це, в свою чергу, призводить до зміни сприйняття ситуації прикордонником. Його увагу в такому випадку спрямовано на сприйняття і оцінку ситуації виходячи з актуальних інтересів і потреб.

Тому діяння прикордонника визначається двома групами факторів: диспозиційними і ситуаційними. Оскільки поведінку суб'єкта в цілому слід оцінювати не як реакцію на внутрішні або зовнішні стимули, а як результат безперервної взаємодії його диспозицій із ситуацією, то чим стійкіше внутрішня диспозиція людини (чим вище рівень його антикорупційної стійкості), тим меншим є вплив на нього з боку ситуації.

Тут ми підходимо до важливого висновку: перший важливий напрямок антикорупційної діяльності – планомірна робота з персоналом в контексті підходу Building Integrity, прийнятого в НАТО – прогнозовано може призвести до корекції особистісних диспозицій. Це неминуче зменшить негативний вплив потенційно-корупціогенних ситуацій. Ця робота має бути спрямована на підвищення антикорупційної стійкості як системної властивості особистості, що полягає в здатності протистояти корупційному тиску і здійснювати вибір між неправомірним і правомірним способом поведінки на користь останнього.

Другим важливим напрямком антикорупційної діяльності є зменшення обсягу дискреційних повноважень персоналу прикордонних та митних підрозділів шляхом діджиталізації низки контрольних функцій (на кшталт

порядку електронного декларування NCTS або існуючого, наприклад, в Естонії електронного бронювання черги в пунктах пропуску).

4.3. Система «інтелектуального кордону» та протидія транскордонній злочинності

Різні стратегії реагування на злочинність, що застосовує держава протягом століть, у більшості випадків не привели до бажаного результату, як кардинальне скорочення злочинності. Самовідтворення злочинності та її існування у майже незмінних обсягах є фактом. Так, у деяких країнах вдається утримати певний баланс між можливостями злочинності та можливостями суспільства з її запобігання. У країнах, які мають успіхи у розвитку загальної і правової культури, моральності, рівня освіти, рівень злочинності є прогнозовано меншим. Водночас навіть за умови відмінностей за соціально-економічними показниками, правовою системою, рівнями матеріального забезпечення, цивілізаційного розвитку, як зазначав А. П. Закалюк майже у всіх країнах злочинність продовжує існувати у майже однакових межах і розмірах [104, с. 224].

На нашу думку, за такої ситуації слід серйозно розглядати практичний підхід, який полягає у створенні умов максимального унеможливлення злочинів, у тому числі шляхом використання новітніх технічних засобів, у тому числі в рамках системи «інтелектуального кордону».

Загалом слід приділяти значно більше уваги ініціативним діям, спрямованим на прогноз розвитку злочинності та застосування інноваційних підходів. Необхідно послідовно досліджувати та впроваджувати найновіший закордонний досвід у запобіганні злочинності. У даному підрозділі ми розглянемо діючі та перспективні технологічні рішення, спрямовані на реалізацію загальної стратегії зниження можливості вчинення транскордонних злочинів через призму концепції «інтелектуального кордону» та їх нормативне забезпечення. Ця концепція полягає у системі

поглядів на функціонування державних органів, що протидіють злочинності на кордоні таким чином, щоб шляхом ризик-менеджменту забезпечити вибірковість, яка дозволяє спростити процедури перетину кордону для законослухняних громадян та одночасно запобігти правопорушенням або виявити їх з високим ступенем ефективності. Наприклад, в ЄС відповідно до рішень, ухвалених Єврокомісією з 2016 р. функціонує автоматична система контролю в'їзду/виїзду (Entry/Exit System, EES), що фіксуватиме всі в'їзди/виїзди громадян третіх країн на зовнішньому кордоні ЄС, із занесенням даних до Візової інформаційної системи (VIS). Це дозволяє забезпечити достовірну ідентифікацію за біометричними даними. Сама VIS інтегрує дані видачі шенгенських віз у всьому світі та забезпечує можливість контролю і перевірки дійсності віз.

Слід зазначити, що Всесвітня митна організація проголосила 2019 роком «SMART Borders». Тут SMART – це «Secure, Measurable, Automated, Risk Management-based and Technology-driven», тобто безпечний, вимірюваний, автоматизований, на основі управління ризиками та технологій кордон [335].

Серед перспективних напрямів кримінологічної політики у сфері транскордонних відносин особливе значення має стратегія зменшення можливостей вчинення злочину. В Україні розробляє цей підхід М. Г. Колодязний, який є автором однойменної монографії [138]. У зв'язку з цим у кримінології культивується ідея про те, що злочин є результатом реалізації можливості, що лежить в основі теорії раціонального вибору та стандартної діяльності (routine activities), яка була розроблена американським кримінологом Marcus Felson та розвинена його послідовниками (Ricard Lambert та ін.). Один з висновків теорії полягає у тому, що поширення технологій, спрямованих на мінімізацію можливостей для вчинення злочинів, тягне зменшення рівня злочинності [519; 540]. Можливість розглядається як сама причина злочину.

Виходячи з вищезазначеного, метою даної частини дослідження є оформлення ідеї про антикримінальне значення застосування біометричних

та інформаційно-телекомунікаційних технологій, а також технологій штучного інтелекту з метою мінімізації можливостей вчинення транскордонних злочинів та відповідному впливі цих технологій на зменшення рівня транскордонної злочинності.

Своєчасна та повна необхідна інформація про осіб, які перетинають державний кордон, забезпечує функціонування системи протидії транскордонній злочинності саме у той спосіб, що відповідає характеристикам оптимальності та ефективності. Беззаперечним чинником, що детермінує дієвість системи прикордонної безпеки, є наявність умов, за яких застосування персональних даних і документів для вчинення транскордонних злочинів або взагалі є неможливим, або створює можливості для подальшого припинення злочинів. На посилення цієї дієвості працює впровадження біометричних технологій з виготовлення документів для виїзду за кордон (далі – проїзних документів). Це дозволяє не тільки підняти рівень їх захисту, а також забезпечує можливість ідентифікації за таким набором персональних даних, що виключає помилку. Так само, це значно посилює можливості як запобігання злочинності, так і припинення окремих злочинів.

Антикримінальне значення біометричних технологій є порівняно новим для кримінології напрямом досліджень. Водночас у суміжних науках дана тематика досить давно викликає зацікавленість вчених. Зокрема, на рівні дисертації Р.С. Тальянчук здійснене дослідження криміналістичних аспектів проблеми [363]. Міжнародні стандарти безпеки документів з біометричними даними розглянуто у працях О. Г. Волеводза [50]. Технічні аспекти ідентифікації персоналу на основі комплексу біометричних параметрів дослідив Ю. О. Кумченко [180].

Підвищення рівня застосування інформаційних технологій передбачено різними нормативно-правовими актами серед шляхів розв'язання проблеми протидії злочинності. Зокрема, п. 3 Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю передбачено «суттєве поліпшення

стану інформаційного забезпечення діяльності, пов'язаної із протидією організованій злочинності, впровадження сучасних інформаційних систем і технологій у зазначену діяльність» [149]. Очевидно, що дане завдання є актуальним не тільки для організованих форм транскордонної злочинності.

З огляду на це, вважаємо досить виразною тенденцію, що впливатиме на ефективність запобіжної діяльності, саме технологію застосування великих даних (Big Data), що забезпечують обробку складаних наборів даних. Дослідниками, зокрема О. І. Бугерою, О. Е. Радутним звертається увага на застосування «великих даних» як ключових інструментів роботи у США (Агентство національної безпеки), Великій Британії (в Сучасній стратегії запобігання злочинності – Modern Crime Prevention Strategy – окремий розділ Using Data and Technology to Prevent Crime), Австралії (упровадження технологій Big Data для кримінологічного прогнозування злочинності комісією зі злочинності – Australian Crime Commission), Японії – де на державному рівні розглядається створення системи запобігання злочинності та протидії екстремістським організаціям, з використанням технології великих даних (Big Data Technologies) та штучного інтелекту (artificial intelligence, AI) [34, с. 25–29].

Загалом уже декілька років тому стало очевидним, що застосування технологій штучного інтелекту в різних превентивних стратегіях, у тому числі і на кордоні, дозволить забезпечити швидке прийняття оптимальних рішень на основі аналізу величезних обсягів інформації, що забезпечить таку якість запобіжної діяльності, яка є недосяжною за інших умов. Ураховуючи значну вартість таких розробок, слід застосовувати такі технологічні рішення, які вже зараз дозволяють досягти значних превентивних результатів у питаннях запобігання злочинності.

Нами було показано, що серед умов ефективності інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності на найближчі роки слід вважати тенденцію до міжнародного обміну даними та застосування баз даних, що працюють з інформацією, отриманою засобами біометричної

ідентифікації [402, с. 111]. Причому, це застосування баз даних у більшості випадків має бути у звичайних часових межах здійснення прикордонних формальностей, тобто бути непомітним для громадянина, який перетинає кордон. Як слушно зазначає В. В. Шаблистий, «не людина заради охорони державних кордонів, а держава для охорони інтересів людини, створення і використання переваг розвитку <цивілізації>» [469, с. 24]. Отже, уточнимо необхідні відомості щодо застосування біометричних технологій у виготовленні документів.

Підроблені документи під час перетинання державного кордону використовуються у вчиненні таких кримінальних правопорушень, як торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини; контрабанда; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, шахрайство; зловживання службовим становищем тощо. У ст. 358 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, а також використання підроблених документів [168]. Кардинально зменшує ризики, пов'язані з використанням підроблених документів, застосування біометричних технологій.

Поняття «біометричні технології» охоплює автоматичні або автоматизовані методи розпізнавання особи людини за її біологічними характеристиками або проявами. Біометричні дані – це будь-які дані, що характеризують певний біометричний параметр. При всьому різноманітті цих параметрів у сфері виготовлення документів, що посвідчують особу при перетинанні державного кордону (деяких інших документів), а також для біометричної ідентифікації та верифікації у світі застосовується технологія, що враховує три параметри: розпізнавання рис обличчя (обов'язкове); розпізнавання відбитка пальця; розпізнавання райдужної оболонки ока. В Україні застосовуються такі біометричні дані (параметри), як відцифровані відбитки пальців рук, відцифроване зображення обличчя. При цьому:

біометрична ідентифікація – здійснення пошуку за принципом «один до багатьох» шляхом розпізнавання і зіставлення одного або двох біометричних даних (параметрів) особи з біометричними даними (параметрами) осіб у відомчих інформаційних системах суб'єктів національної системи;

біометрична верифікація – здійснення пошуку за принципом «один до одного» між біометричними даними (параметрами), отриманими від особи в даний момент, і біометричними даними (параметрами), наявними у відомчих інформаційних системах суб'єктів національної системи [281].

Запровадження біометричних технологій у виготовленні документів було однією з умов, що виконувалися в Україні під час підготовки до укладення Угоди про асоціацію з ЄС, в якому вже був напрацьований досвід їх застосування. В ЄС діє Регламент Ради ЄС № 2252/2004 від 13 грудня 2004 року про стандартні елементи надійності і біометричні дані в паспортах та проїзних документах, виданих державами-членами [508]. На підставі цього Регламенту всі держави-члени Європейського Союзу запровадили електронні паспорти як основні документи, що посвідчують особу з використанням біометричних даних.

Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року з метою захисту документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, визначено, що з метою підвищення рівня безпеки документів Україна повинна забезпечити: «видачу біометричних проїзних документів, які відповідають стандартам Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), у тому числі в консульських установах України за кордоном». Передбачається, що це «розширить можливості для скорочення нерегульованої міграції, боротьби з транснаціональною злочинністю і тероризмом» [359].

У контексті протидії злочинності, О. Г. Волеводзом запропоновано такий погляд на переваги застосування документів з персональними

біометричними даними:

більш високий ступінь захисту від підробки;

можливість автоматичної перевірки приналежності власнику документа, що скорочує час на ідентифікацію особистості, збільшує швидкість даної процедури і виключає суб'єктивізм при оцінці її результатів;

значний технологічний потенціал даного документа, тобто на чіп, крім ідентифікаційних даних, можуть записуватися різноманітні інші персональні дані;

втрачає сенс підробка та незаконне використання електронних документів з біометричними даними;

біометричні персональні дані, що збираються при оформленні електронних паспортів, можуть застосовуватися в діяльності з розслідування правопорушень [50, с. 108].

Ураховуючи глобальний характер уніфікації машинозчитувальних документів, що засвідчують особу, та підвищені вимоги до авіабезпеки, розробку регламентів і стандартів у цій галузі покладено на Міжнародну організацію цивільної авіації (ІКАО), яка з 1968 р. здійснює цю діяльність.

У 2005 р. 188 державами-членами ІКАО затверджено стандарт Doc 9303, відповідно до якого документами, що засвідчують особу, є:

машинозчитуваний проїзний документ (паспорт, віза),

машинозчитуваний паспорт (паспорт, що відповідає специфікаціям, визначеним Doc 9303),

електронний паспорт – ePassport (машинозчитуваний паспорт, що містить чіп безконтактної інтегральної схеми, на якому зберігаються дані, у тому числі біометричні характеристики власника паспорта і елемент захисту даних) [208].

На сьогодні понад 100 держав і міжнародних організацій видають ePassport, усього їх видано більш як 490 мільйонів. Наприклад, Організація Об'єднаних Націй з 2012 р. строком на п'ять років видає електронні паспорти (e-UNLP) [531].

Уніфікація документів, що посвідчують особу, при перетинанні державного кордону за стандартами ІКАО перебуває у прямому кореляційному зв'язку з ефективним забезпеченням безпеки у різних сферах – прикордонній, авіаційній, морській. Це впливає на швидкість проведення прикордонних формальностей та контрольних процедур, пов'язаних з необхідністю забезпечення підвищеного захисту об'єктів, що охороняються, від проникнення небажаних осіб, а, по-друге, пов'язана з необхідністю контролю і пропуску значної кількості осіб в обмежений час.

Наприклад, у бланк посвідчення члена екіпажу імпантовано безконтактний електронний носій, який відповідає документу Міжнародної організації цивільної авіації Doc 9303 “Машинозчитувані проїзні документи” [301]. Зауважимо, що досить поширений в різних країнах як внутрішній документ ID-картка, не повною мірою відповідає вимогам Doc 9303 за критерієм глобальної інтероперабельності, тобто забезпечення можливості біометричної ідентифікації у будь-якій країні світу.

Будь-який автоматизований метод ідентифікації заснований на зіставленні даних ідентифікованого об'єкта і біометричного еталона. Таке зіставлення є неможливим без запису і збереження біометричної інформації, тобто без її документування. Основними інструментами автоматизованого біометричного методу є сканер для вимірювання біометричної характеристики і алгоритм, що дозволяє порівняти її з попередньо зареєстрованою тією ж характеристикою (так званим біометричним шаблоном) [180]. Підрозділи прикордонного контролю для цього обладнуються програмно-технічними комплексами з функціями оброблення інформації про осіб, які перетинають державний кордон, їх паспортних документів з використанням електронних носіїв інформації, у тому числі з функцією біометричного контролю [284]. Відповідно до Стратегії розвитку Державної прикордонної служби модернізація та укомплектованість цими комплексами у 2020 р. повинна бути завершена [357]. Прогрес не стоїть на місці і з середини 2000-х років у різних аеропортах світу встановлюються

автоматизовані системи прикордонного контролю (Automated Border Control systems) – e-Gates (у Великій Британії та Ірландії), SmartGates (аналог в Австралії та Новій Зеландії), Parafe (у Франції), Global Entry (у США), EasyPass system (у Норвегії), J-BIS (в Японії), Smart Entry Service (у Кореї), Viajero Confiable (у Мексиці). Кількість e-Gate, розгорнутих в глобальному масштабі в аеропортах та на вокзалах Європи, Австралії, Азії та Америки збільшилась у тричі з 1 100 в 2013 році до більш ніж 3 200 в 2018 році [418, с. 330].

Подорожуючі особи самостійно проходять АВС за наявності уніфікованого за правилами ІКАО ePassport. По завершенні процесу ідентифікації відкривається турнікет для проходу. Більше того, Аеропорт Дубая – єдиний аеропорт у світі, який встановив систему LIDAR, яка спрацьовує, коли пасажери проходять через коридор, перед тим як здати багаж. Тут в автоматичному режимі відбувається їх ідентифікація за допомогою 3D-сканування осіб. Програмне забезпечення для розпізнавання осіб працює разом з біометричним паспортом, щоб підтвердити, що це людина, у якої є квиток на літак [520].

Застосування біометричних технологій є надзвичайно важливим у боротьбі з тероризмом. Це стало зрозуміло з поширенням авіатероризму. Перші захоплення арабськими терористами пасажирських літаків ізраїльської авіакомпанії El-Al у 1968 р. здійснювалися, коли система авіабезпеки не передбачала ретельного контролю пасажирів.

На питанні застосування біометричних технологій у боротьбі з тероризмом зосереджено основні акценти Резолюції 2396 (2017) Ради безпеки ООН [327]. Зокрема, ст. 15 цього документа передбачено, що «держави-члени повинні розробляти і впроваджувати системи збору біометричних даних, які можуть включати ідентифікаційні біометричні дані, для відповідального і належного виявлення терористів, включаючи іноземних бойовиків-терористів. РБ ООН закликає держави-члени, міжнародні, регіональні і субрегіональні організації надавати державам-

членам технічну допомогу, ресурси і підтримку в нарощуванні потенціалу для застосування таких систем і рекомендує державам-членам ділитися цими даними згідно з обставинами, з відповідними державами-членами, а також з Інтерполом та іншими відповідними міжнародними органами» [327]. У даний час Інтерпол має біометричні дані більш як 41 000 іноземних бойовиків – терористів [21].

У 2018 р. в Україні створено національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства (далі - національна система). Суб'єктами національної системи є ДМС, Адміністрація Держприкордонслужби, Національна поліція, МВС, МЗС, закордонні дипломатичні установи, Мінінфраструктури, СБУ, Служба зовнішньої розвідки та Міноборони. Розпорядником системи є Державна міграційна служба [281].

Підрозділи прикордонного контролю в Україні обладнуються автоматизованим робочим місцем з функцією фіксації біометричних даних. Функціонує система фіксації біометричних даних громадян 70 країн категорії ризику у 157 міжнародних пунктах пропуску;

Ця робота здійснюється, у тому числі з метою виконання Плану заходів на 2018–2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики на період до 2025 року, якими передбачено:

до 2021 р. – автоматизувати процеси Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства в частині впровадження сучасних технічних засобів, у тому числі системи розпізнавання біометричних даних (параметрів), зокрема обличчя, та автоматичної перевірки/звірки якості фотографій;

протягом 2018 р. – створити комплексні системи захисту інформації в Реєстрі, єдиній інформаційно-аналітичній системі управління міграційними процесами та Національній системі біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства»;

постійно – активізувати співробітництво з державами-членами ЄС, міжнародними та неурядовими організаціями щодо навчання з питань безпеки біометричних проїзних документів і виявлення підробок документів, що посвідчують особу» [359].

Такі системи розроблені, встановлені та позитивним чином демонструють себе в деяких країнах світу. Наприклад, з 2006 по 2016 рік кількість осіб, які в'їхали в Австралію, збільшилася з 21,7 млн на рік до 37,7 млн, тобто майже на 47 %. Цим було обумовлено розроблення та встановлення національної системи EBIS. Зазначена система розрахована на 100 тис. транзакцій на день та значно збільшила можливості збору і зберігання біометричної інформації, що очевидно, дає значні переваги в ідентифікації правопорушників та полегшує здійснення прикордонних формальностей [243].

З 2013 р. у модернізованому вигляді (SIS-II) працює Шенгенська інформаційна система. SIS-II, побудована на основі трьох компонентів: центральної, національних систем, та зв'язку між ними. Її функціональні параметри значно розширено, зокрема за рахунок можливості обробки біометричної інформації та її співставлення в інтегрованій системі баз (що стосується розшукуваних осіб або осіб, які не мають права перебування на території ЄС тощо) при цьому гарантує захист персональних даних [204, с. 146].

Отже, як бачимо з досвіду інших держав, виконання завдань з ефективної охорони державного кордону обумовлює необхідність створення в Держприкордонслужбі єдиного інформаційного простору. З цією метою, зазначає М. А. Стрельбіцький, «в Адміністрації ДПСУ створено центральне сховище даних, в органах та підрозділах охорони кордону – інформаційні та програмно-технічні системи різного призначення; забезпечується трафік даних між ними та центральним сховищем даних, надано віддалений доступ до нього посадовим особам органів та підрозділів охорони включно до складу прикордонних нарядів, запроваджуються новітні засоби ідентифікації

(у тому числі і біометричної) осіб, паспортних документів, аналізу «ризиків», міграційних потоків, результативна взаємодія між різнорідними силами та засобами охорони кордону, іншими правоохоронними органами» [361, с. 28].

Поза сумнівом, дієвість інформаційної взаємодії неможливо забезпечити без участі також різнорідних служб, що здійснюють контрольні функції: таких як служб авіабезпеки, адміністрації морських портів тощо [452, с. 107]. Слід зазначити, що існують регіональні ініціативи застосування біометричних технологій з метою протидії злочинності, які підтримуються всесвітніми міжнародними організаціями. До них, наприклад, належить Балійський регіональний семінар з обміну біометричними даними – RBDES (Таїланд) [573; 580]. Даний форум підтримується міжнародною організацією з міграції та спрямований на протидію транснаціональній злочинності, особливо торгівлі людьми. Працює RBDES у напрямку зміцнення можливостей управління регіональними межами шляхом надання механізму обміну біометричними даними для перевірки особи на кордонах в рамках мережі держав-членів Балійського процесу в Південно-Східній Азії.

На наш погляд, актуальними є такі висновки і міркування з приводу значення біометричних технологій для протидії транскордонній злочинності.

1. Останнім часом значного поширення в світі набувають інформаційно-пошукові системи біометричної ідентифікації особистості за зображенням обличчя за оперативними даними від камер, розміщених у громадських місцях. Ураховуючи це, слід дослідити можливості удосконалення систем автоматизованих інформаційних систем та Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України, що стоять на озброєнні правоохоронних органів України.

2. У деяких випадках законослухняний власник е-паспорта не зацікавлений у тому, щоб на кордоні була виявлена історія його подорожей. Наприклад, деякі арабські країни відмовляють у дозволі на в'їзд громадянам третіх держав, що мають ізраїльські візи. В окремих випадках громадянин, в'їжджаючи в Сполучені Штати через Канаду, може бути не зацікавлений у

виявленні факту візиту у країну, яка в США внесена у перелік країн, що сприяють тероризму. Отже, окремі особи маючи обґрунтовані побоювання щодо заборони на в'їзд, зацікавлені у частковій підробці паспорту шляхом заміни сторінки з небажаною візою або відміткою про в'їзд. Ці приклади демонструють аргумент на користь впровадження електронної візи, що записується на чіп е-паспорта. При цьому потребує вдосконалення система збору біометричної інформації від заявників на отримання візи для унікальної ідентифікації та подальшого використання таких даних під час здійснення прикордонного контролю.

3. Оскільки впровадження електронного носія інформації, що містить біометричні дані його власника, дозволяє виключити можливість використання зазначених документів іншою особою, це не тільки критично важливо за умов спрощеного візового (або безвізового) режиму переміщення через державний кордон, а й відкриває нові можливості для запобігання транскордонній злочинності. При цьому вразливим місцем у застосуванні біометричних технологій в Україні є процедури подання та обробки заяв для видачі проїзних документів та первинних документів. Інше вразливе місце – можливість дистанційного зняття даних з електронного чипа, тому запровадження е-паспортів з електронними чипами має потенційний ризик несанкціонованого стеження за людьми, що створює загрозу порушення прав людини. Перспективними, на наш погляд, є дослідження, якими буде встановлено шляхи мінімізації названих ризиків від застосування біометричних технологій.

Таким, що заслуговує на увагу є досвід прикордонних служб Угорщини, Греції, Латвії, якими на сухопутних кордонах у 2019 році тестується «iBorder Ctrl» - система штучного інтелекту, що:

оцінює ймовірність обману в інтерв'ю шляхом аналізу невербальних мікроявів осіб, які проходять інтерв'ювання,

застосовує удосконалений біометричний модуль для ідентифікації осіб, які перетинають кордон,

виявляє людей, прихованих всередині різних транспортних засобів під час перетинання кордону, проводить перевірку даних традиційних систем (які в ЄС вважаються вже певною мірою застарілими), таких як SIS II [530]. Запровадження таких новацій і в Україні потребує внесення змін до п. 2 част. 5 ст. 2 Закону України «Про прикордонний контроль» (після слів «технічних засобів прикордонного контролю» додати слова «засоби штучного інтелекту»).

Ефективне запобігання правопорушенням на індивідуальному рівні є неможливим без урахування засобів технологізації цього процесу. У зв'язку з цим нами пропонується як засіб запобігання правопорушенням застосування мультимедійного прилаштування до смартфона (Додаток Л).

Аналіз ризиків та інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності

Систематизація процесу збору та обробки інформації про злочинність є запорукою прийняття ефективних рішень щодо протидії транскордонній злочинній діяльності. Важливість удосконалення правових та організаційних основ інформаційного забезпечення протидії цьому виду злочинності постає по-новому з урахуванням реалізації положень низки нормативно-правових актів. Зокрема, Указом Президента України уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» [303]. Відповідно до цього документа Міністерству внутрішніх справ України разом із Службою безпеки України та іншими заінтересованими державними органами було визначено завдання щодо розробки та запровадження механізму моніторингу стану транскордонної і транснаціональної організованої злочинності, передбачивши періодичну оцінку її впливу на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси у державі в цілому, її регіонах. Щоправда це завдання практично в незмінній формі простежується в затверджених Концепціях та стратегіях, починаючи з 2010 року.

Поширення злочинності в прикордонних регіонах, набуття нею ознак транскордонності є довготривалою тенденцією і фактором, що обумовлює негативний вплив на соціально-економічні та соціально-політичні процеси, забезпечує криміналізацію транскордонних зв'язків. Діяльність щодо запобігання транскордонній злочинності в регіонах, прилеглих до державного кордону, повинна будуватися на фундаменті науково обґрунтованого кримінологічного планування. Це планування може бути ефективним лише за умови врахування результатів аналізу наявних і потенційних кримінальних ризиків, системи детермінації, стану та динаміки транскордонної злочинності, тобто на основі надійного інформаційного забезпечення. Інший досліджуваний аспект – матеріали інформаційного забезпечення безпосередньої оперативно-службової діяльності суб'єктів протидії транскордонної злочинності також є достовірним джерелом отримання необхідних даних про злочинність та є придатними для застосування в інтересах кримінологічного дослідження, відповідного прогнозування та планування.

Дослідженню різних аспектів концептуальних та прикладних складових інформаційного забезпечення протидії злочинності присвячені праці В. М. Бесчастного [20], М. В. Карчевського [123], А. М. Бабенка [11] та ін. Визнаючи внесок кримінологів у розроблення означеної проблематики, слід все ж акцентувати увагу на наявності недосліджених особливостей інформаційного забезпечення протидії злочинності, обумовлених її транскордонним характером. Ця проблема очевидно потребує наукового аналізу.

Метою даного підрозділу, урахувавши вищезазначене, є з'ясування особливостей тих методів інформаційного забезпечення протидії злочинності, що дозволяють провести оцінку обстановки, прогнозування та планування з метою ефективної протидії транскордонній злочинності.

Інформаційне забезпечення протидії злочинності є надзвичайно важливим чинником, що обумовлює точність кримінологічного

прогнозування та планомірність, доцільність та цілеспрямованість кримінологічного планування. Інакше кажучи, достовірна інформація є безпосереднім стимулом для обрання найбільш доцільної моделі діяльності, варіанта поведінки. Своєчасна та повна інформація забезпечує функціонування системи протидії злочинності саме у той спосіб, що відповідає характеристикам оптимальності та ефективності.

На підставі аналізу поглядів українських кримінологів (В. М. Бесчастний, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов) можна визначити *метод інформаційного забезпечення протидії злочинності* як науково обґрунтовану систему прийомів отримання таких даних про злочинність, що у сукупності складають кримінологічно значущу інформацію, достатню і необхідну для протидії злочинності.

Як правило, дослідники єдині в думці щодо класифікації цих методів, наприклад, В. М. Бесчастний називає наступні методи:

- статистичні методи;
- аналіз матеріалів кримінальних проваджень;
- вивчення аналітичних звітів суб'єктів протидії злочинності, міжнародних організацій;
- опитування представників громадськості;
- контент-моніторинг інтернет - ресурсів;
- експертну оцінку [20, с. 207-110].

Залежно від різновиду та специфіки джерел кримінологічної інформації О. М. Литвиновим виділяється, крім вищезазначених, також моніторинг а) ЗМІ, б) наукових досліджень; в) нормативно-правових актів і їх проектів.

За допомогою даних, отриманих шляхом застосування цих методів формується система уявлень про рівень злочинності, характер, структуру, географію, рівень латентності, регіональну специфіку тощо. Ці складові є об'єктом кримінологічного моніторингу. Кримінологічний моніторинг за визначенням О. М. Литвинова, – це визначена практичною необхідністю,

наукова, заснована на пізнанні закономірностей розвитку певного явища або процесу система спостереження, вимірювання та оцінки їх станів у різні періоди. Зміст його складають процеси отримання, обробки й аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації [197, с. 374].

Очевидно, є всі підстави говорити про необхідність формування системи кримінологічного моніторингу з метою вчасного реагування на кримінальні ризики та загрози, що мають транскордонний характер. Тим більше, що ці ризики та загрози мають тенденцію до динамічної зміни, отже, необхідно будувати модель випереджувальної діяльності, виходячи з аналізу даних обстановки та відповідного прогнозу. У даному контексті слід погодитися з точкою зору Ю. В. Орлова, який, розглядаючи кримінологічний моніторинг у структурно-функціональному зрізі, вважає його своєрідною технологією оптимізації елементів самоорганізації суспільства із системою протидії злочинності шляхом отримання актуальної, аналітично обробленої й прогностично адаптованої інформації про такі параметри функціонування, що розглядаються крізь призму завдань суб'єктів кримінально-превентивної діяльності у зниженні рівня й характеру кримінальних загроз [255, с. 165].

Погоджуючись з цими вихідними теоретичними позиціями, зазначимо, що кримінологічний моніторинг транскордонної злочинності змістовно – це система збору інформації, яка характеризується 1) періодичністю, 2) постійним алгоритмом аналізу; 3) наявністю індикаторів оцінювання процесів, пов'язаних зі злочинністю (об'єктів моніторингу); 4) прогностичною метою. Під час моніторингу реалізуються конкретні соціальні функції: 1) визначення стану предмета дослідження за заданими параметрами у конкретному часовому інтервалі; 2) виявлення динаміки та її спрямованості; 3) з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і залежностей; 4) прогнозування розвитку досліджуваних процесів на основі даних моніторингу; 5) прийняття управлінських рішень на основі прогнозних даних; 6) контроль за ходом процесів та їх корекція.

Об'єктами моніторингу транскордонної злочинності є:

стан та динаміка транскордонної злочинності;
ціна та соціальні наслідки злочинності;
детермінанти злочинності (реальні та потенційні);
фонові явища злочинності;
криміналізації суспільства та окремих соціальних груп (ступінь та особливості);
індивідуальні злочинні вияви в динаміці змін в окремих складових їх механізму залежно від об'єкта посягання, способів, засобів і мотивів вчинення кримінального правопорушення;
стан протидії злочинності та напрями підвищення її ефективності.

Оперативно-службова діяльність Держприкордонслужби потребує інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень, яке базується на аналізі ризиків. При цьому важливим застосування ризикоорієнтованого підходу є важливим і для інших суб'єктів протидії злочинності на державному кордоні.

Аналіз ризиків, відповідно до Інструкції [115], – це сукупність процедур і методів обробки інформації з метою визначення наявних та потенційно можливих ризиків у сфері безпеки державного кордону. Аналіз ризиків розглядається як неодмінна складова інтегрованого управління кордонами та у цьому контексті полягає у «визначенні наявних (потенційно можливих) ризиків та превентивного реагування на прояви транскордонної протиправної діяльності на державному кордоні, зокрема шляхом профілювання ризиків в умовах обмежених ресурсів і можливостей» [355].

В інтересах нашого дослідження транскордонної злочинності на зовнішніх кордонах ЄС ми використовуємо дані спільної інтегрованої моделі аналізу ризиків держав-членів ЄС. Модельним прикладом для України в цьому плані залишається взаємодія в рамках мережі аналізу ризиків FRAN (беруть участь 31 держава, переважно – держави-члени ЄС).

У прикордонному відомстві України застосовуються три форми аналізу ризиків: 1) стратегічний (для організації діяльності з протидії злочинності на

відомчому, міжвідомчому, загальнодержавному та міжнародному рівнях); 2) оперативний (для організації діяльності з протидії злочинності на рівні регіонального управління ДПСУ, прикордонного загону, ОКПП «Київ» та загону морської охорони); 3) тактичний (для планування охорони державного кордону та аналізу окремих правопорушень у межах повноважень підрозділу охорони державного кордону) [115].

За результатами аналізу ризиків складається профіль ризиків, який містить дані про загрози, індикатори ризику, алгоритм дій (табл.4.7).

Таблиця 4.7.

Форма профілю ризику

Територіальна сфера застосування	
Діє з _____ до _____	
Сукупність інформації про загрозу	
Індикатори ризику	
Назва індикатора	Значення індикатора (за видами)
	безсумнівні (червоні)
	потенційні (сині)
	превентивні (сірі)
Алгоритм дій (заходи та форми контролю у разі встановлення визначених індикаторів ризику)	

Джерело: складено за [115].

Профілі ризиків можуть розроблятися на основі спільного аналізу ризиків. У даному випадку йдеться про залучення до аналізу представників іноземних держав або міжнародних організацій. Рівень ризику визначається як функція загрози, уразливості та впливу. *Базовий алгоритм функції* для визначення рівня ризику є таким: $R = f(T, V, I)$, де R - рівень ризику; T – рівень загрози; V – рівень уразливості; I – рівень впливу [115].

Визначення рівня ризику (від низького до критичного) проводиться на основі якісних та кількісних оцінок. Залежно від результатів проведеного аналізу складається матриця ризиків.

Джерелами інформації щодо проведення аналізу ризиків є відомості, отримані Адміністрацією ДПСУ, регіональними управліннями та органами Держприкордонслужби під час оперативно-службової діяльності та від міжнародних організацій, прикордонних та інших уповноважених органів іноземних держав, відповідно до міжнародних угод, засобів масової інформації, мережі Інтернет та з інших джерел, а також результати стратегічного кримінального аналізу та власні аналітичні напрацювання [115].

Шляхи підвищення інституційної спроможності у контексті розвитку ризикоорієнтованого підходу пов'язуємо з проведенням таких заходів:

упровадження аналізу ризиків до моделі CIRAM 2.0;

вдосконалення обміну даними між підрозділами різних суб'єктів, які здійснюють аналіз, оцінку і профілювання ризиків, для чого впровадити стандартні операційні процедури;

забезпечити налагодження взаємодії підрозділів з аналізу ризиків зі слідчими підрозділами.

В інтересах Державної прикордонної служби України переважно застосовуються можливості оперативного кримінального аналізу, який призначений для забезпечення оперативно-розшукових підрозділів необхідною інформацією в рамках роботи щодо оперативно-розшукових справ. **Кримінальний аналіз** є специфічним видом інформаційно-аналітичної діяльності, яка полягає в ідентифікації та якомога більш точному визначенні внутрішніх зв'язків між відомостями, що стосуються злочину, і будь-якими іншими даними, отриманими з різних джерел, їх використанням в інтересах ведення оперативно-розшукової та слідчої діяльності, їх аналітичної підтримки [45, с. 83].

Найсуттєвішою відмінністю кримінального аналізу від інформаційно-аналітичного пошуку є можливість отримання нової, раніше невідомої інформації не лише про події, факти та об'єкти, але і про причинно-

наслідкові зв'язки і про закономірності, додаткові кваліфікуючі ознаки, що впливає на реальність можливостей прогнозування [77].

Оперативно-розшуковими підрозділами Держприкордонслужби у протидії транскордонній злочинності застосовується метод кримінального аналізу з використанням аналітичної системи «IBM i2 Analyst's Notebook». Метод забезпечує належний рівень ефективності для аналізу значних масивів даних, що охоплюють багато епізодів, багатосуб'єктні транскордонні зв'язки, значну кількість спостережуваних процесів. Так, кримінальний аналіз не тільки підвищує якість прийняття оперативних рішень, спрямованих на розслідування конкретних ситуацій, але і надає можливості аналізу великих масивів інформації в інтересах кримінологічного моніторингу.

Загалом збільшення потоку інформації, що підлягає аналізу, є характерною ознакою не тільки ОРД, а також інших форм оперативно-службової діяльності – таких як прикордонна служба та прикордонний контроль. Наприклад, перед підрозділами прикордонного контролю постає низка проблем - від збільшення пасажирського потоку до жорстких часових обмежень для проведення прикордонних формальностей, що робить необхідним застосування профілювання ризиків. Засоби аналітики дозволяють здійснювати профілювання ризиків на основі об'єктивних даних і виявляти пасажирів і вантажі, які характеризуються високим ступенем ризику. Це так само забезпечує цілеспрямовані заходи контролю саме щодо цих пасажирів та вантажів, що вивільняє часові та інші ресурси та відкриває нові можливості щодо протидії злочинності [321].

Для перевірки підрозділами прикордонного контролю відомостей про особу застосовуються оперативні бази даних системи «Гарт» за допомогою введення даних паспортного документа уповноваженою посадовою особою Держприкордонслужби із застосуванням паспортрідерів, у тому числі і даних з електронних чипів, що містять інформацію про власника, включаючи біометричні дані.

Основою взаємодії правоохоронних органів є обмін інформацією. В ЄС у межах Шенгенських домовленостей функціонує Шенгенська інформаційна система (SIS), яка є однією з найбільших інформаційних систем у сфері публічної безпеки у світі та найбільшою – в Європі. SIS інтегрує інформацію про осіб, які вчинили серйозні кримінальні правопорушення, осіб яким заборонено перебування в ЄС. Система містить дані про осіб, які перебувають у розшуку, а також про втрачені документи, викрадені автомобілі, зброю тощо. Призначена SIS для застосування поліцейськими, прикордонниками, митниками держав-членів ЄС [204, с. 145].

Важливе значення в контексті протидії транскордонній злочинності має механізм інформаційної взаємодії між прикордонними відомствами держав-членів Європейського Союзу EUROSUR (Система спостереження за кордонами Європи). Це наднаціональний елемент охорони спільного зовнішнього кордону Європейського Союзу, в основі роботи якого є збір, обробка та обмін інформацією з метою вчасного реагування на ризики, пов'язані з транскордонною злочинністю, нелегальною міграцією та загибеллю мігрантів на морі за допомогою супутників, авіації та БПЛА [438, с. 221-222]. За принципом роботи EUROSUR є мережею, через яку взаємодіючими прикордонними відомствами держав-членів ЄС та FRONTEX збирається, розповсюджується та застосовується сукупність даних («Fusion Services») до якої належать: щоденні зведення прикордонних та поліцейських служб про прикордонні інциденти; географічні, океанографічні, метеорологічні дані; дані спостереження різних джерел походження, у тому числі авіаційного та супутникового спостереження за плавзасобами та транспортними засобами.

Система офіційно функціонує з 1 грудня 2013 року. Нормативною основою її діяльності є Регламент (ЄС) № 1052/2013 Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 22 жовтня 2013 р. про створення системи спостереження за кордонами Європи (EUROSUR). У даному документі, серед іншого, міститься визначення транскордонного

злочину (щоправда, дуже дискусійне). Установлені правила обміну та стандартизації інформації свідчать про те, що багатоцільовий характер використання системи EUROSUR до сих пір є проблемним питанням для держав-членів ЄС. Більше того, доцільність «гігантських» витрат ЄС на механізми прикордонного контролю та зокрема на функціонування та розвиток EUROSUR поставив під сумнів спецдоповідач ООН з питань мігрантів у доповіді, розповсюдженій на Генеральній Асамблеї ООН у 2015 р. Основні ризики, з метою мінімізації яких створена система, є узгодженими: транскордонна злочинність, нелегальна міграція та загибель мігрантів.

Діяльність EUROSUR побудована на основі взаємодії національних координаційних центрів (*national coordination centres*), що у кожній країні створюються у сфері відповідальності відомства, до повноважень якого віднесено здійснення прикордонного контролю. До завдань координаційних центрів належить формування національної інформаційної сукупності ситуаційних чинників обстановки (*national situational pictures*). Національні координаційні центри відповідають за збирання, акумуляцію та обмін інформацією з FRONTEX та координаційними центрами інших країн. FRONTEX, використовуючи цю інформацію, а також дані з інших джерел, на наднаціональному рівні створює загальноєвропейську інформаційну ситуаційну картину (*European situational picture*), а також інформаційну картину розвідувальних даних у прикордонному просторі (*common pre-frontier intelligence picture*) які висвітлюють обстановку у прикордонному просторі за межами Шенгенської зони та ЄС, дані оперативної діяльності та результати їх аналізу. FRONTEX також формує сукупність засобів спостереження загального застосування (*common application of surveillance tools*), що складається з інформації, отриманої зі супутникових знімків і від систем судових повідомлень за технічної підтримки супутникового центру ЄС (*EU Satellite Centre - EUSC*) та Європейського агентства з безпеки на морі (*EMSA*) [438, с. 221-222].

FRONTEX надає державам-членам інформацію, яка зібрана засобами супутникового та авіаційного спостереження (включно із застосуванням БПЛА) у тому числі з використанням як оптичних, так і радіолокаційних методів. Створена система дозволяє уникнути дублювання зусиль держав-членів ЄС. Принцип «інтелектуального кордону», що застосовується у функціонуванні EUROSUR, передбачає використання однієї з найбільших у світі біометричних баз даних. Динамічна сукупність чинників обстановки, відображених за допомогою графічного інтерфейсу, дозволяє, наприклад, одночасно здійснювати моніторинг плавзасобів та прогнозування маршруту їх руху, проводити аналіз ризиків щодо незаконного переправлення ними людей та з використанням метеорологічних прогнозів запобігти загибелі мігрантів, що переправляються небезпечним способом в складних погодних умовах. Інформування держав-членів не є основною метою функціонування EUROSUR. Оскільки управління охороною кордону починається зі збору даних обстановки, а протидія незаконній міграції – із візових процедур у третіх країнах, державний кордон – це останній рубіж, де здійснюється комплекс заходів із запобігання транскордонній злочинності. Тобто найважливіша, на наш погляд, функція EUROSUR полягає в інформаційному забезпеченні запобігання транскордонній злочинності шляхом збору даних обстановки на територіях, які в традиційному розумінні залишаються за межами юрисдикції прикордонних відомств. Водночас, очевидно, що сучасні супутникові (та інші) технології відкривають шлях для перенесення зусиль зі збору обстановки на таку відстань від географічного кордону, яка дозволяє вчасно реагувати на криміногенні ризики, що має вирішальне значення для ефективності превентивної діяльності [438, с. 221-222]. Долучитися до системи намагаються навіть окремі держави, що не входять ані до ЄС, ані до Шенгенської зони. Очевидно, що і Україна зацікавлена в операційних можливостях EUROSUR.

Окремим важливим напрямом реалізації концепції SMART Borders є удосконалення системи контролю за переміщенням товарів через митний

кордон (технологія електронної ідентифікації товарів; інтеграція митних баз даних суміжних держав; удосконалення контролю за міжнародними відправленнями громадян; програма з контролю контейнерних перевезень тощо).

У 2003 році групою прикордонних органів держав-членів ЄС була запроваджена CIRAM – загальна інтегрована модель аналізу ризиків, яка з 2011 р. працює в модифікації CIRAM – 2.0. Метою її створення була необхідність застосування органами прикордонної поліції різних держав уніфікованої методології аналізу ризиків, що дозволило значно удосконалити процеси обміну інформацією та взаємодії у питаннях нейтралізації кримінальних ризиків на кордонах. У цьому контексті логічним є застосування системи прогнозних сценаріїв для формування заходів запобігання злочинності на загальнодержавному рівні. Результатом цієї системи може бути автоматизована матриця ризиків для застосування у стратегічному плануванні і аналізі ризиків. Спрощена графічна схема матриці – у табл.4.8.

Отже, нами сформульовано особливості інформаційного забезпечення транскордонної злочинності, зміст та об'єкти кримінологічного моніторингу. Умовами, що будуть визначати ефективність інформаційного забезпечення, на наш погляд на найближчі роки слід вважати такі:

у рамках інтегрованого управління кордонами – тенденція до міжнародного обміну даними, створення наднаціональних баз даних і приєднання до міжнародних інформаційних систем;

застосування випереджувальної інформації від суміжної сторони, від суб'єктів взаємодії у межах системи інтегрованого управління кордоном та ін.;

необхідність мінімізації суб'єктивних факторів, пов'язаних з несанкціонованим протизаконним втручанням у відомчі бази даних,

у межах технологізації прикордонного контролю – застосування баз даних, що працюють з інформацією, отриманою засобами безконтактного огляду транспортних засобів і осіб, біометричної ідентифікації.

Таблиця 4.8.

Загальна матриця рівнів ризиків (приклад)

Ризик	Загроза	Уразливість	Вплив	Рівень ризику
Кримінальні ризики				
Організації Незаконної міграції	Високий	Помірний	Незначний	Допустимий
Тероризму	Високий	Помірний	Високий	Високий
Контрабанди зброї, боєприпасів, вибухових речовин	Високий	Помірний	Високий	Високий
Контрабанди наркотичних засобів	Високий	Помірний	Високий	Високий
Ризики адміністративних правопорушень				
Незаконного переміщення товарів	Високий	Високий	Незначний	Допустимий
Ризики негативного впливу на обстановку				
Порушення ритмічності прикордонного руху	Незначний	Помірний	Високий	Допустимий

Актуальним питанням сучасного порядку денного є вивчення досвіду використання механізмів Системи спостереження за кордонами Європи та застосування можливостей мережі аналізу ризиків FRONTEX. Це прогнозовано сприятиме підвищенню ефективності інших форм та методів інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності.

4.4. Шляхи підвищення ефективності міжнародної співпраці та міжвідомчої взаємодії у сфері протидії транскордонній злочинності

Міжнародна співпраця у сфері протидії злочинності здійснюється на загальних правових підставах, визначених мультилатеральними та білатеральними міжнародними угодами, договорами про взаємну правову допомогу у кримінальних справах та екстрадиції, міжвідомчими угодами, установчими документами міжнародних організацій, до сфери активності яких належить протидія злочинності, а також акти національного (переважно кримінального процесуального) законодавства.

Окрема частина проблеми – невисока ефективність боротьби з транскордонними негативними процесами, якими є транскордонні правопорушення, унілатеральними засобами. Заздалегідь зрозуміло, що злочинність по іншу сторону кордону в цьому випадку не зникає, а перегруповує сили і засоби для використання обхідних шляхів на кордоні. Водночас, повна транспарентність кордонів є якщо не стимулюючим, то сприятливим чинником для злочинної активності. Іншими словами, ефективність кримінологічної політики у сфері транскордонних відносин пов'язується з балансом у реалізації бар'єрної та контактної функцій кордону, що обґрунтовано нами раніше [414, с. 245–250].

У розвиток тези про доцільність білатерального підходу у протидії криміналізації транскордонних відносин, зауважимо, що білатеральні відносини охоплюють транскордонне співробітництво двох держав. Цей підхід формально втілюється шляхом ухвалення міжурядових або міжвідомчих угод з прикордонних питань або з питань співробітництва у правоохоронній сфері. Водночас, міждержавні відносини з різними державами на різних ділянках державного кордону є неоднорідними. Цим обумовлено те, що кожна з даних угод має свої особливості, але всі вони містять компонент регуляції спільних дій з протидії транскордонній злочинності. Метою, на досягнення якої спрямовані дані угоди, зокрема є:

з Молдовою – ефективна протидія нелегальній міграції та протиправній діяльності на спільному державному кордоні [378];

Білоруссю – протидія транскордонній протиправній діяльності, насамперед у боротьбі з незаконним обігом зброї, її основних частин та боєприпасів, вибухових та отруйних речовин і вибухових пристроїв, ядерних і радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, алкогольної, тютюнової та іншої підакцизної продукції, контрабандою культурних цінностей, а також торгівлею людьми та нелегальною міграцією [381];

Росією (угоду укладено у 2012 р.) – протидія незаконному обігу наркотиків та їх прекурсорів [382];

Китаєм – недопущення, виявлення та припинення організованої злочинності на державному кордоні; боротьба з незаконним переміщенням через державний кордон зброї, боєприпасів, вибухових речовин, отруйних і радіоактивних речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх прекурсорів; координація діяльності, спрямованої на виявлення та недопущення торгівлі людьми, а також незаконного перетинання державного кордону та діяльності, пов'язаної з підrobкою документів, які дають право на перетинання державного кордону; обмін досвідом і методами боротьби зі злочинами та протиправною діяльністю на державному кордоні [376];

Болгарією – протидія транскордонній злочинності та нелегальній міграції шляхом активного співробітництва в прикордонних питаннях [377];

Румунією - встановлення і припинення діяльності щодо нелегальної міграції, організованої злочинності, діючої в пунктах пропуску (переміщення зброї, радіоактивних, вибухових речовин і отруйних засобів, наркотиків), взаємне інформування про наявність таких структур в прикордонній зоні та поблизу пунктів пропуску [377].

Особливе місце в правовому механізмі протидії транскордонній злочинній діяльності має інститут спільних розслідувань. Він

продемонстрував свою ефективність у країнах Європи в умовах транснаціоналізації злочинності. Очевидно, що й Україні слід використовувати практичні напрацювання, які мають позитивну історію успіху в антикримінальній діяльності та продемонстрували свою дієвість. У доступній для огляду перспективі це дозволить органічно застосовувати інструменти, передбачені Угодою про співробітництво між Україною та Європолом, які прямо стосуються зазначеної проблеми [1], відповідно, позитивним чином вплине на результативність та ефективність системи протидії транскордонній злочинності.

Вищезазначена проблема має міждисциплінарне дослідницьке значення. З українських учених, у зазначеній сфері проводили дослідження представники кримінологічної та кримінально-правової науки, а також криміналістики. Зокрема, десять років тому кримінологічні аспекти зазначеної тематики знайшли відображення в монографії Є. Ю. Шостко, в якій зроблено акцент саме на стандартизації форм і методів боротьби з «злочинністю без кордонів» відповідно до апробованих підходів ЄС [481, с. 362-363]. Організаційно-правові аспекти створення та функціонування спільних слідчих груп було досліджено Ю.М. Черноус [468]. Кримінально-правові аспекти проблеми представлено у роботі М. І. Хавронюка [456].

Серед опублікованих останніми роками праць зарубіжних вчених-фахівців з даної проблеми назвемо статті О. Г. Волеводз, І. Е. Нікітіної, що визначають перспективи використання даного інструменту [49; 241]. Разом із тим, аналіз практики правозастосування та наукових джерел приводить до висновку про те, що можливості розглянутого інструмента у протидії транскордонній злочинності в Україні явно недооцінені, в тому числі і кримінологічною наукою. Ймовірно, за наявних уже в Україні нормативно-правових і організаційно-правових можливостей застосування даного інструменту, не вистачає результатів «мотивуючої» практичні підрозділи правоохоронних органів роботи – розроблення відповідних практичних рекомендацій. Тут ми маємо на увазі не лише створення українських аналогів

вже існуючих в європейських інституціях документів – Практичного керівництва «Спільна слідча група» [535] або «Керівні принципи використання спеціальних слідчих груп» [529], а й розробку алгоритмів дій, компендіумів позитивної практики, узагальнень позитивного зарубіжного досвіду, що містять кримінологічно значущу інформацію.

З огляду на вищевикладене метою даної частини роботи є виявлення особливостей застосування спільних слідчих груп у практиці протидії злочинності в державах, що входять до Європейського Союзу, та на цьому матеріалі обґрунтування значного потенціалу використання ССГ у протидії транскордонній злочинності в Україні.

Досягнення цієї мети, на наш погляд, сприятиме формуванню єдиних підходів до гармонізації форм і методів та обміну найкращими практиками протидії транскордонній злочинності в Україні та ЄС (як це і закріплено у ст. 22 Угоди про Асоціацію України і ЄС) [380].

Отже, спільне розслідування (joint investigation) – в контексті даної роботи – це діяльність спільних слідчих груп (joint investigation team), що складаються з делегованих співробітників правоохоронних органів різних держав, уповноважених виконувати процесуальні дії з розслідування певного кримінального правопорушення в рамках територіальної юрисдикції тих держав, з представників яких складаються дані групи.

Спільні слідчі групи (ЖТ або ССГ) є інструментом міжнародного співробітництва, що функціонує на основі угоди між судовими та правоохоронними органами двох і більш держав на конкретний термін з метою проведення розслідування злочину в одній або декількох державах.

Аби не заглиблюватися у сферу діяльності суміжних наук, зазначимо, що в Україні, як і в державах-членах ЄС, правові підстави для спільних розслідувань мають дворівневе закріплення: міжнародно-правове і внутрішньодержавне. На першому зі згаданих рівнів слід зазначити ст. 19 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (UNTOC), ст. 9 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу

наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року і ст. 49 Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Також відповідно до Закону України від 1 червня 2011 р. ратифікований Другий додатковий протокол 2001 р. до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (EU MLA) 1959 року. Стаття 20 цього Протоколу регламентує підстави створення і порядок роботи спільної слідчої групи. До цього ж рівня закріплення належать двосторонні угоди про взаємну правову допомогу між державами. Особливо слід зазначити, що в Угоді між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне і стратегічне співробітництво (ст. 18) особливо обумовлено, що «Україна і Європол пропонують один одному надання підтримки у створенні та функціонуванні спільних слідчих груп», участь в яких по контексту угоди є однією з форм співпраці [379]. Звертає на себе увагу той факт, що в рамках Євросоюзу триває поточна робота щодо подальшого вдосконалення законодавства про спільні розслідування навіть з огляду на гармонізоване законодавство держав-членів у цій сфері. У зв'язку з цим відзначимо, наприклад, статтю 17 Рішення Ради ЄС 2008/615/ЖНА від 23 червня 2008 року про розширення транскордонного співробітництва в боротьбі з тероризмом і транскордонною злочинністю [507].

На другому рівні – включені в національні кримінально-процесуальні кодекси норми, що регулюють проведення спільних розслідувань. Слід зазначити, що в КПК України є норма (ст. 571), що встановлює правила створення і діяльності спільних слідчих груп [169]. Разом із тим досвід їх функціонування в Україні поки є непоказовим, оскільки являє собою поодинокі і навіть екстраординарні випадки. Наприклад, найбільш відомим випадком створення спільної слідчої групи правоохоронними органами п'яти держав (за участю України) стало розслідування у справі збитого авіалайнера, що слідував рейсом МН 17.

Отже, виділимо важливі особливості спільних розслідувань транскордонних злочинів.

1. При вивченні питання про систему протидії деяким групам транскордонних злочинів напрошується висновок про доцільність їх розслідування саме за допомогою спільних слідчих груп. Загальні підстави створення ССГ встановлені ст. 20 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах:

а) розслідування кримінальних правопорушень, що проводяться Стороною, вимагають складних і зустрічних розслідувань, які потребують взаємодії з іншими Сторонами;

б) декілька Сторін проводять розслідування кримінальних злочинів, обставини яких вимагають координованих дій залучених Сторін [11].

Аналогічні положення містяться в деяких інших документах (наприклад, ст. 27 Конвенції про поліцейське співробітництво для Південно-східної Європи – Україна не є стороною). Відповідно до ст. 571 КПК України спільні слідчі групи можуть створюватися для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, учинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав. Розгляд та вирішення питання про їх створення за запитом слідчого органу досудового розслідування, прокурора України та компетентних органів іноземних держав покладено на Генеральну прокуратуру України [169].

2. Крім правових підстав, при оцінці потреби у створенні спільної слідчої групи враховуються такі практичні міркування:

складність злочинної мережі, поширеність її діяльності в різних країнах;

кількість і складність слідчих дій, проведення яких планується в різних державах;

ступінь пов'язаності різних етапів розслідування, проведеного в декількох державах [535].

Тобто, по суті, рішення про створення спільної слідчої групи приймається на основі оцінки ризиків, що виходять з масштабу кримінальних

загроз – транснаціонального, транскордонного або внутрішньо-національного. Відповідно обирається і мультilaterальна або білатеральна схема взаємодії.

3. Про створення спільної слідчої групи укладається угода *ad hoc* між компетентними органами відповідних держав. В ЄС форма типової угоди затверджена Резолюцією Ради ЄС 2017/С 18/01 про типову угоду щодо створення спільної слідчої групи (JIT) [509]. Відповідно, і до ССГ можуть долучатися учасники багатьох держав або двох держав. Як правило, також передбачається участь EUROPOL і (або) EUROJUST, роль яких варіюється від надання інформаційної, аналітичної, організаційної допомоги до фінансування спільних заходів ССГ.

Констатуючи наявність прикладів успішної роботи спільних слідчих груп, зупинимося на деяких з них, які ілюструють роботу багатосторонніх або двосторонніх ССГ. Зокрема, у червні 2018 р. спільною датсько-німецькою спільною слідчою групою, створеною за підтримки EUROJUST, була припинена діяльність злочинної групи, яка організувала незаконний в'їзд і подальшу легалізацію перебування в ЄС громадян країн Азії. Ця діяльність здійснювалася шляхом надання чужих або фальсифікованих документів. Головним способом легалізації перебування було укладання фіктивних шлюбів з громадянами ЄС для створення підстав спрощеного отримання посвідки на постійне проживання в ЄС. Найчастіше ці дії здійснювалися в Данії. В окремих випадках укладення шлюбу проходило в Мексиці або США. У деяких штатах цих держав допускається і визнається шлюб за дорученням (де один або обидва партнери відсутні), а третя особа може підписувати документи про укладення шлюбу від їх імені. У цій схемі брали участь декілька шлюбних агентств, які залучали за плату громадян ЄС до фіктивного шлюбу з громадянами держав, що не входять в ЄС. Отже, організоване злочинне угруповання, діючи з 2015 року, перемістило близько 1 200 незаконних мігрантів до Європейського Союзу, стягуючи з них 13 000 євро за людину за свої послуги [408, с. 135].

Очевидно, що ефективне припинення діяльності розгалуженої мережі такого роду, що діє на різних континентах, стало можливим лише при використанні сил і засобів спільного розслідування, що обумовлено значною законотворчою і організаційною роботою з регламентації і розроблення алгоритмів взаємодії і форм роботи між національними правоохоронними інститутами різних держав.

Показовим прикладом роботи спільної слідчої групи у двосторонньому форматі є припинення діяльності організованої злочинної групи, що спеціалізувалася на торгівлі людьми, жертвами якої виявлялися громадяни Словаччини, переміщені до Великобританії з метою сексуальної експлуатації. Зокрема, залучалися жінки з найбільш уразливих в економічному відношенні соціальних прошарків, яких шляхом обману, з обіцянкою привабливих і добре оплачуваних робочих місць у Великобританії, переправляли у Сполучене Королівство. Потім організовувалося їх фіктивне одруження (для легалізації їхнього перебування на території Великобританії) з подальшим залученням до проституції (кінцева мета всієї схеми).

У результаті організованої роботи спільної слідчої групи правоохоронних органів Словаччини та Сполученого Королівства за підтримки EUROPOL і EUROJUST вдалося притягнути до відповідальності п'ять громадян різних держав і виявити шістнадцять жінок – потенційних жертв торгівлі людьми [518].

4. Практично застосовуються дві моделі спільних слідчих груп: 1) паралельні розслідування в різних державах, результатами яких учасники ССГ оперативно обмінюються; 2) єдине розслідування інтегрованою групою, яка включає учасників з різних держав та може мобільно пересуватися між цими державами [49, с. 40]. Друга модель очевидно є кращою, але її застосування обмежене цілою низкою проблемних аспектів:

відмінності між членами ССГ з різних держав (мовні, культурні, за рівнем професійної підготовки);

відмінності правових систем і відмінності в законодавстві окремих держав;

необхідність перекладу значного масиву документів та фінансування відряджень (у вирішенні цієї проблеми частково надає допомогу EUROPOL).

5. Форми роботи членів спільної слідчої групи, що передбачені ст. 571 КПК України, містять безпосередню взаємодію між собою, узгодження основних напрямів досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмін інформацією. Регламентація можливості надання інформації у кримінальному провадженні іноземним громадянам відрізняється за національним законодавством різних держав. З питань застосування інформації, одержаної в ході роботи спеціальної слідчої групи, працює спеціально обумовлене Практичним керівництвом [535] правило: дана інформація може використовуватися тільки для цілей, для яких була створена слідча група. Разом з тим, на наш погляд, в угодах про створення спільних слідчих груп слід передбачати і можливість використання інформації з метою подальшого запобігання злочинам. Тим більше, що це відповідає п. 10 ст. 20 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах [564].

6. Відповідно до ст. 571 КПК України слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться [169]. Координацію діяльності членів групи здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів.

Найважливішу роль координації проілюструємо прикладом роботи ССГ, що складається зі співробітників прокуратури Дрездена (Німеччина), управління карного розшуку Саксонії, поліції і прокуратури Литви за сприяння EUROPOL і EUROJUST.

У результаті її роботи було припинено діяльність членів злочинної мережі, яка протягом 6 років здійснювала онлайн-шахрайство, що завдало шкоди в 18 млн євро. Протягом трьох діб в червні 2018 року були проведені слідчі дії на Кіпрі, в Естонії, Фінляндії, Німеччині, Латвії, Литві, Швейцарії,

Україні та Сполученому Королівстві (всього на 31 об'єкті). Було притягнуто до кримінальної відповідальності 15 осіб – громадян 9 держав. У цій справі з 2012 року було виявлено понад 35 000 випадків онлайн-шахрайства. У всіх випадках *modus operandi* полягав у тому, що високоякісні товари замовлялися у різних компаній поштою, за неправдивими даними банківської карти, через мережу торгових агентів. Одержувачі цих товарів в основному були завербовані в Німеччині. Незаконно отримані товари за певну комісію вони переправляли далі, перш за все в країни Східної Європи. Ці посередники відігравали вирішальну роль в онлайн-шахрайстві, що дозволяло залишатися в тіні організаторам. усі виконавці використовували зашифрований доступ у мережу. Розрахункові платежі здійснювалися за допомогою кріптоконверсій. Злочинна діяльність також включала надання ІТ-інфраструктури, вербування посередників, координацію їх роботи і відмивання незаконно отриманих коштів [549].

EUROPOL з початку розслідування здійснював сприяння шляхом аналізу величезного обсягу інформації для того, щоб зв'язати в один ланцюг різні епізоди в різних країнах. Усього в EUROJUST відбулося п'ять загальних координаційних нарад. Зібрана інформація разом із даними аналізу, проведеного силами EUROPOL, лягла в основу доповіді про підготовку заходів щодо попередження даного виду злочинності [549].

Отже, спільні слідчі групи є ефективним сучасним інструментом міжнародного співробітництва національних правоохоронних органів з протидії транскордонній злочинності.

Незважаючи на явні переваги, практика спільних розслідувань не є поширеною. Це обумовлено низкою причин, по-перше, небажанням допускати іноземців – членів спільної слідчої групи у внутрішньовідомчі питання, по-друге, різницею в законодавстві, по-третє, пов'язано з організаційно-фінансовими труднощами, на вирішення яких не передбачений бюджет. Разом з тим очевидним є прогресивність цього інструменту для

протидії транскордонній злочинності, оскільки саме він здатний забезпечити синергетичний ефект у розслідуванні.

Актуальним питанням сучасного порядку денного є розробка інструкції про організацію та проведення спільних міжнародних розслідувань за участю органів досудового розслідування України. Також своєчасним видається розробка компендіумів і узагальнень позитивного зарубіжного досвіду, що містять кримінологічно значущу інформацію.

Підбиваючи підсумок сказаному, зазначимо, що потенціал використання спільних слідчих груп у протидії транскордонній злочинності, є надзвичайно значним, що є логічним в умовах інтернаціоналізації злочинності.

Відповідно до теоретичних поглядів у вітчизняній кримінології, які сформулював А. П. Закалюк, «кримінологічна ситуація в найзагальнішій системі складається в результаті співвідношення криміногенних (що зумовлюють злочинність) та антикриміногенних (що зумовлюють запобігання останньої) чинників» [101, с. 6]. Учений висловлює впевненість, що невідкладним завданням кримінологічної науки є теоретичне обґрунтування концептуальних стратегічних документів державного рівня, а також наповнення кримінологічним змістом управлінських рішень. Для цього доцільно, щоб «безпосереднім предметом кримінологічних розробок стали теоретичні обґрунтування державної політики у сфері запобігання та протидії злочинності, концепцій стратегій, програм, спрямованих на її реалізацію загалом та з окремих видів злочинів, передусім найбільш небезпечних і поширених» [101, с. 11].

Очевидно, що інституційна спроможність системи залежить від інституційної ефективності її складових елементів. Структурна конфігурація системи протидії транскордонній злочинності визначена низкою нормативно-правових актів, якими регламентовано правовий статус органів, діяльність яких за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України у прикордонній сфері, а також правове положення

громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні прикордонної безпеки України.

Згідно із ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах протидії злочинності, захисту державного кордону України та її прав у В(М)ЕЗ, протидії нелегальній (незаконній) міграції покладається на МВС. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує протидію злочинності. Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, а також у взаємодії з іншими органами - із забезпечення захисту ДК, припинення терористичної діяльності, діяльності організованих злочинних груп та організацій. ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки ДК та охорони суверенних прав України в її В(М)ЕЗ. Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції.

СБУ є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, зокрема боротьбу з тероризмом; контррозвідувальний захист об'єктів критичної інфраструктури [304].

Досудове розслідування транскордонних кримінальних правопорушень відповідно до ст. 216 КПК України здійснюють:

слідчі органів Національної поліції – за статтями 149, 332 КК;

слідчі органів безпеки – за статтями 201, 201¹, 305, 332¹, 332², 334 КК;

слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства – за статтями 204 КК;

слідчі органів державного бюро розслідувань – здійснюють досудове розслідування злочинів, вчинених працівником правоохоронного органу [169].

На прокуратуру відповідно до п. 3 ч.1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» покладається нагляд за додержанням законів органами, що провадять ОРД, дізнання та досудове слідство, а також нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

На Державну митну службу (з 2019 р.) покладається боротьба з контрабандою та митними правопорушеннями [220].

На ДПСУ покладається: взаємодія з питань охорони державного кордону України, протидії незаконній міграції, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями (п. 43 ч. ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). Серед основних функцій ДПСУ, визначених Законом [296]:

охорона державного кордону України, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

здійснення прикордонного контролю і пропуску;

охорона суверенних прав України в її В(М)ЕЗ;

ведення оперативно-розшукової діяльності;

участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на ДК та в межах контрольованих прикордонних районів;

участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України;

координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону [296].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» ОРД здійснюється оперативними підрозділами ДПСУ [306]. У складі Департаменту оперативної діяльності Адміністрації Державної прикордонної служби України функціонує Управління боротьби з транскордонною злочинністю (до 2017 р. - Управління боротьби з транскордонною злочинністю та виконання завдань кримінального провадження).

Таке суттєве коло суб'єктів обумовлює необхідність належної координації. Відповідно до законодавства, координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності здійснює Генеральний прокурор та його заступники у контексті нагляду за додержанням законів суб'єктами ОРД, дізнання досудового слідства. Аналіз практики цієї координації дозволяє сформулювати висновки про типові її недоліки:

недооцінка факту транскордонності правопорушення (що має впливати на зміст та характер заходів запобігання) або ,

наявність міжнародного досвіду протидії транскордонній злочинності, необхідність організації взаємодії з правоохоронними органами суміжних держав та міжнародними інституціями.

В Україні у 2019 р. ухвалена Стратегія інтегрованого управління кордонами [212]. Документом визначено 12 суб'єктів інтегрованого управління: МВС, МЗС, Мінінфраструктури, Мінфін, Держприкордонслужба, ДМС, Держмитслужба, СБУ, Національна поліція, Національна гвардія, Держпродспоживслужба, ЗС (Повітряні та Військово-Морські Сили).

Стратегія, серед інших цілей, спрямована і на протидію транскордонній злочинності (у тому числі в повітряному та морському просторі), зокрема, шляхом підвищення ефективності контролю на кордоні,

що передбачає баланс між забезпеченням належного рівня безпеки і комфортного перетинання кордону громадянами, а також запровадження та удосконалення технологічних рішень у рамках концепції «інтелектуального» (в Стратегії – «розумного») кордону. Крім того, документ передбачає «забезпечення спільної діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення та розкриття транскордонних злочинів» [212]. Реалізація цього завдання здійснюється шляхом нормативного врегулювання використання взаємного доступу до інформаційних систем; база даних; інформаційного взаємообміну, застосування інституту спільних розслідувань та запровадження координаційних центрів.

Цю логіку покращення міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення прикордонної безпеки і протидії транскордонній злочинності слід зберегти при розробці всіх документів стратегічного планування у даних сферах. Зокрема, у новій редакції Стратегії національної безпеки України є доцільним передбачити удосконалення нормативного забезпечення таких аспектів міжвідомчого і міжнародного співробітництва як: порядок реалізації спільних заходів; забезпечення інтеперабельності різнорідних сил та засобів; поширення відомчої автономності у питаннях співпраці з взаємодіючими службами суміжної держави та профільними міжнародними інституціями.

Висновки до розділу 4

1. Запропоновано цілісну концепцію протидії транскордонній злочинності на основі поєднання нормотворчих заходів та комплексного удосконалення системи практичних форм діяльності, яка включає деструкцію детермінуючого комплексу транскордонної злочинності, зменшення криміногенного потенціалу населення прикордонних територій, зменшення можливостей учинення злочинів шляхом поєднання різних форм

превентивних практик, системи «інтелектуального кордону» (SMART-borders), забезпечення інтероперабельності національних, закордонних та міжнародних суб'єктів протидії з урахуванням досвіду Європейського союзу.

2. Протидія транскордонній злочинності досліджена як соціальна система – структурована організована множинність взаємозалежних елементів, що здійснюють взаємовплив у просторі і часі, призначена для цілеспрямованого запобіжного та деструктивного впливу на транскордонну злочинність.

3. З метою пошуку ефективних шляхів *удосконалення державної політики* розроблено структурно-функціональну модель протидії транскордонній злочинності. Вона є результатом співвіднесення теоретичних уявлень про систему протидії з емпіричними знаннями про це явище та побудована, виходячи з вимог інгерентності, простоти та адекватності об'єкту дослідження. Модель має вигляд єдиного комплексу, елементами якого є: протидія криміналізації транскордонних відносин, цільові Стратегії зниження криміногенного потенціалу у прикордонні, скорочення реальної злочинності та забезпечення захищеності від транскордонних кримінальних загроз.

Окремими компонентами протидії криміналізації транскордонних відносин є зниження криміногенності цих відносин та деструкція детермінаційного комплексу транскордонної злочинності, які діють через відповідний інституційний механізм. За соціальним об'єктом протидія реалізується на загальносоціальному, груповому та індивідуальному рівнях.

4. Встановлено, що значне удосконалення системи протидії транскордонної злочинності є можливим у процесі цілеспрямованого руху системи до стійкого продуктивного стану за рахунок формування і дії синергетичних ефектів від сполучення факторів підвищення ефективності, отриманих під час інноваційних перетворень в системі. Інноваційні перетворення залежать від сприйнятливості системи до упровадження концепції «інтелектуального кордону». Важливими є не тільки технологічні

рішення, а також зміни у законодавстві, які забезпечать комплексне використання можливостей баз даних, штучного інтелекту та системи збирання даних обстановки національними правоохоронними агентствами. Удосконалення процедур прикордонного контролю, встановлення чітких меж і порядку реалізації дискреційних повноважень під час митного контролю, в ідеалі – мінімізація людського фактору має бути пріоритетним. Слід шукати можливості забезпечення ефективності тих механізмів, які вже передбачені чинним законодавством, але через різні причини фактично не діють. Йдеться, наприклад, про спільні слідчі групи як перспективний інструмент протидії транскордонній злочинності. Ефективність протидії транскордонній злочинності визначається сукупністю таких складових: адекватність політики у сфері протидії злочинності рівню кримінальних загроз у транскордонних відносинах, дієвість запобіжного впливу на комплекс детермінації злочинності та деструктивного впливу на реальну злочинність.

5. У результаті дослідження науково обґрунтовано необхідність подальшого унормування діяльності щодо протидії транскордонній злочинності, зокрема, шляхом внесення змін до Законів України «Про прикордонний контроль», «Про Державну прикордонну службу України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», України «Про транскордонне співробітництво», нової редакції Стратегії національної безпеки України, до Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

6. Водночас, удосконалення діяльності правоохоронної системи має паліативне значення у порівнянні з можливостями впливу на соціальну свідомість, що є важливим чинником для формування індивідуальної правосвідомості громадян. Деструкція криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні є найважливішою умовою протидії криміналізації транскордонних відносин.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано результати теоретико-методологічного та емпіричного дослідження наукової проблеми, яка полягає у подоланні гносеологічної неузгодженості, пов'язаної з фрагментарністю наукового пояснення кримінологічних засад протидії транскордонній злочинності.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

Мультипарадигмальний методологічний підхід дослідження механізму протидії транскордонній злочинності в його об'єктній дипластії з механізмом забезпечення прикордонної безпеки полягає у поєднанні системного та синергетичного підходів і застосуванні комплексу теоретичних та емпіричних методів, що враховують глобалізаційні процеси і складний характер транскордонних відносин. Актуальними для кримінологічного дискурсу є взаємопов'язані пари понять «бар'єрність кордону – контактність кордону», «транстериторіальна злочинність – транскордонна злочинність», «глобалізація – глокалізація». Гносеологічний підхід до протидії транскордонній злочинності полягає в її пізнанні як наднаціональної кримінологічної проблеми, розв'язання якої є частиною не тільки внутрішньої, але і зовнішньої політики держави.

Систематизація кримінологічних підходів до з'ясування сутності транскордонної злочинності дозволяє зробити висновок про те, що масштаб кримінальних загроз є одним з основних критеріїв розмежування транснаціональної, транскордонної та транстериторіальної злочинності. Оскільки виникнення та генеза явища транскордонної злочинності обумовлені наявністю кордону, очевидно, що системоутворююча ознака транскордонних злочинів пов'язується з фізичним його перетинанням, а транстериторіальних – розповсюдженням на територіях, які не розділені юридично визначеним державним кордоном (лінія розмежування тощо). Транскордонна злочинність є відкритою соціальною системою, що опосередковує деструктивний феномен, який у своєму вияві – статистичній

сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний період часу, – є порівняно масовим та історично мінливим і параметри якого характеризують рівень динамічної рівноваги соціальних інститутів та особистісної активності в транскордонних відносинах.

Державний кордон є об'єктивним чинником безпосереднього впливу на позитивні форми транскордонних відносин (наприклад, транскордонне співробітництво) і на негативну їх форму (транскордонна злочинність). Вплив кордону на транскордонні відносини здійснюється через реалізацію дуальних функцій кордону (бар'єрності та контактності). Цей вплив пов'язаний з транскордонністю – сукупністю ознак явища, що виходить за межі однієї держави, яка характеризує зв'язок між різними частинами цього явища, розділеного кордоном. Ознаки транскордонності можуть бути притаманні і тим регіонам, що географічно не є прикордонними та суміжними, що обумовлено тенденціями глобалізації. Через те транскордонна злочинність не ототожнюється зі злочинністю у прикордонному просторі. Практичний сенс виокремлення транскордонних правопорушень в окрему групу полягає в забезпеченні ефективності відповідної практично орієнтованої системи протидії.

Системний підхід до протидії транскордонній злочинності полягає у її розумінні як структурованої організованої множинності взаємозалежних елементів, метою взаємодії яких у просторі і часі є цілеспрямований запобіжний та деструктивний вплив на транскордонну злочинність. Оскільки протидія транскордонній злочинності є системою, що поєднує соціально-правовий механізм протидії зі специфічним механізмом забезпечення прикордонної безпеки, то ефективність його залежить від збалансованого функціонування даних механізмів.

Інформаційна модель транскордонної злочинності включає кількісно-якісні показники транскордонної злочинності в Україні, рівень її латентності, у тому числі організованих її форм, обґрунтування її «ціни».

Поліморфізм транскордонної злочинності визначається через розвиток форм злочинності, багатоманітність її проявів у межах одного типу (роду, виду) злочинності, що обумовлена різними комбінаціями її детермінант та полягає у наявності в межах одного типу злочинності різнорідних за різними класифікаційними критеріями злочинів, що об'єднуються за домінуючою системоутворюючою ознакою; а також наявність у межах одного типу (роду, виду) злочинності різнорідних злочинів за законодавством різних держав, за умови, що їх поєднує домінуюча системоутворююча ознака.

Розвиток форм транскордонної злочинності можливий за адитивною або за синергетичною моделлю. Криміногенний потенціал у першій моделі передбачає суму криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин у різних державах. У другій моделі сукупність криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин перевищує їх просту суму. Друга модель, як правило, свідчить про організовану форму транскордонної злочинності. Організована форма транскордонної злочинності має найбільш небезпечний характер, оскільки самовдосконалюється, криміналізує соціальні відносини, пов'язані з процесами переміщення осіб, фінансових коштів, фізичних об'єктів через державні кордони.

Основними чинниками, що формують сучасні тенденції транскордонної злочинності, є збереження нестабільної воєнно-політичної та соціально-економічної ситуації, загострення міжнаціональних конфліктів у регіонах походження нелегальних мігрантів (Близький, Середній Схід, Південна, Західна Азія та Північна Африка); високий рівень безробіття мешканців прикордоння; різке збільшення кількості зброї та боєприпасів, які незаконно знаходяться у населення, через наявність тимчасово непідконтрольних Україні територій, велика протяжність тимчасово не контрольованого державного кордону; значний транзитний потенціал України, розвинута транспортна інфраструктура, введення додаткових маршрутів міжнародного авіаційного сполучення; значна кількість іноземних діаспор в Україні, у тому числі іноземних студентів; передумови до

неконтрольованого розповсюдження зброї та боєприпасів на території України; різниця цін в Україні та суміжних країнах на підакцизні товари та автотранспорт; постійне вдосконалення тактики дій правопорушників; пошук і пропозиція незаконних транскордонних послуг через сучасні ІТ-інструменти; розширення сфери незаконного застосування літальних апаратів у прикордонні.

Етіологія транскордонної злочинності в контексті дискурсу глобалізації та глокалізації пов'язана з виокремленням таких концептуальних кримінологічних характеристик детермінації транскордонної злочинності, як базові криміногенні можливості у суміжних державах, наявність кордону, контраст між державами в економічних показниках (ставки мита, різні ціни, різні можливості для зайняття професійною діяльністю), показниках соціодинаміки.

У детермінуючому комплексі цього виду злочинності домінують економічні фактори. Результатом їх впливу є «тіньове» економічне транскордонне кластероутворення як процес концентрації взаємопов'язаних видів економічної діяльності, що забезпечують її продуктивність і результативність, а також супроводжуються вчиненням правопорушень, які обумовлюють криміногенний потенціал цієї діяльності.

Найважливішими політичними чинниками впливу на транскордонну злочинність є такі: використання політичними режимами транскордонної злочинності для ескалації проблем у середині недружніх держав; зворотний вплив транскордонної злочинності на діяльність політичних еліт через корупційні механізми; зовнішньополітична діяльність держави з метою досягнення геополітичних, регіональних цілей з одночасною підтримкою зарубіжних політичних сил, що пов'язані зі злочинністю; створення політичними режимами організованих транскордонних злочинних структур; використання законних механізмів через політичне лобіювання для легалізації результатів незаконної діяльності. Здатність транскордонної злочинності здійснювати активну діяльність у прикордонних регіонах

суміжних держав пов'язується з показниками соціодинаміки у цих регіонах.

Аналіз соціально-психологічних детермінант злочинності дозволив визначити фруструючі чинники, які впливають на формування суспільної свідомості та на ставлення місцевого населення до формально проголошуваних у суспільстві норм і цінностей, пов'язаних з нетерпимістю до транскордонної злочинності, що є ознакою соціальної аномії. Її найбільш небезпечним наслідком є формування криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні. Головною умовою деструкції цього потенціалу є опір його виявам, що мають соціально-психологічну природу. Важливою умовою цього є формування антикримінальної та антикорупційної стійкості правоохоронців. Перспективним механізмом деструкції корупційних детермінант транскордонної злочинності є розвиток доброчесності та антикорупційної стійкості персоналу органів сектору безпеки засобами програми НАТО Building Integrity (виховання доброчесності).

Особливе значення для України, ураховуючи Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, має інституційний механізм протидії транскордонній злочинності. Частинами механізму, який функціонує у сфері кримінальної юстиції та охорони кордонів є INTERPOL, EUROPOL, EUROJUST, FRONTEX. Важливим аспектом посилення співробітництва між Україною та ЄС у протидії організованим формам транскордонної злочинності є впровадження інструментарію SOCTA.

Білатеральні механізми дозволяють ефективно вирішити завдання, які на унілатеральному рівні вирішити набагато складніше, або взагалі неможливо. В Україні, зокрема, є доцільним створення національного контактного пункту з метою створення уповноваженого суб'єкта міжвідомчого та міжнародного обміну інформацією щодо підроблених проїзних документів, щодо спільного створення профілів ризиків, щодо обміну даними аналізу ризиків. Це дозволить забезпечити необхідну інтероперабельність із відповідними закордонними органами та сприятиме вдосконаленню використання інформації у прикордонній сфері.

З огляду на зарубіжний досвід протидії транскордонній злочинності виокремлюються найбільш показові види злочинної діяльності.

Специфіка чинників, що визначають ступінь небезпеки злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європи, обумовлюється: обранням організаторами незаконного переправлення способів, небезпечних для життя і здоров'я мігрантів; злочинним характером ненадання допомоги мігрантам, що зазнали катастрофи на морі; наявністю криміногенних ризиків, характерних для окремих міграційних маршрутів. Серед них ризики для мігрантів стати жертвами торгівлі людьми, жертвами всіх форм експлуатації; прибуття до Європи в потоці мігрантів потенційних терористів; наявність попиту на підроблені документи, що стимулює окремий вид злочинного бізнесу.

Модель протидії транскордонній наркоконтрабанді складається з кримінально-правових, інституційних та інструментальних засобів протидії. Зокрема, у США характерною рисою інституційних засобів протидії є інтегрована система управління діями різноманітних за призначенням систем органів на федеральному рівні, три з яких забезпечують прикордонну безпеку. Інструментальні засоби протидії передбачають широке застосування різноманітних технічних засобів, а також організаційні заходи.

У сфері переміщення товарів з метою впровадження концепції «інтелектуального кордону» та кращих європейських практик необхідно реалізувати такі завдання, як: а) контроль за транскордонним рухом товару на основі запровадження технології електронної ідентифікації товарів та впровадження tax-invoice або e-invoice; б) запровадження системи загального транзиту з суміжними країнами (принаймні – членами ЄС), яка дозволить безпосередній обмін з баз даних митних органів суміжних держав; аналіз імпорту до прибуття товарів на митний кордон, що дозволить протидіяти завезенню контрафактних товарів у режимі «перерваного транзиту»; в) інтеграція митних баз даних суміжних держав у режимі «запит-обмін»; г) удосконалення контролю за міжнародними відправленнями громадян.

Особливу увагу у сфері протидії транскордонному тероризму слід приділити руйнуванню мовчазної підтримки екстремістських ідеологій; зниженню привабливості терористичних способів досягнення мети; виявленню та розв'язання соціальних конфліктів, урахування економічних і психосоціальних потреб їх учасників. Це передбачає надання уповноваженим органам повноважень щодо збору, обробки та зберігання персональних даних; забезпечення ефективності програмно-аналітичних засобів обробки даних PNR (Passenger Name Record); інтеперабельність баз даних ДПСУ, інших правоохоронних органів та Інтерполу; недопущення транскордонного переміщення терористів і пов'язаних з ними активів, у тому числі шляхом застосування підрозділами прикордонного контролю баз даних INTERPOL, застосування системи API (повідомлення транспортними компаніями даних пасажира до прибуття його для проходження прикордонного контролю), різних способів забезпечення захисту проїзних документів.

В основу розробленої структурно-функціональної кластерної моделі системи протидії транскордонній злочинності покладено концептуальний підхід, який поєднує нормотворчі заходи та систему комплексного удосконалення практичних форм діяльності. Ефективність протидії транскордонній злочинності визначається сукупністю таких складових: адекватність політики у сфері протидії злочинності рівню кримінальних загроз у транскордонних відносинах, дієвість запобіжного впливу на комплекс детермінації злочинності та деструктивного впливу на реальну злочинність. Напрямами комплексного удосконалення практичних форм діяльності у сфері протидії транскордонній злочинності є деструкція її детермінуючого комплексу, зменшення криміногенного потенціалу населення прикордонних територій, зменшення можливостей учинення злочинів шляхом поєднання різних форм превентивних практик, системи «інтелектуального кордону» (SMART-borders), забезпечення інтеперабельності національних, закордонних і міжнародних суб'єктів протидії з урахуванням досвіду Європейського Союзу.

Удосконалення діяльності правоохоронної системи має паліативне значення у порівнянні з можливостями впливу на соціальну свідомість, що є важливим чинником для формування індивідуальної правосвідомості громадян. Найважливішою умовою протидії криміналізації транскордонних відносин є деструкція криміногенного потенціалу місцевого населення у прикордонні й удосконалення участі громадськості у запобіганні транскордонній злочинності, умовами чого є опір соціальній аномії, девальвації ціннісно-нормативної системи суспільства, знеціненню соціально-позитивних стереотипів поведінки, супроводжуючому цей процес поширенню серед мешканців прикордоння уявлень, що допускають або виправдовують порушення закону.

Антикорупційна діяльність є невід'ємним елементом системи деструкції детермінуючого комплексу транскордонної злочинності. Перший важливий напрямок антикорупційної діяльності – планомірна робота з персоналом (за аналогом підходу Building Integrity, прийнятого в НАТО) прогнозовано приводить до корекції особистісних диспозицій. Ця робота має бути спрямована на підвищення антикорупційної стійкості як системної властивості особистості, що полягає в здатності протистояти корупційному тиску і здійснювати вибір між неправомірним і правомірним способом поведінки на користь останнього. Другим важливим напрямком є зменшення обсягу дискреційних повноважень персоналу прикордонних і митних підрозділів шляхом діджиталізації низки контрольних функцій (на кшталт порядку електронного декларування NCTS або існуючого, наприклад, в Естонії електронного бронювання черги в пунктах пропуску).

Основні зусилля протидії транскордонним загрозам на шляхах морських сполучень слід спрямувати на протидію втягуванню українських моряків у контейнерну контрабанду та переправленню незаконних мігрантів та жертв торгівлі людьми морським шляхом. Для цього необхідно взяти заходів щодо нормативної регламентації можливості участі українських правоохоронців у морських операціях FRONTEX. У свою чергу дослідження

детермінуючого комплексу цього явища стане можливим за умови організації проведення спільних розслідувань у рамках ст. 18 Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне і стратегічне співробітництво.

Сьогодні БПЛА застосовуються у транскордонній злочинній діяльності з такими цілями, як: нейтралізація технічних систем запобігання правопорушенням та спостереження за діями правоохоронців; готування до вчинення правопорушення шляхом виявлення зручних місць з точки рівня захищеності, під'їзних шляхів; швидка доставка знарядь і засобів вчинення злочину тощо. Інтенсивний розвиток застосування БПЛА, очевидно, вимагає не тільки технологічних заходів з протидії, а й правових рішень, якими має регулюватися їх застосування в особливих зонах, а також нормативна регламентація застосування штучного інтелекту у системах керування БПЛА з метою запобігання злочинності. Використання нейромереж, великих даних, квантової криптографії, біометричних технологій, безпілотних літальних апаратів, штучного інтелекту в протидії злочинності покладається в основу стратегії зниження можливості вчинення транскордонних злочинів. Але і ризики використання цих же технологій у неправомірних цілях зростають експоненційно. У зв'язку з цим інноваційні перетворення залежать від сприйнятливості системи до впровадження концепції «інтелектуального кордону» на основі регіональної кластеризації протидії транскордонній злочинності.

Протидія транскордонній злочинності є соціальною системою, кардинальне вдосконалення якої є можливим у процесі цілеспрямованого руху системи до стійкого продуктивного стану за рахунок формування і дії синергетичних ефектів від сполучення факторів підвищення ефективності, отриманих під час інноваційних перетворень у системі.

Сучасна модель протидії транскордонній злочинності може функціонувати у прикордонному, транскордонному та транснаціональному масштабі. Але мінімально прийнятний рівень її ефективності прогнозовано

забезпечується шляхом ефективного функціонування білатеральних інституційних і правових механізмів.

Структурно-функціональна кластерна модель протидії транскордонній злочинності формується на базі конкретних підстав і засад. До підстав належать: міжнародні угоди з протидії транскордонній злочинності різного рівня; гармонізоване законодавство держав-учасниць, що забезпечує однакові підходи до кримінальної відповідальності, а також міжнародна інтероперабельність правоохоронних інститутів різних держав і міжнародних правоохоронних організацій (рівня EUROPOL, EUROJUST, FRONTEX, INTERPOL). Засади полягають в ідеології соціальної справедливості та консенсусу у приватно-публічній сфері; реалізації завдань кримінології на підставі об'єктивних результатів міжнародного кримінологічного моніторингу, побудові системи протидії злочинності на засадах верховенства права та пріоритету прав людини.

Комплексне використання можливостей баз даних, штучного інтелекту, систем збирання даних обстановки національними правоохоронними інституціями та інших технологічних рішень потребує змін у законодавстві. Зокрема, необхідним є подальше унормування діяльності щодо протидії транскордонній злочинності шляхом внесення змін до Законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про прикордонний контроль», «Про Державну прикордонну службу України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про транскордонне співробітництво», до Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, підготовки нової редакції Стратегії національної безпеки України. Удосконалення процедур прикордонного контролю, установлення чітких меж і порядку реалізації дискреційних повноважень під час митного контролю, в ідеалі – мінімізація людського фактора має бути пріоритетним. Основним напрямом зосередження зусиль слід вважати забезпечення ефективності тих механізмів, які вже передбачені чинним законодавством, але через різні причини фактично не діють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України. Київ : Адміністрація ДПСУ, 2019. 72 с.
2. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика і запобігання : монографія. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
3. Андрушко О. В., Капітанчук Л. Ю., Сорока А. З. та ін. Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. 296 с.
4. Антипенко В. Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма. Одесса : Феникс, 2011. 355 с.
5. Антипенко В. Ф. Методологические основания спецификации международной криминологии. *Міжнародна криминологія: стан і перспективи* : збірник матеріалів круглого столу. Одеса. Фенікс, 2010. С. 76–88.
6. Антонян Ю. М. О предмете криминологии. *Вестник Московского государственного обласного университета. Юриспруденция*. 2016. № 2. С. 63–69.
7. Ахмедов М. Н. Противодействие нелегальной миграции: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2015. 294 с.
8. Бабаев М. М. Риски как компонент детерминационного комплекса преступности. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 1 (41). С. 104–109.
9. Бабаев М. М., Квашиш В. Е. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. № 2. С. 246–259.

10. Бабенко А. М., Конопельський В. Я., Чекмарьова І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.
11. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 515 с.
12. Балендр А. В. Характеристика рівнів галузевої рамки кваліфікацій для підготовки прикордонників країн Європейського Союзу в академічній освіті. *Педагогічний дискурс*. 2017. № 22. С. 9–14.
13. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 7–11.
14. Бандурка О. М. Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації*. 2015. № 2. С. 168–177.
15. Баранник И. Н. Транснациональная организованная преступность и сотрудничество правоохранительных органов российского Дальнего Востока и стран АТР в борьбе с ней: криминологические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2006. 234 с.
16. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
17. Баулин Ю. В. Глобализация, угрозы «новой преступности» и возможности уголовного права. Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : сб. материалов III Междунар. науч.-практ. конф. Москва : МГЮА, 2006. С. 271–273.
18. Беляков С. А., Борисов В. И., Шумов В. В. Введение в погранометрику : монографія. Москва : Пограничная академия, 2012. 667 с.
19. Берзін П. С., Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 144–159. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_9.pdf

20. Бесчастний В. М. Методи інформаційного забезпечення як інструментарій збору та обробки інформації про злочинність. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 206–212.

21. Биометрия – невероятно мощный инструмент борьбы с терроризмом. 10.04.2018. URL: http://www.biometrics.ru/news/biometrija_instrument_borbi_s_terrorizmom/

22. Біленчук П. Д., Карповець Б. М. «Бурштинова» злочинність – витоки, сучасний стан і шляхи подолання. *Юридичний вісник України*. 2016. № 17. С. 14–15.

23. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Паніотів Є. К. Транснаціональна злочинність: криміналістичний аналіз : монографія. Київ : КИЙ, 2011. 52 с.

24. Біля кордону з Румунією військовослужбовці Держприкордонслужби зупинили «цигарковий караван» 01.06.2018. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Bilya-kordonu-z-Rumuniyu-viyskovosluzhbovci-Derzhprikordonsluzhbi-zupinili-cigarkoviy-karavan/>.

25. Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: її ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2017. № 4 (28). С. 114–120.

26. Богатирьов І. Г., Литвинов О. М. Кримінальна політика як наукова течія у сфері протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 6–11.

27. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 380 с.

28. Бойко А. М. Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. № 7. С. 39–44.

29. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 15–18.

30. Борисов В. И. Место уголовно-правовой политики в системе направленной политики государства в сфере борьбы с преступностью.

Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : материалы III Российского Конгресса угол. права, 29–30 мая 2008 г. Москва : ТК Велби ; Изд-во «Перспектив Москва», 2008. С. 572–574.

31. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 305–312.

32. Боровенко В. М. Кримінальна відповідальність за порушення правил міжнародних польотів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 243 с.

33. Братиславская «дорожная карта». Принята по итогам встречи глав государств Европейского Союза 16.09.2016.
URL: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/bratislava.pdf>.

34. Бугера О. І. Використання Інтернет-технологій для запобігання злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4 (2). С. 25–29.

35. Бусол О. Ю. Теорія розбитих вікон як новий шлях до профілактики злочинності патрульною поліцією. *Юридична наука*. 2017. № 6. С. 88–96.

36. Бусол О. Ю. Транснаціональні злочинні угруповання та транснаціональні корпорації: межі корупційного симбіозу. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського*. 2018. Т. 29. № 4. С. 154–158.

37. Ванновская О. В. Психология коррупционного поведения госслужащих : монография. Санкт-Петербург : ООО «Книжный дом», 2013. 264 с.

38. Василевич В. В. Експертиза нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинам: поняття та об'єкти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 138–144.

39. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: криминологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 40 с.

40. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т вн. справ ; Ліра ЛТД. 2009. 356 с.
41. Виктимологическая характеристика региональной преступности и ее предупреждение : монография / под ред. А. Л. Репецкой. Москва : Academia, 2008. 304 с.
42. Виступ Секретаря Ради національної безпеки і оборони України на оперативному зборі керівного складу Збройних Сил України 22.02.2017. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2712.html/> (дата звернення: 12.09.2017).
43. Вишняков Я. Д., Мурава-Середа А. В., Киселева С. П. Терминологический и понятийный аппарат описания трансграничных интеграционных процессов инновационного развития социо-эколого-экономических систем. *Наукoвeдeннe*. 2017. Том 9. № 5. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/107EVN517.pdf>.
44. Віктимологія: навч. посіб./ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
45. Власюк О. В. Роль і місце кримінального аналізу у розкритті та розслідуванні злочинів на державному кордоні України. *Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару*. Харків : Інститут підготовки юрид. кадрів для СБУ Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2011. Вип. 3. Ч. 1. С. 82–85.
46. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
47. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
48. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред В. М. Князева. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 680 с.

49. Волеводз А. Г. Совместные (международные) расследования наркопреступлений: международный опыт и российские перспективы. *Наркоконтроль*. 2015. № 4 (41). С. 37–45.

50. Волеводз А. Г. Удостоверяющие личность документы с биометрическими персональными данными: международные стандарты, иностранный опыт, отечественное правовое регулирование и его проблемы. *Ученые записки СПб филиала РТА*. 2015. № 1 (53). С. 87–117.

51. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 19 с.

52. Гарагонич В. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України (1991–2011 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. *Гілея: науковий вісник* : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2011. Спецвипуск. С. 180–187.

53. Гармаев Ю. П. Мультимедийные межотраслевые средства предупреждения преступности. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2014. № 3. С. 71–80.

54. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 193–201.

55. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків. Право, 2012. 304 с.

56. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 11.

57. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 166–176.
URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1713/1/Pr_zak119_19.pdf

58. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 14–21. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf

59. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf

60. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

61. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2015. № 15. Том 2. С. 93–96.

62. Головкін Б. М. Поняття злочинності в сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–134.

63. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.

64. Головкін Б. М. Роль фонових явищ у детермінації злочинності. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року). Ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черней, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2014. С. 12–16.

65. Головкін Б. М. Системний підхід до поняття тяжкої корисливо-насильницької злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2007. Вип. 14. С. 29–48.

66. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. № 136. С. 161–172.

67. Гребенюк М. В. Щодо посилення міжнародних заходів кримінально-правової боротьби з транскордонною злочинністю. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2017

р.). Редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 101–104.

68. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

69. Гумін О. М., Зубач І. М. Поняття латентної злочинності та напрями її профілактики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 424–429.

70. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 459 с.

71. Даньшин И. Н. Торговля людьми: уголовно-правовой и криминологический аспекты. *Злочини проти особистої волі людини* : збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19–20 вересня 2000 р.) / під ред. В. В. Сташиса. Х. : Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 167–172.

72. Декларация принципов и программа действий программы Организации Объединённых Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Приняты резолюцией 46/152 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1991 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/crime91.shtml

73. Дельтаплан з сигаретами та контрабандистами прикордонники затримали на Буковині. 30.05.2018. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/deltaplan-z-sigaretami-ta-kontrabandistami-prikordonniki-zatrimali-na-bukovini/>.

74. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 36 с.

75. Денисова Т. А. Запобігання злочинам як одна з пріоритетних функцій кримінального покарання. *Право України*. 2009. № 7. С. 66–72.

76. Державна цільова правоохоронна програма «Облаштування та реконструкція державного кордону України» на період до 2015 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2007 р. № 831.

77. Джоунстон Д., Яніцкі М., Навроцкі Д. Посібник з кримінального аналізу для кримінальних аналітиків Державної прикордонної служби України. Київ. ОБСЄ. 2015. 176 с.

78. Джужа А. О. Кримінологічні засади віктимологічного впливу на злочинність. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 148–149.

79. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма. Київ : ФОП Поліщук О. В., 2015. 332 с.

80. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–45.

81. Джужа О.М., Кулик О.Г., Василевич В. В. та ін Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні/ за заг.ред. О.М. Джужі. К.: КНУВС, 2006. 340 с.

82. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми: навч. посіб. / за заг. ред. акад. О. М. Бандурки. Харків : ТОВ «Прометей-Прес», 2004. 268 с.

83. Добробог Л. М. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування комплексної галузі права як елемента системи права : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 34 с.

84. Доклад Генерального секретаря об угрозе, связанной с извлечением террористами выгоды из транснациональной организованной преступной деятельности. 21 May 2015. S/2015/366. 48 с. URL:

[https://www.refworld.org/cgi-](https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5587dbff4)

[bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5587dbff4](https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5587dbff4)

85. Доклад Специального докладчика Генассамблеи ООН по вопросу о положении в области прав человека в Мьянме. 17 марта 2017 г. П.56-57.

URL:<http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=A/HRC/34/67&Lang=R>

86. Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 15–21.

87. Дрёмин В. Н. Глобализация и корпоративизация преступности как предмет международной криминологии. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.) У 2 т. Т. 1. Одеса, 2010. С. 95–98.

88. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. 616 с.

89. Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования) : монография. Астана : Книжная серия журнала «Международные исследования. Общество. Политика. Экономика», 2011. 236 с.

90. Дронов А. М. Междисциплинарная практика изучения границ и пограничий. *Историческая экспертиза*. 2017. № 3. С. 128–143.

91. Дрьомін В. М. Інституційна теорія відтворення та протидії злочинності. *Право України*. 2009. № 7. С. 45–51.

92. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. Хавронюка М. І. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

93. Дюркгейм Э. Норма и патология. Социология преступности (Современные буржуазные теории). Москва : Издательство «Прогресс», 1966. С. 39–44. URL: <https://docplayer.ru/28508567-Dyurkgeym-e-norma-i-patologiya.html>

94. Ефективне врядування та виховання доброчесності у секторі безпеки та оборони. Освітня дисципліна програми виховання доброчесності НАТО. Український переклад. Брюссель: Штаб-квартира НАТО, 2016. 112 с. URL:https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_01/20180112_180112-bi-ref-cur17-ukr.pdf.

95. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=.

96. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право : учебник. Москва : ТК Велби ; Изд-во «Проспект», 2004. 560 с.

97. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / НАВС. Київ, 2019. 593 с.

98. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. 568 с.

99. Житний О. О. Проблеми міжнародної кримінально-правової політики. У виданні: Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія ; за заг. ред. П. Л. Фріса та В. Б. Харченка. Івано-Франківськ – Харків, 2016. 419 с.

100. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.

101. Закалюк А. П. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 6–16.

102. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

103. Закалюк А. П. Про розроблення наукового обґрунтування державної політики України щодо запобігання та протидії злочинності і корупції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С.120–129.

104. Закалюк А. П. Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 216–227.

105. Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття (2000/С 124/01). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_233/print1533466816482616

106. Защищаем внешние границы СНГ. Интервью с А. Л. Маниловым. *Евразийский юридический журнал*. 2010. № 3 (22). С. 7–8.

107. Заявление по итогам встречи на высшем уровне в Варшаве, обнародованное главами государств и правительств, участвующими в заседании Североатлантического совета в Варшаве 8–9 июля 2016 г. URL: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_133173.htm?selectedLocale=ru.

108. Звіт про виконання концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року. Київ : МВС України, 2013. 108 с. URL: http://darn.kievcity.gov.ua/done_img/f/2171_1083154202.pdf

109. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень – червень 2017 року (Форма № 1-ОЗ (місячна), затверджена наказом ГПУ від 23.12.2012 № 103 за погодженням з Держстатом України). URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

110. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности : монографія. Одесса: Фенікс, 2003. 400 с.

111. Зелінська Н. А., Дрьомін В. М. Кримінальна глобалізація: від транснаціонального злочину до транснаціональної злочинності. *Юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 34–39.

112. Зозуля Е. В., Назымко Е. С. Некоторые вопросы противодействия коррупции как вида транснациональной преступности. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 4 (9). URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/532/552>

113. Зьолка В. Л. Охорона національних інтересів України в прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. 672 с.

114. Інструкція з організації діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України. Затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України 15.05.2018 № 396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0671-18>.

115. Інструкція з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України. Затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України 11.12.2017 № 1007. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18/print1535014697568235>.

116. Інтегроване управління кордонами : підручник / за ред. М. М. Литвина. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 416 с.

117. Інформація про стан розгляду справ та кількість засуджених осіб за ст. 149 КК України. Офіц. Сайт Державної судової адміністрації України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2017human_traficing

118. Кабанов П. А. Криминологическая таксономия: понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2007. № 1. С. 25–29.

119. Кабачинський М. І. Історія кордонів та Прикордонних військ України : монографія. Хмельницький : Вид-во міської друкарні, 2000. 216 с.

120. Калініна А. В. Запобігання злочинності іноземці та осіб без громадянства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с.

121. Калюжний Р. А., Кушнір І. П. Правове забезпечення взаємодії публічної адміністрації у прикордонній сфері : монографія. Київ : «МП Леся», 2015. 224 с.
122. Карпов Н. С. Злочинна діяльність : монографія. Київ : Вид-во Семенко, 2004. 310 с.
123. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.
124. Кашкин С.Ю. Право Европейского Союза : учебник для магистров. 3-е изд. Москва : ИД Юрайт, 2012. 1119 с.
125. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін.; за ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2016. 356 с.
126. Квашиш В. Е. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. № 2. С. 246–259.
127. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. Изд. 2-е. Москва : Аванта-плюс, 2001. 560 с.
128. Ким И. А. Женское участие в терроризме? *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2006. Том IX. № 3. URL: <http://www.old.jourssa.ru/2006/3/2cKim.pdf>.
129. Киреев А. А. Подходы к изучению и проектированию пограничной политики: критический анализ и типологизация. *Ойкумена*. 2016. С. 65–79. URL: https://www.researchgate.net/publication/326550361_Podhody_k_izuceniu_i_proektirovaniu_pogranicnoj_politiki_kriticeskij_analiz_i_tipologizacia
130. Кібальник С. О. Кількісно-якісні показники незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. Право, 2018. Вип.35. С. 182-191.
131. Кібальник С. О. Незаконне переправлення осіб в кримінологічній науці ЄС та США. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 211–215.

132. Клеймёнов И. М. Криминология: учебник. Москва : Норма, 2018. 400 с.
133. Клеймёнов И. М. Сравнительная криминология: криминализация, преступность, уголовная политика в условиях глобализации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Омск, 2015. 486 с.
134. Клименко Б. М., Порк А. А. Территория и границы СССР. Москва : Дипл. академия ; Изд-во «Международные отношения», 1985. 304 с.
135. Ковальок О. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів як транснаціональна загроза. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 87–90.
136. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
137. Козаченко А. В., Клеван Н. В. Феномен транснаціональної преступности : науч.-практ. пособие. Николаев : Илион, 2009. 408 с.
138. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні. Харків : Право, 2018. 228 с.
139. Колосов В. А. Теоретическая лимология: новые подходы. В сборнике: Границы в меняющемся мире: региональное измерение, новые подходы. Нижний Новгород, 2006. С. 1–15. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.98.3259&rep=rep1&type=pdf>
140. Колотуша В. В. Силовое принуждение и его особенности в пограничной сфере : монография. Москва : Пограничная академия, 2008. 162 с.
141. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25

Ген. Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

142. Конвенція Організації Об'єдинених Націй по морському праву, 1982. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_057

143. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949. URL:
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_162

144. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: від 16 трав. 2005 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948

145. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_858

146. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение. Москва : Норма, 2012. 272 с.

147. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>.

148. Концепція безпеки і оборони України, затверджена Президентом України від 14. 03. 2016. URL:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/print1459969010590415>.

149. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 URL:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011/print1475595268750713>.

150. Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2015 р. № 1053-р. URL:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1053-2015-%D1%80>

151. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 638-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80>

152. Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1149-р від 28 жовтня 2015 р. (Втратила чинність). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1149-2015-%D1%80/paran10#n10>

153. Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 р., затв. Указом Президента України від 19 червня 2006 р. № 546/2006. (Втратила чинність). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5462006-4451>

154. Копотун І. М., Жолтані І. М. Міжнародне співробітництво в оперативно-розшуковій діяльності. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 17. С. 51–56.

155. Корж В. Окремі проблеми розслідування злочинів про торгівлю жінками, вчинених організованими транснаціональними групами. *Право України*. 2001. № 4. С. 78–80.

156. Корольов В.О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

157. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.

158. Костенко О. М. Верховенство закону чи моралі? Проблема правової футурології. *Публічне право*. 2015. № 1 (17). С. 173–178.

159. Костенко О. М. Концепція «Антикримінальних лещат» – доктринальна основа для забезпечення правопорядку в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 492 с. С. 35–38.

160. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 190–208.

161. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник НАВСУ*. 2013. № 1. С. 3–11.

162. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

163. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

164. Кримінальне провадження № 22017070000000040. Ужгородський міськрайонний суд. Вирок від 16 травня 2017 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67175526>.

165. Кримінальне провадження №22014070000000092. Березівський районний суд Закарпатської області. Вирок від 08 грудня 2015 року URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54105752>.

166. Кримінальне провадження №22016180000000052. Рівненський міський суд Рівненської області. Вирок від 26 червня 2018 року. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74952665>.

167. Кримінологія : учебник для юридических вузов ; под ред. А. И. Долговой. М.: ИНФРА-М, 1997. 784 с.

168. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

169. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>

170. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жі. Київ: Атіка, 2006. 352 с.

171. Кримінологія: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2010. 312 с.
172. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
173. Кримінологія (Загальна частина): навчальний посібник / кол. авторів А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. 240 с.
174. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца / предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. Москва : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
175. Кромова А. Я. Контрабанда наркотиков (статья 229.1 УК РФ) : монография / под ред. С. М. Кочои. Москва : Проспект, 2014. 136 с.
176. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования : учебное пособие. Москва : Изд. группа «Форум-Инфра-М», 1998. 216 с.
177. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации : монография. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 208 с.
178. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 272 с.
179. Кулик О. Г. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні : напрями вдосконалення методології та методики. *Право України*. 2009. № 7. С. 52-57.
180. Кумченко Ю. О. Інформаційна технологія ідентифікації персоналу на основі комплексу біометричних параметрів : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06. Кривий Ріг. Криворізький національний університет, 2017. 140 с.
181. Кун Т. С. Структура научных революций. Москва : Изд-во АСТ, 2003. 605 с.

182. Купрієнко Д. А., Дем'янюк Ю. А., Діденко О. В. Державна територія і державний кордон : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.

183. Купрієнко Д. А., Гетманюк С. П., Головня С. Б. Диференційована модель транспарентності державного кордону України у пунктах пропуску з країнами-членами Європейського Союзу. *Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. № 2 (68). С. 68–89.

184. Купрієнко Д. А. Метод управління розвитком системи прикордонної безпеки. *Наука і оборона*. 2016. № 2. С. 11–16.

185. Купрієнко Д. А. Прикордонна безпека України : навч. пос. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 360 с.

186. Курилюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. С. 80–83.

187. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні засади адміністративно-юрисдикційної діяльності органів охорони державного кордону. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1 (4). С. 64–68.

188. Кухар В. В. Декриміналізація «товарної» контрабанди: теорія і практика. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 408–412.

189. Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>.

190. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпропетровський ДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

191. Леоненко Т. Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження: монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 699 с.

192. Леоненко Т. Є. Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. 538 с.

193. Лизогуб Я. Г., Яценко С. С. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: навчальний посібник; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. С. С. Яценко. К.: Атіка, 2005. 240 с.

194. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

195. Литвин М. М. Прикордонна безпека України: етапи становлення, проблеми і перспективи. *Національна безпека: український вимір*. 2008. № 1/2. С. 41–46. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nac_bez/texts/2008-01/litvin.pdf

196. Литвинов О. М. Протидія злочинності як соціальний феномен. *Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2014 р., м. Харків). Том I. Харків : ХНУВС, 2014. С. 221–226.

197. Литвинов О. М. Моніторинг кримінологічний (словникова стаття). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2(5).

198. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Видавництво Харківського національного ун-ту внутрішніх справ, 2008. 446 с.

199. Литвинов О. М. Віктимізація в структурі механізму протидії злочинності *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_4/PB-4/PB-4_29.pdf.

200. Лихова С. Я., Сопілко І. М. Specific issues of globalization process in criminal law of Ukraine. Тези. Київ: 2018. Репозитарій Нац. авіац. ун-ту. URL: <http://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/36851/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9B%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20>

%D1%96%20%D0%A1%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%BE.docx

201. Лукашевич С. Ю. Передумови застосування синергетичної парадигми у кримінології. *Форум права*. 2013. № 11. С. 626–634.

202. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник для магистров. В 2 т. Т. I. Общая часть. Москва : Издательство «Юрайт», 2015. 1003 с.

203. Мазур В. Ю. Структурно-функціональні елементи системи висвітлення надводної обстановки на морській ділянці державного кордону України. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. Військові та технічні науки. 2017. № 2(72). 344 с.

204. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія К. : НІСД, 2018. 472 с.

205. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса. НУ «ОЮА». 2015. 227 с.

206. Мацкевич И. М. Транснациональная организованная преступность: понятие и признаки. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. Москва : Изд-во Моск. ун-та. 2017. № 4. С. 69–77.

207. Мацкевич И. М. Общественное сознание и преступность. *Сборник материалов конференции: Экология и уголовное право: поиск гармонии* : материалы международной научно-практической конференции. Геленджик. 6–9 октября 2011. Отв. ред. В. П. Коняхин. Краснодар, 2011. 610 с.

208. Машиносчитываемые проездные документы Часть 3. Спецификации, общие для всех МСПД. ИКАО. (Doc 9303. ICAO) URL: https://www.icao.int/publications/Documents/9303_p3_cons_ru.pdf

209. Международная классификация преступлений для статистических целей. Управление ООН по наркотикам и преступности.

2015. 157 с. URL: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/ICCS/Russian_iccs_2016_web.pdf.

210. Мексиканський тупик української митниці. 28 березня 2019 р. URL: <http://cost.ua/news/715-meksykanskyu-tupyk-ukrayinskoyi-mytnytsi>.

211. Мельничук Т. В. Транскордонна злочинність: сутність, види та деякі проблеми протидії в умовах євроінтеграції України. *Актуальні проблеми європейської інтеграції* : зб. статей з питань європейської інтеграції / за ред. Д. В. Ягунова. Вип. 4. Одеса : Фенікс, 2008. С. 245–253.

212. Мельничук Т. В. Ціна економічної злочинності: проблемні аспекти визначення та застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 189–193.

213. Мерзлов Ю. А. Трансграничная преступность на Южном Урале. Общее состояние и меры противодействия. *Вестник Челябинского государственного университета. Право*. 2017. Т. 2. Вып. 1. С. 71–74.

214. Меркушин В. В. Международное сотрудничество в борьбе с транснациональной организованной преступностью: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Минск : БГУ, 2005. 20 с.

215. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. М. АСТ. 2006. 873 с.

216. Милинчук В. В. Транснациональная преступность и связанные с ней субъекты как потенциальная угроза криминальной деформации государства: опыт Афганистана. *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2013. № 1. С. 22.

217. Мисик А. Б., Катеринчук І. С. Концептуальна модель побудови системи управління ризиками у сфері охорони державного кордону. *Честь і закон*. Харків, 2007. № 2. С. 27–29.

218. Мисик А. Б., Цибровський М. Ю. Методичні підходи до кваліфікації та ідентифікації ризиків у системі охорони державного кордону. *Збірник наукових праць НАДПСУ*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. Ч. II. № 43. С. 25–29.

219. Мисливий В. А. Науково-технічний прогрес і проблеми криміналізації. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави* : збірник матеріалів конференції (Київ, 20–21 травня 2015 р.); укладачі І. П. Голосніченко та ін. Київ : КІП, 2015. С. 25–26.

220. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/print1521041922740068>.

221. Митрофанов І. І. Політичне протистояння відносно кримінального права та кримінально-правової політології. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 120–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_9_19.

222. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 582 с.

223. Міжнародне право : навч. посіб. ; за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

224. Міняйло Н. Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 20 с

225. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / под ред. П. Бергера С. Хантингтона. Москва : Аспект Пресс, 2004. 379 с.

226. Москаль вирішив посилити покарання за контрабанду, що в вигляді законопроекту вже давно запропонував президентові Балога. 30.07.2015. URL: <https://zakarpattyua.net.ua/News/143188-Moskal-vyrishyv-posylyty-pokarannia-za-kontrabandu-shcho-v-vyhliadi-zakonoproektu-vzhe-davno-zaproponuvav-prezydentovi-Baloha>.

227. Мостова К. В. Напрями вдосконалення організації та здійснення прикордонного контролю в Україні в контексті забезпечення національної

безпеки. Ефективність державного управління : збірник наукових праць. 2018. № 1(54). С. 144–150. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_54/fail/18.pdf

228. Мота А. Ф. Віктимні особливості нелегальної міграції, протидію яким здійснює Державна прикордонна служба України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 3. С. 40–47.

229. Мота А. Ф. Протидія нелегальній міграції на шляхах морського сполучення: стан та перспективи удосконалення. *Lex Portus*. 2017. № 4. С. 86–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2017_4_11

230. На кордоні у Волинській області вилучили причеп з сигаретами на понад 200 тисяч гривень. 01.06.2018. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20VIDEO%20-Na-kordoni-u-Volinskiy-oblasti-viluchili-prichep-z-sigaretami-na-ponad-200-tisyach-griven/>.

231. Набока В. М. Торгівля жінками в Україні як вид латентних соціальних відносин : автореф. дис. ... канд. соціолог. наук : 22.00.03 Харків, 2003. 18 с.

232. Навроцький В.О. Принцип “подвійної кримінальності” і його застосування у справах транскордонних злочинів. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2004. № 1. С. 101-109.

233. Навроцький В. О. Транскордонний злочин як вид міжнародного злочину. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 392–398.

234. Наден О. В. Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

235. Назаренко В. О., Серватюк В. М., Ставицький О.М. Теорія і практика організації та здійснення прикордонного контролю в контексті забезпечення національної безпеки України в прикордонній сфері : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. 360 с.

236. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Диска плюс, 2013. 524 с.
237. Наливайко Л. Р., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 2. С. 27–29.
238. Нежурбіда С. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
239. Некрасов С. И., Некрасова Н. А. Философия науки: тематический словарь-справочник. Орел : ОГУ. 2010. 289 с.
240. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник / за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. Ірпінь, 2000. 304 с.
241. Никитина И. Э. Модернизация системы межгосударственного обмена информацией в международном сотрудничестве государств-членов Европейского Союза при раскрытии и расследовании преступлений трансграничного характера. *Государство и право*. 2014. № 6. С. 78–89.
242. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
243. Новая единая биометрическая система Австралии. 14.09.2018. URL:http://www.biometrics.ru/news/novaja_edinaja_biometricheskaja_sistema_australii/
244. Номоконов В. А. Причины преступности в современной России: проблема обостряется. *Всероссийский криминологический журнал*. 2017. Т. 11. № 2. С. 247–257.
245. О пограничной безопасности: Модельный закон СНГ. Принят постановлением Межпарламентской ассамблеи государств – участников СНГ 28 октября 2010 года № 35–10. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_n18/print1521041922740068.

246. Об оценке институциональной неподкупности: Закон Республики Молдова от 23.12.2013. № 325 в редакции Закона от 21.07.2016. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=351535&lang=2>.

247. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 76 с.

248. Огляд стратегічних документів у сфері управління кордонами / П. Кравчук та ін. Київ, 2018. URL: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Oglyad-IUK2018.pdf>

249. Огнєв Т. Ю. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський університет права НАН України. Київ, 2017. 248 с.

250. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : монографія / наук. ред. Б. М. Головкін. Харків : Право, 2018. 200 с.

251. Ольков С. Г. Критика диалектического подхода и новая методологическая система юриспруденции. URL: http://olkovsg.ucoz.ru/Staty/Olkov_BESplat/kritika_dialektiki.doc

252. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2002. 239 с.

253. Орел Ю. В. Історичний метод та проблеми періодизації законодавства про кримінально-правову охорону нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 228–236.

254. Орлеан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : монографія. Харків : СІМ, 2005. 180 с.

255. Орлов Ю. В., Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 161–177.

256. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків : Дісаплюс, 2016. 656 с.

257. Орлов Ю. В. Політичний антикриміналізм як доктринальна складова кримінологічної політики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. №3(9). С. 279.

258. Орлов Ю. Ю., Джу́жа О. М., Орлова О. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.

259. Орловська Н. А. До питання про «відповідальність юридичних осіб» за транскордонні злочини. *Вісник Південного регіонального центру НАПрНУ*. 2017. № 10. С. 162–169.

260. Орловська Н. А. Кримінальні загрози безпеці транскордонного співробітництва. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. № 2. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_ur.pdf.

261. Орловська Н. А. Злочинність як система : синергетичний підхід. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (1). С. 254–261.

262. Орловська Н. А. Концептуальні засади участі громадянського суспільства в забезпеченні безпеки державного кордону (кримінологічний вимір). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. № 4. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_ur.pdf.

263. Орловська Н. А. Транснаціональна і транскордонна злочинність: актуальні питання феноменології. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_3

264. Орловська Н. А., Паламарчук Г. В. Наркоконтрабанда як транскордонний злочин: економіко-кримінологічний вимір. *Вісник*

Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки. 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_2_5.

265. Осуществление резолюции 2178 (2014) государствами, затронутыми действиями иностранных боевиков-террористов. Третий доклад Председателя Комитета Совета безопасности ООН, учрежденного резолюцией 1373 (2001) по борьбе с терроризмом от 29 дек. 2015 г. URL: www.un.org/en/sc/ctc/docs/2015/N1545989_RU.pdf

266. Павленко А. В. Правове регулювання діяльності Європейського Союзу у сфері протидії транскордонним злочинам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 244 с.

267. Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності.* 2014. № 126. С. 3–13.

268. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності.* 2009. № 100. С. 291–304.

269. Перелигіна Р. В. Кримінологія насильства осіб жіночої статі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський університет права, 2015. 234 с.

270. Перелік пунктів пропуску через державний кордон України. *Офіц. сайт Держ. прикорд. служби України.* URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku> (дата звернення: 12.07.2018).

271. Персональний сайт Енн Спекхард. URL: <http://www.annespeckhard.com/bride-of-isis.html>

272. Письменський Є. О. Кримінальне та міжнародне право: основні елементи взаємодії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 2. С. 277–286.

273. Пихов А.Х.-А. Теоретические основы противодействия транснациональной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2017. 488 с.

274. Підрізати контрабанді крила. *Офіц. сайт Держприкордонслужби України*. 3 жовтня 2016 р. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Pidrizzati-kontrabandi-krila>.

275. План дій ОБСЄ по підтримці гендерного рівності. Рішення Ради Міністрів № 14/04. (МС.DEC/14/04 от 7 грудня 2004 року. URL: <http://www.osce.org/ru/mc/23298?download=true>

276. План заходів на 2018–2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 р. № 602-р URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80>.

277. Пограничный словарь. Москва, Академия Федеральной пограничной службы РФ. 2002. 260 с.

278. Полежаев М. Л. Посібник для співробітників Державної прикордонної служби України з питань виявлення та припинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Київ : Тютюкін, 2011. 104 с.

279. Поліція під контролем. Порадник Асоціації українських моніторів дотримання прав людини. URL: <http://policeundercontrol.org/pc/>

280. Политический режим и преступность: проблемы политической криминологии. Д.А.Шестаков и др. под ред. В. Н. Бурлакова, Ю. П. Волкова, В. П. Сальникова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 356 с.

281. Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства, затверджене постановою КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1073. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-п>

282. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 524 с.

283. Попович В. М., Проценко Т. О. Протиправний менталітет українця чи організаційно-правова модель девіантної поведінки громадян

України. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 29. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. С. 258–264.

284. Порядок проведення підрозділами органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України процедури здійснення контролю другої лінії іноземців та осіб без громадянства під час в'їзду в Україну, затверджений Наказом МВС України від 14 травня 2018 р. № 392. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0869-18>.

285. Порядок дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установа режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон, затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29 серпня 2011 р. № 627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1117-11>.

286. Порядок дій уповноважених службових осіб ДПСУ в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України та контрольних пунктах в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї осіб, стосовно яких надано доручення, та порядок взаємодії органів охорони державного кордону з уповноваженими державними органами, які надали доручення, затв. наказом МВС від 23.06.2017 № 535. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1091-17>.

287. Порядок здійснення координації діяльності та взаємодії виконавчої влади з питань дотримання режимів на державному кордоні України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 1999 р. із змінами від 13 липня 2016 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-99-%D0%BF>

288. Потапчук Є. М., Філіппов С. О. Державна прикордонна служба України як головний суб'єкт забезпечення прикордонної безпеки.

Університетські наукові записки. 2010. № 2 С. 163–168.

289. Правила польотів цивільних повітряних суден у повітряному просторі України. Міністерство інфраструктури України, затверджені наказом Міністерства інфраструктури України від 28.10.2011 № 478. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-11>.

290. Предупреждение терроризма и борьба с насильственным экстремизмом и радикализацией, ведущими к терроризму. Подход, основанный на взаимодействии полиции с населением. Департамент по противодействию транснациональным угрозам Секретариата ОБСЕ. Вена, 2014. 238 с.

291. Примаченко В. Ф. Окремі питання визначення та дослідження гуманізації кримінальної відповідальності в Україні. Гуманізація кримінальної відповідальності : матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 208–212.

292. Притула А.М. Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України: монографія. Одеса. Фенікс, 2019. 332 с.

293. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди підакцизних і контрафактних товарів (продукції) у великих розмірах : Проект Закону від 15 травня 2015 року № 2840. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55114.

294. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2245-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-19/print1520522429510622>.

295. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.

296. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15/print1533466816482616>.

297. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1501156492566300>.

298. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

299. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII.

300. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України : наказ Державіаслужби України, Міноборони України від 11 травня 2018 № 430/210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18>.

301. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постанова КМУ від 12 листопада 2014 р. № 622 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 1055). Додаток 2 Технічний опис бланка посвідчення члену екіпажу. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1055-2017-%D0%BF>.

302. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні : постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.99 № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-99-%D0%BF>

303. Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року. Введено в дію Указом Президента України від 16 червня 2015 року

№ 341/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-15/print1534840393702697>.

304. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>

305. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

306. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print>.

307. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/print>.

308. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/print>

309. Про підсумки діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України у 2017 р. : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 12 лютого 2018 р. № 93-АГ. Офіц. видання. Київ, АДПСУ, 2018. 18 с.

310. Про порядок денний восьмої сесії Верховної Ради України восьмого скликання : постанова Верховної Ради України від 20 березня 2018 року № 2351-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2351-19/print1520522429510622>.

311. Про прикордонний контроль: Закон України від 5.11.2009 р. № 1710-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/print1520522429510622>

312. Про прилеглу зону України : Закон України від 6 грудня 2018 р. № 2641-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19/print>

313. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17/print1497089759122690>.

314. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

315. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

316. Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми / за заг. ред. В. І. Борисова, Н. О. Гуторової. Харків : Одіссей, 2005. 288 с.

317. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. Ратифіковано Законом України від від 04.02.2004 N 1433-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

318. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. Ратифіковано Законом України від 04.02.2004 № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790

319. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Затверджено Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001. Закон України про приєднання від 2 квітня 2013 р. № 159-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792

320. Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14/print>

321. Профилирование рисков. Новые методы пограничного контроля.
URL: https://www.sas.com/content/dam/SAS/ru_ru/doc/solutionbrief/risk-modeling-a-new-approach-to-border-management.pdf
322. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джу́жа та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. К.: Атіка, 2011. 720 с.
323. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
324. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.
325. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну Конвенцію ратифіковано Законом від 15.03.2006. № 3534-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/897_001.
326. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.
327. Резолюция 2396 (2017), принята Советом Безопасности ООН на его 8148-м заседании 21 декабря 2017 года. URL: [https://undocs.org/pdf?symbol=ru/S/RES/2396\(2017\)](https://undocs.org/pdf?symbol=ru/S/RES/2396(2017))
328. Результати оперативно-службової діяльності ДПСУ за 2017 р. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/photo/infografika-rezultati-operativno-sluzhbovoi-diyalnosti-za-2017-rik/>
329. Результати профілювання ризиків ДПСУ у 2017 р. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/rezultati-profilyuvannya-rizikiv-/>
330. Репецкая А. Л. Трансграничная безопасность стран Северо-восточной Азии и организованная преступность. В сборнике: Трансграничная безопасность и государство в современном мире : материалы международной научно-практической конференции. 2016. С. 122–126.
331. Робота з місцевим населенням у прикордонних областях : навч. посібник / Е.В. Матусяк та ін. Хмельницький:НАДПСУ, 2014. 168 с

332. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Філіппов С.О. та ін.. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 63 с.

333. Руководство для дипломатического и консульского персонала по оказанию помощи жертвам торговли людьми и их защите. Секретариат Совета государств Балтийского моря. Стокгольм. 2011. URL: www.cbss.org/wp-content/uploads/2013/04/Russian-Handbook-pdf.pdf

334. Руководство по принципам и практикам, применяемым к беженцам и мигрантам. ИМО, UNHCR, ICS. URL: <http://www.refworld.org.ru/pdfid/556d5e5c4.pdf>.

335. Саварец А. Мексиканский тупик украинской таможни – 2. Хвиля. 02.04.2019. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/meksikanskij-tupik-ukrainskoj-tamozhni-2.html>.

336. Саїнчин А. С., Похіла І. Б., Притула А. М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 368 с.

337. Санакоєв Д. Б. Нормативно-правове забезпечення транскордонної співпраці у протидії торгівлі людьми. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С.46–52.

338. Сандул К. Кримінальний аналіз в оперативно-розшуковій діяльності Державної прикордонної служби України. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали II Регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 170–173.

339. Сахно Д. А. Актуальные проблемы борьбы с трансграничной преступностью уголовно-процессуальными средствами (по материалам практики подразделений дознания пограничных органов ФСБ России в Дальневосточном федеральном округе). *Вопросы управления. Научный вестник Уральской академии государственной службы: политология,*

социология, экономика, право. 2010. № 10. URL:
<http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2010/01/17/>

340. Сердюк П. П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.

341. Сердюк П. П. Миграция и преступность. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2015. № 15. Т. 2. С. 117–120.

342. Сидоров В. І., Здоровко С. Ф. Вплив глобалізації економіки на транснаціональну організовану злочинність. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 250–271.

343. Системотехніка оцінки воєнної безпеки та ескізного проектування її стратегії / Горбунов Є.А. та ін. за заг. ред. А. Горбунова Київ : Майстер книг, 2015. 188 с.

344. Скачко А. В. Контрабанда и уклонение от уплаты таможенных платежей: стратегические направления уголовно-правовой политики противодействия им в современной России : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2017. 377 с.

345. Скоморовський В. Б., Зборчий А. С. Контрафакція і піратство як правова проблема: шляхи вирішення. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, 2017, № 29. С. 121–126.

346. Скулиш Є. Д. Структурні компоненти формування теоретичних основ протидії торгівлі людьми в Україні. *Право України*. 2010. № 4. С. 283–291.

347. Словарь-справочник терминов и определений понятий модельного законодательства государств – участников СНГ / под ред. М. А. Вуса и В. В. Бондуrowsкого. Санкт-Петербург : Издательство “Юридический Центр-Пресс”, 2012. 360 с.

348. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

349. Собакарь А. О. Превентивно-примусові поліцейські засоби забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (89). С. 87–95.

350. Собакарь А. О. Державний контроль за безпекою руху транспортних засобів: проблеми теорії і практики : монографія. Донецьк : ДЮІ МВС України ; ПП «ВД» Кальміус», 2011. 492 с.

351. Статистичні дані про правопорушення в Україні 1990–2017. Укрстат. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/pp_rik/pp_u/90-2002.html

352. Сташис В.В. Вибрані праці. Уклад.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Л.М. Демидова ; відп. ред. В.Я. Тацій. Харків : Право, 2015. 1184 с.

353. Степин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации. *Вопросы философии*. 1989. № 10. С. 3–18.

354. Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України на 2017 р. (Біла книга ДПСУ) / за ред. П. О. Цигикала та ін. Київ : Фенікс, 2018. 120 с.

355. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d6/904/d22/5d6904d225eb5667852251.doc>.

356. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

357. Стратегія розвитку Державної прикордонної служби. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України

від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80>.

358. Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250225276>.

359. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Схвалено розпорядженням КМУ від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#n10/>

360. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року. Схвалено розпорядженням КМУ від 15.11.2017. № 1023-р URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80/print1520522428840429>

361. Стрельбіцький М. А. Технологія забезпечення функціональної безпеки інтегрованої інформаційної системи Держприкордонслужби на стадії модернізації : дис. ... д-ра техн. наук : 05.13.06. Київ : Національний авіаційний університет. 2018. 444 с.

362. Стрельцов Є. Л., Притула А. М. Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України. Одеса : Фенікс, 2015. 108 с.

363. Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 249 с.

364. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю. Харків : Право, 2010. С. 690.

365. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. К.: Ваіте, 2018. 826 с.

366. Тимець І. В. Контрабанда тютюну в Галичині у ХІХ–ХХ ст. та передумови її виникнення. *Музейний вісник*. 2014. № 14. С. 192–201.

367. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. Київ : 2006. 456 с.

368. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. І. В. Артџомова. Ужгород : МПП «Гражда», 2012. 520 с.

369. Транснаціональная організована преступность и Россия : монографія / колл. авт., науч. ред. В. А. Номоконов. Владивосток : Изд-во Дальневост. федер. ун-та, 2010. 632 с.

370. Туляков В. А. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій? *Право України*. 2010. № 9. С. 39–45.

371. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права в контексті гуманізації. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали міжнар. науково-практич. симпозіуму. Івано-Франківськ: Ів.-Франк. ун-т права ім. Короля Данила Галицького. 2016. С. 286–289.

372. Туляков В. А. Тенденции развития современной криминологии и уголовно-правовая доктрина. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2010. № 2. С. 5–12.

373. Туляков В.А. Транзитивное уголовное право. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15– 16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2015. Т. 2. 2015. С. 163–166.

374. У Греції «застрягли» понад 150 українців, засуджених за перевезення нелегалів. *Українська правда*. 2018. 27 червня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/27/7184701/>.

375. Угода «Напрями взаємодії оперативних органів Прикордонних військ України і Прикордонної поліції МВС Румунії» від 21.03.1997. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_031.

376. Угода між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством громадської безпеки Китайської Народної Республіки про співробітництво з прикордонних питань від 23.09.2011. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_085.

377. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про співробітництво з прикордонних питань Угоду затверджено постановою КМУ від 27.12.2006. № 1832. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_067.

378. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про спільний контроль осіб, транспортних засобів, товарів та предметів у спільних пунктах пропуску через українсько-молдовський державний кордон. Ратифіковано Законом України від 01.03.2018 № 2317-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_005-17.

379. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Угоду ратифіковано Законом України від 12.07.2017 № 2129-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16.

380. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано із заявою Законом від 16.09.2014. № 1678-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_011/print1532592377387733.

381. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Республікою Білорусь. Затверджено постановою КМУ від 23.10.2013. № 781. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_190.

382. Угода між Службою безпеки України та Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів від 06.03.2012. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_394

383. Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції від 27.06.2016. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16/conv

384. Уголовное законодательство Норвегии / науч. ред. и вступ. статья Ю. В. Голика. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2003. 375 с.

385. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. статья С. В. Милюкова; предисловие Генерального прокурора Австрии, доктора Эрнста Ойгена Фабрици. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2004. 352 с.

386. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А. И. Коробеева. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 303 с.

387. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 313 с.

388. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 298 с.

389. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 234 с.

390. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

391. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья Д. А. Шестакова; предисловие доктора права Г.Г. Йешека. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2003. 524 с.

392. Указ Президента України від 8 квітня 2017 р. № 103/2017. «Про затвердження річної національної програми під егідою комісії Україна –

НАТО на 2017 р.» URL: <http://www.president.gov.ua/documents/1032017-21670>.

393. Україна приєдналась до глобальної системи контролю за незаконним обігом наркотиків, зброї та фальсифікату. 16.01.2018. Державна фіскальна служба. Оф.портал. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/219105.pdf>

394. Україна як країна призначення для торгівлі людьми. Матеріали для практичного використання працівниками прикордонної служби, правоохоронних органів та судьями / М. О. Васильєва, В. В. Касько, А. М. Орлеан та ін. К.: Фенікс, 2012. 120 с.

395. Устич С. І. Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація. *Український соціум*. 2013. № 2(45). С. 112–126.

396. Федеральный закон РФ от 31 декабря 2014 г. № 530-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты РФ в части усиления мер противодействия обороту контрафактной продукции и контрабанде алкогольной продукции и табачных изделий».

397. Филиппов С. А. Антикоррупционный потенциал правил профессиональной этики (в контексте противодействия трансграничной преступности). *Диалектика противодействия коррупции* : материалы II Всероссийской научно-практической конференции (Казань, 7 декабря 2012 г.) : Казань : Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2012. С. 286–289.

398. Филиппов С. А. Оптимизация взаимодействия в рамках правоохранительной системы в интересах эффективной борьбы с современными вызовами и угрозами. *О развитии взаимодействия правоохранительных органов государств-участников СНГ в борьбе с преступностью, международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма* : сборник материалов IV Международной научно-практической конференции. Минск : Исполком СНГ, 2004. С. 152–155.

399. Филиппов С. А. Особенности применения антикоррупционного законодательства в Государственной пограничной службе Украины.

Евразийский юридический журнал: Общероссийский научный и научно-практический юридический журнал. 2010. № 6 (25). С. 32–36.

400. Филиппов С. А. Баланс между барьерностью и контактностью границы в свете интернационализации криминальных угроз. *Уголовная юстиция в свете интеграции правовых систем и интернационализации криминальных угроз* : сборник научных работ, приуроченный к 90-летию д-ра юрид. наук проф. И. И. Мартинович. Белорус. гос. ун-т, юрид. фак., каф. уголов. процесса и прокур. надзора ; редкол. : А. А. Данилевич (отв. ред.), О. В. Петрова, В. И. Самарин. Минск : Изд. центр БГУ, 2017. С.156–161.

401. Филиппов С. А. Детерминация преступности мигрантов из Северной Африки и Ближнего Востока в Европе. *Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: тезисы докладов международной научно-практической конференции* (Минск, 7 апреля 2016 г.) ; отв. ред. А. В. Яскевич. Минск : АВД Беларуси. С. 169–170. URL: <http://academy.mia.by/images/stories/material/RIO/0001.pdf>

402. Филиппов С. А. Детерминация трансграничной преступности. *Criminalitatea transfrontalieră și transnațională: tendințe și forme actuale de manifestare, probleme de prevenire și combatere: Materialele conferinței științifico-practice internaționale 26 iunie 2018.* Chișinău, Academia «Ștefan cel Mare» a MAI al Republica Moldova. 2018, 500 p. P. 104-113.

403. Филиппов С. А. Когнитивный диссонанс мигрантов в Европе. *Зеркало недели: Информационно-аналитический еженедельник.* 2016. Выпуск № 10. С. 4

404. Филиппов С. А. Незаконное перемещение табачных изделий через таможенную границу: тенденции в контексте перспектив криминализации. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 1. С. 190–196.

405. Филиппов С. А. Опыт противодействия трансграничной нелегальной миграции на морских рубежах Европейского Союза: итоги и уроки. *Хил Судлал.* Монгол. Улан-Батор. 2015. № 4. С. 5–15.

406. Филиппов С. А. Организационно-правовые аспекты управления системой противодействия транснациональному наркотрафику на государственной границе. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Севастополь, 21–23 червня 2012 р.). Севастопольський інститут банківської справи НБУ. Севастополь, 2012. С. 71–77.

407. Филиппов С. А. Пограничный контроль в системе противодействия преступности. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXI. С. 120–129.

408. Филиппов С. А. Совместные следственные группы как эффективный инструмент противодействия трансграничной преступности. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 4-1(32). С. 133–137.

409. Филиппов С. А. Трансграничные преступления: особенности терминологии и классификации. *Legea si Viata*. 2018. 9/2 (321).с. 163–167.

410. Филиппов С. А. Признаки и детерминирующие факторы феминизации трансграничного терроризма. *Legea si Viata*. 2017. № 4. Том 2 (№ 304). С. 127–131.

411. Філіппов С. О. Ціннісно-нормативні аспекти суспільної свідомості в контексті ставлення до нерегульованої транскордонної міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали II Міжнародного симпозиуму. (Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 року). Університет Короля Данила. Івано-Франківськ. С. 158–161.

412. Філіппов С. О. Антикорупційна стійкість особистості (в контексті дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної злочинності). *Профілактика корупційних правопорушень* : збірник тез доповідей науково-практичної конференції (м. Харків, 17.04.2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 302–308.

413. Філіппов С. О. Антикримінальне значення прикордонного контролю. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної

конференції. (Харків, 18 травня 2018 р. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 25. / Редкол. Ю. П. Битяк та ін. Харків. «Точка». 2018. С. 35-37

414. Філіппов С. О. Бар'єрність кордонів vs транскордонна злочинність? *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 245–250.

415. Філіппов С. О. Відповідальність за організацію нелегальної транскордонної міграції в Україні та країнах міграційної взаємодії. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства* : зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (Ужгород, 6–8 травня 2015 р.) За ред. / Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упор. : О. В. Кресин, М. В. Савчин. Ужгород–Київ : Вид-во «Говерла», 2015. С. 159–161.

416. Філіппов С. О. Динаміка та географічні особливості транскордонної злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європейського Союзу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_19

417. Філіппов С. О. Застосування літальних апаратів як тенденція розвитку транскордонної злочинності у цифровому світі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_7

418. Філіппов С. О. Значення біометричних технологій для протидії транскордонній злочинності. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листопада 2018 р.). МВС України, Харків нац. ун-т внутр. справ ; координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. С. 328–333.

419. Філіппов С. О. Імплементация Програми НАТО "Building Integrity" у службову діяльність Державної прикордонної служби України. *Матеріали дискусійної панелі Першого Харківського юридичного форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі»*. (Харків, 3–6 жовтня 2017 р.). Харків : Право. С. 113–117.

420. Філіппов С. О. Інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4(2). С. 102–112.

421. Філіппов С. О. Модель протидії злочинності у безпековій парадигмі транскордонних відносин. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2018 р.). / упорядник В. В. Шаблистий. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 210–212.

422. Філіппов С. О. Напрями удосконалення діяльності підрозділів охорони державного кордону щодо протидії контрабанді. *Митна справа. Науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності*. 2009. № 5 (65). С. 8–13.

423. Філіппов С. О. Незаконне переміщення тютюнових виробів через кордон: гуманізація відповідальності та зигзаг криміналізації. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 р.). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила. С. 261–265.

424. Філіппов С. О. Незаконне переправлення осіб через державний кордон способом, небезпечним для життя і здоров'я мігранта, за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Харків, 8–9 жовтня 2015 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 352–357.

425. Філіппов С. О. Особливості інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.) / редкол. В. Я. Тацій. В. І. Борисов. Харків : Право, 2018. С. 475–478.

426. Філіппов С. О. Проблеми правового забезпечення протидії транскордонній організованій злочинності. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти*. (Харків, 16 квітня 2015 р.) : збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Вид-во «Плеяда», 2015. С. 78–80.

427. Філіппов С. О. Співвідношення політики у сфері інтегрованого управління кордонами та політики у сфері запобігання та протидії злочинності. *Прикордонна служба в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку*: матеріали науково-практичної конференції (Хмельницький, 12 травня 2011 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. 2011. С. 76–78.

428. Філіппов С. О. Структурна конфігурація системи протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Євросоюзу. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 178–184.

429. Філіппов С. О., Кабачинський М. І. Антикорупційний вимір імплементації програми НАТО «Building Integrity» у службову діяльність Державної прикордонної служби України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 8. С. 25–33.

430. Філіппов С. О. Класифікація корупційних ризиків-чинників детермінації транскордонної злочинності. *Сектор безпеки України: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами IV міжнародної науково-практичної конференції. (Харків, 20 травня 2016 р.) / редкол. Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків : Видавництво «Плеяда», 2016. С. 92–94.

431. Філіппов С. О. Біометричні технології: значення для протидії транскордонній злочинності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_2_6

432. Філіппов С. О. Кримінологічна політика у сфері транскордонних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 292–296.

433. Філіппов С.О. Мультимедійний додаток як засіб запобігання правопорушенням, що вчиняються шляхом дистанційної взаємодії. *Правова доктрина сектору безпеки України: актуальні питання сьогодення*. Збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної науково - практичної конференції. (Харків, 21 квітня 2017 року. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 17 / Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: «Точка», 2017. С. 149-151.

434. Філіппов С. О. Протидія контрабанді наркотиків у США. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск : «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення»*. 2018. № 1. С. 152–159.

435. Філіппов С. О. Протидія транснаціональній злочинності: кластерна модель. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 115–124.

436. Філіппов С. О. Система детермінації транскордонної злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. № 35. С. 88–102.

437. Філіппов С. О. Транскордонність: кримінологічний вимір. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 52–62.

438. Філіппов С.О. EUROSUR як інформаційний механізм протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. *Інформаційна безпека: європейські орієнтири та перспективи для України: матеріали III Міжнародного науково-практичного круглого столу*. (Харків, 25 листопада 2016 р.). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 14./ Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: Плеяда, 2016. С. 221-222.

439. Філіппов С. О. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 249–254.

440. Філіппов С. О. Глобалізація як фактор детермінації організованої транскордонної злочинності. *Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика* : міжнародна науково-практична конференція (Хмельницький, 21–

22 травня 2013 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. С. 59–60.

441. Філіппов С. О. Запобігання транскордонній злочинності у прикордонному просторі: системні зв'язки : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (Київ, 26 лютого 2016 р.) Том 1. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 373–376.

442. Філіппов С. О. Концептуалізація протидії транскордонній злочинності як наднаціональної проблеми. *Право і суспільство*. 2018 № 1. С. 229–234.

443. Філіппов С. О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_5

444. Філіппов С. О. Кримінологічне дослідження особливостей транскордонної злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європейського Союзу. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів* : матеріали міжвідом. круглого столу. (Київ, 28 жовтня 2016 р.). / ред. кол. В. В. Черней, В. П. Тихий, О. В. Задорожній та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 232–236.

445. Філіппов С. О. Кримінологічне значення показника «ціна транскордонної злочинності». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 225–230.

446. Філіппов С. О. Міжнародна система заходів протидії транскордонній злочинності в Європейському Союзі (на прикладі протидії злочинності, пов'язаної з нелегальним переправленням мігрантів). *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали міжнар. конференції. (Харків, 9 грудня 2016 р.) ; за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2016. С. 189–191.

447. Філіппов С. О. Особливості реалізації державної політики у сфері боротьби з транскордонною організованою злочинністю. *Протидія*

злочинності: теорія та практика : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 19 жовтня 2016 р.) Київ : Нац. акад. прокуратури, 2016. С. 232–235.

448. Філіппов С. О. Пропозиції щодо удосконалення концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ : Ред.-видав. відділ Ів.-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 289–292.

449. Філіппов С. О. Протидія злочинності у сфері службової діяльності: практикум. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 192 с.

450. Філіппов С. О. Транскордонна злочинність: кількісно-якісні показники, проблема латентності, поліморфізм. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 269–274.

451. Філіппов С. О. Чинники віктимізації потерпілих від транскордонних кримінальних правопорушень (на прикладі осіб, які постраждали від торгівлі людьми). *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали «круглого столу» (Харків, 25 квіт. 2013 р.) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін та ін. Харків : Право, 2013. С. 158–161.

452. Філіппов С. О., Мальцев А. І., Войцехівський О. Л. Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2013. № 1(85). Ч. 2. книга 2. С.105–113+4 с. вкладка.

453. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе : Ирфон, 1977. 237 с.

454. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 35 с.

455. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ; Харків : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2016. С. 10–24.

456. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

457. Халимон С. І., Половников В. В. Використання оперативно-профілактичних обліків у протидії злочинності на державному кордоні. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 434–437.

458. Халимон С. І., Половников В. В., Волинець П. О. Оперативно-розшукова профілактика у системі протидії злочинам на державному кордоні України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 121–129.

459. Хижняк Д. С. Методологические основы расследования транснациональных преступлений: модельный подход : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. / Саратовская ГЮА. Саратов, 2018. 488 с.

460. Цевельов О. Є. Методичні основи оцінки загроз у сфері прикордонної безпеки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2016. № 3 (69). С. 141–153.

461. Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. Н. А. Лопашенко. Москва : Юрлитинформ, 2014. С. 4–16.

462. Центр новостей ООН. В ООН возмущены зверствами в провинции Ракхайн на севере Мьянмы. URL: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=27411#.WkAScdKRqUk>

463. Центр новостей ООН. Гуманитарный доступ в штат Ракхайн по-прежнему ограничен. URL:

<http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=29061&Kw1=%D0%A0%D0%B0%D0%BA%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BD#.WkASfNKRqUI>

464. Цигікал П. О., Шинкарук О. М. Транскордонне співробітництво та високотехнологічний кордон: динамічний взаємозв'язок. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіонального круглого столу (Одеса, 28–29 вересня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 193–197.

465. Циркуляр о порядке пропуска через границу пассажиров : Обіжник Департаменту митних зборів від 27 трав. 1918 р. № 633. Ведомости Харьковщины. 1918. 24 сент. Отд. отт. С. 1–2. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4360>

466. Чекмарьова І. М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах півдня України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 307 с.

467. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 62 с. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

468. Черноус Ю. М. Спільні слідчі групи: правові та організаційні засади. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 92–100.

469. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людино-центристське дослідження : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

470. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 36 с.

471. Шакун В. І. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 6–16.

472. Шакун В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 366–376. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_21.pdf
473. Шакун В. І. Суспільство і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2003. 784 с.
474. Шакун В. І. Теоретичні питання сучасної української кримінології. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 26–32.
475. Шалимов Е. Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы торговли людьми: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2007. 29 с.
476. Шандра Б. Б. Філософсько-правовий аналіз злочинності як імплементації суспільної свідомості у злочинну діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2014. 17 с.
477. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
478. Шинкарук О. М., Довгань В. І. Механізми державного управління у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції на основі оцінки міграційних ризиків. *Університетські наукові записки*. 2017. № 1. С. 289–304.
479. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд політ. наук. Київ, 2007. 20 с.
480. Шишолін П. А., Михеєнко М. М. Прикордонна безпека України: концептуальні засади. *Науковий вісник Прикордонних військ*. 2002. № 1. С. 3–5
481. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія. Харків : Право, 2009. 400 с.

482. Шрамко С. С. Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с.
483. Щеблыкина И. В. Противодействие органов федеральной службы безопасности транснациональной организованной преступности в пограничной сфере Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук. 20.02.03. Москва : МПИ ФСБ, 2014.
484. Щербаков А. Д. Уголовно-правовое противодействие незаконному обороту наркотиков в России и США: сравнительно-правовое исследование. : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2016. 285 с.
485. Шумов В. В. Модели и методы управления пограничной безопасностью: дис. ... д-ра тех. наук : 05.13.10. Москва : Институт проблем управления РАН, 2018. 374 с.
486. Юнін О. С. Зарубіжний досвід організації діяльності підрозділів поліції і можливості його застосування в Україні : монографія. Харків : Панов, 2015. 430 с.
487. Юртаева К. В. Кримінально-правова політика України в умовах глокалізації. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). / В. Я. Тацій (голов ред.). Харків : Право, 2017. С. 343–345.
488. Ярмиш О. Н. Сучасна українська кримінологія як наука особливого періоду. *Протидія злочинності: теорія та практика*. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 55–56.
489. 2015 Sourcebook of Federal Sentencing Statistics. URL: <http://www.ussc.gov/research-and-publications/annual-reports-sourcebooks/2015/sourcebook-2015>.
490. 2016 The Global strategy for the foreign and security policy of the European Union (EUGS). Adopted on 28 June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/printpdf/17304_en/

491. XIII UN Congress. URL:
https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/Discussion_Guide/ACONF222_PM1-r-V13853691.pdf.
492. A European Border and Coast Guard and effective management of Europe's external borders / Strasbourg, COM(2015) 15.12.2015 673 final. URL::
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6327_en.pdf.
493. A study of the illicit cigarette market in the European Union, Norway and Switzerland. KPMG. 2017. 233 p.
494. Barberet R. The Internationalization of Criminology? A Content Analysis of Presentations at American Society of Criminology Conferences. *Journal of Criminal Justice Education*. 2007. № 18. URL:
<https://doi.org/10.1080/10511250701705362>
495. BBC News. France charges woman arrested over foiled Paris attack. 10 September 2016. URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-37331053>
496. Best N., Huber M, Holota O., Filippov S. Good governance and Building Integrity in the defence and security sector: NATO Building Integrity Education and Training Discipline. Brussell. 2016. 64 p. URL:
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_10/20171129_171031-bi-ref-cur17.pdf.
497. Boister N. Transnational Criminal law. *European Journal of International Law*, Volume 14. Issue 5. November 2003. P. 953–976. URL:
<https://doi.org/10.1093/ejil/14.5.953>
498. Border Bias: Mapping Risk and Safety. October 26, 2010. *Journal Psychological Science*. URL:
<https://www.psychologicalscience.org/news/were-only-human/border-bias-mapping-risk-and-safety.html>
499. Border Security and Management Concept. Framework for Cooperation by the OSCE Participating States. Ministerial Council. Ljubljana. 6 December 2005. MC.DOC/2/05. European Security Strategy. Brussels, 12

December 2003. URL:
<https://europa.eu/globalstrategy/en/file/10/download?token=ubYn8qBQ>.

500. Border security: Additional Actions Could Strengthen DHS Efforts to Address Subterranean, Aerial, and Maritime Smuggling. GAO-17-474: Published: May 1, 2017. Publicly Released: May 1, 2017. URL: <https://www.gao.gov/assets/690/684408.pdf>.

501. Carrera S., Den Hertog L., A European Border and Coast Guard: What's in a Name? (March 8, 2016). CEPS Paper in Liberty and Security in Europe. URL: <https://ssrn.com/abstract=2745230>

502. Carretero N. Subastas de esclavos a las puertas de Europa. *El Pais*. 2 jul 2017. URL: https://internacional.elpais.com/internacional/2017/06/29/actualidad/1498753080_705940.html.

503. Chapter 13 Title 21 US Code. URL: <http://uscode.house.gov/browse/prelim@title21/chapter13/subchapter1&edition=prelim>.

504. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A European Agenda on Migration. URL: [https://ec.europa.eu/anti\\$trafficking/sites/antitrafficking/files/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf](https://ec.europa.eu/anti$trafficking/sites/antitrafficking/files/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf)

505. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012/C 326/01. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.

506. Cost of Crime Calculator. RAND Center on Quality Policing. URL: <https://www.rand.org/jie/justice-policy/centers/quality-policing/cost-of-crime.html>

507. Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up for cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0012:0072:EN:PDF>

(дата звернення 18.02.2018).

508. Council Regulation (EC) No 2252/2004 of 13 December 2004 on standards for security features and biometrics in passports and travel documents issued by Member States. Official Journal of the European Union. 29.12.2004. L 385. P. 1–6.

509. Council Resolution on a Model Agreement for setting up a Joint Investigation Team (JIT). 2017/C 18/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2017.018.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2017:018:TOC.

510. Country Profiles of Participating and Partner States. URL: http://polis-cp.osce.org/countries/details?item_id=69&lang=ru

511. Czabanski J. Estimates of Cost of Crime: History, Methodologies, and Implications. Publisher: Springer 2008. Heidelberg. 148 p.

512. Demmert H. G. Crime and Crime Control: What are the Social Costs? Stanford University, Hoover Institution, Center for Econometric Studies of the Justice System. 1979. P.2–5;

513. Directive 2014/40/Eu Of The European Parliament And Of The Council of 3 April 2014 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning the manufacture, presentation and sale of tobacco and related products and repealing Directive 2001/37/EC.

514. Eastern Partnership Annual Risk Analysis. 2017. FRONTEX. 32 p.

515. EU Regulation 2016/1624 on the European Border and Coast Guard of 14 September 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R1624&from=EN>

516. EUBAM-Libya initial mapping report executive summary: Working document of the European External Action Service of 24/01/2017. URL: <http://statewatch.org/news/2017/feb/eu-eeas-libya-assessment-5616-17.pdf>

517. Eurojust meeting on the European investigation order. The Hague, 19–20 September 2018. Outcome Report. 16 p. URL:

http://www.eurojust.europa.eu/doclibrary/Eurojust-framework/ejstrategicmeetings/Outcome%20report%20of%20the%20Eurojust%20meeting%20on%20the%20European%20investigation%20order%20%2819-20%20September%202018%29/2018-12_Outcome-Report_Eurojust-meeting-on-EIO-Sept2018_EN.pdf

518. Europol supports joint investigation into international human trafficking. EUROPOL. 15 February 2017. URL: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/europol-supports-joint-investigation-international-human-trafficking>

519. Felson M. Routine Activity approach. *Environmental criminology and crime analysis*. 2013. Willan. P. 92–99.

520. Filippov S. Criminological significance of biometric technologies in the context of counteracting cross-border crime. *European science (Europska veda)*. 2018. № 6. P. 56-61. URL: <http://european-science.sk/storage/journals/essays/6-2018/285.pdf>

521. Filippov S. Dynamics and Geographical Distinctions of Crime connected with Migrants' Moving to Europe on Different Routes. *NATO Science for Peace and Security Series - E: Human and Societal Dynamics. Addressing Security Risks at the Ukrainian Border Through Best Practices on Good Governance*: Editors R. Keşek at al. 2016. Amsterdam: IOS Press. Volume 129. 129 p. P. 21–27. URL: <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-710-8-21>.

522. Filippov S. Herz A. Victimization of people who have suffered from transborder crimes: praxeological dimension of improving the law enforcement activities regulatory support. *The world of Politics, Society, Geography*. 2016. № 1. P.129–136

523. Filippov S. Strelbitsky M. Structural Change Configuration of the System Of Combating Cross-Border Threats at the Borders of the European Union. *Research papers collection of the center of military and strategic studies of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*. 2017. № 3 (61). P. 32–36.

524. Filippov S. Walka z korupcją jako element systemu przeciwdziałania transgranicznej przestępczości zorganizowanej (Prevention of corruption as an element of combating cross-border crime). *Korupcja a bezpieczeństwo państwa. Korupcja w administracji publicznej. Diagnoza - Profilaktyka-Zwalczanie*. Pod red. Piotra Majera Kętrzyn. Centrum szkolenia straży granicznej. 2016. S. 125-153.

525. Foreign Terrorist Fighters (FTF) Initiative. The Hague – Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon. URL: <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/A/GCTF-TheHague-Marrakech-Memorandum-ENG.pdf?ver=2016-09-01-150615-977>.

526. Froestad J. Criminology: Re-Imagining Security and Risk / J. Froestad, C. Shearing, M. van der Merwe. Security: Dialogue across Disciplines / ed. P. Bourbeau. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. pp. 177-195. URL: <https://www.cambridge.org>.

527. Gangs used drones and pulleys to smuggle \$80 million in smartphones from Hong Kong, officials say. The Washington Post. April 2, 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/04/02/gangs-used-drones-and-pulleys-to-smuggle-80-million-in-smartphones-officials-say/?noredirect=on&utm_term=.9960b6032c8c.

528. Global migration indicators. 2018. IOM. URL: www.migrationdataportal.org

529. Guidelines on the use of joint investigation teams. JIT THB WB. URL: <https://rm.coe.int/16806f720a>.

530. iBorderCtrl technologies: Intelligent portable control system. URL: <https://www.iborderctrl.eu/>

531. ICAO. Security and Facilitation. Facilitation Programme. PKD. ePassport.Basics. URL: <https://www.icao.int/Security/FAL/PKD/Pages/ePassportBasics.aspx>

532. Illicit drone flights surge along U.S.-Mexico border as smugglers hunt for soft spots. The Washington Post. June 24, 2018. URL:

https://www.washingtonpost.com/world/national-security/illicit-drone-flights-surge-along-us-mexico-border-as-smugglers-hunt-for-soft-spots/2018/06/24/ea353d2a-70aa-11e8-bd50-b80389a4e569_story.html?utm_term=.93f5b72c77f1.

533. Illicit Trade Report 2015. World Customs Organization. 2015. 154 p.

534. Irregular migration, trafficking and smuggling of human beings: policy dilemmas in the EU. Edited by Sergio Carrera and Elspeth Guild. Centre for European Policy Studies. Brussels, 2016. 112 p.

535. Joint Investigation Teams: Practical Guide. Council of the European Union. 14 February 2017. 40 p.

536. Kerezsi K., Kó J., Antal S. The Social Costs of Crime and Crime Control. *Beijing Law Review*, 2011, 2, 74-87 doi:10.4236/blr.2011.22008. URL:https://www.researchgate.net/publication/276488773_The_Social_Costs_of_Crime_and_Crime_Control [accessed Jan 2 2019].

537. Key findings and outcomes: Concluding phase of the IOM-OSCE-UNODC joint project on: Strengthening Understanding of the Link between Irregular Migration and Transnational Crimes Impacting Migrants in Irregular Situation. SEC.GAL/165/14. 17 October 2014. Athens, 2014. 5 p.

538. Killias M. Will open borders result in more crime? A criminological statement. *European Journal on Criminal Policy and Research*. Volume 1 no 3/ Cross-border crime. Amsterdam, New-York, The Hague. 1993.144 P.

539. La France, championne d'Europe des cigarettes de contrebande. 8.06.2016. URL: https://lexpansion.lexpress.fr/actualite-economique/la-france-championne-d-europe-des-cigarettes-de-contrebande_1800103.html.

540. Lambert R. Routine Activity and Rational Choice. New York. Routledge. 2017. 428 p.

541. Layne M.; Khruppa M.; Muzyka A.A. Growing Importance of Ukraine as a Transit Country for Heroin Trafficking. Trends in Organized Crime Vol.:6 Issue:3/4 Dated:Spring/Summer. 2001 P. 77–93.

542. Lisakafu J. Interregionalism and police cooperation against cross-border crime in East Africa: Challenges and prospects. *South African Journal of International Affairs*. 2018. № 25. P. 563–579.

543. Marin L., Krajčíková K. Deploying drones in policing European borders: constraints and challenges for data protection and human rights. In A. Završnik (Ed.), *Drones and Unmanned Aerial Systems: Legal and Social Implications for Security and Surveillance*. 2016. pp. 101-127. Springer International Publishing. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-23760-2_6.

544. Merton R. K. Social structure and anomie. In book: Herman N. J. *Deviance: A Symbolic Interactionist Approach* Rowman & Littlefield, 1995. 640 P. 42-52 p.

545. National Strategy for Counterterrorism of the United States of America. October 2018. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/10/NSCT.pdf>

546. National Security Strategy of the United States of America. 2017. 56 P. URL: <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2017/>

547. National Southwest Border Counternarcotics Strategy, 2011. Office of National Drug Control Policy US Executive Office of the President United States of America. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=256846>

548. O'Rourke L. What's special about female suicide terrorism? *Security Studies*. 2009. №18. P. 681 718.

549. Online scammers captured after causing euro18 million of damage in more than 35 000 cases. EUROPOL. 20 July 2018. <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/online-scammers-captured-after-causing-eur-18-million-of-damage-in-more-35-000-cases>.

550. Passas N. Cross-border crime and the interface between legal and illegal actors. *Security Journal*. 2003. vol. 16(1), pp. 19-38.

551. Pilot project “creation of a european coastguard function” final report. URL:

http://frontex.europa.eu/assets/Publications/General/Final_Report_EUCG.pdf

552. Porter M. Tackling Cross Border Crime / Editor: Barry Webb. London. Police Research Group.1996. 39 p.

553. Prevention and Combating Corruption: *Manual for conducting the training course in the educational establishments of the Border Guard and Customs agencies of the Republic of Moldova and Ukraine*. Hutyk A., Zolka V., Filippov S., Khirnyi V. Odesa: EU Border Assistance Mission. 2013. 306 p. URL: <http://www.antykorupcja.gov.pl/download/4/13971/PreventionandCombatingCorruptionManualMoldawiaNACC.pdf>

554. Regulation (EU) 2016/1624 Of the European Parliament And of the Council of 14 September 2016. URL: http://frontex.europa.eu/assets/Legal_basis/European_Border_and_Coast_Guard.pdf.

555. Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code) URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/42fba6c3-f0c5-11e5-8529-01aa75ed71a1/language-en>

556. Resolution 2240 (2015) Adopted by the Security Council at its 7531st meeting, on 9. 10. 2015. URL: [http://docbox.un.org/DocBox/docbox.nsf/GetFile?OpenAgent&DS=S/RES/2240\(2015\)&Lang=E&Type=DOC](http://docbox.un.org/DocBox/docbox.nsf/GetFile?OpenAgent&DS=S/RES/2240(2015)&Lang=E&Type=DOC).

557. Revenue’s progress in tackling tobacco smuggling. 2018. URL:<https://www.audit.gov.ie/en/Find-Report/Publications/2018/2017-Annual-Report-Chapter-17-Revenue%E2%80%99s-progress-in-tackling-tobacco-smuggling.pdf>

558. Risk Analysis for 2016. Warsaw, FRONTEX. 2016. 72 p.

559. Risk Analysis for 2018. Warsaw, FRONTEX. 2018. 54 p.

560. Risk Analysis. FRAN.Q1.2017. Warsaw, July 2017. 37 p. URL: https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/FRAN_Q1_2017.pdf

561. Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. / Featherstone M., Lash S., Robertson R. London: Global Modernities, 1995. P. 25–44.

562. Rotberg R. Failed States, Collapsed States, Weak States : Causes and Indicators. Robert I. Rotberg. State Failure and State Weakness in a Time of Terror. Washington, 2003. P. 7–17.

563. Saltman E. Till martyrdom do us part?: Gender and the ISIS phenomenon / E. Saltman, M. Smith. Institute for Strategic Dialogue. 2015. URL: <http://www.strategicdialogue.org/publications/>.

564. Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters. Strasbourg, 08.11.2001. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/182>

565. Serious and Organised Crime Threat Assessment 2015 (SOCTA): Policy Advisory Document. URL: <http://statewatch.org/news/2015/dec/eu-council-socta-2017-methodology-14913-15.pdf>.

566. Serious and organised crime Threat assessment. Crime in the age of technology. European Police Office 2017. 60 p. P. 13. URL: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/report_socta2017_1.pdf

567. Sham marriage network dismantled in Denmark and Germany. EUROPOL. 13 June 2018. URL: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/sham-marriage-network-dismantled-in-denmark-and-germany>

568. Shelley L. A Hazy Crisis: Illicit Cigarette Smuggling in the OSCE Region” July 19, 2017. URL: <https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/CigaretteSmuggling.pdf>

569. Shelley L. Borders and Security Governance: Managing Borders in a Globalised World / Louise I. Shelley// Marina Caparini LIT Verlag Münster, 2006. 315 P.

570. Stepping up the fight against cigarette smuggling and other form of illicit trade in tobacco products - A comprehensive EU Strategy, Commission to the Council and the European Parliament 11014/13, 14 June 2013.

571. The 25 Best Countries in the World. 2019 rankings. URL: <https://www.usnews.com/news/best-countries/slideshows/the-25-best-countries-in-the-world>

572. The annual risk analysis on the eastern borders of the European Union for 2015. Warsaw, FRONTEX. 2015. 81 p.

573. The Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime. Bali Process Regional Biometric Data Exchange Solution (RBDES). 24 Feb 2017. URL: <https://www.baliprocess.net/events-old/bali-process-regional-biometric-data-exchange-solution-rbdes-workshop--tahiland/>

574. The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment/ United Nations, United Nations Office on Drugs and Crime. 2010. Vienna. 305 P. URL: <http://haa.su/Fki/>

575. The Rome Declaration. 25.03.2017. URL: http://www.consilium.europa.eu/press-releases-pdf/2017/3/47244656633_en.pdf

576. The Social Progress Index. URL: <http://www.socialprogressindex.com/?tab=3&code=IND&compare=IND&compare=BGD&compare=MMR&prop=SPI>

577. The Social Progress Index. URL: <http://www.socialprogressindex.com/>,

578. The WJP Rule of Law Index. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>.

579. The Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi/>,

580. UN migration agency introducing regional biometric data exchange solution. 18.07.2017. URL: <http://www.biometricupdate.com/201707/un-migration-agency-introducing-regional-biometric-data-exchange-solution>.

581. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988 /The International Drug Control Conventions. United Nations, New York. URL:https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/Int_Drug_Control_Conventions/Ebook/The_International_Drug_Control_Conventions_E.pdf

582. US-Mexico Bi-National Drug Threat Assessment. 1997. 98 p. URL: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/165813NCJRS.pdf>

583. Vallet E., Charles-Philippe D. Introduction: The (Re)Building of the Wall in International Relations . Journal of Borderlands Studies. 2012. Vol 27. <https://doi.org/10.1080/08865655.2012.687211>. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08865655.2012.687211?scroll=top&needAccess=true>

584. Van Dijk J. J. Quantitative criminology: Crime and criminal justice statistics across nations. In C. J. Smith, S. X. Zhang, & R. Bartelet (Eds.). Handbook of International Criminology, Vol. 1: Methods and Theories (Handbook of International Criminology; No. 1). 2010. Oxford: Routledge. // URL: https://pure.uvt.nl/portal/files/1277638/Dijk_Crime_and_Justice_Statistics_Across_Nations_101110_postprint_immediately.pdf

585. Van Duyne P. Organized crime markets in a turbulent Europe/ Petrus C. van Duyne. *European Journal on Criminal Policy and Research. Volume 1 no 3. Cross-border crime*. Amsterdam, New-York, The Hague. 1993. 144 P.

586. World Atlas of illicit flows. INTERPOL. RHIPTO. GIATOC. 2018. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2018/09/Atlas-Illicit-Flows-FINAL-WEB-VERSION-copia-compressed.pdf>

587. World Drug Report 2014. URL: <http://www.unodc.org/wdr2014/>

588. World Drug Report 2015. URL: <http://www.unodc.org/wdr2015/>

589. World Drug Report 2016. URL: <http://www.unodc.org/wdr2016/>

590. World Drug Report 2017. URL: <http://www.unodc.org/wdr2017/>
591. World Drug Report 2018. URL: <http://www.unodc.org/wdr2018/>
592. Zabyelina Y. The state and transnational organized crime a case study analysis of criminal opportunities in the Russian Federation and the United States. Dissertation Ph.D. Trento. Italy. 2013. 274 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ДОКТОРАНТА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії

1. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 452 с.

Рецензія: Лихова С. Я. Актуальні проблеми протидії транскордонній злочинності. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2019. Т. 3. № 52. С. 176-178.

2. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського союзу. Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми : монографія / О. В. Андрушко, Л. Ю. Капітанчук, А. З. Сорока та ін. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. С. 80 – 107.

Наукові статті

3. Filippov S. Dynamics and Geographical Distinctions of Crime connected with Migrants' Moving to Europe on Different Routes. *NATO Science for Peace and Security Series - E: Human and Societal Dynamics. Addressing Security Risks at the Ukrainian Border Through Best Practices on Good Governance*: Editors R. Kęsek at al. 2016. (Netherlands). Amsterdam: IOS Press. Volume 129. P. 21–27. (Web of Science Core Collection).

4. Filippov S. Herz A. Victimization of people who have suffered from transborder crimes: praxeological dimension of improving the law enforcement activities regulatory support. *The world of Politics, Society, Geography (Polska)*. 2016. № 1. P.129–136

5. Filippov S. Criminological significance of biometric technologies in the context of counteracting cross-border crime. *European science – Europska veda (Slovenská republika)*. 2018. № 6. P. 56-61.

6. Філіппов С. О. Напрями удосконалення діяльності підрозділів охорони державного кордону щодо протидії контрабанді. *Митна справа*. 2009. № 5 (65). С. 8–13.
7. Потапчук Є. М., Філіппов С. О. Державна прикордонна служба України як головний суб'єкт забезпечення прикордонної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 С. 163–168.
8. Філіппов С. О., Мальцев А. І., Войцехівський О. Л. Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю. *Митна справа*. 2013. № 1(85). Ч. 2. книга 2. С.105–113+4 с. вкладка.
9. Філіппов С. О. Бар'єрність кордонів vs транскордонна злочинність? *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 245–250.
10. Філіппов С. О. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 249–254.
11. Філіппов С. О. Кримінологічне значення показника «ціна транскордонної злочинності». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 225–230.
12. Філіппов С. О. Транскордонність: кримінологічний вимір. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 52–62.
13. Філіппов С. О. Структурна конфігурація системи протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Євросоюзу. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 178–184.
14. Філіппов С. О., Кабачинський М. І. Антикорупційний вимір імплементації програми НАТО «Building Integrity» у службову діяльність Державної прикордонної служби України. *Eurasian Academic Research Journal (Вірменія–Україна)*. 2017. № 8. С. 25–33.
15. Філіппов С. О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_5

16.Філіппов С. О. Біометричні технології: значення для протидії транскордонній злочинності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_2_6

17.Філіппов С. О. Застосування літальних апаратів як тенденція розвитку транскордонної злочинності у цифровому світі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_7

18.Филиппов С. А. Незаконное перемещение табачных изделий через таможенную границу: тенденции в контексте перспектив криминализации. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 190–196.

19.Філіппов С. О. Концептуалізація протидії транскордонній злочинності як наднаціональної проблеми. *Право і суспільство*. 2018 № 1. С. 229–234.

20.Філіппов С. О. Кримінологічна політика у сфері транскордонних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 292–296.

21.Філіппов С. О. Протидія контрабанді наркотиків у США. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск : «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення»*. 2018. № 1. С. 152–159.

22.Філіппов С. О. Система детермінації транскордонної злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. № 35. С. 88–102.

23.Филиппов С. А. Пограничный контроль в системе противодействия преступности. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т.ХХІ. С. 120–129.

24.Філіппов С. О. Протидія транснаціональній злочинності: кластерна модель. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 115–124.

25.Філіппов С. О. Транскордонна злочинність: кількісно-якісні показники, проблема латентності, поліморфізм. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 269–274.

26. Филиппов С. А. Особенности применения антикоррупционного законодательства в Государственной пограничной службе Украины. *Евразийский юридический журнал (Россия)*. 2010. № 6 (25). С. 32–36.

27. Филиппов С. А. Признаки и детерминирующие факторы феминизации трансграничного терроризма. *Legea si Viata (Republica Moldova)*. 2017. № 4. Том 2 (№ 304). С. 127–131.

28. Филиппов С. А. Совместные следственные группы как эффективный инструмент противодействия трансграничной преступности. *Jurnalul juridic național: teorie și practică (Republica Moldova)*. 2018. № 4-1(32). С. 133–137.

29. Филиппов С. А. Трансграничные преступления: особенности терминологии и классификации. *Legea si Viata (Republica Moldova)*. 2018. № 9/2 (№ 321). С. 163–167.

30. Філіппов С. О. Інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights (Slovenská republika)*. 2018. № 4(2). С. 102–112.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Филиппов С. А. Организационно-правовые аспекты управления системой противодействия транснациональному наркотрафику на государственной границе. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Севастополь, 21–23 червня 2012 р.). Севастопольський інститут банківської справи НБУ. Севастополь, 2012. С. 71–77.

2. Филиппов С. А. Антикоррупционный потенциал правил профессиональной этики (в контексте противодействия трансграничной преступности). *Диалектика противодействия коррупции* : материалы II Всеросс. научно-практ. конф. (Казань, 7 декабря 2012 г.) : Казань : Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2012. С. 286–289.

3. Філіппов С. О. Чинники віктимізації потерпілих від транскордонних кримінальних правопорушень (на прикладі осіб, які постраждали від торгівлі людьми). *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матер. «круглого столу» (Харків, 25 квіт. 2013 р.) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін та ін. Харків : Право, 2013. С. 158–161.

4. Філіппов С. О. Глобалізація як фактор детермінації організованої транскордонної злочинності. *Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика* : міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21–22 травня 2013 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. С. 59–60.

5. Філіппов С. О. Антикорупційна стійкість особистості (в контексті дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної злочинності). *Профілактика корупційних правопорушень* : збірник тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квіт. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 302–308.

6. Філіппов С. О. Відповідальність за організацію нелегальної транскордонної міграції в Україні та країнах міграційної взаємодії. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. (Ужгород, 6–8 травня 2015 р.) За ред. / Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упор. : О. В. Кресин, М. В. Савчин. Ужгород–Київ : Вид-во «Говерла», 2015. С. 159–161.

7. Філіппов С. О. Проблеми правового забезпечення протидії транскордонній організованій злочинності. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти*. (Харків, 16 квітня 2015 р.) : збірник наукових праць за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Вид-во «Плеяда», 2015. С. 78–80.

8. Філіппов С. О. Незаконне переправлення осіб через державний кордон способом, небезпечним для життя і здоров'я мігранта, за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній*

діяльності : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) Харків : Право, 2015. С. 352–357.

9. Filippov S. Walka z korupcja jako element systemu przeciwdziałania transgranicznej przestępczości zorganizowanej (Запобігання корупції як елемент системи протидії транскордонній організованій злочинності). V Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Korupcja a bezpieczeństwo państwa. Korupcja w administracji publicznej. Diagnoza - Profilaktyka-Zwalczanie*. Pod red. Piotra Majera Kętrzyn. Centrum szkolenia straży granicznej. 4-5 listopada 2015. S. 125-153.

10. Філіппов С. О. Запобігання транскордонній злочинності у прикордонному просторі: системні зв'язки : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (Київ, 26 лютого 2016 р.) Том 1. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 373–376.

11. Філіппов С. О. Класифікація корупційних ризиків-чинників детермінації транскордонної злочинності. *Сектор безпеки України: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами IV міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 травня 2016 р.) / редкол. Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків : Видавництво «Плеяда», 2016. С. 92–94.

12. Филиппов С. А. Детерминация преступности мигрантов из Северной Африки и Ближнего Востока в Европе. *Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: тезисы докладов междунар. научно-практ. конф.* (Минск, 7 апреля 2016 г.) ; отв. ред. А. В. Яскевич. Минск : АВД Беларуси. С. 169–170.

13. Філіппов С. О. Особливості реалізації державної політики у сфері боротьби з транскордонною організованою злочинністю. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2016 р.) Київ : Нац. акад. прокуратури, 2016. С. 232–235.

14. Філіппов С. О. Кримінологічне дослідження особливостей транскордонної злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням

мігрантів до Європейського Союзу. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів* : матер. міжвідом. круглого столу. (Київ, 28 жовтня 2016 р.). / ред. кол. В. В. Черней, В. П. Тихий, О. В. Задорожній та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 232–236.

15. Філіппов С. О. Пропозиції щодо удосконалення концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матер. Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ : Ред.-видав. відділ Ів.-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 289–292.

16. Філіппов С.О. EUROSUR як інформаційний механізм протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. *Інформаційна безпека: європейські орієнтири та перспективи для України*: матер. III Міжнар. наук.-практ. круглого столу. (Харків, 25 листопада 2016 р.). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 14./ Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: Плеяда, 2016. С. 221-222.

17. Філіппов С. О. Міжнародна система заходів протидії транскордонній злочинності в Європейському Союзі (на прикладі протидії злочинності, пов'язаної з нелегальним переправленням мігрантів). *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матер. міжнар. конф. (Харків, 9 грудня 2016 р.) ; за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2016. С. 189–191.

18. Філіппов С.О. Мультимедійний додаток як засіб запобігання правопорушенням, що вчиняються шляхом дистанційної взаємодії. *Правова доктрина сектору безпеки України: актуальні питання сьогодення*. Збірник наукових праць за матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 21 квітня 2017 р. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 17 / Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: «Точка», 2017. С. 149-151.

19. Філіппов С. О. Баланс між бар'єрністю та контактністю кордону як чинник ефективної протидії транскордонній злочинності. Матеріали II Регіонального круглого столу «Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи вирішення» (м. Одеса, 28–29 вересня 2017 р.). К.: Нац. академія прокуратури України, 2017. С.185–189;

20. Філіппов С. О. Імплементация Програми НАТО "Building Integrity" у службову діяльність Державної прикордонної служби України. Матеріали дискусійної панелі Першого Харківського юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі». (Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків : Право. С. 113–117.

21. Филиппов С. А. Баланс между барьерностью и контактностью границы в свете интернационализации криминальных угроз. *Уголовная юстиция в свете интеграции правовых систем и интернационализации криминальных угроз* : сборник научных работ, приуроченный к 90-летию д-ра юрид. наук проф. И. И. Мартинович. Белорус. гос. ун-т, юрид. фак., каф. уголов. процесса и прокур. надзора ; редкол. : А. А. Данилевич (отв. ред.), О. В. Петрова, В. И. Самарин. Минск : Изд. центр БГУ, 2017. С.156–161.

22. Філіппов С. О. Ціннісно-нормативні аспекти суспільної свідомості в контексті ставлення до неврегульованої транскордонної міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали II Міжнародного симпозіуму. (Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 року). Університет Короля Данила. Івано-Франківськ. С. 158–161.

23. Філіппов С. О. Антикримінальне значення прикордонного контролю. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: збірник наук. праць за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 травня 2018 р. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 25. / Редкол. Ю. П. Битяк та ін. Харків. «Точка». 2018. С. 35-37

24. Филиппов С. А. Детерминация трансграничной преступности. *Criminalitatea transfrontalieră și transnațională: tendințe și forme actuale de*

manifestare, probleme de prevenire și combatere: Materialele conferinței științifico-practice internaționale 26 iunie 2018. Chișinău, Academia «Ștefan cel Mare» a MAI al Republica Moldova. 2018, 500 p. P. 104-113.

25. Філіппов С. О. Особливості інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.) / редкол. В. Я. Тацій. В. І. Борисов. Харків : Право, 2018. С. 475–478.

26. Філіппов С. О. Значення біометричних технологій для протидії транскордонній злочинності. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листоп. 2018 р.). МВС України, Харків нац. ун-т внутр. справ ; координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. С. 328–333.

27. Філіппов С. О. Незаконне переміщення тютюнових виробів через кордон: гуманізація відповідальності та зигзаг криміналізації. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матер. II Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 р.). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила. С. 261–265.

28. Філіппов С. О. Модель протидії злочинності у безпековій парадигмі транскордонних відносин. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2018 р.). / упорядник В. В. Шаблистий. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 210–212.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Hugyk A., Zolka V., Filippov S. Prevention and Combating Corruption: *Manual for conducting the training course in the educational establishments of the*

Border Guard and Customs agencies of the Republic of Moldova and Ukraine.
Odesa: EU Border Assistance Mission. 2013. 306 p.

2. Филиппов С. А. Опыт противодействия трансграничной нелегальной миграции на морских рубежах Европейского Союза: итоги и уроки. *Хул Судлал. (Погранология)*. Монгол. Улан-Батор. 2015. № 4. С. 5–15.

3. Best N., Holota O., Filippov S. Good governance and Building Integrity in the defence and security sector: NATO Building Integrity Education and Training Discipline. Brussell. 2016. 64 p.

4. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Філіппов С. О. та ін. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: методичні рекомендації. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 63 с.

5. Филиппов С. А. Когнитивный диссонанс мигрантов в Европе. *Зеркало недели: Информационно-аналитический еженедельник*. 2016. Вып. № 10. С. 4

Довідкові дані про прикордонні стіни

Кількісний аналіз свідчить про поширеність прикордонних стін. Після падіння Берлінської стіни крім споруд часів холодної війни, таких як стіна в демілітаризованій зоні між двома Кореями і стіна Марокко навколо Західної Сахари, побудовано більше 30 споруд. Їх довжина може скласти, за різними оцінками, від 18 000 км до більш як 41 000 км залежно від методики розрахунку. Найбільш поширеними є дані про те, що у 2010 р. у світі було близько 45 прикордонних стін загальною протяжністю понад 29 000 км [583].

У період з 1945 по 1991 рік було побудовано 19 стін і огорож. Між Східним і Західним Берліном, внутрішньо німецьким кордоном, у Баварії між Чехословаччиною та Німеччиною, в Панамі навколо анклавів США, навколо анклавів Гібралтару, в Алжирі (лінії Моріса, Шале і Педроні) і між двома В'єтнамами вони були демонтовані. Стіни між Південною Африкою, Мозамбіком і Зімбабве, між Ізраїлем і Сирією, Ізраїлем і Ліваном, Китаєм і Гонконгом, Китаєм і Макао, Родезією, Мозамбіком і Замбією, Кубою і зоною Гуантанамо, перша ділянка стіни між Індією і Пакистаном, стіна в демілітаризованій зоні між двома Кореями, лінія розмежування на Кіпрі і стіна Марокко в Західній Сахарі – усі функціонували вже після 1991 року (завершення холодної війни).

Це свідчить про те, що у період з 1991 по 2001 рік до 13 стін часів холодної війни, було споруджено ще 7 стін: бар'єри між Кувейтом та Іраком, США і Мексикою, Малайзією і Таїландом, Індією і Пакистаном, Узбекистаном і Афганістаном, Узбекистаном і Киргизстаном, а також навколо іспанських анклавів Сеута і Мелілья в Марокко.

Отже, можна говорити про деактуалізацію концепту «стіни» у прикордонній політиці до кінця ХХ ст. Переломним моментом стало 11 вересня 2001 р. Одним з наслідків подій 11 вересня стало зростання рівня бар'єрності кордонів, яке супроводжувалося будівництвом (завершеним або

запланованим) 30 стін: Туркменістан/Узбекистан; Ізраїль/Палестина; Ботсвана/Зімбабве; Пакистан/Афганістан; Китай / Північна Корея; Саудівська Аравія/ Ємен; Саудівська Аравія / Ірак; Саудівська Аравія / Оман; Саудівська Аравія/Катар; Саудівська Аравія/Об'єднані Арабські Емірати; Індія/Бангладеш; Індія/Пакистан (етап 2); Єгипет/сектор Газа; Казахстан/Узбекистан; Ізраїль/Ліван; Ізраїль/Йорданія; Йорданія/Ірак; Індія/Бірма; Бірма/Бангладеш; Таїланд/Малайзія (етап 2); Об'єднані Арабські Емірати/Оман; Бруней/східна Малайзія (Лімбанг); Росія (Абхазія)/Грузія; Іран/Пакистан; Іран/Афганістан; Греція/Туреччина; Естонія/Росія; Латвія/Росія; Литва/Росія; Росія/Україна, США/Мексика. Зокрема, в Ізраїлі побудовано 800 км стіни на Західному березі по обидві сторони "зеленої лінії" 1967 року [582].

Із сучасних стін принаймні сім були побудовані для того, щоб де-факто зберегти нестабільний мир на кордоні. Усі інші були побудовані для запобігання нелегальній міграції, контрабанді та тероризму. Деякі з них мають високотехнологічне обладнання. До таких споруд слід віднести ізраїльську стіну та стіну на кордоні США і Мексики.

Виникає логічне, на наш погляд, питання: яким у ХХІ ст. може бути превентивний ефект прикордонної стіни за наявності можливостей переправлення мігрантів морським та повітряним шляхом? Чому США таку велику увагу приділяють спорудженню стіни на кордоні з Мексикою? Відповідь на це питання, можливо, знаходиться у площині відгородження бар'єрами безпеки багатих економік від решти світу. Загалом при цьому status quo образ укріпленого кордону у суспільній свідомості є більш важливим, ніж його фактична ефективність. І очевидно, що в сучасний період, на відміну від минулих років, стіна є лише фізичним об'єктом - часткою складної прикордонної інфраструктури. А ця інфраструктура, зі свого боку, є технологічним базисом для охорони кордону та протидії правопорушенням.

**Судові вироки,
постановлені судами України у справах
про транскордонні кримінальні правопорушення,
використані у дисертації**

1. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 грудня 2018 р. Провадж. № 1-кп/521/1296/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78570184>.
2. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 16 січня 2019 р. Провадж. 1-кп/576/5/19. Справа № 589/919/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79209238>.
3. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 грудня 2019 р. Провадж. № 1-кп/521/910/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78602117>.
4. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 5 грудня 2018 р. Справа № 308/13454/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78348043>.
5. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 26 листопада 2018 р. Провадж. № 1-кп/522/1292/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78940686>.
6. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 04 липня 2013 р. Провадж. 1/1527/587/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32498859>.
7. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 14 січня 2014 року. Провадж. 1кп6426152013 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36663028>.
8. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 04 січня 2018 року. Провадж. № 1-кп/592/122/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71433088>.
9. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 22 лютого 2019 р. Провадж. 1-кп/725/293/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80093563>.
10. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 22 листопада 2018 р. Провадж. №1-кп/359/610/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78078597>.
11. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 12 грудня 2013 р. Справа 717/2759/13-К. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36016374>.

12. Вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 03 червня 2013 р. Провадж. №1 кп/107/263/13 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31581413>.
13. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 12 листопада 2013 р. Провадж. 1-кп/619/292/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35181516>.
14. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 11 лютого 2013 р. Провадж. № 569/1746/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48803197>.
15. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.12.2013 р. Провадж. № 308/21073/13-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40876451>.
16. Ухвала апеляційного суду Київської області від 09 серпня 2018 р. Справа № 366/3597/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75823085>.
17. Вирок Любомльського районного суду Волинської області від 21 травня 2018 року. Провадж. № 1-кп/163/12/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74162809>.
18. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 13 вересня 2013 р. Провадж. № 1-кп/642/442/13 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33451873>.
19. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 19 грудня 2013 р. Провадж. 642/2880/13к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37902651>.
20. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 13 жовтня 2011 р. Справа № 1- 207/2011. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19038639>.
21. Вирок Апеляційного суду Харківської області від 26 березня 2014 р. Провадж. №11-кп/790/264/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38128064>.
22. Вирок Апеляційного суду Львівської області від 16 грудня 2014 р. Провадж. № 11/783/238/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42162800>.
23. Вирок апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 червня 2017 р. Провадж. № 11-кп/774/1091/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67469526>

24. Вирок Апеляційного суду Волинської області від 05 червня 2014 р. Провадж. №11/773/11/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39100335>
25. Вирок Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 26 червня 2015 р. Провадж. № 1-КП/200/18/15 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46081727>
26. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 04 лютого 2014 р. Провадж. 1-кп/303/45/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36966405>
27. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 31.05.2011 р. Справа № 1-103/11 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15987093>
28. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 11 січня 2019 р. Провадж. № 1-кп/444/81/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79120428>
29. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 24 грудня 2018 р. Провадж. 1-кп/297/224/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78957187>
30. Вирок Марківського районного суду Луганської області від 20 грудня 2018 р. Провадж. № 1-кп/417/176/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78722784>
31. Вирок Великописарівського районного суду Сумської області від 28 листопада 2018 р. Провадж. № 1-кп/575/179/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78176464>
32. Вирок Перечинського районного суду Закарпатської області від 16 листопада 2018 р. Провадж. № 1-кп/304/175/2018 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77920323>
33. Вирок Приазовського районного суду Запорізької області від 05 листопада 2018 р. Провадж. № 1-кп/325/52/2018 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77605226>
34. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 29.06.2017 р. Провадж. № 461/3987/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67453916>
35. Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 26.05.2017 р. Провадж. № 1-кп/617/118/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66739458>

36. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 22.05.2017 р. Провадж. н/п 1-кп/640/170/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66629622>
37. Вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 22 квітня 2015 року. Провадж. № 2201514000000028. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/43956401>.
38. Вирок Ужгородського міськрайонного суду від 16 травня 2017 р. Провадж. № 2201707000000040. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67175526>.
39. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 08 грудня 2015 р. Провадж. №2201407000000092. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54105752>.
40. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області. від 26 червня 2018 р. Провадж. №2201618000000052. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74952665>.
41. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 26 червня 2018 р. Провадження №22018180010000061. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74952895>.
42. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 07 серпня 2018 р. Провадж. № 1201807000000022. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75772011>.
43. Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 29 січня 2019 р. Провадж. №22018101110000267. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79464877>.

Рис. 1. Різниця у вартості умовної пачки тютюнових виробів у Європі

Джерело: складено за [557]

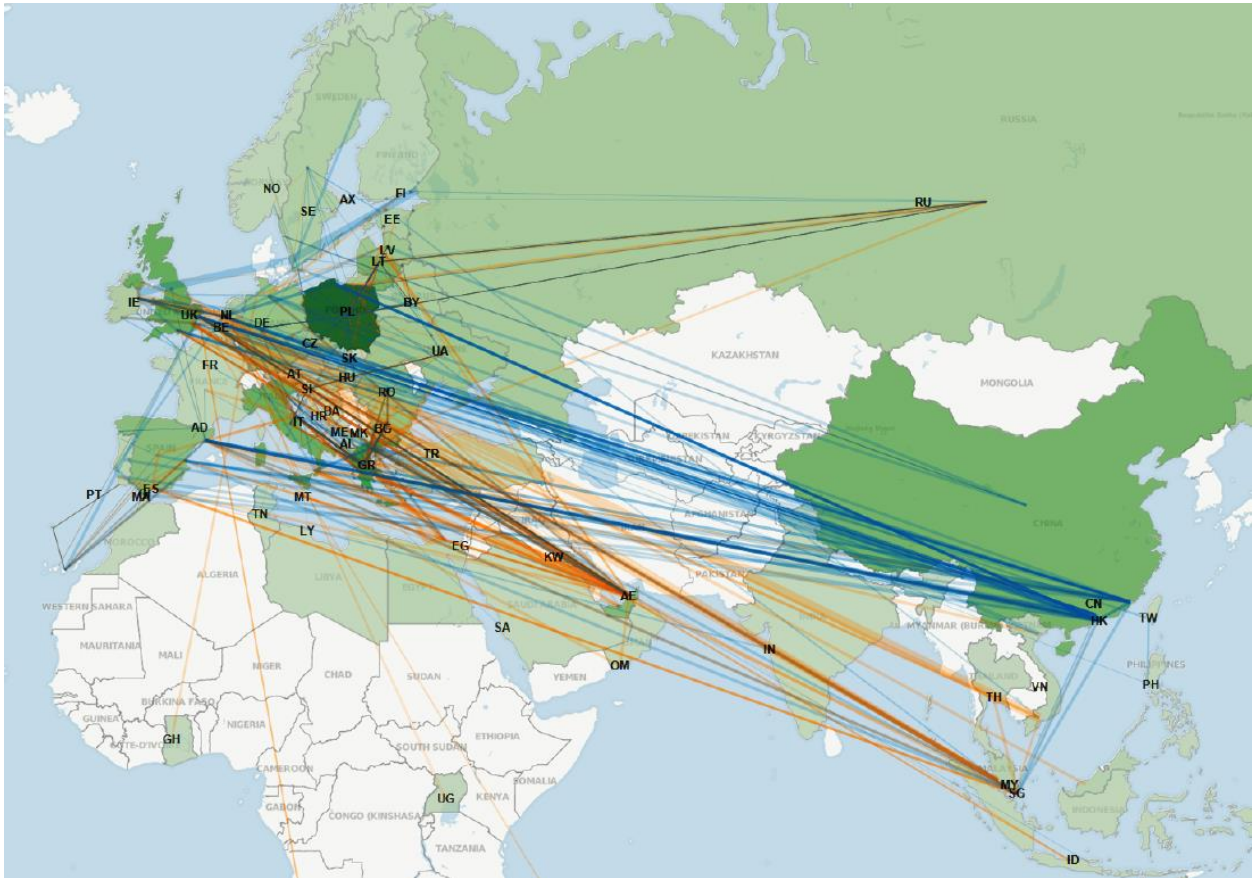

Рис. 2. Маршрути контрабанди тютюнових виробів в ЄС

Джерело: складено за [570]

**Узагальнені відомості
про склад групи експертів¹**

Географічний розподіл – 24 держави, з них за континентами

Австралія	2
Азія	35
Африка	12
Європа	71
у т.ч. Україна	48

Гендерний розподіл

чоловіча	78
жіноча	42

Віковий розподіл

25 – 30	16
30 – 39	62
40 – 50	34
50 – 60	8

Освітній розподіл

Доктор наук та доктор філософії (D.Sc & Ph.D)	2
Магістр (M.A)	61
Бакалавр (B.A.)	54
Інше	3

Професійно-відомча належність

Дипломатична установа	9
Прикордонна служба	53
Митна служба	21
Поліція	32
Служба по контролю за наркотиками	2
Інші	3

¹ Анкетування здійснювалось серед 120 керівників середньої та вищої ланки прикордонних, поліцейських, митних та дипломатичних установ, які безпосередньо протидіють транскордонній злочинності або забезпечують міжнародне співробітництво у сфері прикордонної безпеки.

**Експертна оцінка рівня загроз на різних ділянках
державного кордону з точки зору їх впливу на рівень
прикордонної безпеки**

Таблиця

Запитання експертам щодо прогнозованого рівня загроз	Евристики експертам			
	Нормо- ваний ряд загроз	Прогнозований рівень ефективності при застосуванні форм протидії		
		Уні- латеральної	Бі- латеральної	Мульти- латеральної
1	2	3	4	5
1. Різке збільшення інтенсивності міграційного тиску (незаконне транскордонне переправлення осіб)	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
2. Посилення інтенсивності порушень митних правил	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
3.Інтенсифікація контрабанди зброї, бойових припасів	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий

Продовження табл.

1	2	3	4	5
4. Незаконне видобування бурштину в прикордонних регіонах	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
5. Розвиток логістичного забезпечення для незаконного виробництва підакцизних товарів, їх доставки та зберігання у прикордонних районах	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
6. Відмивання за кордоном коштів, отриманих незаконним шляхом	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
7. Застосування анонімних браузерів типу «Tor» для забезпечення анонімності транскордонних незаконних операцій (контрабанди наркотиків)	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
8. Непорозуміння з місцевими органами влади з питань порядку виділення земель під інженерні засоби охорони кордону та несення служби прикордонних нарядів	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий

1	2	3	4	5
9. Недостатня активність робіт з демаркації кордону та визначення місць для встановлення прикордонних знаків	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
10. Застосування сучасних технічних можливостей для «нетрадиційних» способів транскордонного переміщення предметів (спорудження підземних тунелів, трубопроводів, застосування засобів БПЛА тощо)	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
11. Застосування корупційного тиску на персонал підрозділів прикордонного та митного контролю	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий
12. «Кримінальна опозиційність» місцевого населення прикордоння	Малий	Малий	Малий	Малий
	Середній	Середній	Середній	Середній
	Високий	Високий	Високий	Високий
	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий	Дуже високий

Указ Президента України

Про зміни до Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю

Відповідно до частини третьої статті 106 Конституції України постановляю:

1. Внести до Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю такі зміни:

1. Проблема, яка потребує розв'язання

зосередження інтересів транскордонних організованих злочинних угруповань переважно на високоприбуткових сферах діяльності: незаконний обіг природних ресурсів у прикордонні, енергетика, незаконне переправлення мігрантів, контрабанда фальсифікованих лікарських засобів;

криміналізація процесу переправлення мігрантів через державний кордон. В умовах активізації діяльності щодо зменшення міграційної інтенсивності в Європейському Союзі актуальною є загроза переорієнтації незаконних міграційних потоків, у тому числі на маршрути, що пролягають територією України;

для транскордонної злочинності характерними є використання відмінностей законодавства держав-сусідів (особливо розбіжностей між нормами митного, кримінального, кримінального процесуального законодавства та законодавства про статус правоохоронних органів суміжних держав);

політизація загальнокримінальної транскордонної організованої злочинності, що є причиною використання учасниками транскордонних організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації.

2. Мета, строки і напрями реалізації Концепції

Напрямами реалізації Концепції є удосконалення інституційної спроможності системи протидії транскордонній організованій злочинності.

3. Шляхи та засоби розв'язання проблеми

усунення умов існування транскордонної організованої злочинності у прикордонні;

визначення завдань оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби України на кожному етапі протидії транскордонній організованій злочинності (встановлення контролю над нею, її локалізація, нейтралізація та ліквідація);

опрацювання з міжнародними організаціями (FRONTEX, EUROPOL, INTERPOL тощо) та державами, що межують з Україною, питання щодо проведення оцінки спільних інституційних спроможностей України та держав-сусідів до запобігання викликам, пов'язаним з транскордонною організованою злочинністю, у тому числі запобігання діяльності організованої злочинності у міграційній сфері;

проведення кримінологічного моніторингу транскордонної організованої злочинності.

Президент України

Проект

**Про внесення змін до Закону України
«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»**

ЗАКОН УКРАЇНИ

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»

З метою нормативного забезпечення протидії транскордонній злочинності, Верховна Рада України постановляє:

1. Внести до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» такі зміни:

1) абз.9 ч.1ст.3 Закону – вилучити,

2) доповнити Закон статтею 3¹:

«Стаття 3.Засади внутрішньої і зовнішньої політики у сфері протидії злочинності.

1. Основними засадами внутрішньої і зовнішньої політики у сфері протидії злочинності є:

скорочення злочинності і декриміналізації суспільних відносин соціальними і правовими засобами, забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз кримінального характеру, підвищення ефективності протидії злочинності шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, забезпечення їх інтегрованості з міжнародними антикримінальними інституціями та правоохоронними органами суміжних держав».

2. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його офіційного опублікування.

**Голова Верховної Ради
України**

Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю*

Діяльність державних органів і різноманітних служб, що здійснюють різні види контролю під час перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску, координується органами охорони державного кордону відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про прикордонний контроль» [311]. Разом із тим неналежна координація діяльності суб'єктів інтегрованого управління кордонами визначається як одна з проблем інтегрованого управління кордонами у Концепції інтегрованого управління кордонами [152]. При цьому, відповідно до частини 2 статті 2 Закону України «Про прикордонний контроль», метою прикордонного контролю фактично визначено протидію транскордонній злочинності, з цього випливає, що неузгодженість діяльності різних контрольних служб у пунктах пропуску через державний кордон негативним чином впливає на таку протидію.

Різнманітні аспекти даної проблеми висвітлено в роботах К. В. Мостової [227], та О. М. Ставицького [235] та ін. Важливий науковий внесок у дослідженні державно-управлінських аспектів зазначеної проблеми зроблено М. М. Литвином [195]. Проте поза увагою залишився аналіз кримінологічних та організаційно-правових особливостей координації органами охорони державного кордону діяльності контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон. З цим пов'язано розв'язання прикладного завдання щодо координації суб'єктів запобігання

* Філіпов С. О., Мальцев А. І., Войцехівський О. Л. Особливості координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю. *Митна справа*. 2013. № 1(85). Ч. 2. книга 2. С.105–113+4 с. вкладка

транскордонній злочинності. Зауважимо, що координація у сфері боротьби зі злочинністю у контексті прерогативи прокуратури залишається за межами предмету нашого дослідження.

Координація діяльності правоохоронних, контролюючих органів та різноманітних служб здійснюється на підставах та в порядку, визначеному у Законах України «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль», постановах Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 № 48 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні», від 24.12.2003 № 1989 «Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними», від 18.08.2010 № 751 «Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю», від 22.08.2011 № 893 «Про затвердження Правил санітарної охорони території України» [285; 287; 295; 296; 302; 452, с. 106].

Зокрема, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» до основних функцій Державної прикордонної служби України віднесено координацію діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні ДК або беруть участь у забезпеченні режиму ДК, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через ДК України. По суті, йдеться, серед іншого, про координацію органів, що є суб'єктами запобігання злочинності [296].

Відповідно до ч. 5 ст. 2 Закону України «Про прикордонний контроль» прикордонний контроль забезпечується і шляхом координації дій контрольних органів і служб. При цьому, згідно з ст. 1 даного Закону контрольні органи і служби – це державні органи і служби, що здійснюють контроль рівня іонізуючого випромінювання, фітосанітарний, ветеринарно-

санітарний контроль, державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин. Дану норму не можна вважати вдало сформульованою, оскільки вона встановлює, що ці органи «здійснюють передбачені законом перевірки ..., що проводяться згідно із законодавством України».

Координація на державному кордоні, яку здійснюють органи охорони кордону, є традиційною практикою не тільки для України. Наприклад, відповідно до статті 16 Модельного закону «Про прикордонні відомства (сили)», схваленого Постановою Міжпарламентської Асамблеї СНД від 17 травня 2012 р., прикордонне відомство в галузі забезпечення прикордонної безпеки координує дії органів виконавчої влади, що здійснюють на державному кордоні санітарно-карантинний, ветеринарний, фітосанітарний, автомобільний та інші види контролю, не втручаючись в дії таких органів [425, с. 107]. Зазначеним модельним законом такий вид координації іменується «Координація прикордонної діяльності», що є коректним та таким, що відображає суть явища.

Розглянемо підходи до загального змісту поняття «координація». Якщо узагальнити наукові підходи до цього терміну, можна зробити висновок, що його зміст розглядається як основа відносин між органами одного організаційно-правового рівня, яка виявляється в узгодженні дій, рішень, у спільних консультаціях, взаємних обговореннях, проведенні загальних заходів. Як правило ці дії оформлюються виданням спільних актів між органами, що є суб'єктами координації. Схожий підхід полягає у тому, що координація є функцією, яка забезпечує узгодження діяльності систем управління та узгодження дій не лише керівників усередині управлінської ланки, але керівників інших управлінських структур [425, с. 18].

М. М. Литвин визначає координацію як функцію управління суттю якої є «встановлення між суб'єктами та об'єктами управління горизонтальних зв'язків, тобто здійснення системи заходів, що забезпечують досягнення

запланованого результату. Координаційні відносини розрізняються за видами: узгодження, технологічна взаємодія, ієрархічна взаємодія» [116, с. 46].

Отже, характеризуючи суть координації, вітчизняні вчені найчастіше акцентують увагу на взаємозалежному, узгодженому характері діяльності різних суб'єктів. Зазначимо, що в контексті досліджуваної проблеми відомчим нормативно-правовим актом координація визначається як управлінська функція ДПСУ, що об'єднує і систематизує зусилля контрольних органів і служб для забезпечення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів відповідно до технологічних схем пропуску [286].

Визначимо місце аналізованого нами виду координації у системі інтегрованого управління кордонами. М. М. Литвин виділяє чотири рівні інтегрованого управління кордонами: міжнародний, міждержавний, національний, прикордонний. До прикордонного рівня інтегрованого управління належить співробітництво щодо охорони державного кордону, дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму [116, с. 103]. Очевидно, що є підстави розглядати координацію діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю як складову інтегрованого управління на прикордонному рівні.

Сфери, у межах яких центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони ДК, здійснюється координація, по суті є сферами запобіжної діяльності:

організація та здійснення пропуску через ДК осіб, транспортних засобів, вантажів; додержання всіма невійськовими суднами і військовими кораблями встановленого порядку плавання та перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, а також у частині вод прикордонних річок, озер та інших водойм, що належать Україні;

провадження різних робіт, промислової та іншої діяльності на ДК у межах прикордонної смуги;

додержання прикордонного режиму в прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, режиму в пунктах пропуску через ДК;

врегулювання прикордонних інцидентів на ДК (прикордонний інцидент – подія на кордоні, що трапилась у результаті незаконних дій місцевих жителів, військовослужбовців чи представників влади тієї чи іншої сторони, що полягає в різноманітних порушеннях режиму державного кордону та угод з прикордонних питань) [134, с. 197];

залучення громадян України до участі в охороні ДК [287].

Метою координації є оптимізація спільної прикордонної діяльності ДПСУ та контрольних служб, що відповідно до відомчого наказу [285] полягає:

у врегулюванні порядку дій під час виникнення нестандартних ситуацій;

забезпеченні ритмічності функціонування пунктів пропуску;

забезпеченні виконання вимог законодавства з прикордонних питань;

раціональному використанні наявних сил і засобів;

унікненні дублювання контрольних процедур;

дотриманні режимних правил;

збереженні відкритості кордону для законної транскордонної діяльності.

Відповідно до Порядку [287] мета координації полягає у «забезпеченні виконання вимог законодавства з прикордонних питань, раціональному використанні сил і засобів, уникненні дублювання заходів, які вживаються для додержання законності і правопорядку на державному кордоні, а також під час здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю».

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що координація покликана підтримувати баланс між ефективною діяльністю з протидії транскордонним правопорушенням та спрощенням прикордонних

формальностей для законослухняних громадян. У разі введення воєнного та надзвичайного стану установлений порядок координації не діє.

Класифікацію структурних підрозділів державних органів, органів місцевого самоврядування, організацій які є суб'єктами координації, за функціональною ознакою наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація суб'єктів координації

Група	Перелік суб'єктів координації
<p>I група – структурні підрозділи органів та організацій, що здійснюють різні види контролю осіб, транспортних засобів і вантажів закордонного прямування</p>	<ul style="list-style-type: none"> – митні органи (після поділу ДФС у 2019 р.); – органи ветеринарного та фітосанітарного контролю (Мінагропром); – органи контролю іонізуючого випромінювання Мінекобезпеки – органи санітарно-карантинного контролю (Міністерство охорони здоров'я); – органи контролю за переміщенням культурних цінностей Мінкультури; – підрозділи інспекції з безпеки на наземному транспорті (Мінінфраструктури (пункти пропуску для автомобільного та залізничного сполучення)); – служба авіаційної безпеки (авіаційна служба Мінінфраструктури (пункти пропуску для повітряного сполучення)); – служба морської безпеки порту (морського, річкового, спеціалізованого) - Мінінфраструктури (пункти пропуску для морського (річкового) сполучення))
<p>II група - Підрозділи правоохоронних органів, військових формувань, а також організацій, на які покладено завдання охорони об'єктів, охорони громадського порядку і підтримання режиму в пунктах пропуску</p>	<ul style="list-style-type: none"> – структурні підрозділи Національної поліції; – структурні підрозділи протиповітряної оборони Міністерства оборони України; – структурні підрозділи Державної міграційної служби; – воєнізовані відомча і міжвідомча охорони; – вочманська служба.
<p>III група - Керівники місцевих органів самоврядування, державних органів, підприємств, установ чи організацій, на земельній ділянці якого знаходяться пункти пропуску (пункти контролю)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – начальники морських (річкових) портів; – начальники аеропортів (аеродромів); – начальники залізничних станцій; – керівники органів місцевих самоврядування.
<p>IV група</p>	<p>керівники, підприємств, установ чи організацій, які організують транспортні перевезення через державний кордон</p>

Систематизований перелік функцій, притаманних суб'єктам координації у сфері прикордонної діяльності подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Функції суб'єктів координації у сфері прикордонної діяльності

Суб'єкти координації	Основні функції
1	2
Митні органи (після поділу ДФС у 2019 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – митний контроль та митне оформлення товарів і транспортних засобів; – боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил; – реконструкція, будівництво та облаштування міжнародних та міждержавних пунктів пропуску через ДК для автомобільного сполучення, а також інші функції
Міністерство інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> – організація транспортного сполучення через ДК; – реконструкція, будівництво, ремонт та утримання пунктів пропуску через ДК для залізничного, морського, річкового і повітряного сполучення; – подання до КМУ пропозицій щодо створення нових та зміни статусу існуючих пунктів пропуску через ДК; – вирішення питань дорожнього будівництва в прикордонних районах; – виконання міжурядових угод про міжнародні перевезення та контроль за забезпеченням авіаційної і залізничної безпеки, а також виконання інших робіт, віднесених до компетенції Міністерства інфраструктури
Міністерство закордонних справ	<ul style="list-style-type: none"> – координація переговорного процесу із суміжними державами і міжнародними організаціями; – вирішення питань візового в'їзду до України іноземних громадян
Міністерство оборони	<ul style="list-style-type: none"> – охорона ДК в повітряному просторі силами протиповітряної оборони
Міністерство аграрної політики та продовольства	<ul style="list-style-type: none"> – ветеринарний і фітосанітарний контроль у пунктах пропуску через ДК
Міністерство охорони здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> – санітарно-карантинний контроль, медичне обслуговування громадян у пунктах пропуску через державний кордон
Міністерство екології та природних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища в прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та виключній (морській) економічній зоні України; – екологічний контроль у пунктах пропуску через ДК
Національна поліція	<ul style="list-style-type: none"> – профілактика злочинності і боротьбу з нею; – забезпечення публічної безпеки і порядку в межах прикордонної смуги, контрольованого прикордонного району

1	2
Державна міграційна служба	- виконання рішення суду про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, а також контроль за правильним і своєчасним виконанням рішень про їх примусове повернення в країну походження або третю країну
Міністерство культури	– контроль у пунктах пропуску через державний кордон за вивезенням з України та ввезенням на її територію культурних цінностей
РМ АРК, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування	– заходи щодо додержання прикордонного режиму в прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі; – створення умов для функціонування пунктів пропуску через ДК; – загальне керівництво громадськими організаціями з питань охорони громадського порядку і ДК

Джерело: складено за [287].

Дані таблиці наочно демонструють, що незважаючи на те, що протидія транскордонній злочинності або взагалі не є характерною, або є другорядною функцією в структурі діяльності переважної більшості суб'єктів координації, багато з функцій даних суб'єктів межує з питаннями запобіжної діяльності (наприклад, на запобігання контрабанди культурних цінностей спрямована діяльність Мінкульту).

За складання планів взаємодії відповідальними є органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. У планах визначаються основні спільні заходи, що спрямовані на запобігання, своєчасне виявлення і припинення транскордонних правопорушень та будь-яких інших порушень законодавства з прикордонних питань. Звертаючись до питання визначення ролі координації у протидії транскордонній злочинності, укажемо, що з метою забезпечення своєчасного і повного інформування про стан охорони державного кордону органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, органи, що здійснюють різні види контролю під час перетинання ДК або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через ДК, діють за елементами взаємодії, які включають обмін

інформацією по лінії центрів управління службою та напрями взаємодії, що зазначені у таблиці 3.

Таблиця 3

**Сутність діяльності щодо взаємодії з питань додержання режимів
на державному кордоні: превентивний аспект**

Напрями взаємодії	
Розроблення та здійснення	спільних заходів щодо виявлення і розкриття порушень законодавства з прикордонних і митних питань
Виявлення та розкриття	злочинів, у тому числі у сфері зовнішньоекономічної діяльності
Розшук та затримання	злочинців
Протидія	нелегальній міграції
	контрабандному переміщенню через державний кордон товарів та інших предметів;
Організація	Безпеки руху транспортних засобів міжнародного сполучення.
Обмін інформацією	
Наміри і спроби	порушити державний кордон та про затримання його порушників
Ознаки підготовки	до порушення державного кордону
Місця зосередження та маршрути	нелегальних мігрантів;
Виявлення осіб	стосовно яких є відповідні доручення правоохоронних органів
Спроби переміщення через кордон	злочинців, що перебувають у розшуку, в тому числі з міжнародних злочинних угруповань
Факти	диверсій, терористичних актів, провокаційних дій та конфліктних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон, у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі
Факти і канали	незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів

Джерело: складено за [285].

Підсумовуючи, зазначимо, що основний вектор координації діяльності державних органів і служб з питань організації та здійснення прикордонного контролю спрямовано на підтримання балансу між ефективною діяльністю з протидії транскордонним правопорушенням і спрощенням прикордонних формальностей для законослухняних громадян.

Рис. 1. Сфери забезпечення прикордонного контролю

**Вплив заходів з вдосконалення прикордонного контролю
на рівень бар'єрності для «груп ризику»
(за модифікованою автором класифікацією Д. Купрієнка)**

Таблиця

№ з/п	Приклади заходів удосконалення прикордонного контролю	Результат	показник впливу на бар'єрність (0 - 3)
1	2	3	4
1	<i>У сфері режиму та контролю за дотриманням режиму</i>		
	а) Управління ризиками при наявності чотирирівневої системи контролю за в'їздом та перебуванням	Запобігання виникненню викликів та загроз з одночасним спрощенням для громадян, які не належать до груп ризику	3
	б) виведення за межі ППр окремих елементів контрольних процедур з використанням системи передачі попередньої інформації	Систематизація роботи контрольних служб. Застосування спеціальних спрощень, визначених Митним кодексом	0
	в) автоматизація технології управління рухом автотранспорту у ППр : - «електронний талон»; - «е-картка»; - «зелений коридор»;	На 20–30% скорочення часу проходження контрольних процедур, підвищення ефективності режимних заходів у ППр, зменшення корупційних ризиків	1
2	<i>У сфері технічних засобів прикордонного контролю:</i>		
	а) системи безконтактного огляду транспортних засобів та вантажів, а також людей - наприклад «боді-сканерів»;	Підвищення ймовірності виявлення схованок і визначення виду речовин за допомогою сканера	2
	б) зчитувачі біометричних даних	Мінімізація помилки в ідентифікації особи та документів. Мінімізація корупційних ризиків. Підвищення рівня інтегрованості, персоналізації і процесу передачі даних закордонних паспортів та інших первинних документів, що засвідчують особу. Швидка та систематична передача інформації про втрачені та вкрадені паспорти до бази даних Інтерполу	1
	в) кіосків самообслуговування типу «Smart border»	Мінімізація помилки в ідентифікації особи та документів. Зведення корупційних ризиків до мінімуму.	1

Закінчення таблиці

1	2	3	4
3	<i>У сфері застосування баз даних</i>		
	а) запровадження спільних з країнами ЄС інформаційних систем, зокрема: - з питань ідентифікації паспортних документів на право перетинання ДК, автотранспортним засобом тощо; - про осіб, які перетнули ДК, вчинили правопорушення, яким не дозволяється в'їзд в країну або яким тимчасово обмежено право виїзду, про недійсні, викрадені і втрачені паспортні документи тощо;	Повна автоматизація процесів виявлення осіб і транспортних засобів, які можуть бути предметом «зацікавленості» правоохоронних органів	3
4	<i>У сфері спостереження за транспортними засобами</i>		
	а) застосування технічних комплексів автоматичного зчитування та вимірювання параметрів транспортних засобів і вантажів	Автоматизація зчитування номерних знаків, зважування ТрЗ, реєстрації цієї інформації	2
5	<i>У сфері правових та оперативно-розшукових заходів</i>		
	а) забезпечення відкритості та прозорості діяльності ППр, зокрема, завчасне інформування щодо порядку контрольних процедур; б) запровадження/удосконалення розміщення консульських (інформаційних, контактних) пунктів при ППр; в) застосування можливостей оперативно-розшукової діяльності для отримання випереджувальної інформації	Зменшення конфліктних ситуацій між контрольними службами та громадянами та концентрація уваги персоналу на «групах ризику» Різке збільшення результативності виявлення кримінальних правопорушень або контроль за діями правопорушників	1 1 2

Мультимедійний прилаштунок як засіб запобігання правопорушенням*

Ефективне запобігання правопорушенням є неможливим без урахування засобів технологізації цього процесу. Наприклад, наприкінці ХХ ст. ще було актуальним з метою профілактики протидії торгівлі людьми розповсюджувати у прикордонних регіонах профілактичні листівки з переліком чинників віктимізації або провести передачу на обласному телебаченні. Сьогодні це виглядає архаїчним та недієвим.

Визнаючи наукові досягнення у цій сфері, зауважимо, що сьогодні дві обставини значно знижують ефективність наукового забезпечення запобігання правопорушенням. З одного боку, це невиправдане обмеження кола споживачів кінцевого продукту наукових досліджень та, з іншого, надзвичайна «теоретизованість», надмірна перевантаженість мовного стилю кінцевого продукту наукової діяльності складною термінологією у поєднанні з величезними обсягами масиву супутньої наукової інформації, що публікуються (у фантастичному поєднанні з ультрамалими накладками наукових видань).

Ми маємо на увазі, перш за все, практичну орієнтованість кримінологічних досліджень на людину. «Популярна кримінологія», «популярна психологія» – це жанри, які передбачають не спрощення серйозних наукових досліджень, а забезпечення масового попиту на результати цих досліджень, популяризацію методів запобігання злочинності,

* Філіппов С.О. Мультимедійний додаток як засіб запобігання правопорушенням, що виняються шляхом дистанційної взаємодії. *Правова доктрина сектору безпеки України: актуальні питання сьогодення*. Збірник наукових праць за матер. V Міжнар. наук.- практ. конф. (Харків, 21 квітня 2017 р. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 17 / Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, Ю. В. Мех та ін. Харків: «Точка», 2017. С. 149-151.

які напрацьовані наукою, прагнення до їх модернізації та постійного уточнення.

Водночас злочинність діє активно та ініціативно. Особливістю значної кількості правопорушень є дистанційна форма їх готування та вчинення, яка передбачає застосування соціальних мереж, месенджерів тощо.

Наведемо лише декілька актуальних на сьогодні прикладів груп злочинів, що безпосередньо обумовлені активністю людини у мережі:

рекрутинг через соціальні мережі учасників релігійних течій з подальшою їх радикалізацією, що призводить до вербування для участі у діяльності міжнародних терористичних організацій;

активний продаж наркотичних засобів через соціальні мережі, особливо Telegram (незавуальовану рекламу яких часто бачимо на стінах будинків у «спальних» кварталах наших міст);

рекламування у соціальних мережах та месенджерах роботи за кордоном, яка виявляється формою вербування у торгівлі людьми;

туристичні фірми, які у кращому випадку недобросовісно рекламують свої послуги низької якості, а у гіршому – реалізують транскордонні шахрайські схеми.

Наприклад, широко відомою є «Telegrass» - ізраїльська мережа дистрибуції марихуани, яка застосовує платформу месенджера Telegram для просування продаж наркотиків та має опції замовлення канабісу у будь-якому населеному пункті, оцінювання продавця, якості продукту та послуги. У 2018 р. в «Telegrass» з'явилося дві нові опції: оплачувати покупки за криптовалютою, а також – для «перевірених» покупців – «VIP-сервіс» - доставку канабісу за значеною адресою. Грандіозна мережа на початок 2019 р. об'єднувала в собі десятки тисяч наркодилерів і, можливо, мільйони користувачів по всьому світу, включно із більшістю європейських столиць. Засновником мережі є громадянин Ізраїлю, активіст руху за легалізацію канабіса Амос Дов Сільвер.

Отже, який напрям зосередження зусиль може обрати вітчизняна правова наука з огляду на вищезазначені обставини? Очевидно, що з урахуванням чинників, що детермінують віктимізацію осіб [522, с. 129–136], психологічному впливу на потенційних жертв злочинів необхідно протипоставити дзеркальні засоби психологічного впливу через аналогічні канали: спільноти у соціальних мережах, цілеспрямований вплив з боку осіб, що належать до референтних груп.

Також науковцям слід серйозно поставитися до можливостей створення мультимедійних прилаштунок, які містять всю інформацію про вплив на жертву транскордонних злочинів з активним використанням можливостей соціальних мереж. Приклади для створення такого продукту є. Приміром, через Google-Play розповсюджуються зручні програми-довідники з Правил дорожнього руху. Інший приклад – інтернет-ресурс Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, посилення на який розміщений на сайті МВС, допомагає здійснювати громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів, забезпечувати ефективний захист прав людини, яка перебуває за ґратами, а poradnik «Поліція під контролем» допоможе громадянину, щодо якого чиниться свавілля з боку недобросовісного працівника поліції. Ресурс є інтерактивним, має гарний контент, динамічно поповнюється, та інтегрований з відповідним каналом You Tube та сторінкою у Facebook [279]. З 2018 р. в Україні запроваджено мобільний прилаштунок My Pol, який допомагає комунікації громадян з поліцією, також призначений для сповіщення про правопорушення.

Отже, продукти міждисциплінарних досліджень правових наук, що сприятимуть підвищенню ефективності віктимологічної профілактики правопорушень, слід адаптувати до сприйняття потенційної жертви, її батьків, дітей, соціальних працівників тощо, виконувати у мультимедійній формі, у виді інтерактивних poradnikів, довідників, передбачати їх роботу

під Android або IOS, забезпечувати їх інтерактивність, можливість швидкого наповнення та оновлення контенту.

Варіант змісту таких порадників подано у літературі [326, с. 77–78]. На його основі пропонується розробка прилаштування до мобільного пристрою, завданням якого буде акумулювати відомості про типові небезпечні з кримінологічної точки зору ситуації з геоприв'язкою до конкретної місцевості. Він може бути організований у різних формах – он-лайн порадник, чат-бот та інше. Очевидно, що обмежувати його функціональне та предметне наповнення тільки транскордонними злочинами є беззмістовною ідеєю, водночас він обов'язково має стосуватися питань запобігання таким кримінальним правопорушенням, як торгівля людьми та розповсюдження наркотичних засобів. Прогнозується, що і у першому і у другому випадку це буде позитивним чином впливати не тільки на обізнаність громадян, а і на їх здатність самостійно оцінити ступінь ризику, а також надіслати необхідні дані для поповнення та об'єктивізації контенту. Незалежно від форми мобільного прилаштування, його змістовними реперними точками мають бути:

- 1) мотиваційний вплив;
- 2) типові криміногенні ситуації;
- 3) кваліфікація відповідних діянь;
- 4) коротка характеристика конкретного виду злочинності по регіонам (районам). Тут необхідно додати рекомендації, спрямовані на віктимологічну профілактику;
- 5) перелік державні органів, громадських організацій та інших суб'єктів запобігання злочинності у даній сфері, їх розташування, порядок зв'язку з ними та звернення до них;
- 6) рекомендації щодо збереження фізичного та психічного здоров'я.

Слід передбачити, наприклад, для громадянина, який є очевидцем можливого правопорушення, опцію сповіщення поліції про можливе правопорушення з автоматичним визначенням місця події, також, опцію повідомлень громадянам про групи ризику у різних злочинах. Це може бути

інформація про те, через співробітників яких туристичних фірм здійснювалися оформлення «фіктивних» запрошень на міжнародні конференції, спортивні змагання тощо.

Поза сумнівом, такі прилаштування слід створювати міждисциплінарним колективом учених (кримінологів та криміналістів) та спеціалістів в ІТ – сфері. Такі мультимедійні продукти підлягають вільному розповсюдженню. За умови їх застосування ми прогнозовано можемо розраховувати на підвищення ефекту запобігання правопорушенням, що вчиняються шляхом дистанційної взаємодії, у тому числі транскордонним кримінальним правопорушенням.

Додаток М

**Акти реалізації
результатів дисертації
Філіппова Станіслава Олександровича
«Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності»**

1. BMSC OSCE (Прикордонний коледж ОБСЄ для керівного складу) 6 лютого 2019 р. м. Душанбе, Республіка Таджикистан
2. Адміністрація Державної прикордонної служби України 27 вересня 2019 р. м. Київ
3. Головне слідче управління Служби безпеки України 13 травня 2019 р. м. Київ
4. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького 26 березня 2019 р. м. Хмельницький
5. Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України 17 травня 2019 р. м. Львів
6. Transnational Threats Department OSCE (Департамент з протидії транснаціональним загрозам Секретаріату ОБСЄ) 17 липня 2018 р. м. Відень, Республіка Австрія

APPROVED BY

Director of the

OSCE Border Management Staff College

Jonathan Holland

« 6 » Feb. 2019

ACT

of implementation of the results of the dissertation research

by Mr. Stanislav Filippov

The commission consisting of:

1. Mr. Jonathan Holland, BMSC Director, the Chairman of the commission;
2. Mr. Alexander Eliseev, BMSC Chief of Education and Training, member of the commission;
3. Mr. Ihar Kuzminich, BMSC International Expert, member of the commission

confirms that

The results of the scientific research of Mr. Stanislav Filippov were presented at the following research events organized by the Border Management Staff College, the Organization for Security and Cooperation in Europe Programme Office in Dushanbe (OSCE BMSC):

- Cross-border Research Conference «Evolving Transnational Threats & Border Security», 2-5 December 2013;
- Cross-border Research Conference «Innovative Solutions to Border Issues through New Technologies», 7-10 December 2015;
- Cross-border Research Conference «The Dilemma of Migration», 1-4 May 2017.

18a A. Donish str.,
734012 Dushanbe, Tajikistan

Telephone:
(+992 37) 2262188

Telefax:
(+992 37) 2262189

№ 2	e-mail: №
BMSC@osce.org	
20 Р.	
ВІДПІЛ ДОКУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
НАДІСЛУ 23.05.2019	

Findings of the scientific research were implemented by Mr Stanislav Filippov during the following BMSC educational events:

- **Border Management Staff Course for Women Leaders** Dushanbe, Tajikistan (May 2016, May 2017);
- **Postgraduate Diploma in Border Security & Management for Senior Leadership Course**, Vienna, Austria (August 2017, December 2018.)

One hundred and twenty mid- to senior-level border security and management officials from Afghanistan, Albania, Armenia, Algeria, Australia, Belarus, **Bosnia and Herzegovina**, Bulgaria, the former Yugoslav Republic of Macedonia, Finland, Georgia, Greece, Latvia, Lithuania, Jordan, Moldova, Mongolia, Montenegro, Poland, **Portugal**, **Switzerland**, Tajikistan, Tunisia and Ukraine attended the study sessions.

The implementation of the research results of Mr. Stanislav Filippov contributed to the development of the border security management and enhanced border specialists' cooperation in addressing transnational threats and countering cross-border criminal activities.

In addition to that, research findings of Mr. Stanislav Filippov were considered in the development of BMSC curriculums in the parts related to transnational threats and ways to address them.

Members of the Commission:

Alexander Eliseev

Members of the Commission:

Ihar Kuzminich

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Заступник Голови Державної прикордонної
 служби України
 полковник
 Вадим ЧЕНЧИК
 2019 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
 підполковника юстиції Станіслава ФІЛІПОВА
 «Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності»**

Комісія у складі: директора Департаменту оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України генерал-майора Юрія ЗЮЗЬКО, начальника управління боротьби з транскордонною злочинністю Департаменту оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України, кандидата психологічних наук полковника Юрія КОВАЛЬЧУКА, начальника другого відділу управління боротьби з транскордонною злочинністю Департаменту оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України полковника Михайла ЧУХИ підтверджує, що наукові результати дисертації Станіслава ФІЛІПОВА на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності» впроваджено та реалізовано в діяльності управління боротьби з транскордонною злочинністю.

Зокрема, наукові положення щодо
 антикриміногенного значення біометричних технологій,
 прогнозу криміногенності застосування БПЛА у повітряному просторі у
 прикордонні,

зв'язку транскордонної злочинності з некриміналізованими формами
 транскордонних правопорушень (в частині незаконного переміщення
 підакцизних товарів до ЄС через митний кордон України),

комплексу заходів протидії транскордонній злочинності на шляхах
 морських міжнародних сполучень,
 опубліковані в наукових роботах:

1. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 452 с.

2. Філіппов С.О. Транскордонна злочинність: кількісно-якісні показники, проблема латентності та поліморфізм. Часопис Київського університету права. 2018. № 4.

3. Filippov S. Dynamics and Geographical Distinctions of Crime connected with Migrants' Moving to Europe on Different Routes. NATO Science for Peace and Security Series - E: Human and Societal Dynamics. Addressing Security Risks at the Ukrainian Border Through Best Practices on Good Governance: Editors R. Kęsek at al. 2016. (Netherlands). Amsterdam: IOS Press. Volume 129. P. 21–27.

4. Filippov S. Criminological significance of biometric technologies in the context of counteracting cross-border crime. European science – Europska veda (Slovenská republika). 2018. № 6. P. 56-61.

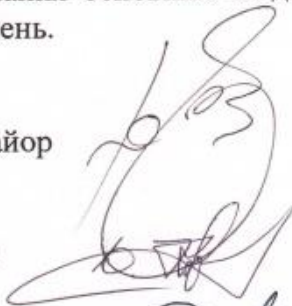
були впроваджені під час розробки проекту Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. (розділ «Протидія транскордонній злочинності») та планування оперативно-службової діяльності.

Результати впровадження свідчать, що:

1. Урахування зазначених наукових положень впливає на підвищення ефективності діяльності щодо протидії транскордонним кримінальним правопорушенням.

2. Застосування зазначених наукових положень позитивним чином впливає на підвищення рівня професійної компетентності персоналу, дозволяє скоротити тривалість виконання основних завдань (функцій) та вплинути на ефективність прийнятих рішень.

Голова комісії: генерал-майор

Юрій ЗІУЗЬКО

Члени комісії: полковник

полковник

Юрій КОВАЛЬЧУК

Михайло ЧУХА

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Головне слідче управління

вул. Володимирська, 33, м. Київ, 01601
Тел. (044) 255-84-88
E-mail: san@ssu.gov.ua
Web: http://www.ssu.gov.ua
Код ЄДРПОУ 00034074

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

№ _____
На _____ від _____

Начальник 1 управління досудового розслідування
Головного слідчого управління СБУ України
полковник юстиції В. Сичевський

«21» травня 2019 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
підполковника юстиції Філіппова Станіслава Олександровича

Комісія у складі: заступника начальника 1 управління досудового розслідування ГСУ СБУ полковника юстиції Хоменка І.В.; заступника начальника 3 відділу 1 управління досудового розслідування ГСУ СБУ підполковника юстиції Іванка І.Р., старшого слідчого в особливо важливих справах 3 відділу 1 управління досудового розслідування ГСУ СБУ підполковника юстиції Дзвоника М.І. підтверджує, що результати, які отримані докторантом Національної академії Державної прикордонної служби України к. психол. н., доцентом підполковником юстиції Філіпповим С.О. у межах його дисертаційного дослідження (зокрема щодо проявів криміногенного потенціалу місцевого населення прикордоння, індексу латентності транскордонних злочинів, профілювання ризиків та інформаційного забезпечення протидії транскордонній злочинності) та опубліковані в наукових роботах та методичних рекомендаціях:

1. Філіппов С.О. Транскордонна злочинність: кількісно-якісні показники, проблема латентності та поліморфізм. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 269-274.

2. Філіппов С.О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Юридичні науки. - 2017. - Вип. 4

3. Филиппов С.О. Совместные следственные группы как эффективный инструмент противодействия трансграничной преступности. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 4-1(32). С. 133-137. - Молдова

4. Філіппов С.О. Інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4(2). С. 102-112. – Словаччина.

5. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. / [Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О.М., Філіппов С.О. та ін.]. К. : Нац. акад. внутр. спр., 2017. 63 с.

були впроваджені у практичну діяльність слідчих підрозділів, а також застосовані під час проведення занять в системі професійної підготовки.

Результати впровадження свідчать про превентивний потенціал запропонованих дисертантом заходів у сфері запобігання транскордонній злочинності.

Застосування опублікованих наукових положень позитивним чином впливає на професійну обізнаність слідчих, що підвищує ефективність виконання ними завдань за призначенням.

Голова комісії: полковник юстиції І.В. Хоменко

Члени комісії: підполковник юстиції Г.Р. Івашко

підполковник юстиції М.І. Дзвоник

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000 тел. 79-59-11, факс 72-08-02, E-mail: nadpsu@pvu.gov.ua

26.03.2019 № 100/60

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник ректора Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
доктор психологічних наук, професор
полковник *С. Волобуєва* О. Ф. Волобуєва
«26» *03* 2019 року

АКТ

про реалізацію результатів дисертаційного дослідження підполковника юстиції Філіппова Станіслава Олександровича

Комісія у складі:

голови – начальника науково-дослідного відділу кандидата психологічних наук, старшого наукового співробітника О. Ю. Андрощук; членів комісії: начальника кафедри кримінального права та процесу доктора юридичних наук, професора Н. А. Орловської; начальника кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права доктора юридичних наук, доцента В. Л. Зьолки підтверджує, що результати дисертаційного дослідження С. О. Філіппова впроваджено та реалізовано у науковій і освітній діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Зокрема, упроваджено та реалізовано такі результати дослідження:

1. У навчально-методичних матеріалах з навчальних дисциплін «Кримінологія» (тема: «Запобігання транскордонній злочинності»), «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності» (тема: «Транскордонна злочинність»), що використовуються для проведення занять, застосовано розроблені дисертантом елементи інформаційної моделі транскордонної злочинності (якісні та квантитативні показники, обґрунтування проблеми латентності та поліморфізму злочинності).

2. У навчально-методичних матеріалах з навчальної дисципліни «Криміналістика» (тема: «Методика розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон»), що використовуються для проведення занять, застосовано запропоновані дисертантом рекомендації щодо роботи з місцевим населенням, ураховуючи показники криміногенного потенціалу діяльності місцевого населення у прикордонні.

3. Розроблена в співавторстві монографія «Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми» [ISBN 978-617-7247-17-2], що застосовується в науково-дослідній роботі вчених академії, містить обґрунтовані дисертантом шляхи попередження незаконної міграції на різних маршрутах.

Застосування наукових результатів дисертаційного дослідження С. О. Філішова сприяє підвищенню рівня професійної компетентності офіцерів-прикордонників на всіх етапах професіоналізації. Позитивний ефект від упровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується опитуванням курсантів та позитивними характеристиками на випускників.

Голова комісії:

Начальник науково-дослідного відділу
кандидат психологічних наук, с. н. с.
полковник

О. Ю. Андрощук

Члени комісії:

Начальник кафедри кримінального права та процесу
доктор юридичних наук, професор майор юстиції

Н. А. Орловська

Начальник кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
доктор юридичних наук, доцент полковник юстиції

В. Л. Зьолка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Рядо начальника Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України
полковник

Р.Краснопортко

17 травня 2019 року

АКТ

реалізації результатів дисертаційного дослідження підполковника юстиції Філіппова Станіслава Олександровича

Комісія у складі: голови комісії - заступника начальника штабу з прикордонної служби – начальника відділу прикордонної служби штабу полковника Анциферова Ю.В.; членів комісії: старшого офіцера (з організації діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби) відділу прикордонної служби штабу підполковника Арцаблюка С.В.; заступника начальника інформаційно-аналітичного відділу штабу підполковника Лісогора А.Ю. підтверджує, що результати, які отримані докторантом Національної академії Державної прикордонної служби України к. психол. н., доцентом підполковником юстиції Філіпповим С.О. у межах його дисертаційної роботи та опубліковані в наукових роботах:

1. Filippov S. Dynamics and Geographical Distinctions of Crime connected with Migrants' Moving to Europe on Different Routes / *NATO Science for Peace and Security Series - E: Human and Societal Dynamics*. Editors Rafał Kęsek, Maxim Boroda, Ziemowit Józwiak - 2016. Volume 129. Amsterdam. Pages 21 – 27. **Netherlands**

2. Філіппов С.О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. - 2017. - Вип. 4

3. Філіппов С.О. Концептуалізація протидії транскордонній злочинності як наднаціональна проблема. Право і суспільство. 2018 № 1.С. 229-234

4. Філіппов С.О. Система детермінації транскордонної злочинності. Питання боротьби зі злочинністю. 2018. № 35. С. 88-102.

5. Філіппов С.О. Протидія транснаціональній злочинності: кластерна модель. Правова держава. 2018. № 31. С. 115-124.

6. Філіппов С.О. Застосування літальних апаратів як тенденція розвитку транскордонної злочинності у цифровому світі Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. - 2018. - Вип. 4.

7. Филиппов С.А. Совместные следственные группы как эффективный инструмент противодействия трансграничной преступности. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2018. № 4-1(32). С. 133-137. – **Молдова**

8. Філіппов С.О. Інформаційне забезпечення протидії транскордонній злочинності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4(2). С. 102-112. - Словаччина
9. Филиппов С.А. Трансграничные преступления: особенности терминологии и классификации. *Legea si Viata*. 2018. 9/2 (321).с. 163-167. - **Молдова**
10. Filippov S. Criminological Significance of Biometrics Technology in the Context of Combating Cross-Border Crimes. *European Science*. 2018. № 6. p. 56-61. – **Slovakia**
11. Филиппов С.А. Признаки и детерминирующие факторы феминизации трансграничного терроризма. *Legea si Viata*. 2017. - № 4. Том 2 (№ 304). – С. 127-131. - **Молдова**
12. Herz A. Filippov S. Victimization of people who have suffered from transborder crimes: praxeological dimension of improving the law enforcement activities regulatory support. *The world of Politics, Society, Geography*. 2016. № 1. P129-136. - **Poland**

були впроваджені у Західному регіональному управлінні під час підготовки оперативно-службової діяльності на 2019 рік.

Результати впровадження свідчать, що:

1. Урахування під час виконання оперативно-службової діяльності опублікованих наукових положень, що спрямовані на профілактику транскордонних правопорушень, дозволяє підвищити ефективність обґрунтування рішень під час службових ситуацій, що передбачають реалізацію правоохоронних функцій на різних ділянках державного кордону.

2. Застосування опублікованих наукових положень полегшує роботу офіцерів штабу під час підготовки до оперативно-службової діяльності та позитивним чином впливає на її ефективність.

Голова комісії: полковник Ю. Анциферов

Члени комісії: підполковник С. Арцаблюк

підполковник А. Лісогор

Organization for Security and Co-operation in Europe

Transnational Threats Department

Vienna, 17 July 2018

Dear Mr. Servatiuk,

The Transnational Threats Department/Border Security and Management Unit (TND/BSMU) would like to thank Mr. Stanislav Filippov, PhD., Associate Professor, Lieutenant Colonel of Justice from the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi for his contribution to the 13th edition of the *Regional Anti-corruption Initiative (RAI) Summer School for Junior Anti-corruption Practitioners from South East Europe*, which took place on 9 – 13 July, 2018 in Belgrade, Serbia.

RAI Summer School for Junior Anti-Corruption Professionals in South East Europe aimed at building and strengthening the capacities of law enforcement agencies in the region to prevent and counter corruption. The School also represented a forum for junior anti-corruption practitioners that facilitated networking and exchange of best practices in countering corruption.

Mr. Filippov's contribution and presentation brought a significant added value to the expertise shared during the Summer School and made this event a real success. It is our collective efforts and best practices that will enable us to properly prevent and counter cross-border corruption.

I am looking forward to co-operating with you and your team in the framework of other upcoming activities.

Yours sincerely,

Dennis Cosgrove

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'DC' or similar initials, written over the printed name 'Dennis Cosgrove'.

Head of Border Security and Management Unit

Mr. Vasyl Servatiuk

Lieutenant-general, First Deputy Head of the State Border Guard Service of Ukraine